

HATÁRVIDÉK

1762-1918

1.

HATÁRVIDÉK 1762–1918

1.

Sepsiszentgyörgy
2003

ACTA (SICULICA) – 2003/2
HATÁRVIDÉK 1762–1918/1

Sepsiszentgyörgy

Felelős szerkesztő DEMETER Lajos

Szerkesztette és gondozta BOÉR Hunor
Az évkönyvsorozatot grafikailag megtervezte
ÜTŐ Gusztáv

Borítóterv PÉTER Alpár
Tördelőszerkesztő BOTOS Kamélia

T3 Kiadó – Sepsiszentgyörgy
Felelős kiadó TULIT Ilona

Az ACTA – 2003 évkönyvet
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Főosztálya
támogatja

Megjelent
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
Levéltári Kollégiuma
támogatásával

A Délkeleti Intézet kutatási programját
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
Levéltári Kollégiuma
és a Pro Renovanda Cultura Hungariae
Alapítvány Osztrák–Magyar Közös Múlt
Szakmai Kollégiuma
támogatta

A borítólapon a székely huszárezred
parancsnokságának címtáblája
(Székely Nemzeti Múzeum, Cinterem)

Hátsó borító:
a Nemes Székely Nemzet címere
KEŐPECZI SEBESTYÉN József
munkája alapján

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

© Délkeleti Intézet 2003
© DEMETER László 2003
© DEMETER Lajos 2003

ISBN-973-8103-35-5
ISSN-1224-7901

TARTALOM

Előszó	3
Kovachich Horváth Ignác: Töredékek az 1848 és 1849^{ki} székely hadjáratokból	5
Demeter László: Kovachich Horváth Ignác alezredes emlékirata	7
az 1848–49-es forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeiről	7
K. Horváth Ignác: Töredékek az 1848 és 1849 ^{ki} székely hadjáratokból	9
Jegyzet	46
Sepsiszentgyörgyi Nagy Elek 1848/49^{ki} magyar szabadságharcbeli honvéd alezredesnek önéletrajza (sz: 1799 mh: 1872) önéletrajza	53
Demeter Lajos: „Csak a pennám által kerestem keserves kenyeremet...” Nagy Elek (1799–1872), a számvevőtiszt és honvéd alezredes önéletírása	55
Jegyzet	67
Életrajza Nagy Eleknek, melyet szeretett nejének és gyermekeinek számokra mint emléket megírt Sepsiszentgyörgyön 1865-ben, életének 66-ik esztendejében	69
Függelék	103
Adalékok a székely határőrségi birtokok és alapok történetéhez	109
Demeter Lajos: A revindikált havasok visszaszerzése. A székely huszár lóbeszerzési alap és a székely határőrségi birtokok kérdése Háromszéken	111
1. A revindikált havasok	111
2. A székely huszár lóbeszerzési alap, a határőrség ingó és ingatlan javainak sorsa 1848–49-ben és az azt követő időkben	116
3. A háromszéki revindikált havasok pere	123
4. A háromszéki volt székely huszárok lóbeszerzési alapjának a szétforgácsolódása	129
Jegyzet	141

ELŐSZÓ

Délkelet-Erdély története a hadtörténeti és kapcsolódó alap kutatás, forrásfeltárás nélkül nem megírható, ez egyaránt érvényes a gazdaság-, társadalom-, jog- és művelődéstörténetre. Kötetünk a *Határvidék 1762–1918* kiadványsorozat első darabja, több éve indított kutatóprogramunk néhány olyan eredményét teszi közzé, amely szélesebb közönség érdeklődésére számíthat.

Az előzmény, 2000. évi, a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatta „Határvidék 1762–1918” Délkeleti Intézet-program során Cserey Zoltán *Háromszék katonáskodó társadalmá 1764-1849* cím alatt írt tanulmányt (megjelent *A székelység története a 17–19. században* c. kötetben – Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001); Rab Sándor a Székely Nemzeti Múzeum Könyvtárának katonai, egyházi és polgári tisztinév-tár-anyagát inventarizálta; Zachar Péter Krisztián, Boér Laura és Boér Hunor a Bécsi Hadilevéltárbeli *Erdély folyóinak leírása...*, 1824–27 között összeállított térképelőkészítő jelentést tette közzé magyar fordításban az *Acta (Siculica)* – 2001 évkönyvben (budapesti munkájukat a Domus Hungarica Scientiae et Artium Alapítvány támogatta); ugyancsak Boér Laura magyarra fordította a kézdivásárhelyi 1849-es, a megszálló alakulatoktól származó, Albert Ernő feltárta orosz nyelvű dokumentumokat (I. Albert Ernő forrásközlése az *Acta (Siculica)* – 2000/1 kötetben); Papucs András a háromszéki erdőkitermelő iparvasutak történetének térképdokumentációját dolgozta fel a már említett *Acta (Siculica)* – 2001 évkönyvben; végül József Álmos dolgozata a korszakzáró I. világháború alulnézetét kínálta (*Levelek és egyéb írott emlékek az első világháborúból, Acta (Siculica)* – 2000/1).

A Demeter László (Barót, *Erdővidéki Lapok*) és Demeter Lajos (Sepsiszentgyörgyi Megyei Könyvtár) helytörténészek által most közölt anyagok a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Kollégium támogatásának köszönhetően állhattak össze, jelenhetnek meg, a Délkeleti Intézet „Székely határőrség” 2002 programja keretében. Első ismertetésükre az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2003. május 23–24-i gyergyószentmiklósi vándorgyűlésén került sor.

Kovachich Horváth Ignác 1848–1849-es huszártiszt Demeter László által sajtó alá rendezett, adnotált emlékiratának a német nyelvű szövegrészeit Boér Laura, a latin nyelvű szövegrészeket Györgypál Lajos, a francia nyelvű szövegrészeket Kádár Erzsébet fordította. A Demeter Lajos által feldolgozott Nagy Elek-iratanyag rossz latinságú latin idézeteit K. József, a német szövegeket Boér Laura ültette át magyarra (a latin szövegek egy részének természetesen van kanonizált magyar fordítása, de itt Nagy Elek olvasatát kellett érzékeltenünk). A program nem zárult le, további anyagok kiadásra való előkészítésén dolgozunk.

Itt köszönjük meg Budapest Főváros Levéltárának, hogy a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásának pénzügyi lebonyolítását elvállalta, budapesti kutatásainkat ezen túl is mindenben segítette. Külön köszönjük Á. Varga László főigazgató programunkat illető személyes, messzemenő gondoskodását.

Horváth Ignác volt 1848–49-es alezredes (Dunky-fivérek, 1913, Székely Nemzeti Múzeum fényképtára)

**KOVACHICH HORVÁTH IGNÁC
TÖREDÉKEK AZ 1848 ÉS 1849^{KI} SZÉKELY HADJÁRATOKRÓL**

HATÁRVIDÉK 1762–1918

Kovachich Horváth Ignác alezredes emlékirata az 1848–49-es forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeiről

Az emlékiratok műfajukból eredően nagyon sok fontos és érdekes adatot tartalmaznak különféle eseményekről, többé-kevésbé törekedve a pontos adatközlésre. Megfelelő kritikával kell kezelnünk azonban ezt a műfajt, mert bár a szerző az események résztvevőjeként ír a történeésekről, olykor részrehajlásokkal, pontatlanságokkal találkozunk.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idejéről rengeteg visszaemlékezés született, és bár eddig számos szakszerű forrásközlés látott napvilágot, a Kárpát-medencei könyvtárak több száz olyan emlékiratot őriznek, amelyeknek nagy része nem jelent meg nyomtatásban, illetve ha megjelentek is, szakszerűtlenül vagy csonkán.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kéziratárában mintegy tucatnyi '48-as visszemlékezés, emlékirat található. K. Horváth Ignác alezredes *Töredékek az 1848 és 1849^{ei} székely hadjáratokból* című kézírata is az említett gyűjteményben található, Ms. 623 szám alatt. A kézirat az első lapjára írt feljegyzés szerint Ákoncz Károly adományaként került a gyűjteménybe, valamikor a 19. század végén vagy a 20. század elején. A kézíraton több helyen szerepel az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának pecsétje.

Az emlékirat szerzője, Kovachich-Horváth Ignác alezredes 1814. július 31-én született, az udvarhelyszéki Magyarzásokod, K. Horváth Ágoston földbirtokos és Hollaky Anna fiaként. A karánsebesi katonaiskolában tanult, majd őrmester lett. 1834–1843 között a 14. határőrezredben szolgál. 1848. szeptember közepétől

százados a Kossuth (később 15. Mátyás) huszár-ezred Háromszéken alakult osztályánál. Október második felében részt vesz a Székelyföld, november-től Háromszék védelmében. 1849. januártól őrnagy, osztályának parancsnoka. Február 4-én az oroszokkal Szászhermány és Szentpéter között vívott csatában súlyosan megsebesül. A hagyomány szerint ő vágta le az első orosz intervenció katonát Erdélyben. Május 19-én a katonai érdemjel 3. osztályával tüntetik ki. Augusztus 9-én Bem alezredessé lépteti elő ezredénél. Mindezekről olvashatunk az alábbi emlékiratban. A szerző 1915. április 14-én hunyt el, Kolozsvárott.¹

Az emlékirat évtizedekkel az események után született, sok esetben talán épp emiatt pontatlan, olykor inkább óvatos az adatközlés tekintetében. Több helyen az illető esemény dátumánál kihagyja az esemény napjának helyét, valószínűleg későbbi kiegészítési szándékkal, és főleg a két fél hadereje létszámának tárgyalásakor több helyen utólagosan illeszt be számadatokat. Az emlékiratban tapasztalhatóak enyhe csúsztatások is, a magyar (székely) fél javára, főképp a hőstettek tekintetében, de adatai megbízhatónak bizonyulnak összevetve más hiteles történeti forrásokkal.²

Horváth messzemenő radikalizmusról és megingathatatlan magyarérezelműségről tesz tanúbizonyságot emlékiratában, és mélyen elítéli a szabadságharc vezetőinek hibáit, illetve azon cselekedeteiket, melyek szerinte hibásak.

Horváth Ignác 1848 augusztusában önkéntesen csatlakozik a szabadságharchoz, ettől kezdve írja le az eseményeket is. Mindvégig a szabadságharc feltétlen híve, és mindenkit elítél, aki a szabadságharc ellensége. Főképp a szászok ellen viseltetik nagy ellenszenvvel, többször is megemlíti őket az emlékiratban, mint például:

„Hogy ebben az Erdélyben annyi századokon keresztül mindég kényeztetett szász nemzet is nem egyszer alakos szerepet folytatott, azt, gondolom, jobb és mesteribb tollak az enyimmél egykor le fogják ecsetelni. Én e helyen csak annyit vélek említendőnek, hogy aki őket Erdélybe hozta, talán jobb tette volna, ha egy áron már Verestoronynál bemenve Oláhországba viszi, hogy az azután bekövetkezett török invázió-

nak esmeretes hősiességek mellett lettek volna a kereszténység rettenthetetlen elővéd bástyái, mire a híres Buffa Benza azt mondaná, ne kacagj.”

1848 végén, mikor a háromszéki haderő Brassó ellen indult, Horváth volt a székely sereg egyik vezetője. Bár Erdővidék ellenség általi megtámadása eltérítette a székelyeket Brassó megtámadásától, a székely sereg felvonulása általános riadalmat okozott Brassóban, melyre így emlékezik Horváth Ignác: „*a városban a dobok pörögni kezdé[nek], a jajveszékélés általános lón, a harangok zúgása közt annyi síró hang. Soha életemben ily nagyszerű macskamuzsikát nem hallék. Valóban lélekrázó lett volna egy egészen közömbös emberre, annyi ezer torokból szakadt hihető könnyekkel kísért jajhangok, de reám nézve, ki a hálátlanságát annyi századokon keresztül e nemzetnek elgondoltam a vendégszerető magyar nemzet iránt, mely őket vérrrel szerzett földdel jutalmazta, és országába befogadta, reám nézve – mondom – nem hatott ekkor másképpen, mit egy nagyszerű macskamuzsika, melyhez hasonlót tíz egyetem deáksága se tudott volna összeállítani. Mintegy 2 óráig gyönyörködtem e hasonlíthatlan disconcerten.*”

A szabadságharc bukása egyik fő felelősének Kossuthot tartotta, kiről több alkalommal is megemlékezik emlékiratában. Horváth Kossuthról alkotott véleményének egyik példáját is érdemes idéznünk: „*Kossuth Lajos is azt hitte, hogy mert híres szónok, tehát jó politikus, s pedig nagyon rossz volt, mint az eredmény keservesen megmutatta, s pedig ki tudja, talán még azt is hitte, hogy ő katona is, pedig osztán már még embernek is poltron volt. Legnagyobb szerencsétlensége bukásunknak szeréntem nem a muszka, hanem kötelességeink nem teljesítése volt, mit ha minden magyar katona egyről egyre pontosan és ihletettséggel megtesz vala, a csatáknak is más fordulata lesz. Végre kénytelenek a hatalmak azt a föltétlen szót is föltételesre módosítani, és ma nem volna a nemzet Európában a nemzetek sorában kénytelen magát megsemmisítve látni.*”

Az emlékirat bevezetőjében egy olyan 1847-ben történt eseményt ír le, melyben az osztrákok gazdasági terjeszkedését és fölényét ítéli el. Egy bécsi szivargyár igazgatójával beszél-

getve, az kinyilvánítja, hogy a gyár jövedelme lényegesen megnő, ha Magyarország és Erdély is monopólium alá esik, mire Horváth Ignác csak annyit válaszol, hogy: *Jöjjetek csak oda monopolizálni, tudom, sokan fogtok onnan véres fővel visszaszaladni.* Az emlékirat ezután a 15. Mátyás huszárezred alakulásának történetével indul, hová Horváth a kezdeti tétovázás után önként beáll. Nemsokára érkeznek a hírek a románok és szászok dél-erdélyi és nyugati érchegységi mozgalmairól, valamint az említett területeken élő magyarság szorongatott helyzetéről. Ekkor már elkezdődtek a vérengzések is ezeken a területeken. Ekkor került sor 1848 október 16–18-án az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlésre, hol az összegyűlt 60 000 székely gróf Mikó Imre elnöksége alatt elhatározta, hogy fegyvert fog a rend fenntartása érdekében. A szerző a gyűlés néhány érdekes eseményét is leírja, melyből képet nyerhetünk arról, hogy ekkora tömeget milyen nehéz volt kezelni, irányítani. A Székely Nemzeti Gyűlés határozatai értelmében a jelenlevő székely férfiakból négy tábort szerveztek, melyek négy különféle irányban indultak ki, hogy Erdélyből az ellenséget kiűzzék, illetve a rendet helyreállítsák. A székely haderő kezdeti sikerei után mind a négy tábor tevékenysége kudarcra végződött. Horváth Ignác is részt vett a Marosvásárhelynél szétkergetett székely tábor irányításában, tevékenységéről úgy emlékezik meg, hogy ő volt az utolsó magyar tiszt, ki a székelyek csúfos futása után a csatateret Marosvásárhelynél reményvesztetten elhagyta, miután még lovát is kilőtték alóla.

A vereség után alakulatával Gyergyón és Csíkon keresztül Háromszékre ment. Háromszék az egyetlen olyan terület Erdélyben, mely a megadás helyett vállalja a harcot, az ellenállást az osztrák haderővel és szövetségeseivel szemben. Részt vesz Háromszék önvédelmi harcában, hol szintén oroszlánrészt vállal az önvédelem megszervezésében. Az emlékiratban talán kissé túlzott szerepet is tulajdonít magának. Azt mindenképpen szem előtt kell tartanunk, hogy az osztrák hadseregből átigazolt tisztekkel szemben, kiket esküszegésük lelkileg mélyen érintett, Horváthnak nagyobb hitele lehetett a székely

katonák körében. A katonaság iránta tanúsított bizalmát nem is mulasztja el elmesélni. Az uzoni haditanácson, ahol elhatározták Brassó megtámadását, e határozat csak úgy született meg, hogy a katonák ellenkező határozat esetén a házat rá akarták gyújtani a tanácskozó tisztekre, de előbb kihívták Horváthot, mint egyetlen a szabadságharcához feltétlen hű tisztet.

Az emlékirat a barcasági harcoknak és Brassó megtámadása kísérletének leírásával folytatódik, majd az erdővidéki harcok leírásával végződik. Az erdővidéki harcoknak Horváth valóban főszereplője, többek között az ő nevéhez fűződik az 1848. december 13-i felsőrákos-rikai fényes győzelem, mely csatát nagyon szemléletesen és részletesen írja le.

Horváth emlékirata nagy segítségünkre van a Szászrégen és Marosvásárhely környéki, valamint a háromszéki hadiesemények rekonstruálásában, sok olyan részletkérdést tár elő, melyek kritikus olvasata hozzájárul az események pontosabb ismeretéhez.

Sajnálatos, hogy az emlékiratnak csak az első része maradt ránk. Az erdővidéki harcok leírása után, egy jelentéktelenebb esemény leírásának közepén megszakad az elbeszélés fonala. Nagy valószínűség szerint a kézirat már csonkán került az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményébe. A könyvkötő mindenképpen csak ennyit kötött be, nem utólag téptek ki lapokat avatatlan kezek. Nem tudhatjuk, mennyi kallódott el, de ha arra gondolunk, hogy K. Horváth Ignác végigküzdötte a szabadságharcot, akár fele is hiányozhat a kéziratnak, ugyanis az események leírása 1848. december végével zárul.

Stílusát tekintve az emlékirat nehézkesnek tűnik. Bonyolult mondatstruktúrák jellemzőek a szövegre, első olvasásra úgy tűnik olykor, mintha szóbeli elbeszélés lenne vagy tollbamondás. Ez utóbbi nem valószínű, hisz Horváth öregkorára nagyon legyengült, toloszékbe került, és látása, hallása is meggyengült. Az emlékirat tele van tűzdelve latin, német, francia, olasz kifejezésekkel, sőt félmondatokkal, továbbá két levélet is eredetiben, német nyelven közöl a szerző (emlékezetből). A központozást, amennyire azt a szöveggondozás megkövetelte, ártúruk.

K. HORVÁTH Ignác

Töredékek az 1848 és 1849^{ki} székely hadjáratokból

Egy bécsi császári szivargyár főlügyelőinek jóvendölése

1847^k évben nyugot-európai utazásomból hazámba visszatérve egy pár hetet szándékoztam vala még Bécsben mulatni, az erdélyi Udvari Kancelláriánál lévén, mint referens, idősb testvérbátyám,³ Kovachich Horváth István udvari tanácsos. Egykor, a külföldön látott nevezetességekről beszélvén, kérdé:

– *Hát szivargyárt láttál-e?*

Válaszolám:

– *Minthogy szivaros nem vagyok, nem érdekelvén, eszembe se jutott.*

– *Menjünk el tehát holnap az itt lévőit megtekinteni, minthogy még én se láttam!*

Másnap székérbe ülve kirándulánk Bécs egyik külvárosába. A gyár főügynöke, egy igen szíves német ember a legnagyobb készséggel mutogató meg minden műhelyeit, raktárait a gyárnak, és minekutána nem lőn többé mit szemlélnünk, irodájába egy keveset kipihenni visszatértünk. Szivarral kínála meg mindkettőnköt, miből én, szivaros nem lévén, nem részesedtem. Egy kevés időhaladék után kérdem a németet:

– *Mi jövedelme lehet ebből a német álladalomnak?*

Válaszolám:

– *Körülbélül 3 millió. – Folytatólag tevő még hozzá: – De hát ha még Magyar- és Erdélyország is monopólium alá fognak jönni. – Mire a vér fejembe tódulva, nem kis fölhevüléssel válaszolám:*

– *Jöjjetek csak oda monopolizálni. Addig, míg azt létesíthetik, tudom sokan fogtok onnan véres fővel visszaszaladni.*

E beszédre egy kerevetre szembe velünk helyet foglalt volt, bátyám mintegy intőleg tekintte rám, szemei által értésemre adandó, hogy nyilatkozataimmal lennék kissé óvatosabb. A főfelügyelő német sajtójok flegmával ekként folytatá:

– *Két év múlva viszszerencsém leend, hiszem azon esetben, ha ön is akkor szivaros lesz, gondolom, éppen saját természetete, s monopóliumba tartózásképpen beadott dohányából készült szivarral fogom megkínálhatni.*

Ide melléklem még azon észrevételemet, hogy ezen gyár elnökének testvére ugyanezen időben valamely tantárgyból tanítója volt akkori korona főherceg és mostani uralkodó Ferenc József császár-

nak⁴. Fejedelmek háziköre is szintén hasonló mások családi köréhez. Ott is, mint minálunk, a bennszolgáló család sokat hall, és olyan beszélyeket is viszen ki a magáéi köribe, melyet az illetők nem szeretnének, hogy nyilvánosság elibe jöjjön.

Ezt csak azért hozám fel, hogy az ily idézetek is egy történelemben bírhatnak némű visszaható erővel arra, hogy más nemzetek és az utókor egy balsors sújtotta nemzetet ne csak egyoldalulág, következőleg hézagosan ítéljen el. Én mindenesetre apróbb hibái mellett is nemzetemet a lázadási szó bélyegétől kívánám legelsőbben is kitisztíva tudni.

A 15^{ik} Mátyás huszárezred alakulása a Székelyföldön

1848^{ik} augusztus hava utónapjaiban elhatározám magamat, hogy a Magyarországi déli részein már megkezdett ráccokkali csatározásokban mint önkéntes részt vegyek, mire egyfelől azon erdélyiek által tanúsított részvétlenség, másfelől, megvallom, fiatal harcvágyom ösztönzött. Ebbéli szándékomat még életben lévő öreganyám, néhai K. Horváth Ágostonné, született Hollaky Annának⁵ nyilvánítám. Minthogy ez anya a hazának hozandó áldozattól soha vissza nem rettent, örömmel hallá tervemet, azonnal fölkészítemhez kezdett, mi egy pár fejéreműből s egy csomag tépésből állott. Háti lovaimot előre akarván küldeni, azon észrevételt tevő jó anyám: „*fiám, ha lovaiddat is vinni fogná, igen elkésnél, jobb, tégy pénzt magadhoz,⁶ ott is lesznek istállók és vásárolhatni fogsz*”. Ezek után anyám áldását adván reám, kevés szerte fekvő javaink gondviselésit felügyelőimre bízván, székérre ülve fegyvereim kíséretiben Marosvásárhely felé útnak indultam. Szeptember 3^{án} megérkezvén, estve hallám, hogy Berzenczey László, magyar országgyűlési követ Erdély részről⁷ és első gyalog székely ezredbeli hadnagy Gál Sándor⁸, mindketten Pestről, a magyar minisztérium részről valamely fontos küldetésben ott Vásárhelyt légyenek. Minthogy én mind a kettővel barátságos viszonyban voltam már régebbi időtől fogva, meglátogatám. Találkozván igen megörvendének, és mondák küldetési céljukot, ti. hogy ők az akkori magyar hadügyminiszter, Mészáros Lázár⁹ által, különösen Berzenczey László, még lenne bízva egy székelységből fölállítandó önkéntes lovasezred toborzására, melynek 3 hetek alatt létesülnie kell.

Berzenczey, ki szándékát nyilvánítá, ti: hogy éppen e tárgy felett velem személyesen is akar találkozni, felszólíta, hogy fogadnám el Keresztúr fészékben a gróf Haller József¹⁰ által toborzandók századba alakítását századosi címmel egyelőre, minthogy az őrnagyságot gróf Haller József fogja folytatni. Én meg-

vallom, az ajánlatra tétováztam, csupáncsak azért, mert a rendtelenségek miatt későre láttam én jövőjét egy ily csapatnak a csatáképességre, én pedig, megvallom, vágytam mindenkifelett csatát látni. Válaszképpen azt mondtam Berzenczeynek, az ajánlattal egyet aludni akarok, holnap azután, ti. szeptember 4^{én} megmondom határozatom. Szeptember 5^{én} reggel testvérbátyám Istvánnak felső ebháti házáinál lévén szállva, még ágyamban valék, midőn Berzenczey és Gál Sándor barátim ugyan egyszerre hálószobámba lépének. A szokott hogy aludtál kérdések után jobb kezét nyújtá Berzenczey, mondván: – *Csapj fel pajtás, hisz azon ne búsulj, hogy csatába nem mehetsz mindjárt, de higgy nekem, hogy nem telik 3 hét, és az alatt az egész ezred fölszerelve Pesten lesz.*

Bármennyire jól tudtam is én a gyakorlati oldalát egy ezrednek ló-legény és ennek fölszerelésbeli nehézségeit, gondolám, mióta a híres bűvészt, Boszkót műtétiben látám, hátha ezen ember is nagymondatainak gyakorlati bűvésze. Félig akarva, félig nem akarva, elég, hogy gondolám, így is, úgy is szolgáltni kívánok minden oldalról és minden nemzetiségek által megtámadott nemzetemnek, és kezét fogék.

A 12 és 11^{ik} honvéd zászlóalj, a kolozsvári egy osztály nemzetőrlovasságnak alakulása

1848. augusztus 8^{án} Szebenben vagyok, fehér-egyházi gróf Haller Ferenczel¹¹, kit magammal vittem vala segédemnek, jobban mondva tanúnak egy ausztriai osztályos generállal léendő párbajom ügyiben. Neve ezen generállisnak Gédeon József¹², miből azonban semmi se lett, mert a generális beteg lett inkább, hogyse verekedjék. Oka e bántalomnak egykori katonai szolgálatom alatt történt politikai bűnöm általa benn esketni szándékolt conduitom¹³ megbosszulása.

Ezen ott létem alatt láttam néhány csinos fiatal, vörös zsinóros, háromszínű szalagos katonácskát, saját átilllákon formaruházott Buczy¹⁴ nevezetű kapitányokkal. Tudakozva minőségeket, értésemre teve, hogy ez[ek] az országszerte toborzandó 12^{ik} zászlóaljnak toborzói. Ezen zászlóalj legénysége Alsófchémegye–Fogaras–Brassó vidéke, Marosszék és Háromszék helységeiből alakult. Tisztjei közül többet ismertem: Balázs Emánuel őrnagyot¹⁵, Buczy, Clement¹⁶ és Mircse¹⁷ kapitányokat, Papp Károly¹⁸ és Józsa főhadnagyot¹⁹, Csiky hadnagyot²⁰. A 11^{ik} zászlóalj Kolozsvárt az ott fennállott 3 kollégiumokból²¹ és mesterlegényekből gróf Bethlen Olivér századosága²² alatt alakult.

Az 1848^{ik}, Kolozsváron tartott ország gyűlése alatt többen az ott lévő urak és városi polgárság közül lovas nemzetőrökké alakultak. Később, midőn Berzenczey László, székelyek kormánybiztosa Pestről Erdélybe le-

küldetett, gyanítólag tervit Kolozsvárt a már megalakult volt lovas nemzetőrség tisztjeivel is közölvén, természetesen, minthogy nem kis pénzösszeg is szabad rendelkezésére állott az illetőnek, abból a fölszerelésre hátrahagyván, ezen osztály nemzetőr is ezentúl magát azok hiányával, kik magokat mozdítható katonaságnak tekintetni nem akarták, a 15^{ik} huszár ezred 1⁶⁶ osztályának tekintette.

Így alakult tehát toborzás útján Marosvásárhelyen és vidékén a 2^{ik} osztály Berzenczey és Gál Sándornak személyes jelenlététől. Midőn én szeptember 5^{ik} Vásárhelyről visszaindultam Keresztúr fiszékbe a 3^{ik} osztály 2^{ik} századjának kezelésére, a toborzó legénység már a Marosvásárhelyi osztályból rendeltetett ki, mind az Udvarhelyen toborzandó 3^{ik} osztály 1^{ik}, mind pedig a keresztúri 3^{ik} osztály 2^{ik} századjához. A 4^{ik} osztály Csík és Gyergyó székeiben, az 5^{ik} Háromszéken volt alakulóban.

Székely Nemzeti Gyűlés Agyagfalva mellett

Magyar- és Erdélyország nemzeti láthatarán sűrűbben kezdének a fekete vésteljes fellegek mutatkozni. Balázsfalván, az erdélyi oláhság Mekkájában az általános népgyűlés már lefolyt vala, itt-ott már véres kihágások merültek fel. Balázsfalván az oláhság főbb papjaiból és egykori, magyar konyhán, magyar urak asztali szolgálatjában felnőtt inasokból Comité alakult. A vármegyéken szerteszéjjel fekvő birtokosokat immár ütés, verések és halálra kínzások közt hurcolták Balázsfalvára. Az akkori német császári katonai fővezérek lakhelye Szeben és Balázsfalva közt sűrű értekezések váltottak, csak sajnos ezen értekezések, mint a későbbi gyászos események bizonyították, nem a magyar nemzet boldogításáért, hanem annak bármely undorító eszközök általi leigázásáért történtek. Hogy ebben az Erdélyben annyi századokon keresztül mindég kényeztetett szász nemzet is nem egyszer alakos szerepet folytatott, azt gondolom, jobb és mesteribb tollak az enyimmél egykor le fogják esetelni. Én e helyen csak annyit vélek említendőnek, hogy aki őket Erdélybe hozta, talán jobb tette volna, ha egy áron már Verestoronynál bemelve Oláhországba viszi, hogy az azután bekövetkezett török invázióknak esmeretes hősiességek mellett lettek volna a kereszténység ret-tenthetetlen elővéd bástyái, mire a híres Buffa Benza azt mondaná, ne kacagj.

Berzenczey László is tehát, mint székelyek kormánybiztosa, hogy a más két nemzetiségek közt előforduló demonstrációkat ellensúlyozná, á(1)talános székely gyűlést hirdetve október 16^{án}, Agyagfalvára. Jót reményelve, rosszat érve elérkezék tehát a nap, melyen a székely nemzetnek mind az 5 székeiből tekintélyes száma gyülekezék egybe mind a primori, primipilus és

pixidariusi, sőt zselléri rendnek. A látvány nagyszerű volt, lelketem kimondhatatlan borzadály sejtelve fogta el a népek ezreinek szemlélésin. Békés családapákat, jámbor hitszónokokat, kik Krisztus tanait, a felebaráti szeretetet taníták egykor egyházi szónokokról, láték most kardövezten, láncsás és vadászfegyveres, bakancsos és vasvillás tömegek élin az említettem agyagfalvi sík mezőre vonulni. Rendes csapatnak ennyi nép közt csak a csíki és háromszéki gyalogezredek egyik-egyik zászlóalját és a székely huszárezrednek 3 lovas századját mondhatám, az első Dorsner ezredes²³ és Betzmann alezredesek²⁴, a 2^{ik} Donáth alezredes²⁵, a 3^{ik} Sombori ezredes²⁶ vezénylete alatt.

Minekutána az útról a Küküllő vize felé bétérőleg a síkság közepén fenyőgerendák és deszkákból mintegy 6 ölnyi magas emelvényről a nemzetgyűlést gróf Mikó Imre öexcellenciája²⁷ megnyitotta volna, még többen is megmászták a tribune-t²⁸. A katonai egyének közül Dorsner ezredes Gál Sándor hadnagynak, de már ekkor pesti nemzetőr táborokai segédszázadosának nemzeti színnel szalagozott csákóját fejére tévén, így szónokla a nemzetgyűléshez.

Egy ilyen népgyűlést előbb látni kell, hogy az embernek róla nemű fogalma lehessen. Mint Isten, midőn Babylon tornyát építették, és a dolgozók millióinak nyelvét megzavará, csak ahhoz hasonlítható még ez általános nyelvzagyvalék. Következő egyszerű történet szolgáljon íme néműleg a gyűlés drasztikus²⁹ színéhez. Küküllő megyéből egy Gyárfás nevű fiatal nemes³⁰, kinek atyját már a bős oláh csoport meggyilkolta vala, megmászta a leírtam szónököt, és midőn beszédét így kezdé: „*Atyámat kegyetlenül meggyilkolták.*”, a nép erre tele torokkal ordítá: *éljen*. Egy párszor igyekvék a gyászos fiatal beszéde fonalát megragadni, de a néptömeg mindig csak a léget megszedtető éljont hangoztatá.

Mintegy 65 lovas, de még fölszeretlenül, csu-pán vörös sapka, sorkantyús csizma és mintegy 50 kard által, nyereg nélkül, harcosoknak már fölkent fiatal huszárimmal valék én is e nagyszerű dráma kezdetének szemtanúja.

Voltak némelyek a szónokok közül, akik ajánlák, hogy a nemzet magát előbb szervezze, és azután induljon a hadjáratnak, voltak mások, kik helyből és mind induljunkot ordítoza, és valóban ez utóbbi is valék határozattá. Célja e hadjáratnak csupán a vármegyéken elszórva lakó magyar atyánkfiaiit legyilkolás és kirablástól, ha lehetend, megmenteni. Amire inkább lehetett volna számítani, az a két rendes zászlóalj és 3 huszárszázad volt, de sajnos, mind a három csapatnak, tisztelet egy-két kivétellel oly rossz szellemű tisztjei valának, kik, mert a vészes hullámokkal szembe nem úszhatának, kénytelenek voltak a folyam rohamával menni.

Ezenkívül még kivált Csíkszéknek a népe is oly rossz szellemű volt, valamint az udvarhelyszéki székelység, mely utóbbiaknak inkább a félelmet, azaz a fegyvertől elszakást vagyok kénytelen hibául fölírni. Mint furcsaságot megemlítem, történt a zajos tanácskozás közben, hogy a szónoki szék rövid időre üresen maradt, azonban látok mintegy 50 éves embert nagy sebbel-lobbal fölzaladni, s midőn már föl volna éppen a szónoklati helyen, csak magát gondolá és azon szavak közt, hogy ha ügyünk győzni fog, akkor életben marad, s ha vész, ő is veszni fog, mire az egész nép látára kivette magát, lecsvén húsos felire esett, és semmi baja se történt. Nevit megkérdeztem, kit már azelőtt elméiben zavarodottnak tartott a világ, és a nemes Séra nemzetségből való volt.

A gyűlés végével gróf Mikó őxcancellájára Nagyalambfalvára volt, királybíró ifj. Sebesi Istvánnak³¹ édes atyja, öreg Sebesi Istvánhoz³² ment estebédre, kit néhány huszárral és tisztjeimmel odáig kísértem.

A székely nemzet számának táborokra való fölosztása

Október 18^{án} rendeletet kapok a székely nemzet kormánybiztosa, Berzenczey Lászlótól, hogy csatlakozzam Betzmann József alezredeshez, mint tábori segéd, ki az udvarhelyszéki mintegy 12 000 [főből] álló lánccsás sereget vala vezénylendő. Ezek közt fegyveres erőnek csakis az Udvarhely városi polgárokat, számra mintegy 300^{an}, és Keresztúrról hasonló mintegy 60 vadászpuskást lehet számítani, lovasság a gyergyói lovasszázadnak egy szárnya 50-60 legény Vér György százados³³ alatt. A háromszéki székelység számra egyelőre a gyűlésen mintegy 8000 fő, a kiindulásnál nagyon megapadt a vissza-, hazaszökések által, ezeknek parancsnokjok Donáth alezredes volt. A fegyveres erő 600 főt Dorsner ezredes vezeté a Csík, Gyergyó és Kászón székieket, az agyagfalvi gyűlésen számra legtöbben, körül belül 16 000, ezek közt fegyveres erő volt mintegy 1000 fő szuronyos fegyverekkel ellátva. A marosvásárhelyi polgárság egykori nyugalmazott lovas százados Jakabos³⁵ alatt, a 12^{ik} zászlóalj Balázs Emánuel őrnagy alatt. A székely huszárságot Sombori ezredes [vezette], ki egyszersmind az összes székely nemzet vezényletit is kezelte.

A táboroknak minden terv nélküli kiindulások

Az udvarhelyszékiek Betzmann alezredes alatt, a háromszékieknek egy része Donáth alezredes, a csíkiak egész tábora Dorsner ezredes és a székely

huszárság Sombori ezredes alatt által vonultak a Kis-Küküllő és a Maros vizei mellé. Én, aki keresztúri századomat a főhadnagyom, Maurer Józsi³⁶ parancsnoksága alá adtam, szintén Betzmann alezredest követtem. Október 19^{án} az udvarhelyszéki tábor magát a kelemenelki téren vont össze, Donáth alezredes a háromszékiek rendes zászlóaljával útját a Kis-Küküllő jobb partján lefelé megkezdette, az udvarhelyszékiek október 19^{án} szintén megindítottak, ezeket követé mintegy 56 rendes székely huszár, félszázad Vér György százados alatt.

A háromszéki erőnek egy töredéke megmaradt a Nagy-Küküllő völgyiben, és ottan az oszt-rák erővel és ellenséges segesvári század nemzetőrökkel szemben megszállotta Fehéregyház[a] és Hétúr helységeket, az ezenfelül lévő erő pedig a lovasság nagyobb erejével együtt Marosvásárhelyre vonult, ahonnan több lánccsás zászlóaljat előre nyomtak Kuttyfalvára, melynek célja a Kolozsvár és Vásárhely közti egybeköttetést föntartani volt földadata. Az udvarhelyszéki tábor a Kis-Küküllőnek balpartjára, Egestőfalván alól volt rendelkezésre, Betzmann alezredes és én a székely huszársággal a jobb parton folytatva utunkot. Midőn Héderfája felé érénk, a túlsó parton fekvő Oláhsolymos előtt lövéseket és lánccsások közt nagy zajt hallván, azonnal Betzmannal és a huszársággal a Küküllőt átgázolva a zajongók közibe sietünk. Mire odaértünk, az eseménynek vége lett. A dolog története ennyi a kikérdés után: midőn az említett Oláhsolymoshoz ért volna az előcsapat, az udvarhelyszékiek, különösen ezek közt a magyarzsákodiak néhány fegyveres oláhot a faluból kifutni látának, ezeknek nekirohanva, kiket elérhettek, agyonverték. A helybeli dászkel³⁷ egy-kettővel a toronyba szorulván, onnan egy falumbeli, magyarzsákodi Kedei György és egy jobbagy legényem által fegyverestől kezökben ledobattak, kik mindnyájon szörnyű halállal halának. Innen a népet indulásra serkentve, estvére Bonyhára értünk.

Mert először történt köztünk a további előre nyomulás felől némi terv, alezredes Betzmann, a lánccsások dandárvezére említésbe hozván kettőnk közt, hogy célunk a küküllővári várkastélyt, melyet jelenben a balázsfalvi Comitétől kiküldött Barnucz³⁸ nevezetű oláh praefectus több tribunusokkal és oláh népies erővel tart kézen, megrohanni, bévenni és illő erővel megvakni. Még ezen estve, minthogy ily rendetlen csoport közt valami kevés katonai forma rendet is tartani csak a lehetetlenséggel volt határos, mi ketten Betzmannal egymagunkra tevénk a falu határára, a mély sötétben egy kis portyázatot. Semmi legkisebb neszt még a legtávolabbl sem vévén észre, mi nagyobb örökösre serkentett volna, visszaindulánk a már megneveztem kastélyba, éji szállásunkra.

Ezen estve kérdé tőlem gróf Kálnoky Dénes, az erdővidéki vadász csapatnak parancsnoka, hogy katonai mozgalmunk merre lénd irányozva, mire válaszképpen értesítém, [hogy] lefelé, ti. a Küküllő mentire.

Másnap, azaz október 23^{án} Bernádon keresztül Vámosgálfalvára értünk. Innen, minthogy oldalosan is az ellenség vidékét érintők, szükségesnek láttam egy kis előre és oldalti csapatnak elhelyezését, mely dispositiót gróf Kálnoky Dénes kérte ki magának vadászai számára, mibe bekegyezvén, másnap reggel, azaz október 24^{én} el is indult.

Sárosi meglepetése a háromszéki vadász csapatnak rendes osztrák katonaság által Klokottán őrnagy vezérlete alatt

Hogy megyénkben szétszórva lakó magyarságot oláh és szászok egyaránt megmegrohanván kínozták, gyilkolták, hallottuk, tudtuk, és hogy azt az osztrák katonaság történni is engedte, azt is tudtuk, habár őket békeidőben a politikai rend fenntartásáért, háborús időben pedig az ország határa megvédéséért a népek és országok véres verítékén szerzett filléreiken hízlalják, de azt, hogy mint tigrisfaj lesben állva éppen ő tegye megrohanásait oly nemzet ellen, mely saját fájának legyilkolását tovább nem tűrhetvén, hogy a katonaság ennek megakadályozására mit se tesz, felkél és kénytelen fegyvert fogni, és ekkor éppen ő minden elsődleges figyelmeztetés nélkül lesben állva rohanja meg ugyanazon a haza érdekében kiinduló népeket, és gyilkolja kíméletlenül [nem gondoltuk].

Nem tagadom, hogy az Oláh-solymoson láncsásaink által történt agyonverés(e) egy-két ottani lakónak is menthető lett volna, voltaképpen ezen tény azonban gyöngítve vélem néműleg azon már többször előidéztem körülmény által, hogy táboraink legnagyobb része rendetlen tömegekből állott, hol semmi fenyték nem volt, de hogy azután éppen a rendes császári katonaság, melynek az erélyes politikai rend fenntartása lesz vala erélyes kötelesség, hogy éppen ezen katonaság egyfelől a rablásokat, gyilkolásokat békésen nézze, és másfelől még ő is minden nép jog ellenes figyelmeztetés nélküli megrohanásokat tegyen, ezt a mindig szájokban hangzó, s mintegy csak általok monopolizálva képzelt lovagiassággal még nem egeztethetem.

Így történt gróf Kálnoky Dénes³⁹ vadász csapatjával Sároson, ki, mint feljebb említém, Gálfalváról kiindulva október 25-én⁴⁰, dél előtt valamivel Sárosra érkezett. Nem kis hibául kellek felrónom részről azon gondatlanságát is a vezetőknek, miszerént megérkezések után Sárosra még csak egy árva figyelő őrt se állítanak ki saját biztonságotokra, pedig nem lehet tagad-

ni, hogy az értelmiség egy csapatban sem volt annyira képviselve, mint ezen vadász csapatban. Itt vala majdnem kizárólagosan Három-Miklósvárszék és Erdővidékinek családi tejfele, ezek közt is csak kik eszembe jutnak említém meg, így például gróf Kálnokyn kívül Daczó Gergely⁴¹, Thury Gergely, mint százados⁴², Gyulai Lajos⁴³, Szörcei László⁴⁴, Bernát⁴⁵, Székely Károly⁴⁶ és Gyárfások⁴⁷ stb. Megérkezésekkor tehát első téendőjük vala cselédjeik által Laci konyháját fölállítani, és a keleties dolce far niente⁴⁸ közt az étkezést bevárni.

Alig érhető el azonban egynémelyike ezeknek a várva várt lakmározhatást, a faluval átellenben fekvő szőlőhegyből lövéseket hallának, mire fölriadva egy-kettője ezen uraknak, fegyvert ragadva el-kisiete a faluból, emellett fekvő keskeny gyepes térségre, a legnagyobb része pedig a vadászoknak ahelyett, hogy védelemre sereglött volna össze, szétfutva szaladt a szőlőhegyvel átellenben fekvő magaslatokra. Hihető, mert eszékbe jutott azon példabeszéd: „szégyen ugyan a futás, de hasznos”. Gróf Kálnoky Dénes őrnagy rangjához illőleg lóháton jelent meg a zavaros körülmények ellenére is a védelmezni szándékolt ponton. Hozzá csatlakozának még százados Thury Gergely, de század nélkül, egy pár vadász fegyveres állá még ki, kik arra példával bár et voluisse satis⁴⁹, mennyibe rajtok függött, egyéniségek értékít a többi megfélemlítettekől legalább ennyiben is kitüntették, kik közül egy-kettőnek neve eszembe jutván, íme a történet érdekiért ide iktatom: Szörcey László, Tamási Mátyás, Bernárd Elek, Imets Lázár.

Miközben az osztrákok csakhamar észrevéve a székelyeink zavarodását, gyorsan kezdenek a szőlőhegyben elterülni. Thury Gergely százados, ki az ellenséggel képzelgetni akará a sáncokba bevonult erőnek maga szilárd tartását, hangosan vezénylé a rendájt, miközben az osztrákok tüzelése a falu közt ijedten alá s fel futkosókra élénkűlni kezdett nemcsak, hanem még egy pár ágyúlövésnek is dörgése még nagyobb zavarba hozván az egész csapatot. Ekkor az egynehány síkra kiállt csatározó is helyesebbnek tartván azon francia közmondást (sauve qui sepent⁵⁰), bomlani kezdé, s kiki mentette magát úgy, mint kitelhetett.

Betzmann alezredes éppen indultól rendelt vala az egész Gálfalván lévő láncsás tábornak, midőn egyszerre híre fut a tábor közt a sárosi cseménynek. Az indulóban volt más székelyek annyira megrettenének a hallott hírré, hogy azok is vissza kezdenek térti. Közükbe elegyedvén pisztollyal jobb kezemben, nem bírtam semmit kivinni, nagy lón a tolatás Gálfalva közt. Ugron Jánost, Udvarhelyszék 848^{bei} királybíráját⁵¹ és Ugron Zsigót⁵² szintén látám a nép közi vegyülve, kik fenyegetés, sőt érezhető tettelegességek után se valának képesek a népet visszafordulásra bírni. Éppen midőn

egy kemény székelyt egy visszaforduló tábor élés székerről a nagy tömeg közt verések közt lerántani igyekeztén, érkezék Ugron János is segítségemre, de mindhiába, mert minden kitelhető módoni tettelegességünk után se érthettünk sikerhez.

Az egész tábor a Küküllő hídján átvonula, és azon téren, mely Mike és Gálfalva közt vagon, letelepedék. Ezekután anyagilag s szellemileg elfáradva bemenék szállásomra Földváry Ferencnek⁵³ udvarába. Itt látám a sárosi eseménynek egyik hírmondóját, Székely Károlyt, kiről megjegyzem, nem kis veszedelmek szorongatta helyzete lehetett, mert annyira kifáradtan és elizadtan soha – tán még 3 éji tánc után – se láttam magamot. Mintha egész ölzetével valamely folyót úszott volna át, úgy nézett ki.

Betzmann alezredes, ki a történeteket hallá, mondá nékem, jó lenne az események helyen egy őrszemlét tartani, mire én azonnal nyeregben lévő lovamot előhozattam, és Nagy Pál nevű huszárommal, kivel előbb fegyvereimet rendbe szedtetém, ketten kiindulánk a Gálfalva felett menedékesen fölfelé nyúló hegyoldalra, a Sáros feletti szőlő felé tartva, melyet Törökhegynek neveznek. Midőn a hegyerincen elvonuló szőlőgyepűhez érünk, az átellenében fekvő hegytetőn látánk száguldozni apró csoportokban embereket. Nem tudva, barátok vagy ellenek, legényemet meghagyva a gyepűnél, kísérem a szeggel vert lábbeli nyomokat, melyek a porban láthatók valának, egész a Medgyes felé nyúló erdőig. A gyepűnél sok töltés papirost elszagatva és üresen láték, a faluban pedig ekkor már mély csend uralkodott. Ezekután újból vissza leszállék Gálfalvára Betzmann alezredesnek a kevés látottakról jelentést téendő.

Az udvarhelyszéki tábornak teljes fölbomlása és pocsfalvi kravall

Később esett csak értésünkre a sárosi vesztesség. A faluban futásban clestek száma alig tehető 8-9 emberre, az elfogottaké szintén 13-14, hanem sokkal nagyobb volt a vesztesség morális értékiben. Nagy rémülést okozott ezen szerencsétlen és vigyázatlanságból történt esemény a tábornak többi részire, annyira, hogy midőn reggel Betzmann alezreddel szemlét tartanánk a táboron, az egész udvarhelyszéki táborból senki mást, mint az Udvarhely városi polgárokat, számra mintegy 300^a, mind fegyverest, a többinek csak üres tábori helyüköt találtuk, kik mindnyájan hazaszöktek, csak azért bizonyosan, hogy hosszas életük lehessenek e földön. A sárosi vadászcsapatnak poggyászbeli vesztessége sem volt kevés, különösen szép hámos lovakra tett szert az ellenség zsákmánya közt.

A dolgok ekkénti szétbomlása közt még e zárta be a katasztrófát, hogy az Udvarhely városi polgárok is okvetlen Marosvásárhelyre kívánkozván elmentek, így az egész tábor, mely a Kis-Küküllő bal partján leindult vala, már most csupán az említettem székely huszárszázados és 56–60 huszáraira redukálódott. A vadászok csapata mintegy 60^a olvadva, Donáth alezredes háromszéki fegyveres erejéhez csatlakozott. Így állván a dolgok, Betzmann alezredes elhatározá a jobb parton, az Abosfalváig haladott volt háromszéki erő után vonulni, mire az egy kevés székely huszárság vala még dispositiónkra. E percben Betzmann mint dandár nélküli dandárvezér, én szintén tábor nélküli segéd, éppen midőn indulókészek lennénk Donáth alezredes osztálya után vonulni, csak egyszerre minden oldalról kiáltozni hallók, [hogy] a dragonyos vagy (cheraulegerek) osztrák könnyűlovások Pocsfalván alól jönnek. Ezen általános lármára fölríadva Betzmann parancsolá „a lovasság előre”, kard az attaque szíjjúra csüngve, pisztolyt rántva Vér századossal ügetve indulánk keresztül Pocsfalván. Midőn a faluból kiérnénk, helyet mutaték Vér századosnak az úttól jobbra helyet foglalni, honnan a szorultságból kijutván az előttünk fekvő ádámosi tért végig szemlélhetők. És mi lőn az eredmény? Az ti. hogy Donáth alezredes a gálfalvi és sárosi eseményekről hallva visszatért, kinek előcsapata, midőn Ádámosból ki debonchirozott⁵⁴, ezt néhány szerteszt kóválygó székely megpillantván ellenségnek vélte, miről mi már felállásunknál azonnal reaismertünk. Leírhatatlan azon valóban furcsa helyzet és páni félelem, mely a székelységet ekkor elfogta, úgyannyira, hogy midőn az említettem kevés számú székely huszársággal sebesvátatva Vér György és általam vezetettve, egy kisebb dombon fekvő helyes állásnak határozottan helyet elfoglalnók, több gyalog székelyek még a hegy ormán léve saját lovasságuktól, ti. tőlünk is megfutamlottak, mi valóban inkább nevetésre, mint bosszúságra szolgált okul néhányunknak. Itt legalább azon gyergyói 1/2 lovasszázadnak Vér György alatti bátor magatartását méltánylattal kell fölemlítenem.

Minekutána Donáth alezredes is közelebb érkezett, rövideden elhatározók, [hogy] mennék által a Maros völgyibe Erdőhát és Gyulason keresztül Ugrára. A mintegy 1200 főből álló csapat megkezdé tehát vonulását. Erdőhátra jutván célszerűnek véltük a sereget kinyugtatni. Minden intézkedések már az éji táborozásra megtétettek vala. Éppen midőn estelednék, megint – mint valami telegraph – végigfutá a táborat azon szó, hogy rossz az állás, mindenfelől könnyen megrohanhat az ellenség. Nem sok idő kelle arra, hogy az egész tábor minden parancs nélkül fölszedé sátorfáját, azaz éléstársnyáját, és megindula. A csapatokat Vér György székely huszárai zárták be. Mi is Betzmannal

ezekkel vélők tartani. Így mi hárman, midőn a legnagyobb csendben mennék, gyakran nem egy élc frissite föl levertségünkből. Egy lábát alig cipelő székely is semmi kincsért, bármennyire bajos volt legyen is me- netele, el nem maradt volna.

Mondám egykor Betzmannak, drága pénzen megfizetnék most bár csak két ágyúgolyót e csapat kö- zé, valamelyik hegyoldalról, hogy látnám azon nagyszé- rű szétfutását ezen most rendesnek látszó menetnek.

Éjfél utáni 1 órakor Ugrára szerencsésen megérkezvén, ki-ki elszállásolá magát, mint lehetett. Betzmannal a gróf Haller-féle udvarba mentünk. Másnap reggel Betzmann azon tervét közli velem, men- nének be Vásárhelyre, és jelentenők a fővezérségnél dol- gaink sajtyszerű állapotát. Szekérbe ülve tehát Betzmannal bemenénk Marosvásárhelyre, ahová meg- érkezvén hallám, hogy míg a mi expedíciónk a Kis- Küküllő mentin csütörtököt vetett, ezalatt egy csapat székelység a Mezőség felé egy kis diverziót tett az ottan már nagy mérvben gyülekező oláh táborok ellen, minek eredménye csak annyi lett, hogy midőn Gerebenes felé érne a székelység előcsapatja, a falu innenső házaiból néhány lövés történt a székelységre, mire a falu azonnal megrohanva lőn, és mintegy 18 számmal legyilkolat- tak, és a falu nagyobb része, és nem tekintve még a magyar udvarokat is, fölperzseltetett.

Donáth alezredes és dandárparancsnok halála. Hadi utasítás haditervvel egybekötve Dorsner ezredes és Betzmann alezredes dandárparancsnokok számára

Vásárhelyre megérkezésünkkel hallók csak azon kellemetlen hírt, hogy a dandárával Ugrán ma- radott volt Donáth alezredes a kolerába elhalt, mely gyászos esemény Betzmann és engemet is ismét vezényletre juttatott, alezredesem ugyanis a haditanács rendeletéből most már a háromszéki erő feletti parancs- nokságot vevé át. Egyrészt mint a haditanács terve szerént, melynek cheffe⁵⁵ Sombori és Berzenczey László urak személyében egyesült főhadsegéd és terv- készítő Gál Sándor nemzetőr százados által nem annyira papirosan, mint fülbe súgva⁵⁶ utasítottunk jövő had- mozgalmaink felől.

Feladata tehát az elhalt Donáth alezredes, most Betzmann dandárparancsnoksága alatt álló sere- gnek lett a Maroson átkelni Kerelőnél⁵⁷, és a jobb parton a Mezőség szélit kikutatni (clairer⁵⁸), az oláh csopor- totak szétosztatni, ezáltal a hadi főszállást, Marosvá- sárhelyt, s annak különösen örökké révedező nyárspol- gárait az oláh megrohanások ellen biztosítani.

A csíkiak Dorsner alatt szintén egy diverziót⁵⁹ Marosvásárhelyről ugyan egyszerre valának téendők

Mezőmadaras, Szabéd, Bazéd és Toldalag felé, ami- közben Sombori ezredes az egész hadzömével colon- nokban⁶⁰ a Marosvásárhelyről Maros balpartí úton Szászrégen felé vonuland.

Oroszhegyi születés(ű) Jánosz egykori nyugal- mazott hadnagy⁶¹ hasonlóképpen utasítást kapott mint- egy 1200^a menő láncsás és puskásaival a Kis-Küküllő völgyiből Szovátánál majdnem járatlan utakon a Nyá- rád-főnél⁶² keresztül hasonló Szászrégennek tartani. Ezalatt Pünkösti Pál nyugalmazott huszárszázadosnak⁶³ a radnóti várkastély, báró Apor György és Sebesi Istvánnak Kutyfalva, a kutyfalvi hajóhid és Maros- ludasnak stratégiai megszállása volt megparancsolva.

Szemben a Maros folyamával induló sereg feladata volt körülkeríteni vagy pedig egy döntő ütkö- zetre bírni Urbánt⁶⁴, a Maros mentin lévőeknek a jobbra- balra szemtelen oláh csoportokat megfélemezni és a köz- lekedést Vásárhely és Kolozsvár közt nyitva tartani.

A mozgóra tett erőnek körülbelüli létszáma és azoknak fölosztása

I^{ad} Hadtest Sombori Sándor ezredes és szé- kely tábor fővezérnek közvetlen vezénylete alatt:

Udvarhely városi polgárok jobbrészint[] szu- ronyos fegyverekkel ellátva	300 fő
Marosvásárhelyi polgár nemzetőrség, ezek közt szuronyos fegyverrel 60	400 ⁷⁶⁵
Szitáskeresztúri nemzetőrök vadászfegy- verekkel	30 "
Kis-Küküllő megyei nemesség vadászfegyve- rekkal	18 ⁷⁶⁶
Udvarhelyszéki láncsások. Őrnagy Ugron Lázár ⁶⁷	900 "
Marosszéki láncsások, mindenféle csöcselék botokkal, vasvillákkal	600 "
összes 2248.	

2^{ik} Hadtest Dorsner ezredes alatt:

5 század csíki székely szuronyos fegyverek- kel	600
12 ^{ik} zászlóalj fiatal újoncokból őrnagy Balázs Emánuel szuronyos fegyverekkel	700
2 láncsás zászlóalj Sándor László ⁶⁸ és Kováts Ignác ⁶⁹ főhadnagyk alatt	1600
összes 2900 fő ⁷⁰	

III^{ik} Hadtest Betzmann alezredes alatt:

A 2. székelyek azaz a háromszékiek 1 zászló- alj szuronyos fegyverekkel	315 "
Gróf Kálnoky Dénesnek erdővidéki vadászai- ból	70 "
összesen 385 fő	

Lovasság a 15. újonnan szervezett Mátyás ezredéből Pécsi főhadnagy⁷¹ alatt:

Összes létszáma tehát az Urbán tábora elleni operations Corpsnak 5533 főre gyalogokba, 436 főre lovasokba számíthatott. Ha ide vesszük még a Jánosi hadnagy⁷² alatti sóvidéki erőt, 1200 főből állót, ekkor az egész erőt 7169 [főre] számíthatni körülbelül.

*Eredménye a különböző utakon
egy irányba elindult seregek működéseinek*

A Betzmann alezredes parancsnoksága alatt álló csapatok, minthogy ezeknek leghosszabb utat kelle átvizsgálni és hátra hagyni, Ugrára visszaérkezendőkkel azonnal mozgóvá tétetett. Átkelvén tehát Kerelőnél a Maroson, Mezőpete, Uraly, Kapus⁷³, a Lőrinci-pusztá⁷⁴ és Gerebenesen⁷⁵ keresztül Mezőbándra minden különös esemény nélkül akadálytalan folytatá útját. A nap alkonyán Bándra megérkezvén, Bánd északkeleti része felé az előőrököt Jüngling nevű hadnagy⁷⁶ alatt kirendelém. Történt, hogy Betzmann alezredesem fölszólítván engemet vacsora után, mindjárt örvizsgálatra menénk. Mély sötétség borította a földet. Midőn a faluból kiérnénk, gyanítólag egy pár száz lépésnyire a jelszóadásra föl fogunk szólíttatni, előbb a kijelölt őrhelyekre jutánk. Egy árva lélek sincs, erre visszatértünk, és a falu szélén fekvő gróf Kálnoky-féle udvarlakban gyertyavilágot látva bemenénk, s íme, legnagyobb meglepetésünkre az előőrsre kirendeltem volt osztrák hadnagyot katonáival együtt itt látjuk lakmározni. Ily hanyag kötelességteljesítésről nem egyszer károson emlékezhetik egykor nemcsak a székely, de sőt a magyarországi hadjárat is. Az illető tisztnek kemény megfeddése után az előőrsi szolgálatra rendelt csapat kiindult helyét elfoglalni.

Másnap, azaz október ...⁷⁷ a reggeli étkezés után a sereg megindult Harcót⁷⁸ felé, mire délutáni 3 órakor a keskeny völgyből, mintegy délutáni 1 órakor a Maros partja mellé Várhelyen⁷⁹ alól ki debouchirozott⁸⁰. Ugron Lázárnak a térségen mintegy 800 láncsásból álló zászlóalja, kik közt, ha emlékezem, mintegy 40⁸¹ való vadászpuskása is volt, fel vala állítva.

A láncsás zászlóaljat megkerülve folytatók Várhelyig⁸¹, ahova még nap alkonya előtt megérkezvén, azonnal egy egész század fegyveresekből álló előőrséget kirendeltem legyező módjára részint a Mezőség, részint szántlagosan a sárpataki erdő felé, főhadiszállásunkot a hegyen álló nemesi udvartelekre tévén.

Mintegy esti 10 óra után őrszemlét akarván tartani, Betzmann alezredes parancsolá nékem, hogy ötöt kövessem. Ezért tehát minekutána minden ember a napi fáradalmaitól, azokon kívül, kik aktív szolgálatban nem valának, nyugalomra hajták fejüket, megindulánk csupán ketten gyalog. Az udvartelek kimenetelínél balra fekvő csűrös kertben tüzet vedénk észre csillámlani. Mindketten berohanánk. Amint kivethető, a bogarak

dongásából, tehát valaki e disciplina nélküli seregből méhkest vervén föl, azt épen a legalkalmatlanabb helyen veré fel, ti: az asztagok mellett, és szalmakazalok közt. A tüzet kioltók, a tettes észrevevén a sáfrán illatját, elillant anélkül, hogy kilétit kitudhattuk volna. Ugyanez alkalommal vedém egyszersmind észre egy jól fölszerelt szürke huszárlónak, még kantár is fejébe, ide s tova nyargalását, mire azonnal reamlékeztem, hogy kié legyen. Úrházy György Mátyás ezredbeli tizedesé volt az. Erre visszafordulék az udvarházba, hol tiszték és nem tiszték itt-ott a nagyszobában kényelmesen alvának. Úrházy György ezek közt lévén, katonásan megkereszteltem, de víz nélkül. Furesza dolog is volt az csakugyan, hogy ezen időben sok cikk-és rossz versíró azt gondolta, hogy egyszersmint jó katona is, pedig héj, nagy különbség van a kettő közt sokszor, bárha nem is lehet mindenkor. Lehet valaki igen jó csizmadia, de azért rossz szabó.

Kossuth Lajos is azt hitte, hogy mert híres szónok, tehát jó politikus, s pedig nagyon rossz volt, mint az eredmény keservesen megmutatta, s pedig ki tudja, talám még azt is hitte, hogy ő katona is, pedig osztán már még embernek is poltron⁸² volt. Legnagyobb szerencsétlensége bukásunknak szeréntem nem a muszka, hanem kötelességeink nem teljesítése volt, mit ha minden magyar katona egyről-egyre pontoson és ihletettséggel megtesz vala, a csatáknak is más fordulata lesz. Végre kénytelenek a hatalmak azt a föltétlen szót is föltételekre módosítani, és ma nem volna a nemzet Európában a nemzetek sorában kénytelen magát megsemmisítve látni.

*Dorsner dandárvezérének
a Mezőségben működése*

Mint később értesültem, e dandárparancsnok Mezőmadaras stb. Toldalag felé vivén útját, itt-ott némely nádasokban és bokros helyeken szintén kutatásokat tett. Eredménye lett némely elbújt oláhokot láncsára hányatni és némelyeket agyonpuskáztatni.

Sombori ezredes és fővezérének működése

Ezen fővezér minden különös esemény nélkül hadtestjével az országúton per⁸³ Cigányszentgyörgy, Ernye, és Sáromberke felé folytatá útját.

Sárpataki előőrsi csata

Október ...⁸⁴ gyönyörű őszi nap volt. Ha a letarolt mezők és rétek meg az elsárgult s hulladozó falevelei ne figyelmeztessenek az év szakára, azt gondoltam volna, hogy a legszebb nyári napok egyikére virradtam.

A tábornak reggelizése után indulót vezetett Betzmann alezredes, mindketten lóra ülnek, és a kis sereget megindítók, minékután egy szakaszt Gyárfás Lajos nevű alhadnagy⁸⁵ alatt, kézdivásárhelyi fegyveres gyalogokat előcsapatnak a sárpataki erdő felé elindíték.

A had zömét tette a már osztályoztam volt 315^{hó} álló rendes háromszéki gyalog zászlóalj, ezek után jött a 36 főből álló fiatal 15^k ezredbeli huszár-csapat Pécsi főhadnagy alatt. Ezek után a poggyászszekereknek végtelen száma, melyet megjegyzem, nem hadi, hanem zsákmány szekereknek kell gondolni, minthogy már ekkor a székelység jól-rosszul, elég az, hogy mindenféle zsákmánnyal majdnem túlságosan terhelve volt, ami aztán a sereg demoralizációját is nagy mérvben előidézte.

Midőn a leírtam rendben, a sík magaslaton szinte már az erdőt megközelítőnk, azon észrevételt intéztem Betzmann alezredesemhez, „*nagyon megapadt létszáma a sorba álló katonaságnak*”, mire alezredesem válaszolva „*mert nagyrésze zsákmányolt szekerekben ül*”, erre mondám, „*leszállítom én őket mindjárt*”, s ahogy lovamat megfordítam, újból magához szólította alezredesem, mondván: „*csak el akarok búcsúzni magától, édes kapitányom, mert én magát életbe többé viszonlítani nem fogom*”.

E szavaiból Betzmann alezredesnek következtethető, hogy mily disciplinált sereggel volt ügyünk, én azonban nem gondolva a jövővel, sarkantyút adtam lovamnak, s mint az első szekeret elértem, nem kis életkockázattal a négy rajta levő székelty, egyiket közülök egy csapással az első ülésről a szekér alá ejtve leszállítván, a többinek leszállítása azután igen kevés bajba kerülven.

Minekutána a sereg már megint jól fölzaparodott, minden szekér leírítása után kardomot hüvelyébe rejtve, lovamnak sarkantyút adék. Egy-két patanáására lovamnak hallám kardom élet hüvelyéből kisürenni, a magasba röpülve tarték netalán fejembe fúródják, mire megállván hátra tekinték, és kardom egyenest áll a földbe felszűrődva. Leszállék lovamról, kivonván a földből, épen találtam, és hüvelyébe rejtem, utánvágatva akkor az éppen sárpataki erdőbe bevonuló csapatnak, elértem Betzmann alezredeshez. Megérkezvén, nagyon örvendeni látszott, s csak ennyit mondta: „*magának ördöge van*”.

Alig tevének így egymás mellett néhány lépést, az előcsapatról szaladva látánk egy altisztet felénk jönni, jelentvén, az ellenség az erdőn belőli térben van, mire azonnal parancsolatot kapék annak állását, számát megvizsgálni és jelentést tenni. Betzmann alezredes eközben zászlóalját állította rendbe. Az előcsapathoz előlovagolván, ott lovamról leszállék, s úgy találám, hogy az Urbán serege, mely a Maros mentinek jobb partján lefelé volt vonulandó. Gyanítólag a mi menetünket is

ugyanottan képzelé bekövetkezőnek, és azon oldalmenetünkre az erdőből nem számított. Észrevéven azonban előcsapatunkot, azonnal a csapatnak farkát képezte fővé, állott pedig ezen előcsapatja mintegy 2000 lánccsás és vadászpuskás és 1/2 század rendes oláh ezred, felszabad cordon jágerekből, a tiszték közül mintegy 5[-öt] láttam lóháton.

A csata elfogadására tehát az ellen úgy állott fel, hogy annak háta a Maroshoz támasztva, a lánccsások és puskások nagy csoportja pedig mindkét oldalról a sorkatonaság által bezárva, jobban mondva őrizve, nehogy elszaladhasanak, mert hátok megett a Maros, elől pedig szembe velék a székeltyek. A csatározók puskás és sorgyalogságból széles vonalban volt[ak] a had zöme előtt elnyúlva. Ilyen rendben fogadott tehát minket az ellenség.

Részünkről azonnal, mihelyt szemügyre vettem az ellenség állását, és vissza jelentést tettem, azonnal csatárláncba osztottam fel a Gyárfás hadnagy alatt 1. szakaszból álló gyalogságot, magam személyesen is gyalog közökbe állva, dobszó mellett, minden lövés nélkül szembe indultunk. E katonás magunktartása által úgy látszott, a lóhátos tisztjei az ellenek nem kis zavarába jövőn, tanácsosabbnak tartották a Marossal szembe megindulni, mire a csatározók tüzelése is ellenség részről meg kezdődött, de minthogy a távolság még köztünk igen nagy volt, nem tartottam célszerűnek viszonozni, és így mi csak pusztán dobszó mellett mindig elébb-élebb nyomultunk. Eközben lovamat vezetékem utánam vezető huszáromtól hátra izenék, ki seregével még mindig az erdőben (masque) takarva volt, hogy a lovasságot küldén Sárpatak felé a futó osztrák tiszték elcsípésire. A derék Pécsi egykori vörös csákós hadnagy, aki már a francia háborúból szerzett érdemjellel bírt, kis csapatja, fiatal huszárai élén kirohan az erdőből, reám figyelvén, ki kardommal intém a vonalat, elég bátorság és ügyességgel ugyan, de rosszabb lovakkal, mint az osztrák tisztéké (mert ezeknek ezen zavargó időbe könnyű volt az erdőlyi magyar urak méneseiből gyors és nemes lovakra ingyen szert tenni), a menekülők után hasztalan száguldott. Az ellenség csatározóitól mintegy 250-300 lépésre valánk, midőn Betzmann alezredes zászlóalja elin lóháton, utána gyönyörű rendben (Colonne) szakasz csapatokban vállra a fegyvert, dobszó mellett hátratekintve megpillantók, mire az ellenség megfélemlévén, rendes katonáit szakaszokba törvén, jobbra átot hallám vezényleni, erre székelty csatározóink bátorságot nyervén, kiáltám: „*szuronyt szegez! és rohamra*”. Egy lövés nélkül indulának a csatározók az ellenségre. E közben legényem magával vezetékem hozott lovammal oda teremvén, felülék, pisztolyt ragadva indulék az ostromlókkal a megfutalmott és szétbomlott sereg közli. Nem soká tar-

tott a már nagyban folyt gyilkolás, midőn ordítások közt látám hátom megett a feljebb említettem szép rendben látott volt seregit Betzmann alezredesnek szintén szuronysegezve az ellenségre rohanni. Lovammal együtt az öldöklés közepire sodortatva szemeim gyakran fordulának Sárpaták felé, gondolva netalán véletlenül ellenségi lovascsapat által meglepessünk.

A székelyek ügyességét, gyorsaságát az ember emberreli verekedésben gyermekkoromban is köztök élve bámultam, e mai összecsapáson azonban még eddigi tapasztalataimot is túlszárnyalták, csak azt a fatális löpört ne találják vala föl, talán örökös mellékneve maradt volna e nemzetnek siculi genus hominum belliosissimum⁸⁶. Egy negyedórát az összecsapás alig tartott, és 93 halott lélektelen hevert egy kis térségen. Egy székelynek mesteri vágását említem meg itten többek közt. Történt ugyanis e zaj közt, midőn e nagy tömegben csupán egyedül valék lóháton, mindig beljebb-beljebb hatolva a Maros partja felé, hová juhok módjára omlék az oláhság a víz árjába, egyszerre kiáltást hallék az ellenkező oldalról, mint amerre éppen figyelmem volt, s midőn odatekinték, alig 4 lépésre egy engemet célba vett cordon jágert láték fegyverit reám irányozva elsütni. Hogy a jáger rosszul lőtt, azt bizonyítja e történetírásom, látva azonban, hogy a lövésire el nem estem, erre nekem rohant, s szuronyos fegyverével akart leszúrni, de ez sem sikerült kardom szerencsés védelme miatt. Kölcsönben én viszonzám azt néki a baloldalába, mire ugyanazon székely, ki engem a veszedelemre előbb figyelmeztetni kívánt vala, már oda érkezvén, kardomat a polák⁸⁷ oldalából még ki se ránthattam, midőn hátulról láncsájával oly hatalmas csapást ad ugyanannak fejére, hogy a koponya, mint egy meghasított disznódinnye, tökéletesen kétfelé válva, bizonyosan lehet állítani, hogy előbb meg volt halva, mint leesve, azaz állva holt meg.

Ilyen és ehhez hasonló csapásokat nem egyet lehetett látni az elesteken.

Ezen csatának folytán az előbbi esethez még egy hasonló szerencsés eseten mentem keresztül, kinek azonban rossz célzását balhüvelybe lecsapásával büntettem meg, és foglyommá is tévén, Betzmann alezredesnek ajándékoztam, kit, úgy tudom, mint szolgája, élete hosszágig szolgálta.

E csatában ki kell különösen a közlegénység és altisztek bátorságát emelnem. A tiszt urak közül Betzmann alezredest, kit szintén a gyilkolások kissé gyérültével az összebomlott sereg közt láttam. Foglyomat éppen még e zajban magammal lovam mellett védőleg vivén, ugyanitt által is adtam, továbbá azon fiatal csatározók hadnagyát, Gyárfást, huszár főhadnagy Pécsit, mint olyan bátor tisztet, ki kevés lovasával a célba vett volt lovas osztrák tisztet üldözésében célt

nem érthete, Sárpaták véginél a Marost 9 legénnyel átgázolta, és az ellenség menekülő táborát szembe találván, egészen a kifáradásig vagdalta őket. E fiatal huszárok közül egy közvitétz láttam a jobb partról, midőn az átellenben fekvő parthoz közelednék, egy osztrák főhadnagyot úzöbe vevén, egész a víz partjáig szaladott, és itt a nevezett huszárral szembefordulván, kevés védelem után látám azt is, midőn a huszár egy csapással csákóján keresztül oly vágást tett, hogy csákö és fő egyszerre kettéhasadván hanyatt belezuhan a Marosba, hol halálát lelé. Neve e huszárnak Sánta, háromszéki születésű.

E csatában különösen a cordon jágerektől nyert fegyvereknek nagyon örvendett a székelység, sőt, láttam a sorkatonaságból némelyeket, kik ilyenre szert tehettek, saját legjobb vont csövű lövészi (Schütz) fegyverekkel is örömet fölcserélni.

Midőn e csatának vége volt, a megzavarodott tábor lassan-lassan rendbe jövé, Sárpaták felé vevők utunkot. Éppen midőn indulnánk, látánk 4-5 főből álló osztrák lovasokat, dragonyosokat Sárpaták végiben állani, azonban mielőtt a tábor megindula, eltávoznak.

Az elesettek számát tisztán nem tudom, azonban hallomás után 93 főre mondották az eltemetőket. Részünkről egy néhány sebesen kívül halottra nem emlékszem, egyik huszár lovának a feje keményen meg volt vágva. A székelység Pécsi huszár főhadnagy és különösen 9 fiatal huszárjainak látására hatalmas éljennel nyilvánítá bátor magokiviselete iránti elismerését.

Ezekután menetünköt Sárpatáknak vevén, midőn a faluhoz közelednénk, Betzmann alezredes a zászlóaljbat balra vonta a falut domináló sík magaslatra (platenn). Ez állása közt és a túlsó magaslaton álló templom közt egy száz ölnyi szélességű völgy vonult le, a tőlünk balra is éppen a magaslatoknak alján fekvő falu felé. Minthogy a túlsó, templom koszorúzta magaslaton népeket látánk bolyongani, azt gyaníttatá alezredesünkkel, hogy a templom és kerítése is védelmeztetni fog az ellenségtől, mire nézve osztrák hadnagy a főherceg Károly ezredjéből és velencei patrícius Beltrámi⁸⁸ nevezetű tisztet, ki kevéssel az esemény előtt a Kolozsvárt fekvő ezredjektől a székely táborba vágyván seregleni, négyen megérkezvén, ezen Beltrámit Betzmann alezredes fölszólítá, ha kedve lenne egy század székellyel a kerítéses templom ostromára. Az említettem hadnagy örömmel fogadá a vezényletet, és rögtön megindula a századdal föladatait megoldani.

Egész bátorsággal ereszkedék le csapatja élin a völgybe, innen meg a hegynek gyalogsága élin, de mire félig lennének a hegy oldalában, az oda vonult volt nép szétszaladott, amiközben az ezen időbe hozánk csatlakozott volt egy zászlóalj csíki láncsás volt osztrák főhadnagy és mostani zászlóaljparancsnok

Kováts Ignác⁹⁰ alatt a faluba benyomulva eközben mivelünk egyvonalat tartott. Látván, hogy Sárpaták az ellenségétől ki legyen tisztítva, Betzmann alezredes is Beltrámi alatt lévő századát zászlóaljához csatolván a faluba leereszkedett, és abból kivonulván a falu végén az egész sereget pihenés és rendbeszedés végett megállította Szentivány felé.

Történt ezalatt, hogy csak egyszerre nagy láрма kerekedik, hogy ti. a tőlünk még mindig föl Szentivány felé vonuló sík magaslaton némely futó ellenséget a gyalogság észrevevén, lovasság után kiáltozott, minthogy pedig a lovasság még a falu között volt, kimenék a magaslatra. Azonnal láték is mintegy 5–600 lépésnyire előttem két embert. Fénylő vasok ellenséget gyanítottak bennök. Ezzel sarkantyúba vevém lovamat, kevés idő múlva beérem mindkettőt, mire megszólítám, hogy álljanak meg. Hihető, látva, hogy az egész térségen utánam senki egy lélek követőm nincsen, egymástól szembe megállának, egyik közülök így szólta meg: „no te hunfut magyar” erre neki ugraték s mindkettőt egyszerre láncsájokkal hozzám vágva köztök keresztül síkultam, egy fordulattal kis körben a tőlem jobbról állónak nyakába teremvén, meddig ő körül nézett volna, hogy hová lettem, kardom vasa nyakába mélyen belehaladott. Lovam a csapásra felágaskodván, mint-hogy a vágást kitarítottam, annak nyakgerincibe bele akadván lerogyott és kardomból mintegy jó arasznyi bele törött. Ekkor a másik nem vévén a dolgot tréfának megszalada. Huszár ordináncom⁹⁰ éppen ekkor pillantám meg a távolban, pisztolyomat kilövém a szaladóra, de nem értem, azonban legényem már ekkor oda érkezve a futóra mutaték, kevés időre az is már halva volt. Én visszaindulék a sereghöz, legényem pedig később érkezvén, egy marék ezüstöt mutatott föl, mit az elesetteknél talált.

Szentiványi csata Urbán osztrák ezredes ellen

Ugyanazon a napon, melyen Sárpatáknál dél előtt az előőrsi csata történt, délután Vajdaszentivánnál Urbánnal szemben a főcsata, a táborok vonulása a történt felosztás szerint az országu-ton és Maros balparton a sárpataki előőrsi csata ellenére is mind akadály nélkül folytatódott Ernye és Sáromberk[e] és Gernyeszeg felé.

Betzmann alezredes szintén Sárpaták végénél a történetek után keveset pihentetett, és indulót rendelt a rossz karban lévő úton Szentivány felé. Dorsner ezredesnek tábora nem látszott, minthogy ő a Mezőség szélén tette útját szintén Szentiván és Beresztele felé, de mindég couvirozva⁹¹, úgyhogy nekünk a centrumban áportu⁹² lehessen minden összeütkezésnél.

Midőn mi a centrumban felültját Sárpaták és Szentivánnak meghaladtuk volna, Betzmann alezredes a tábort megállítá, és portyászokat küldte az előttünk minden zaj nélkül és szinte üresnek látszó faluba. Csakhogy a portyászok küldetésüköt nem teljesíték, nem mervén a falu derekába behatolni.

Eközben, minthogy állásunk némüleg uralkodott az előttünk fekvő helységen, következőleg a láttér egész Petele–Abafája és Szászrégen felé átekinthető volt, midőn egyszerre Szentiványon felyül a Maros jobb partjának terén egy hosszú (Colonna) csapatot megpillantánk sebes lépésekkel Körtvefája és Gernyeszegnek tartani. Hihető, Zombori ezredesnek vévén legelsőbbben is észre hadtestét, ezt megtámadni szándékozván, midőn egyszerre megállva, nagy hirtelenséggel directióját megváltoztatván jobbra fordul, és csatározóit sebesen fölözvtva, egész bátorsággal éjszaknyugotnak tartva nyomul. E hirtelen változása manueverinek⁹³ egy percig zavarba hozott gondolatomban, de midőn vizsgálánám a mellettünk balról elvonuló erdős-bokros hegyláncot, és gyanítólag a Maros terire néző toldalagi bokros erdő szélén már fölállva látám Dorsner ezredes dandárját, azonnal tisztában voltam az ellenség hirteleni irányának úgy kell lenni, hogy az ellenség minket a falu fekvése által egy kissé masquirozva⁹⁴ lévén, még ekkor észre nem vett, és így elegendő idő jutott a felállásra.

Betzmann alezredes tehát a már ekkor még egy század csíki fegyveresekkel, 2 zászlóalj láncsás és 2 század 12^k zászlóaljbeli honvédekkel szaporodott seregét ekként állítá fel: a 315 szuronyos fegyveresekből [állój] és jól egyenruházott háromszéki zászlóaljat a falutól éjszaknyugotra egyvonalban jobbszárnyal egy a faluhoz csatolt mély sáncolatú szénáskert felső szögletéhez támasztva, ezen zászlóalj arcvonala előtt mintegy 150 lépésre a Dorsner dandárjából és a 12^k zászlóaljból azon időközbe, mely közt seregünk az útról balra mintegy a falu közepe arányáig vonult volna, vonult azon két honvéd század is le az oldalról, és csatározói helyet foglalt. A székelly zászlóaljtól balra és hátrébb állott gróf Kálnoky Dénes székelly vadászaival, számra mintegy 80. Ezen vadász csapatnak és a középhe álló zászlóaljnak távolsági közit egybekötendő állott a 38 számból álló fiatal Mátyás-huszárság, tehát az egész felállásnak kocka alakja volt. A két láncsás zászlóalj utalva volt a faluba levonulni, ezek élén egy század csíki rendes fegyveres, Simó Sándor százados⁹⁵ alatt, ki később a dolgok folyamával köpenyt fordított vala. Dorsner ezredes dandárját két egymással egyenlőn futó vonalban állítá fel tőlünk balra és előre az oldalon, gyalogságának jobbszárnyára szintén a két század lovasságát is akként, mint gyalogságát.

Sombori ezredes mit tett légyen eközben, nem tudom. Az ellenség vezére, Urbán, mint előbb említém

directióját⁹⁶ a Maros mentiről megváltoztatván, attól jobbra fordult, és itt már Dorsner dandárjának irányzott. Midőn azonban Betzmann dandárját a falun kívül megpillantá, azonnal két zászlóalj rendes fegyverest rézsütös vonalban fölállított, mintegy két századnyi rendes fegyverest, úgynevezett lengyelországi határ vadászokat (Cordon Jäger) csatározóknak előküldött, a centruma balszárnyára nagy tömeget alakított, egy század lovasságát, dragonyosokat hadzömének jobb szárnyára és előre küldött, ekkénti fölosztása után hadtestével a falu felett lévő síkságnak vette directióját.

A 12^{ik} zászlóalj századjai a cordonistákkal csakhamar megkezdték a tüzelést. Eközben a faluban is már a két láncsás zászlóalj is a csíki fegyveres századdal bevonulván, egyszerre a felső faluvégin lévő házakban elrejtett volt ellenségtől tüzeléssel fogadtatott. A falu közt a tüzelés mind csak helytállván, valamint a falun kívül is a honvédek az ellenségnek egy arasznyi tért se engedvén, egyforma makacssággal vívatot.

Ezt látva az ellenség, lovasságának rohamra adott parancsot, amely valóban is egynehányszor elég vakmerően megkísérettette az előrohanást még annak ellenére is, bárha Dorsner dandárjának egész arcvonala mellett kelle előrenyomulni, amely dandárnak a szárnyán 2 század székely huszár volt fölállítva. Még ezeknek is egynehányszor egészen vonalok közepéig nyomultak előre jobb szárnyokkal, és sem Dorsner gyalogsággal nem nyomul lejjebb az oldalról, sem pedig a huszárság, kiknek, mint százados, gróf Dersveffy [!]⁹⁷ volt osztályparancsnokjok, nem mer reájok lecsapni, mi ha a lovasság által exegnáltatik, bizonyosan más eredményű győzelem lesz. Így tehát a német lovasságnak bátorsága ugyanis nem egyben, hanem egyes lövészeknek a székelységből (Schräf Schütz-eknek) jól irányzott és megszire hordó lövésin törék meg.

Amint említém, a falu közt még nem sokra mehethének sem a csíki század, sem a láncsások. Ekkor Betzmann alezredes, kinek éber figyelmit semmi se kerülte ki, hozzám fordula, ki ekkor a zászlóalj balszárnyán állottam Beltramival. Parancsolá nékem, küldenék be a faluba egy fegyveres századot a székely fegyveresekből, mire válaszolám, hogy nem látom helyesnek e csekély kis erőt még inkább gyöngíteni, mivel csakis, ha általános lesz az ütközet, csakis e háromszázegyhány ember, kikre valamit számíthatunk. Mire nézve azon észrevételtem, helyesebbnek vélem a gróf Kálnoky Dénes parancsnoksága alatt álló vadászokat segítségre küldeni, különben is egy minden percben fenyegető lovassági rohamnak szurony nélküli fegyverökkel károsan lettek volna kitéve, mit alezredesem is helyeslélvén gróf Kálnokynak azonnal rendeletet adtam az indulásra.

Hogy gróf Kálnoky e feladatát úgyesen és bátorsággal oldotta légyen meg, arról mellette bizonyít az

eredmény. Mihelyt ő kis vadász seregével a faluba nyomult, a tüzelés azonnal élénkülni kezdett. Az ellenséges fegyveresekkel megrakott házak azonnal megrohantak, a lövések egy kissé elnémultak, a golyóknak a szurony váltotta föl helyét, a gyilkolás a faluban benn átalánossá vált, az ellenség közül ott benn egy se menekült.

E gyors műtételel a székelyek gyorsan keresztül esvén, éppen azon az úton, melynek bevezetésénél eközben a honvédek legelszántabban, habár nagy rendtelenségben folytonosan tüzeltek, akarnának a faluból kidebouchirozni, a honvédek nem tájékozván magokat, a kivonulókat ellenségnek tekinték és azonnal keményen tüzelni kezdenek a székelyekre, kiknek a félreértést csakis úgy lehet helyrehozni, hogy szuronyaikra és a tiszték kardjokra fehér zsebkendőt tűztek.

Ezen rövid ideig tartó zavart az osztrák csatározók sok ügyességgel és nagy vakmerőséggel tudták fölhasználni, ugyanis mihelyt észrevették a honvédek zavarát, kik már megkezdének a kétfelőli megtámadás elől nem hátra, de csoportba összevonulni, azonnal, mint a kígyók, minden hompot, minden árkot és földgyentelenséget gyorsan előnyomulva fölhasználának, úgyhogy nagy része a polákoknak nem vala már 30 lépésnél, mindig lebúva hason, mint a farkas, közelebb-közelebb nyomulának, mire a lovasság is már újból rohamot fúvata, úgyannyira, hogy alezredesem, ki megint hozzám fordula, jónak vélé a már tömegbe vont zászlóaljat is az árokkal körülvevett, feljebb említettem volt szénás kerti sáncolatok mögé rejtteni, mire azon kis észrevételem után, ti. ha lehet, ne bontsuk meg a tömeget, mert ha egyszer elszélesztjük a székelyeket, bajosan fogjuk még egyszer sorba állíthatni, ezen ütközet crisisse⁹⁸ azonban szerencsére nem sokáig tartott. Mihelyt a honvédek a faluból kiindult volt képzelt ellenségben a fehér kendőknél fogva székelyekre esmertek, és azok is szintén gyors lépésekkel a mezőre a honvédekkel egyesültek, azonnal a lövés megszűnt, és az említettem már alig 30 lépésnyire előnyomult volt galíciai cordon jágereket szuronysegezve megrohanták anélkül, hogy egy is az ellenségből menekedhetett volna az őket lóháton vezénylő tiszttel együtt, minekutána ennek lova egy lövésre elesvén, melynek lábát oda nyomván nem menekedett, katonáival együtt leszúrattott, agyonveretett.

Látván ezt az ellenség vezére, Urbán ezredes, hadzömét megfordította Szászrégen felé, és gyors lépésekkel, de mindig rendben vonult vissza. Ekkor az ellenség üzése általános lett. Mind a három székely dandárnak tisztjei, valamint Dorsner dandárjának legénysége a csatát egyedül kiállott Betzmann alezredesével egybeolvadva hajtotta az ellenséget a berecstelki⁹⁹ erdőig, hol már annyira besötétedtünk, hogy éjjeli tábornak kelle vonnunk.

A csapatok közül, kik magokat különösen kitüntették, meg kell említenem a 12. zászlóalj 2. századját tisztjeikkel együtt, a csiki zászlóaljnak egy századját, gróf Kálnoky Dénest, vadászaival együtt, Betzmann alezredest, mint vezért és személyes bátorságát, Beltrámi, főherceg Károly ezredbeli hadnagyot, ki a sívító golyók közt csak amúgy sétált alá s fel, mintha semmi se fenyegette volna.

Sajnálattal kell megemlítenem, hogy ez alkalommal, midőn a csata eldöntésének éppen a legnagyobb válsági perceiben volnánk, a balszárnyán állva végigtekinték egyszer a székely zászlóaljon, s csak egyszerre látám, mint mikor a hegyi patak nagyra növe valamely előtte álló dugásnak rohan, és azt megnyomja, s azután kétfelé szakasztva áttör rajta, szakadó félben pillantám meg e zászlóalj közepét is. Mire hirtelen odalovaglék, kardom lapjával kelle a görbe konvex vonalat kiigazítanom, mely alkalommal a konvex vonalnak legszélsőbb vonalát is akként igazítván ki. Kénytelen voltam a példaadásért egy császári főhadnagyot is a már gyakorlatba vett módon helyreigazítani. Egy megfutamlott volt székely fegyverest pedig akkor vevén észre éppen, midőn az a közel lévő sáncon keresztül akara menekülni, lovammal odaugratván, széles lévén az árok, lovam azt át- és éppen a sánc túlsó földhányására kikapaszkodó székelyre ugrani vonakodott, kénytelenítve voltam le szállni, egy kezemben kantárom szíját tartván, a sáncha beereszkedtem, és más kézzel a menekülő székelyt visszarántván, újra a zászlóaljához visszakísértem.

Halottakat részünkről egyet sem láttam, ellenben sebeseket 7[et] vittek hátra a székelyek közül. Ezek közül éppen azon emberre esmertem, aki reggel a sárpataki erdőnél, midőn szekerőkről leköltöztetni szándékozván és ellenszegülni akarván, parancsommak ellenem szuronyt akara használni. Ellenség részről hallomás szerént, ti. egy Szentivánban lakó udvari tiszt után, aki a halottak eltemetésénél jelen volt, 263ra számítható.

A székely tábor Szászrégen előtt

A múlt nap fáradalmaitól kifáradva, a berectelkei szép erdőben nyugvák ki a táborok fáradalmaikat reggel nap feljövetele előtt. Én is amott egy terebélyes bükkfának tövében ébredék fel. Egy kevés idő múlva mindenfelé ke-restetve, hallám a parancsot dandárparancsnokaink előtt megjelenni. Ott látám őket, Dorsner és Betzmann több tisztekkel együtt kedélyesen reggelizni. Mire hogy megjelentem, szintén villásreggelit terítének előmbe is. Rövid falatozás után Dorsner ezredes engemet félreszólitván, Betzmann alezredes is követe bennünköt. Az első így szólta hozzám: Urbán meg van már verve, ő kevés ellentállást fog tenni, legfeljebb Szászrégen előtt még meglehet

valami szerencsét próbálni fog, azután Besztercének indulunk. Reményilem, ha ezen földadatot végrehajtottam, a magyar minisztérium tábornoksággal csak jutalmazni fog. Mire én válaszolám: reményilem én is, hogy a jutalmazás kétséget se szenvedhet.

Ekkor már láttam, hogy a tegnapi szerencséje a székely fegyvereknek már az emberek ingadozó szívökben is hódítást tett, minek azon ügyes eredménye lett, hogy jelentésemben Dorsner Betzmannal oly ügyes stratégiai dispoziíót rögtönzött, mely Urbánt minden puskaszó nélkül, úgymondva Szászrégent lövés nélküli föladásra bírta, és Urbán, ki eleinte kora reggel még dispoziíókat tett vala a csata elfogadására, már 9 órakor Teke felé hátravonulóban volt nyakrafőre. Ezen a napon Dorsner dandárjának kellett volna a főbb szerepet átvenni, mivel a tegnapi napon egyetlen lövést se tett tábora. Eszerént 2 láncsás zászlóaljat megindított Berectelke felé oly intentionál¹⁰⁰ [!], hogy minekutána a faluból kiértek, e faluval átellenben fekvő szászrégeni szőlőknek északnyugoti részit vennék hatalmukba, mely sikertől osztán függend a térben és szőlő alatti úton való előrevonulása a csapatoknak. Ezalatt a Maros balpartján vezető országúton Abafája felé aránt tartva, az udvarhelyszéki és marosszéki tábor a Dorsner és Betzmann dandárjaival meg fogja támadni a Szászrégen közti Maros-hídját.

Minekutána a táborok akként, mint kinek a tarisznyájában volt, étkeztek volna, a fenn elősorolt rendben lassanként ki kezdetek fejlődni. Ezalatt Urbán is mintegy 2 század fegyverest a szőlőben és gyeptűje fölött fölállított, a térségbe lovasságot küldött hírt adó őrként előre, de minekutána a 2 láncsás zászlóalj Sándor László császári főhadnagy¹⁰¹ alatt gyorsan megoldta, és a szőlőhegyeknek dominálól pontjait hatalmába kerítette, az ellenség azonnal megkezde a vonulást, és így mi is a térben a berectelkei patakat átgázolván Szászrégen felé haladtunk.

Közeledvén a városhoz, itt már emlékezem Berzenczey László kormánybiztos, Dorsner ezredes, Betzmann alezredes és más több urak, volt katonák és nem katonákból is valának jelen. A szőlő alatti úton lassan előhaladva, megpillantánk a városból egynehány embert fehér lobogókkal velünk szembe vonulni, mire megállánk őket bevárandók. Megérkezvén, hódolatokat nyilvánították a magyar kormány iránt. Dorsner ezredes, kinek balján állottam, következőleg tevő a városhoz követelésit: a 12^{ik} zászlóaljat kötelesek lesznek egészen egyenruházni, a székelységnek fejenként 10–10 forintot papírpénzben fizetni, és a Mátyás lovasságnak 27 remonda lovat¹⁰² adni. Később a pénz csakugyan bizonyos summában meghatározott, mire ezennel nem emlékszem, ezen felyül a tábornak addig, míg tartozásukat kiszolgáltatták,

élelmezésök ígértetvén egyszersmind nekik, hogy a legénység be nem fog bocsáttatni. A határidője a sarcnak délutáni 2 órára volt határozva.

A tábor több vonalakban azonnal szép katonai renddel föllállították, a székely huszárók közül egy szakasz őrszemekre föl lőn állítva a tábor felé, földadata lévén senkit tisztén kívül a városba be ne bocsátani.

A feldúlás büntetése alatt meghatározott volt 2 óra eltelék, midőn újból fölszólítás intéződékek a városiakhoz, de ezen időt ők inkább a menekülésre, hogysen a követelések teljesítésére használták fel.

Én, ki személyemre a katonai kórház látogatására mentem vala, itt találék egynehány maroszséki nemesembert összevissza verve, gyógyítás alatt. Valának néhányan a chevauxlegersok közül is sebekben. Bemenvén, az orvost előszóltám, mindenkinek vigasztaló szavakat nyújték, és az orvost fölszóltám, ne nézné egyiket ellennek, hanem mindegyiket embernek, s mint ilyeneken egyaránt igyekezék segíteni. Lovamat azalatt egy régi szolgálta vezetgeté a német lovasságtól. Ezek után felülék lovamra, és beljebb lépteték a város utcái közti egyedül, minthogy eddig még e városban nem jártam, szemügyre kívántam venni.

A délutáni 2 óra határidő már eltölt vala, a lakosság még füleit se mozdította a szoros és katonás követelésre. Mintegy délutáni 4 órakor a városban nagy zaj támadt. Hozzám szaladván egy magyarrégeni magyar ember, ki éppen a piacon lévő volt Urbán szállása előtt állongtam, és éhes létemre egy katonai profontot kezem közt tartva belőle jóízűn falatoztam, jelentvén helységüknek gonosz kezek általi fölgújtását. Körültekinték, és egy vastag piros szászt, akit a reggeli küldetésekor a város nevében a küldöttség közt láték, azonnal fölszólték vízoltóját a városnak küldené a magyarrégeniek segítségére. A szász lassú és közömbös magaviselete által nem látszék nagy részvéttel lenni a magyar helység iránt. Egy kissé neki agyarkodva német flegmájából fölriasztám.

Ezekután látám Sombori ezredest is a város közt Berzenczey Lászlóval, kikkel találkozáva mondák, hogy a lovasságot, minekutána a szászok még a pontok teljesítésire meg nem jelentek, be fogják szállásolni. Így történt tehát, hogy a székely huszárság szép renddel be is vonult és szállásait elfoglalta november 1st napján délutáni 4 és 5 óra közt.

November 2^{án} reggel én, ki azon éjjel künn a táborban haltam, hallám, hogy a zászlóalj az azon parancsot kapták, miszerént a szászok semmi pontot nem teljesítvén, a város kiraboltassék, és pedig a csapatoknak némi elsősege gyakoroltassék. Eszerént 2 zászlóalj láncsás a város végire előrement rendes tömegben, innen 2 század beküldetett a kirablásra, meghagyatván

olyan házakot, melyben a lakosság hon találtatik, semmi kárt el ne követni. A zsákmányt, mit a seregek kihozának a városból, künn mind egy rakásra kezdék gyűjteni. Ekkor magam is benn a városban, délfelé lévén az idő, ebédelni bementem. Hallám a tiszteknek nagy száma rendes ebédre talált, fölmenék tehát én is a vendéglőbe, de már minden étel végefelé járván, egy kis utóriskása leveshez juthattam csakis. Ebéd után lemenék az utcára, s midőn a piacon a májori szállással szemben fekvő emeletes házzal szembe állanék, melynek alsó, az útra kinyíló boltajtóban felvezető grádicsokon egy székelyt láték a boltos által, egy fiatal szőke ember által kivettetni, mire az ajtó bezáratva rövid időn ugyanazon háznak fedelin füst közt lángot láték föllobogni, amelyről csakhamar a sűrűn egymás mellett fekvő épületekre is átverdesett, mit a székelység megpillantván, csakhamar mintegy jel gyanánt tekintve, több helyen ugyan egyszerre fegyvereit a száraz zsendely fedelekre kilődözvén, általános tüzet gerjesztett.

Minekutána a tűz általánossá vált, a városnak majdnem minden utcáin én is kiindulék abból egy keskeny mellékes utcán. Midőn mennék, nagy sikoltást hallék, mire láték egy székelyt holmi posz gúnya nemekkel szaladni, utána egy városi polgárt siránkozni. A jelenetre sikerült a székelyt megállítanom, és a káros polgárnak gúnyáját visszaadatni.

Éppen midőn a katonai kórházhoz érnék, látám az utcára kivette és meggyilkolva ugyanazon lovas német katonát, aki tegnap a kórházi látogatásom közt lovamot tartá, és még megajándékozta vala, kinek látására elgondolám, mennyi áldozatja esik egy ily rendetlen, de annál borzasztóbb háborús időnek. Alighogy a táborba kitértem, mindenfelől indulót hallék veretni, mire az általános elvonulás Szászrégentől megkezdődött.

Szászrégenben első napján történt még ugyanis az, hogy Magyarrégenben elbújt volt polák katonákat fogtak el, kiknél Urbán rendeletét találtak azon tartalommal, melyben figyelmezteti a Sárpataknál állott volt tisztet, hogy a katonaság közt terjesszék azon biztató hírt, hogy Bukovinából Várdéner¹⁰³ tábornok egy dandárral minden órán meg fog érkezni, és ne féljenek.

Visszaindulás Szászrégentől Marosvásárhelyre

Amint fönnebb említém, november 2^{án} már megindultunk Szászrégentől Abafája felé. Éjjeli szállásunk egy kis erdős bokros helyen volt. Hányavetődésem közt Hollaky Józsi¹⁰⁴ rokonomhoz vetődtem, ki úgy látszik, még e kellemetlen helyzetnél fogva is úri módon volt ellátva. Előbb jó vacsorával, azután

vastag daróc pokrócokból ellátott kényelmes ággyal látott el.

November 3^{án} utunkot tovább folytattuk Sáromerke felé. Közeledvén a faluhoz, valaki jelenté nekem, hogy a székelyek gróf Teleky Ferenc¹⁰⁵ híres ménesire kezet akarnak tenni, minekokáért azonnal portyászokat küldék ki, és a székelyeket rendreutasítám, a ménest pedig benn őriztetni az udvartekertben megparancsolám.

Én részemről még ezen a napon bementem Marosvásárhelyre, ott nagyobb testvérem, István házá-nál hálván, másnap reggel a rendetlen városban körül-tekinték.

Mintegy délutáni 3 óraker hallám ti. novem-ber 4^{én}, hogy a Betzmann tábora a városba érkezendő. Elibök lovagolék, a Szent György utcában szembe találva, a barátok kolostora előtti téren Betzmann alez-redes főállítá a zászlóalj, s éppen midőn azon közös megegyezésökből a tisztikarnak történt határozatát sorolná elő, ti. hogy a székelység most egyelőre haza fog bocsátatni hazájába, és azután a célszerűség végett újraszerveztetni további operációk sikeresbíthetése vé-ggett, történik egynéhány lovasnak az úgynevezett Poklos utcán fel tele torokkali kiáltása: *Az ellenség itt!* – sebes vágatva a piac felé tartván.

Marosvásárhelynél a székely tábornak szétkergetése november 5^{én}

Betzmann alezredes a kellemetlen helyzetet kellőleg fölfogván, beszédét a hazamenetelről félbe sza-kasztá, s csak egyszerre félbalt vezénylte a már örömoeket nyilvánító székelyeknek hazabocsátások fölött. A szé-kelység egész leverten, s nem kis békétlenség közt indu-la meg a vezényletre. Betzmann zászlóaljának élin én követém vezéremet. Midőn a város végire épp a bitófaíg rugó keskeny kis gyümölcsös kerthez érünk, megállítá a zászlóalj, minthogy az emberek még étlen voltak. Egy századon kívül a többit visszabocsátá a városba, ezen századot pedig előőrsre rendelé Nyárádtó felé. Eközben már a nap is még rövidülvén alkonyulni kezd vala. Végeztvén a ki- és föllállítás egyes őrszemekkel is, magához szólított alezredesem, mondván, mennénk be ketten a városba az őrt álló legénység számára kenyeret keresendők (mert csak így tudtuk az őrtállásra rávenni).

Mire a városba érünk, már alkony volt, házról házra tevők tehát kenyér utáni hajhászásunkot. Össze-sen hárman voltunk: az alezredes, én és legénye. Any-nyit amennyit főlhajthattunk és elbírtunk, kicipelők a táborba, és fölosztók. A kis gyümölcsösnek silány vessző- és tövisgyepűből kis csillámló tüzet csinálva, köpenyünkbe körüle ledőlünk. Az eső is gyöngén hul-logatva, így virrasztottuk ki az éjet, midőn alig virrad-

ni kezdett. Betzmann alezredes megtudá a portyászok-tól, hogy az ellenség Nyárádtónél, a Nyárádnak bal partján a Maros felé el van nyúlva, sok mennyiségű ággyúval és lovassággal ellátva.

Aki az eddigi történelmi töredékeim folyamát figyelemmel olvasandja, ujjmutatás nélkül önként rá-akad szeme azon veres fonalra, mely e beszéleek töme-géből legkiváltképpen kéri.

A demoralizáció következtében való engedet-lenség a vörös fonal, sok körülmények idézték azt elő, mit itten ecsetelni hosszasan nem szándékom, szerin-tem azonban a sorban és soron kívül álló tiszték lany-haságának akarom leginkább fölróni azt. Arra pedig őket mi vitte egyfelől, hiszem, mert talám ekkor még az életbiztosítási egyletek nem divatoztak annyira, mint jelenben, de másfelől nagy része a volt császári tiszték-nek nagyon kényelmetlenül érezte magát ezen új ren-detlen változásban. Lehettek olyanok is, ide már osztán a nemzetőr tiszteket is beleszámítom, kik könnyen szerzett vagyonkájokat nem annyira utódjaik, mint önmagok szerették volna használni. Természetes, a nép is sok szép száras és nem száras jószágra tett vala szert, minek jövő élvit óngolyók elibe állva nem látta oly biz-tosnak, mint azok elibe nem állva. Míndezekekből osztán igen könnyen született azon sine cura¹⁰⁶ eljárása is a főbb előljáróknak, tisztelet azon, ha volt is, egy-két kivételnek.

A napnak igen nagy része rendetlen lótás-futás és tanácskozással telt. Már délutáni 2 óra múlt, midőn a seregeknek néműlegi föllállítását mondhatom.

Előőrs és csatározói vonalba állott a csiki zász-lóalj azon sánc vonalában, mely az akasztófadomb alatt és előtti térségben a vizes természetű helynek forrásos ereit a Maros felé vezeti. Ezen vonal háta megett a Nyárádtó felé vivő úttól jobbra ugyancsak a csiki zász-lóaljból álló fegyveresek, mint a csatározók (soutienjei) fölsegitői, ezek háta megett a három századból álló székely huszárovasság, ezeknek háta megett az újonnan szerzett Mátvás-huszár lovasság, nagy része kard, piz-stoly és nyereg nélkül. Míndezen elősoroltam csapatok alig 50–50 lépésnyi távolsággal egyik a mástól. Az úton (a Cheval) a vezéri kar egy sereg dilettáns nyargonc és segédde. Balra az úttól az akasztófa sík magaslatán jobb szárnyal a bitófához támasztva állott a 2^{ik} székelyek egész zászlóalja, ti. azon feljebb említtem volt 315 fegyveres mind egy emberig, csupán azok híjával, kik még a szárszrégeni expedítő után meg nem szöktek volt. Ettől balra a maros vásárhelyi nyárspolgárok 400 ember-ből álló zászlóalja, ezek háta megett egy tömeg székely lánčas, élésszerrel telerakott tarisznyákkal a hátokon. A sík magaslat töviben a vásárhelyiek előtt állottak a Kü-küllő megyei nemzetőrök, Pronvic nevezetű volt ausztria[i] tiszt¹⁰⁷ vezetőjök alatt, számrá 24.

Itt-ott szerteszórva valának még több más apróbb lánccs csoportok is beosztva. A csíki zászlóalj föl lévén osztva, egyes tisztjeik által vezéreltetett. A székelly huszárok parancsnoka volt báró Szentkereszty Zsigmond¹⁰⁸, a Mátyás huszároké Sánta¹⁰⁹ volt császári százados. A 2⁸ székellyek zászlóalját vezette Betzmann alezredes, a marosvásárhelyi fegyveres nyárspolgárokat Jakabos nyugalmazott volt császári lovas százados¹¹⁰. Az összes létszámot mintegy 5- és 6000° tehetni.

Mintegy délutáni 2 óra tájig magát még semmi ellenség nem mutatván, beindulék, éhes lévén, a város felé gyalog, valamit falatozni. Alig [tettem] egyszáz lépést a nyüzsgő emberek közt a város felé haladva, szembe látám jönni Betzmann alezredest lóháton. Kérdém, hol járt, válaszolá, ebédelni rokonánál, gróf Lázár Zsigmondnál. Minekutána nyilvánítám, én szintén enni indultam, folytatá, siessék csak ugyanoda, talán valamit számomra is adhatnak. E beszédre egyszerre dobpergést hallék. A csatározók vonala felé visszafordultam, látsómet kiigazítva, Nyárádtó felé szögezém. Kérdé Betzmann, mit látok, válaszolám, hosszú sorokban és sűrű tömegben nagyszámú fehérkabátos ellenséget. A hallottakra alezredesem, lováról leszállván, szintén elévévé nyakában csüngő tokjából saját látsóvét, minekutána kiigazította és az üvegeket megtörölte volna, szintén látásra szegezte, szemlét tartván hozzám fordula, mondván: én legalább nem bánom, mert jóllaktam, s könnyen meghalhatok. Ekkor körülnéze, s mondá felkiáltólag: *Milyen futás lesz ma!* Kis idő szünet után folytatá: *Hát menyen-e enni?* Válaszolám: *Dehogy megyek, hiszen ihol mindjárt találunk azok eleget, csak győzzem falatozni.*

Mint hogy huszáromot beküldöttem vala, hogy lovamot étesse, tehát elindíték utána, de alig egy keveset kelle várnom, midőn látám derék legényemet fölnyergelt lovamot velem szembe vezetni. Ekkor mondtam neki: *Ha az ütközetet elveszesszük és elestem, vidd anyámhoz, ha elveszesszük és nem estem el, akkor várj reám Koronkán gróf Toldalagi Ferenc¹¹¹ udvarában többi lovaimmal.*

Ezek után nyeregbe emelkedém, s el-kisieték a székelly zászlóaljhoz, innen már az ellenség előnyomulását jobban kivehetém, mit következőleg jegyzek fel: volt egy csinos kert a Vásárhelyről Nyárádtó felé vezető országút mellett, hallomásom szerint egykori ügyvéd Dobai Sándornak birtokában. Ezen kerthez közeledék már az ellenségnek Gedeon József cs. kir. tábornok vezérsége alatt a mintegy 12 ezer rendes seregből álló tábor. Az ő balszárnyán a mi jobb szárnyunkkal szemben egyesenes széles vonalban hosszan nyúló csatározók sorát látám, ezen csatározóknak balszárnyától elválva mintegy 2 századból hasonlólag csatározókkal Medgyesfalvának¹¹² a Maros partja felé tartó csapatocskát pillanték

meg. A hosszú csatározók vonala után jöttek ezek soutienjei és tartalékjai, a tartalékok után egy egész ezred, gondolom Sifkovitsch serezzredje, egyesenes kifejlett vonalban. Az úton nyomult 12 ágyú hozzá tartozó töltésszeke-ekkel. Az útegek mellett gyalog tömegek, és ezeket erős lovascsapatok kísérek. Jobbra, azaz a mi balszárnyunkkal szemben tömegben egy gránátos zászlóalj, az erdélyi 3 linea magyar ezredeihez tartozó osztályokból, egy zászlóaljba öntve. Ezeket a szebeni s más zász városok polgáraiból képzett nemzetőr zászlóaljak [kísérték].

Az ellenségnek széles és sűrű halk lépésekkel felénk közeledő vonalát hogy még egyszer látsómet segítségével jobban szemügyre vehessem, lovamról leszálltam és a bitófa egyik oszlopához támaszkodva innen szemlélém, midőn egy hátam megetti lódobogás csendes figyelmemből fölzavara. Hátra tekinték és a lovasban Berzenczey László kormánybiztost ismerém föl. Kérdé: *miből állhat az ellenség ereje, válaszolám: 10–12 000 sorkatonából.* Úgy látszék, fölvilágosítom nem teszék, egy kis szünet után figyelmeztetém a történetre, mely a sereg szemlélésire mindkettőnket éppen mily furcsán helyeztete, Ausztriának philantropikus asphomma¹¹³, épp a fejünk felett elnyúló könyörtelen bitófa alá. Ezen memento mori¹¹⁴-féle tréfám, úgy látszék, ellenkező hatást tön benne, mint amilyent eszközölni nem akartam, mire csakhamar onnan tovább száguldott.

Az ellenség mindinkább-inkább közeledett, mi pedig csendes és kétes hallgatásban néztük, mint vonja fel egy úteg ágyúját az országúttól és tőlünk balra fekvő kis dombra. Ekkor egy pár dragonyost látánk sebesen vágatva az országútján csatározóink vonala felé közelelni, mire csak egyszerre megállva trombitaszót hallánk, mi a parlamentírozásnak volt jelvénye.

Az úton állottak Sombori és Dorsner ezredek, Berzenczey László, székellyek kormánybiztosa, Gál Sándor tábornoki segéd, 3 gróf Lázár, ti. Móricz¹¹⁵, Albert¹¹⁶ és Dénes, gróf Vass Miklós¹¹⁷, gróf Bethlen János¹¹⁸, ekkor ifj. Földváry József¹¹⁹ és számolatlan több más notabilitások. A parlamentairek megjelenésire kissé a vezéri kar zavarba jött, mintha nem tudnák e katonai jelenetre mit kelljék mívelni. Leindulék tehát a magaslatról. Eközben csakugyan föltalálva magokat, gróf Vass Miklóst, és ha nem csalódom, vele Földváry Józsefet látám az osztrák tiszt elibe lovalogni és, egyszersmint magok közé véve a tisztet, visszajönni.

Közeledvén a tiszt, Sombori ezredes több nyargoncai kíséretiben megindula a parlamentairet fogadni, mire magam is szintén, nem közibek elegyedve ugyan, előre mentem kihallgatni a követséget. Midőn Sombori ezredes lovat egy kissé összébbe véve és egymással szemben megállának, az elsőbnek sütyelősíjja lepattant. Erre a babonás ember azt mondta volna: rossz jel. A német tisztben egy La Croix nevű

főhadnagyot azonnal fölismertem, ki kardjával minекutána teljesen tisztelkedett, e küldöttségi szavakat mondá német nyelven: „*Tábornok Gédeon kívánja a székeley tábort az október 4° szőlő császári manifestum nevében fölszólítani, s egyszersmind annak tartalmára utalni is*”. Mire Sombori ezredes egyszerűn ennyit válaszola: *Micsoda manifestum? Az előtte[m] tudva nincsen, és mondja meg Gédeon tábornoknak – kissé habozólag – ha egyébaránt nem tetszik, mi készek vagyunk*. Ezzel további mondása előttem érthetetlené vált. Az osztrák tiszt erre röviden köszönve sebesen visszavágtatott, én pedig tudva a reá mindjárt bekövetkezendőt, szintén sebesen föllövegoltam a 2° székeleyek zászlóaljához.

A székeleyek várva várták, mi hírt hozandok. Többen megelőzőleg kiálták: *békesség, ügyé, kapitány uram*, mire válaszolám, tudván gyöngéjeket, számítván, [hogy] ütközetre fogom őket tüzelhetni, tele torokkal kiáltám a zászlóaljhoz: *A német azt akarja, hogy kendtek fegyvereket letegyék, és mint kurvákat hazacsapja*. Ezen szavaim, úgy látszék, e percben bírtak némű hatással, mert az általános zajban hallám: „*Mi fegyvereinket kezeinkből ki nem adjuk*.”

Az osztrák tüzéreket szemben már mozogni látám, midőn egyszerre egyik ágyú felett nagy füstfelleg borula fel. A zűgást szemmel kísérém, úgy látszék a golyó a vezérkarnak vala szánva, mire az egész csoporttól délceg parapíjokon jobbra át és sebesen vágtatva rohana, de nem az ellenségre, hanem az életbiztosító város utcája felé. A 2° lövés a székeley huszár lovasságra, mely hasonlólag, egy másodikat nem akarván bevárni, szintén sok gyakorlottsággal jobbra át, és vágtatva rohant egy lovas osztályra, de nem az ellenére, hanem azon följobb a felállításnál említettem volt gyakorlatlan újoncokra, kiket lenyargalva, egy részt lovastól legázolva még nagyobb rendtelenségbe hozának, így már tehát a táborkar és a huszárság a 3° ágyúlövésre a csatahelyről végképpen eltűnt.

Az ágyúlövések már most gránátokkal elegyítve sűrűdni kezdenék a még mindig helyt álló bal szárnyra, de kevés időre itt is a vásárhelyi nyárspolgárok úgy eltűntek, mintha a föld nyelte volna el őket. A csatározók még helyt állottak. Midőn a 2° székeley zászlóalj is páni félelemtől meglepetten, apró fegyvereit kezdé a levegőbe kilödzőni, néhányszor felkiálték, hogy hát eszközöt vesztették-e, de mind hasztalan, és ily lövöldözések közt hátra kezdé vonulni egy kis nyeregforma hajlásába a síkságnak. Ezalatt az ágyúüzelés sűrűn folyt.

A székeley zászlóalj itt a hajlásban hasra lefeküvék. Itt megvallom, egy néhány percig csak egy embertől se látva példát, magam is megfélemltettem. A jobb szárnyán én is megállék, lovamról leszállék, ma-

gam elébe torlaszképpen keresztül állítva bal kézzel kantáron tartám, s jobb kézzel nyergemre könyökölve nézém az előnyomuló ellenséget, midőn egyszerre a heverő zászlóalj közül német nyelven megszólítottam. Oda vetém szemeimet, s Beltrámit, azon velencei születésű fiatal császári tisztet ösmerém fel a földön heverő székeleyek közt felém hatni, mondván nekem: „*Hát te is itt vagy? Hiszen néked előre kellene menni, az Istenért!*” Hogy ezen megszegényítő szavak büszkeségemre minő hatással voltak, még e sorok írásánál is – ha utána gondolok – elmelekedem. A tétova percig tarta, nyeregbe ülék, kiállék a zászlóalj elibe, kardot vonva csendesen lépve a golyók zűgása közt, szóltám, lelkesítém a zászlóaljat a fölállásra és engemet követségre, de mind hasztalan, mert szavaim a pusztába elhangzottak, nem a füleknek beszélék, és ha egy-kettő meg is kísérté a felém közeledést, egy golyónak vagy gránátnak leütése azokat is újból lebútatá. Végighaladék a zászlóalj vonala előtt, s midőn e teres magaslaton visszatekinték, már messze látám a rendetlen futóknak nagy csoportjait, az odahagyott felállási helyükön pedig sok oly tárgyat, mely egyelőre elesetteket képzel-tete bennem, miről csakhamar meggyőzdződvén, azok bő éléssel tele rakott háttarisznyák voltak. Ekkor kardomat hüvelyébe rejtván, a nagy katasztrófán elmerengve ott állék egymagamra, könnybe lábadnak szemeim, s az érzés, mit e nemzetnek jövő sorsáról velem sejtete, ki-mondhatatlan bánatos volt. Még az utolsó reményszikra is lelkebben elhamvadt, midőn az egyetlen székeley zászlóaljat is rendetlen csoportban visszavonulni megpillantám.

E puszta csataterén nem lévén többet mit keressék, bűnak eresztettem fölél én is visszaindulék. Alig 200 lépést haladva, látám a 2° székeleyek zászlóalját megfordulni, ezeknek jobb szárnyán lóháton elől Betzmann alezredest kivont karddal. Zeteté [zászlóalját] előre az ellenségre. A zászlóaljnak szélén láték mintegy 20 lépésnyi közel egy fiatal Mátyás-huszár, marosszéki szentgerlicsei születésű Jakab Elek nevű tizedest¹²⁰, ezen innen egy fejér lovon hasonlólag egy kevés távolságra a marosvásárhelyi nemzetőrök parancsnokát, Jakabos császári volt nyugalmazott századost. Én is megfordítám lovomat, s egyenvonalat tartva az előnyomuló sereggel, alig 100 lépést haladva nagy szomorúságomra megint csak hátt fordítának az ellenségnek székeleyeink.

Ekkor már az ellenségnek 2 ágyúja épp azon helyet tartá birtokában, melyen előbb ezen említettem székeley zászlóalj vala fölállítva. Bámulat lepett meg, midőn ezen ágyúsokat és lovak földözőit ugyanegy magosságban és mintegy 150 lépésről 120 legényből álló gyalogság által makacs sortűzzel látám megtámadva. Elősiétek tehát e kis elszánt csapathoz megnézni,

hogy kik légyenek. Inkább-inkább közeledvén feléjük, megismerém bennök az újon alakult 12^{ik} zászlóalj 6^{ik} századját, Pap Károly derék főhadnagyok alatt. Közelről nézém e kis sereg elszánt bátorságát, de mit tehetett volna úgyis már tovább e kevés számú csapat. Az ágyúk egyszerre egy fordulattal reájok kezdének tüzelni. Ekkor én is hozzájuk kiálték, és mondtam, jobb lesz, ha menekednek, mert csak hasztalan fognak elpusztulni. Egy kevés idő múlva ezek is szétbomolva visszaindulának.

Ekkor már a csatatéren mást nem lehet látni, mint egy-két sebesültet e 12^{ik} zászlóaljból. Egy hosszú földborozda mellett én is tehát visszaindulék. Egy honvédet, ki jajszó közt lézengett, a borozda hátán utolérvén, biztatám, nehogy elhányja fegyverit. Az ágyúgolyó balszemit és arcát súrolta vala, s kínos fájdalommal látszék küzdeni. Míndig biztatva tovább-tovább vonultunk, egyszerre két golyó sívta közöttünk, és szaggatá fel a földet, mire csak egy más zúgást hallva, magamot lovamról sáros földön találám, lovamot pedig mellettem fölfordulva. Azt gondolva, hogy lovamot alólam kilőtték, föl akarék kelni, és azon veszem észre, hogy lovam előbb fölkelvén, rajtam eszeveszetten keresztül szaladván, nyargalni kezdett. Ez eseményt magamnak megmagyarázni sehogyse tudtam, eleget szóltam fakómat, de ő sebesen a városnak tartott, és így észrevéven, hogy látcsóm elesett, visszafordultam és meg is találtam. Vizsgálván a helyet, úgy tűnt ki, hogy éppen a ló nyomai mellett hosszú barázda látszék a földön, melyet az ágyúgolyó hihetőleg vetvén, a lovat lábairól leütötte.

Gyalog huszár lettem tehát mármot, és a honvédet utolérvén, ketten bujdosunk már Koronka felé, a futó székely sereg pedig Jedd felé, kik közül egyet-egyet láték még a messzi távolban. Midőn én a honvédektől elszakadtam, már megvolt Vásárhelynek külvárosába egy csűr gránát által gyújtva. Az elősoroltam esemény után az ágyúzás is csakhamar elhallgatott.

Azon számításnál fogva, hogy az osztrák tábornok futó seregünk üldözésire sok lovasságból küldeni fog, s mint aki nagyon elmaradtam volt, tanácsosb-nak tartottam nem a jedit [út], melyen a futó sereg vonul, hanem Koronka és Bós¹²¹ felé menni. Eszerént sebesült honvédemhez még egybelakozván hárman, Koronkán keresztül késő estén Bósba érkeztünk, másnap reggel Nyárádszeredába. Itt reataláltam nagy örömemre lovasszázadomra, mely Keresztúrt a székelység irántoki rossz szellem miatt kénytelen volt odahagyni és Vásárhely felé a táborhoz csatlakozni. Ütközet napja előtt Nyárádszeredára érkezték.

November 6^{án} tehát lovasságomat rendbeszedvén, még aznap Magyarósbába¹²² mentem hálni. A székelységnek már híre-helye se volt ekkor ez utunkban.

Minekutána már itt székely hadviseletünknek második időszaka fog bekövetkezni, nem tartom számfelettinek némely eseményeket még följegyezni, ti:

A vásárhelyi szétfutásnál az elesettek száma összesen 8 számot nem haladja meg, ezek közül 3 a 12^{ik} zászlóalj 6^{ik} századjából, 5 pedig jobbrészt a csikiakból és gyergyóiakból. Ezen 12. honvédszászlóalj egyelőre a Mezőség felé volt elindítva, onnan azonban az ütközet napján visszarendelve, Koronka felé fölállítva, amelytől a 6^{ik} század ütközet alatt különszakadva az ütközet terén megjelent.

A Küküllő vármegyei kevés nemességből álló nemzetőröknek parancsnoka, ugyancsak köztök lakó Pronvic Lambert nevű egykori osztrák lovas főhadnagy volt. A magyar nyelvet lengyel létire törve beszélt. Midőn az ágyúzás már a javából folyt, 24 főből álló seregivel az üteget megrohanni szándékozván, így vezénylő csapatját: „Egész arcvonallal az ágyúba indulj!” Természetes, az effélet még a rendes fegyveresek se szerették, annál kevésbé a nemzetőrök. Senki se követé a vezénylő tisztet, mire ő is egyedül maradván, a dolgot annyiba hagyta.

Hallám később azt is, éppen Dorsner ezredes szavaiból, hogy midőn a vásárhelyi szőlők alatt vonulnának Jedd felé, egy a székely fegyveresek közül Dorsnerre lőtt. A golyó nyergén fúródott keresztül.

Sajnos, az egész ütközetből, vagy jobban mondva vásárhelyi szétfutásnál semmi jelít elszántságnak ki nem emelhetem, egyetlen 6^{ik} századján kívül a 12^{ik} zászlóaljnak, Papp Károly kézdívasárhelyi, ugyancsak nyugalmazott Papp őrnagy fián kívül elszánt magaviseletén e kis századnak, mit szememmel láttam. Méltánylással kell emlékeznem a vezérek közül még Betzmann alezredes[re] annyiban, hogy bizonyosan bátran ütközött volna meg az ellenséggel, ha lett volna ki kövesse.

A székelyeknek egy töredéke el lévén szakasztva Radnót és Kutyfalva őrzésire, ezeket másnap 2 század oláh szélezredbeli rendes fegyveres megtámadta, ahol Pünkösti Pál nyugalmazott császári lovas százados¹²³ parancsnokolt. Kevés ellentállás után szintén szétugrasztották az itt lévő nemzetőrökkel. Néhány rendes fegyveres volt ugyan a csíki zászlóaljból, szembe is állottak az előnyomuló ellenséggel, de midőn látták, hogy e keretszámnak a láncsások semmi segílyt nem nyújtanak, 3-5 emberök veszteségivel vissza- és a Maroson keresztül vonultak, kitől mint lehetett.

A Kutyfalvánál lévők hasonlólág csak a század által megtámadtatván, 2 ember veszteségük után, ifj. Sebei István ahhoz nem értő vezérlete alatt szintén szétszaladtak. Ami közben a székely tábor Szászrégen felé vonula, történt, hogy udvari tanácsos báró Apor Lázárnak¹²⁴ egyik fia, György egyszeri portyászat al-

kalmával Cintos felé lesből lelövetett, kit apjának szellemi iránya ellen mégis a nemzetiség ügyéhez szegődve mások ingatagsága mellett is, elősmeréssel kell, hogy említsék.

A székely tábor Marosvásárhelyről szerteoszlik, és mi történik azután?

Sokat csalódik az ember csak egy rövid életen is keresztül, s e csalódások sűrűbbek a fiatal korban, gyérebbek, de sújtóbbak az ősz fürtökkel. Talán azért sűrűbbek, gyakoribbak a fiatal korban, mert ennél a vér hígabb, forróbb, az erek gyorsabban lüktetvén, több változatosságra ragadják az eszmét, a tényező erőt, miből osztán következik a gyakori csalódás, ebből az okulás. Csakhogy osztán a fiatal erő ebbeli bánatjából is hamarabb regenerálja magát, miközben az akkor nem ritkán moramusba¹²⁵ esik, nem tudván fölújítani lelki ereit, ekkor osztán rendszeren bekövetkezik később vagy hamarabb a nagyon is tiszta valóság, a halál.

Sok ábrándjaim valának egykor, magasztos eszmém az emberiség boldogsága fölött, nékem is nem egy fellegvár emelkedett magason fel gondolataim csúcsain, de midőn a kivitelre gondolék, belefáradtan kelle elenyészni egyiknek a mása után, mint szél által űzött hullámok a széles óceánon. Sajnos valóság biz az, ha ennyi eltelt századok után még ott állunk csak e civilizáltak kikiáltott Európában, hogy a nemzetek szent jogainak érvényesítése ezrek véreinek kiontása árán se tudjon létesülni.

A vásárhelyi esemény által valóban én is nagyot és fájdalmast csalódtam, mert ha nem is valék oly eszmétől lelkesítve, mert ha csendes és békés úton méltányos követelményeit érvényesítheti, azt fegyverrel kísértse, de minekutána de facto az osztrák sereg bennünket egész reménytelenül császári rendes erővel támadott meg, mely tény, hogy elítéljen, az utókornak hagyom fenn, mintegy az oláh rabló csoportokat és gyilkosokat pártfogolva véletlenül előáll és megtámad. Már osztán ily méltó eljárás ellenében utolsó embereig verekedtem volna a nemzetnek és lelkesülve, nem pedig oly gyáván, mint azt leírtam; nem menthetem. Csalódtam tehát nagyot és fájdalmast a székely fegyverek vitézségjében.

Hasonló bánattól vala sújtva szívem, midőn Magyarorszárról november 7^{én} 85 lovasból álló rosszul felszerelt Szitáskeresztúr vidékiről toborzott századdal, egy jó szerencsére még magam se tudva mily jövőnek megindultam. Még ugyanezen nap estvéjén, midőn a Kis-Küküllő völgyibe érve Szovát[á]nál, Parajd és Sófálvára igyekeznék, szembejövő székelyektől hallok, hogy az ellenség mintegy 60 főből Udvarhelyről, melyet már báró Heydté osztrák

őrnagy¹²⁶ és oláh láncások vezére bevett volt, Parajdig portyászott. Elővigyázatunkot tehát megkettőztetve tisztjeimmel az előcsapatot képezém, azonban minden baj nélkül érök el Parajdot, és esti 10 órakor Sófálvát. Itt már még sokakat látánk a székely tábor romjaiból rendetlenül lézengeni.

Másnap reggel a havasokon keresztül Gyergyónak indultunk. Mielőtt elindulnánk, a falu közt látám a 12^{ik} zászlóaljnak mintegy 300 főre menő létszámát, mert ezen honvédek közt sokan lévén maroszékiek, ezek a katasztrófa után ki-ki hazaszökött, tehát csak azok valának még itt együtt, kik Háromszék vagy más távolabbi megyékből születésűek voltak. Balázs Emánuel őrnagyokat találván, mondám, miért nem szedi egybe e fiatal katonákat, és miért nincs több ügyelettel reájok, mire amúgy könnyedén, őket számba se vevőleg választott.

Reggeli mintegy 8 óraker tehát megindulánk a Gyergyói-havasnak, rossz útján vagyon e rossz és unalmas havasi útnak közepén egy rossz fogadó. Több női menekülőket láték itten, ezek között Berzenczeynétt Bettával, Lászlónak testvérivel. Szánalomra méltóan néztek ki. Ezen útnak hozzám csatlakozott Pronvic, ki Vásárhelynél a Küküllő megyei nemzetőrököt vezette, nyilatkoztatván, hogy sorsát személyeméhez csatolja, s mindenütt híven fog kísérni. Ezen emberben egy jó adquisitiot nyertem ügyünknek, mint későbbi események is azt megmutatják. Így értünk mi estvére minden étetés nélkül be Gyergyóba, Csomafalvára.

Midőn beérkeznék e faluba, mindenütt csön-
desség uralkodott. Századomat a templom mellett föl-
állítám. Minden életen csön-
desség, az ablakokon sötét-
ség. Ekkor egy ember közeledék hozzám, mint az ég
csillagos világánál kiveheték, öreg ősz, egykor ő is –
nyilatkozata szerint – francia háborúkat szolgálta székely
huszár. Kérdé, mivel szolgálhat, válaszolám:
*mindnyájunknak szállás és lovainknak egy kevés
széna, öreg atyánkfia. Istené a szállás, jó uram,* és
ekkor könnyekre fakada, mit reszkető szavaiból
veheték ki, – *hogyne adnánk, uram, mindent, mivel
bírnunk* – folytatá a jó öreg, s elkeseredetten tevő hozzá
– *szegény magyar nemzet.*

Ezen becsületes öregnek, kibe úgy látszék, még vendégszerető őseinek vére nem romlott vala meg, őszinte szavai mélyen hatottak érzékeimre, és e szavakra midőn én is önkénytelenül is a régebb és alig elmúlt, nemzetünkre nézve viszontagságteljes századok romjain, a tatár pusztításokon és Rákócziak korán andalognám, századomnak legényei már szét valának szállásokra hordva e derék székely által összeszóllított emberek által. Én pedig személyemre nézve Balla József egykori Csík és Gyergyó székek királybírójának úri házánaál valék elszállásolva.

November 9^{ken} felmentem Gyergyószentmiklósra, a 12^{ik} zászlóaljnak legényei már itt voltak. A gyergyói népet dicsérem kell egyáltalán jó érzelmről. Ezen időszakra esik tehát azon pont, melyben székely erő Erdélyben nem létezett, eszerént az osztrákok mindenütt nyílt kapukon járhattak volna keresztül-kasul a Székelyföldön, ha egy kissé ügyesebben mozogjanak előljárai. Itt-ott ugyan még történt egy-egy kevés ellenállás, így például ugyane tájban Udvarhelyszéken, Bikafalvánál 15 fegyveres bikafalvi és Udvarhely városi székely egy Seeburg osztrák századosnak mintegy 800 fegyveres és láncsás oláh táborát ugyancsak Bikafalvánál ellentállván szétkergeti, s belőle mintegy 17re valót elejt, mire osztán báró Heydte nagyobb erővel nyomulván szembe, ennek magokat megadják. Eszerént már Aranyosszék, Maros és Udvarhelyszék az ellenség birtokában volt. Még csak Gyergyó, Csík, Kászón és Háromszék volt azon szabad föld, melyet ellenség ez időben még fel nem dúlt.

November 11^{ken} átvonultam századommal Fölcsíkra¹²⁷, 12^{ken} Csíksomlyón a népnek rossz hangulatát már egész szemtelenül hallám nyilvánítani. Rövid kis esemény világosságot fog vetni az ott uralkodó akkori székelység közti szellemre. Midőn megérkezém századommal Csíksomlyóra, a nagy templom és volt székház előtti térségen huszáraimot fölállítván, a falu előljárait szólítottam. Minekutána megjelentek, kiadám a rendeletet annyi és annyi részlet zab, széna és kenyér kiszolgáltatására. Az előljárok ezt kereken megtagadván, én közülök egynéhányat letartóztaték, kettőt közülök azon nyilvánítással bocsáték el, hogy ha egy óra alatt a kirendelt részlet naturálék ide nem lesznek gyűjtve, a helységet fölgyújtatom, és az embereket, kik kezeim közt vannak, agyonlövetem. A naturálék egy óra alatt egybegyűjtve, a letartóztatott kezesek bánatlatlanul elbocsátva valának.

November 13^{án} Csíkszeredába bemenék Dorsner ezredeshez. Midőn irodájába beléptem, mély gondolatokban üle fűttője mellett, dohányozván. Fogadtatásom után kérdém, már mitévős lesz ezentúl. Válaszolá:

– *Holnapra nemzetgyűlés van határozva Balási József főkirálybíró¹²⁸ által Csíksomlyóra. Elvállik, mit fog ott a nép határozni. Ha kívánja, újból az élire állok, ha pedig a General Commandónak magát alárendeli, lássa. Én azt teszem, mit a nép kíván. Nekem ügyis már a köitél a nyakamba van vetve, azt már csak meg kell rántani.*

– *S hát te mit fogsz csinálni* – kérdé tőlem. Én mondám:

– *Lemegyek Háromszékre, itt a nép hangulatát nem szeretem, az reám nézve semmi biztatóval nem kezesget. Mint hallom* – folytatám – *Háromszék magát*

nem akarja megadni az osztráknak, és készül az ellenállásra. Lemegyek hát oda, ha valamivel én is az ügynek szolgálhatnék.

– *Jól teszed, barátom.* – válaszolá. – *Te legálább saját helyzetenedél fogva most jobbat nem tehetsz.*

Erre belépék Betzmann alezredes. Mind egymástól elbúcsúszván eltávoztam. Östvére Lázárfalvára értünk, 14^{ken} Kászónújfalun keresztül Szárazpatakra. Tisztjeimmel itt Pócsa Farkasnál¹²⁹ háltunk.

Még egy kurta esetet említék itt meg a csíkiak általában rossz szelleméről. Midőn Kászónújfalun közt lovasságom élén léptetnék, a falu közepe felé érkeve, mintegy 20-22 éves kemény középmetű székely fiatal az egyik utca sorától a más utcára akart a lovasság előtt átmenni. Midőn alig lovam előtt áthaladna, reám veté szeméit, és nagyon piszkos kifejezéssel mondá, mit csináljak Kossuthnak, mire kardot rántván megfutalmék, lovammal utánugratván, éppen midőn egy kis kapun be akarna ugrani, kardommal oly szeccesen sújtottam fejére, hogy nem a kapun be, hanem az alól vissza hanyatt esett az utcára, mely jelenetre legényim még jobban felbőszülve a falunak tüzet akarának adni, mit azonban megtilté, és továbbvonultam. Hogy a legénnyel mi történt, nem tudakoztam, aligha életbe maradt.

November 15^{én} Szárazpatakról Kézdimartonfalvára [mentünk]. Itt egy kis birtokunk lévén testvéreimmel, néműleg már itthon is voltam. Továbbá a helybeli nemességnek is egytől-egyik jó szelleme új reményszíkrát nyújta. Az egy pár fatális napok kárpótlásául a nemesség huszáraimot jószándékból magánál szállásolta el. A századnak két szakasza itten helyt, 1 Petőfalván, 1 Tamásfalván szállásolt. Az én szállásom Pávai Vajna Ferenc¹³⁰ bátyámnál volt.

Háromszék készül a védelemre

Köszönet e kis helység¹³¹ primori és székely katona értelmiséginek, hogy megragadák az eszmét, melytől a nemzetnek becsülete már csak egy hajszálon függött. Az eszmét ti., hogy, habár Erdély már egészben osztrák fegyver hódítmánnyá vált, miáltal a nemzetnek minden szabadsága, nemzetisége veszendő, egy legalább, a becsület ne vesszen.

Nemzetgyűlést hirdetének tehát Sepsiszentgyörgyre a téendőkről tanácskozandók. A tanácskozást Petrichevich Horváth Albert, Háromszéknek főkirálybírája¹³² Berde Mózes háromszéki kormánybiztosnak¹³³ praesidiuma¹³⁴ alatt nyitotta meg. Jelen voltak e gyűlésen az itt lévő kebelhéli katonai tekintélyek: Dobay ezredes, Sombori Sándor huszár ezredes, Nagy Imre huszár alezredes¹³⁵ és más több aktív szolgálatban álló huszár és gyalog tiszték, nagyszámú nemesség és székelység.

Hogy ezen gyűlés nagy zajgás közt folyt légyen le, arról bizonyíthat azon kellemetlen körülmény, hogy a jelen volt császári ausztriai tiszteknek legnagyobb része, egy-kettőt kivéve, mindenáron a béke emberei voltak. Voltak a primori rendből is nem kevesen, úgyszintén a székely emeritált¹³⁶ fegyveresek közül is felesen, kik tisztjeik békenézetekhez simulni szerettek. Tehát még e kis nemzettöredék se lehetett a nemzetre hagyományképpen jutott meghasonlás átkától a legválságosabb percben ment[es]. Én e hullámoz gyűlésen nem voltam jelen, s a dolgot csakis a jelen voltak elbeszélése után ír. Eközben, hogy a drága időt ne vesztegessem, huzáramot naponként katonai gyakorlatokban oktattattam.

A 12th honvédszászlóalj is, mint értésemre esett, megérkezése után csakhamar a már Udvarhelyszéken tanyászó báró Heydte és onnan a szomszéd Erdővidékit kiprédálással fenyegető vezénylete alatt lévő osztrák és oláh tábor ellenébe a Rika vidékire rendelték.

A gyűlés határozata kimondatott, ti. Háromszék magát az osztrákok megtámadásai ellen védelmezni fogja. Az intézkedések tehát mindenféle megtettek a nemzet erejéhez képest. A nemzetnek fiatalja, vénye fegyverbe szólított. Központi Bizottmány nevezetett ki, élésbiztosok állítottak fel, vérbírótság alakított, mely szigorú ítélete által benn a vagyont és a személyt biztosítsa. A katonai főhadvezérséggel Dobay gyalogezredes ruháztatott fel. Előőrsi csapatok állítottak fel a székely határ folyója hosszában, a Feketeügy vize mellett, egy kis tábor Uzonhoz, a tartalék tábor pedig Eresztvényhez állított fel.

A dolgok ily hamari kifejtésire sokat használt egy pár véletlen eset is. Balázs Emánuel, mint a 12. zászlóaljnak őrnagya, rendeletet kapván az erdővidéki helységeknek ellenség általi fenyegetései ellen védőül fellépni. Történt ugyanis, hogy báró Heydte osztrák-oláh táborával a Rikán benyomult, ki által Balázs őrnagy¹³⁷ csapatjával maga föladására és fegyverei letételire szólítottott volna fel. A parlamentírozást Balázs a maga személyében folytatta Heydteval, ami honvédek gyanúsításra adott alkalmat, annyival inkább, minthogy megkísértett reábeszélésre Balázs-nak a honvédek fegyverököt átadni nem akarták. Ekkor oly állásba helyezte Balázs honvédjait, hogy gyöngerejök tactice kétféle szaggattatván az osztrákok által, mintegy 46 honvéd a többivel nem csatlakozhatván, kénytelen volt fegyverestől a Mitács havasán keresztül Alcsíkba vonulni, Szentimre nevű faluba.¹³⁸ Ezen honvédek Dorsner ezredes parancsára lefegyverezettek és elszélesztettek.

Itt meg kell jegyezmem közbeváágólag, hogy a csfksomlyói gyűlés már elhatározta volt november 14^{én} magát föltétlen az erdélyi General Commandónak

alávetni, a háromszékiek ellen neutrálisnak nyilatkozott, és hogy ebbéli határozatát mentől nagyobb veniam peccatira¹³⁹ érvényesítse, Tusnád és Kászón felől Háromszék ellenében egy kemény előőrsi csapatot állított fel fegyveresekből, kik a háromszékieket semmi szín alatt bemenni ne engedjék.

A más része [a] Balázs Emánuel alatt álló honvédeknek őrnagyokat őrizet alá vévén, a zaláni erdőön keresztül menekülve, mint foglyot Sepsiszentgyörgyre kísérte, itt vérbírói szék elibe állítván további kereset és ítélet végett. A kereset a nép előtt nyíltan folyt. A vádpontok különösen abban constatirozódtak¹⁴⁰, hogy Balázs-nak poggyásza fölmozgatván, egy Urban általi útlevél találatódott között, miből az[ti] következtették, hogy ő szükség esetiben az ellenség táborába menekendő lett volna. A nép erre föl volt böszülve, vért óhajtott. Az illető egy fához kötötzetett. Végre sok rendbeli meggyaláztatások után saját kérésére, mint állítatják, egy honvéd által keresztüllövetett, erre a nép áldozatjának nekiesett és széttépte.

A védelmi szavazat eldöntésire sok nyomattékkal bírt egy berecki születésű, Gábor Áron¹⁴¹ nevezetű, azelőtt a székely gyalogság közt mint tüzér és tizedes szolgált volt, különben szegény sorsú embernek gyakorlati tudással párosult lelkesedése. Ezen székely ugyanis ott lévén a népgyűlésen, midőn tiszta adatokkal akarnák bizonyítani az osztrák tisztek azon állításukat, hogy a székelység nem képes a szükséges kellékek hiányában a védelmet folytatni, így például nincsenek ágyúink, nincsen puskaporunk, nincs gyutacsunk; ekkor a nép közül föláll azon említtem igénytelen székely, s a legnagyobb meglepetésire mondá a gyűlésnek: *ágyút készíték én*. E szavak szinte hihetetlenül hangzának minden jelen voltak füleibe, de ezen nép embere igazat mondott. Amint szavait kimondá, 10 napok alatt azt tettel is bizonyítá. Ő a gyűlés után azonnal Erdővidéken, Magyarhermán nevű vasgyárba ment, a formát elkészítette, és 3 darab 6-6 fontos ágyú 10 napok alatt a szentgyörgyi piactéren a közszemlére föl lón állítva.¹⁴² Addig is a gróf Kálnoky családnak egy várkastélyhoz tartozó régi ágyúja szerelték fel, melyet a család a nemzetnek ajándékozott.

Azon ellenvetésre, hogy nincs puskaporunk, erre újból primori rendből Szacsvai János¹⁴³ kiálta fel: *én csinálók port eleget és jót*. Nincs gyutacs. Erre szintén került ember, ki azt készítse, egy éppen Törökországából akkor hazavetődött volt egyén.¹⁴⁴ Minden főbb akadályok tehát el lévén hárítva, az ágyúk öntése és felszerelése nagy szorgalommal és erélyességgel Sepsiszentgyörgyön (minthogy az ellenség egy újbóli beütése alkalmával a magyarhermányi kohót egyberombolta). A puskaporkészítés Kézdivásárhelyen, valamint a gyutacsok és töltények készítése is ugyanott

folyt. A kézdivásárhelyiek pálinkafőző üstjeiket föl-
ajánlák, a katonai intézetben a kis tanulók a töltények
készítését fölügyelet alatt szorgalmason éjjel-nappal
folytaták.

E harcias készülétek közepette egy rendeletet
kapok Dobay ezredestől, melyben tudtomra adatik,
hogy századdal jelenjek meg az eresztevényi tábor-
ban, onnan a Bodza nevű havasi útra menendő, egy
Háromszék ezen részit fenyegető oláh-szász-osztrák
[csapat] szétverésire.

Az eresztevényi tábor

A rendelet vétele után századom szakasza-
parancsnokaihoz huszárokat küldvén szét, rendeletet ad-
tam azonnal a martonfalvi koncentrálásra. Másnap kora
reggel megindultam, és délelőtti 9 órakor Eresztevény-
nél voltam. Egy sereg láncsás és fegyveres néppel itt
találtam Butyka¹⁴⁵ nyugalmazott őrnagyot. Egy kis
nyugtató után Pronvic főhadnagy által a legénységet a
falu nyugoti oldalán elterülő síkságon a csatározói gya-
korlatban foglalatostkodtattam.

Amiközben a lovasság gyakorlata folyva, én az
országútján állongva zavart vevék észre a fegyveres gya-
log székelyek közt. Kis szünet után az okát megtudám,
ugyanis Butyka őrnagy gyanítólag, mint hű emisszáriusa
a szentgyörgyi gyűlés nem verekedni, inkább békélni
óhajtó oláh-szász-osztrák pártnak, egész szégyentelenül
kezdé ajánlani zászlóaljának a fegyverletételt. De mit
dicsérettel kell itt fölemlítenem, a nagyobb rész kebliben
ajánlata visszhangra nem talált, sőt nagy visszahatást
szült, ugyanis alig egy pár gondolkodó perc után látám a
rétyi papot, Bíró Sándort¹⁴⁶ és egykori császári testőr
főhadnagyot, Székely Dávidot¹⁴⁷, utánuk két sorkatona
fegyveres székelyt velem szembe jönni, kik megállván
előttem, azon jelentéssel mutaták be e két fegyverest a
tábor nevében, hogy ti, a tábor bennem helyezett bizal-
mánál fogva kér, hogy vállalnám el a székelység fölötti
vezérséget, minthogy ők régi volt császári tisztjeikben
nem bíznak. Én e bizalmát a székelységnek megköszön-
tem, de a nagy rendetlenség miatt magam is a jövőnek
kimenetelít kétes színben látván, csinos szavakkal ma-
gamtól elutasítottam. Méltánylattel hallgatám egyik
fegyveres székelynek erélyes nyilatkozatát ily szavak-
ban: *Uram, vedd által a székely tábornak commandóját,
mert császári tisztjeinkbe nincs bizodalunk. Én hat
gyermeknek vagyok apja, s csak egy kis udvarom,
melyen 4 ökröm meg nem fordulhat, emnyi a birtokom, de
azért e fegyvert – s ezzel fegyverét vaszezeivel megzör-
geté – kezemből élve ki nem adom. Jer uram, vezess az
ellenségre, megmutatom, mindenütt első leszek. Mint
később hallám, e lelkes székely szavához híven a her-
máni csatában vitézül el is esett.*

Éppen midőn Maksára étkezni visszain-
dulánk, jelenti Pronvic főhadnagyom, hogy 2^{ik}
őrmesterem a század előtt izgató beszédet tartott
kemény fegyelmem ellen, mire a századot beindítám,
és az őrmestert rapportra rendelém. Tisztjeim jelen-
létökben azon szavait, hogy ő szabadságharcos, és a
század is egészen az, következőleg bánásom módja
ővelek igen kemény. Fölszólítám tehát, hogy ha én
ellenére vagyok, nem élek kifogása ellenére hatal-
mamban álló katonai szigorral, hanem én szintén ma-
gamot szabadság harcosának akarom nézni, tehát csak
úgy menekülhetünk meg egymástól, ha azt fegy-
vereinkkel fogjuk eszközölni. Annálfogva válasszon
magának a jelenlévő tiszt urak közül bizonyoságot itt
helyben és húzzon kardot ellenem. Mire az én
őrmesterem rimánkodni kezdvén, fogságba vittem, a
századnál azonban ezen embernek bujtotgatása
legkisebb visszhangra se talált. Neve ezen embernek
Bong Zsigmond¹⁴⁸, Kossuth Lajos Pestről leküldötte és
nevezte őrmester volt, a bikfalvi református esperes
fia.

Bodzafordulónál szétkergettetik az oláh-szász-osztrák csoport

Minthogy a 15. Mátyás lovasezrednek 4^{ik} osz-
tálya Háromszéken újoncotzatott, ennélfogva itten
Szentkatolnán az első században már 66 huszár lóval,
kard és pisztolyokkal és nyereggel is föl van szerelve.
Tisztje e századnak ekkor egy volt főhadnagy, Török
János¹⁴⁹. E században sok háromszéki fiatal nemes állott
be, subordonatio természetesen majd semmi se létezett.
Ezen századot a megelőző napon, tehát korábban ren-
delék el a Bodzai expedícióhoz. Gyalogság a századtól,
fegyveres és láncsás székelyek indultak el az ellenség
csoportját megtámadni, kiknek vezérek hallomás szerint
egykor a székely gyalogság közt szolgálatban álló
Száva nevű számvevőtiszt¹⁵⁰ volt.

Ezen rabló tábor az azelőtti napokon a brassói
és barcasági fegyveres sászokkal egyesülvén, önként
értetődik, ausztriai[i] katonai segítséggel, és parancsból
azon székelyeket, kik határőrizen egész a szász határokg
a széleken még mindig föl valának állítva, megrohaná és
gyalázatosan lemészároltató néhányat kivéve, kik a vé-
letlen szerencse kedvezése alatt éltöktől futással meg-
mentheték, mely gaztettöket annál könnyebben sikere-
síthették, minthogy először ilyeszerű kitérésre éppen
még nem hitték számíthatni, s következőleg készület-
lenek valának a határőrök, annyival inkább, mert hiszen
ezen határok védelme éppen a sászok területümmát
foglalta magában, és másodsor, mert apró számokban 3
és 4es valának itt-ott nagy távolságra a havasokon
egymástól fölállítva.

Ezen meggyilkoltak számát hallomásom szerint 8-13 emberre és családapákra tehetni. Tisztjök volt huszár főhadnagy Benkő Sándor¹⁵¹, csak különös szerencse által menekedhetett, ennek sógora, ki őtet meglátogatni ment vala, Gyárfás János Lécfalváról és Bernád Elek¹⁵² keményen megverve, kínozva Brassóba vitetett. Ezt itt megint azért jegyzém föl megelőzőleg, hogy a székelyek védelmire világot derítsek. Mindennütt, hol a dolgok tettelegességre kerültek az osztrák-oláh-szász katonaság az, mely az első indokot nyújtja az események kifejlésire.

Azon kevés székely fegyveres és láncsás erő Kisborosnyóról az úgynevezett szentkatolnai Mátyás lovasszázaddal megindula tehát azon keskeny erdőfő úton, mely folytonos ciherek közt vezet egész a Bodza-fordulónál folyó Bodza vizéig, de minthogy e seregben is a fegyelem hiányzott, gyalogság lévén az előcsapatban, lármáson közeledtek az ellenség táborhelye felé. Az a közeledő támadás veszedelmit érezvén, magát rendbe szedte, és minden ellenállás nélkül elhúzódott, csak néhányat sikerült közülök elejteni, mire azután a székelység vissza- és innen az uzoni táborba vonult.

Ezen megtámadás Nagy Imre huszár alezredes vezetése alatt történt. A parancsot részemről az eresztevényi táborban későre kapván, mely napon Kisborosnyóra léérkeztem, már minden be volt végezve. Kisborosnyóról aztán Szentivánba rendeltem. Azalatt, miközben Balázs őrnagyoknak elárulása miatt a honvédek szerteszórva Sepsiszentgyörgyre bevonultak, báró Heydté mintegy 2 század rendes fegyveres gyalog, 1 század dragonyos lovas és nyolcezerből álló osztrák-szász-oláh láncsás táborával az erdővidéki székely falukat, aholis 2 század rendes fegyveres és 56 lovas székely huszár jól fölszerelve volt, keményen kiszarolta, fegyverököt elszedte, a huszároktól pedig 22 lovat, ugyanezeketől a fegyverzetet elvette. A gróf Kálnoky udvart Miklósváron, s több más apróbb nemesi udvarokat is az Olt hosszában feldúlattott.

Az árapataki csata

Hidvég, innen Árapataka felé vonulván itt 125 honvéd fogadta a falun kívül [az ellenséget] a Hídvége felől azon magas ároknaál, mely a hegyről lejövő vizet magasan töltéselt sáncolat által az Oltba vezeti. A köd is, mely a vidéket ekkor borította, kedvezvén e maroknyi honvédségnek, a tüzelés déli 12 óraker megkezdődött mindkét részről, melynek délután 3 óraker szakadt vége. Ekkor már egy Clement nevű volt osztrák főhadnagy, Balázs helyett őrnagy vezényelte az elszánt legénységet. Itt valának mint tisztkek még Buczy százados, egykor osztrák főhadnagy, Józsa főhadnagy, egykor osztrák alhadnagy, Marosvásárhelyről Csiky nevű hadnagy.

A legénység magát bátran viselte, a helyet föl nem adta, míg töltésiből tartott. A tisztkek közül Józsa nagyon vitézül viselte magát. Minekutána az osztrákok az országútján sehogy se boldogulhattak az előhaladásban, ekkor az utat éjszakeről domináló magaslatot megkerülvén, és így a honvédek visszavonuló útját fenyegetendők akarták megtámadásukat sikeresíteni. Ekkor osztán, minthogy már történeycikből is kifogytak, kezdték meg a rendes hátravonulást, így azon hegynek, mely keletről a falu felett emelkedik, tartva, az úgynevezett Lenkertek mellett Illyefalvára vonultak. Veszteségük 3 halott, kik közül egyike megsebesedvén, maga magát lötte agyon. Az ellenségnek, mint hallám később, mintegy 17re rugott veszteségek.

Minekutána az ellenség Árapatakára bevonult, ottan Bély Gergely¹⁵³ csinosan épült és beállított kúriáját fölgyjúttotta és kipusztította, visszavonult Hídvégi-re, seregének nagyobb ereit azonban Földvárra tette át.

Hídvégi csata

Az erdővidékiek lefegyverzésivel Háromszéknek már nagyot csökkent volt nem annyira morális, mint anyagi ereje, minthogy az ott való vidék népessége és fegyveres ereje, mind huszárságban, mind gyalogságban szinte egynegyedét tette az egész háromszéki erőnek. A kár[er], mi kipótolhatatlan volt, azt a jó szuronyos fegyverek elvétele Heydté által okozta, valamint a huszárokok lopásképpeni elvitele. Egész Miklósvárszék és Erdővidéke¹⁵⁴ távoli fekvésinél fogva, tehát már most a nagy védelmi vonalánál fogva csak akadály és gyengülése volt a háromszéki erőnek. Eközben már a negyedik ágyú is, rézből 2 1/2 fontos, a kézdivásárhelyi székelyek által létesítetett.

Az árapataki csata tehát a nemzetet egy kissé újból fölviillanyozta. Ez alkalommal különösen föl kell említenem a kézdivásárhelyieket, kik mintegy 4-500, mind fegyveresen, részint szuronyos, részint vadász-fegyverekkel ellátva vonultak le Szentgyörgyre, az osztrákokat ottan és Földváron megtámadandók. Torjai és szentléleki láncsások csatlakoztak még ezekhez. Sombori ezredes vezeté e kis tábort, lovasságot egy század székely huszárt és egy szakasz Mátyás lovas vívén két 6 fontos ágyú fődözetire, miközben a honvédek egy része Sepsiszentgyörgyön, Illyefalván, a kökösi hídnál és Bikfalvánál Sárosi volt császári hadnagy, ekkor nemzetőr őrnagy keze alatt szerteszórva valának. A Mátyás-huszárokról ekkor egy század 80 lóból álló és az árközi század, azaz a 4^{ik} osztály 2^{ik} századja 120 lóból álló, az első Máдай főhadnagy¹⁵⁵ és Omászta hadnagy¹⁵⁶ alatt, a 2. [század] Incze főhadnagy¹⁵⁷, Székely Gergely¹⁵⁸ és Kenderesi hadnagyok¹⁵⁹ alatt Sepsiszentgyörgyön és Dobolyban cantoni-

rozott¹⁶⁰. Én eközben az uzoni táborban voltam lovag-társaimmal együtt, Nagy Imre alezredes parancsnoksága alatt.

A tábor tehát megindult Sombori ezredes vezénylete alatt. Árapatakát már az ellenség kitisztította vala, és Hídvégre vonta magát egy részivel, midőn a székely előcsapatok Hídvége felé közeledének. Ezt az ellenség előőrsi meglátván, vonulni kezdenék be és ki a faluból Földvár felé, a székelyek nyomban utánok. Már a falu közt megkezdett a tüzelés, de mire az ellenség gyorsan vonula, s minden pontot könnyen fölada, egészen a Földvárra átmenő Olt hídjáig. Itt nyolc századnyi rendes fegyveres lévén a tulsó balpartján az Oltnak, jobbról-balról a hídtól, melynek padlója már általok le vala szedve. Fölállítva a székelyeket, élénk tüzeléssel fogadák. Mintegy $\frac{3}{4}$ óráig tarthatott a tüzelés. Az oláh sorkatonaság a székelyek tüzelésit elég bátran állotta, valamедdig Gábor Áron a két ágyúval nem kezdte reájok tüzelni, mire csakhamar megbomlottak és Földvár felé hátra kezdenék vonulni. A láncsás székelyek ez egyszer, mint később meghallottam, nagyon bátran viselték magokat. Egy pár ti. a szentlélekiek és torjaiak közül még a tüzelés folytatása alatt megkísértette a keskeny híderendákon az átmenetelt láncsával rohamra indulandó, kik mindketten áldozatul estek vakmerőségeknek.

Az ausztriaiak visszaindulása után a székelység is a hídra nyomult és utána rohanván mindenütt üldözte egészen Földváron keresztül. Földvár egy részinek a székelység benyomulása alkalmával tüzet adott, mire több épület lángba borult. A záskmány állott mintegy 300, részint szuronyos, részint vadászfegyverből, egy pár ezer töltény- és löpőkészletből. Elesettek száma részünkről 3, az ellenség részéről 11.

Még ugyanazon a napon a székelység az Olt hídján visszavonulván, a hídnál földözetet hagyott, és Szentgyörgyre jött. Itt mind a kézdivásárhelyi székely katonák, mind pedig a felvidéki láncsások magukat jól viselték. A tisztek közül megérdemli a kitüntetést azon bátor magatartásáért, melyet az egész ütközet alatt a legnagyobb hidegvérűséggel tanúsított.¹⁶¹

Az ellenség részről érnek létszáma: rendes fegyveres mintegy 1000, láncsás ugyanannyi. A székelység részről összevissza mindenféle fegyveres mintegy 700, láncsás 1000, lovasság 100, ágyú kettő.

Mint hogy én még Martonfalváról írtam vala Sánta volt székely huszárszázados¹⁶², most Mátyás-huszár őrnagynak, hogy gyergyó- és csiki osztályával jöjjön le Háromszék védelmére, de választ nem kapva ez időtájtban Jakab Sándor¹⁶³ ugyan a gyergyói századból 18 huszárával sok viszontagságok közt leérkezvén így világosít fel az ottani dolgok folyamatáról, ti. Sánta őrnagy kapván leveletem, ahelyett, hogy lejjöjjön,

kimenekedett per¹⁶⁴ Moldva-Bukovina, Magyarhonban huszárait a legnagyobb rendetlenségben és kétségben hátrahagyván. Az alsziki századdal legalább Sándor László csiki ezredbeli főhadnagy¹⁶⁵ őszintébben bánt, ugyanis ő látva saját kényes állását, ausztriai tiszt létre a nagyon rossz szellemű csikiak közt a huszárörmes-ternek értésre adta, hogy vennék ötet színből fenyegetett állásba, melynél fogva mintha kényszerűségből, minden pisztolyokat és kardokat, melyek a huszárság számára a magyar álladalomtól őhozza rakattak vala le, kénytelen legyen kiadni, nehogy a már tisztetől magát a General Commando alá helyezett csiki ezred kormánya majd ötöt az árulás bűnével vádolja.

Így tehát már most majdnem egyszerre érkeztek meg töredékei a gyergyói, Mátyás-lovasezredjének 70 lóra már fölszaporodott volt századja 18 lóval és legénnyel, az alsziki századnak 46 lovasra felszaporodott volt huszársága ugyanannyi számmal. Az udvarhelyszéki 3^{ik} osztály 1es századja Pálffy Domokos százados¹⁶⁶ alatt, mely 108 gyönyörű remondára és 130 legényre szaporodott volt föl, ezen század csupán 23 lóval és 33 huszárral érkezett meg Erőss¹⁶⁷ és Papp¹⁶⁸ hadnagyok alatt. Ezen fiatal huszárság a nemzet közt élénkséget idézett elő, valamint a honvédek Clement kapitányok alatt kissé inkább tartatták számon. A puska- és töltéskészítés, salétromfőzés, ágyúgolyó, ti. órapondusok¹⁶⁹ és ónedények gyűjtése nagy szorgalommal folyt, valamint a harangok egybegyűjtése, azok új ágyúkra való fölhasználása, új ágyúöntöde felrakása. A kovácsoknak egy egész serege igyekezett az ágyússzekerek fölszerelésin. Minden ember tevékenyen mozgott, különösen Kézdivásárhely sok erélyt fejtett ki, egy valóságos nagy arzenállá alakult az egész város át. Ennyi élénkség közt, sajnos, mégis itt-ott akaratlanúság merült föl az aktív vagy tényleges eljárásra, különösen a volt császári tisztek részről.

Midőn tehát éppen az uzoni táborban lennék, egy reggel rendeletet kapok, hogy délután jelennék meg Uzonban Kispál Károlynál¹⁷⁰ tartandó nemzeti haditanácsban.

Általános katonatiszti gyűlés és haditanács Uzonban

Midőn a tanácskozási terembe bemenék, sok volt császári és nemzetőrtisztet pillanték meg egymás közt zajoson vitatkozni. Bemenvén, leülék félen. Egy hosszú asztal nyúlt el a ház közepin, ezen asztalfőn helyt foglaló kormánybiztosunkot megismerém. Jobbra ülének a három császári törzstiszt: Dobay, Sombori ezredesek, Nagy Imre alezredes, balról a többek között látám Gál Sándor nemzetőr századost. A gyűlést Berde Mózes kormánybiztosunk nyitá meg azon nyilatkozat-

tal, ti. hogy a gyűlésben határoznánk afelett, vajon támadjunk-e vagy csak védjük-e magunkat az ellenség támadásai ellenében? E volt tehát azon fontos, eseményteljes kérdés e mai gyűlésen, melyen a kockának el kellett vettetni azon vakszerencsére, hogy vajon a Rivbierát, azaz feketevizet¹⁷¹ átlépjük-e ellenségileg, vagy tovább is csak bevárjuk mindig, hogy az ellenség nyughatatlanításaival elvégre kimerítsen, és következőleg minden megveretés nélkül magunkot legyőzteni engedjük. A vitakozások folyamából csakhamar észrevehem Dobai ezredesnek arra delejező támokait, hogy a nemzet viselje magát passive, Sombori és Nagy Imre úgy látszának, nem sokat szólottak sem ellene, sem mellette. Dobai ezredes fölszámllá itt ti. okait, miért van ellenére az aktív hadjáratnak, mert a magazinumokban¹⁷² még létező töltények száma nem megy többre 70 000[nél], mely aligha csak egyetlen ütközetre lesz elegendő, az ellenfél pedig ezen készletekben kifogyhatatlan, mondá, stb. Ez állításai ellenében Dobai ezredesnek az válaszoltaték, hogy a kézdivásárhelyi puskapormalomban máris mindennap 1/2 mázsa lőpor készül, és a mennyiség minden 8 nap elteltivel kétszerződni fog.

Valának nagyon sokan, mondom, az osztrák császári tisztek közül, kik hallgatva jobb szerették a nyugalmat, mint a csatát, valának ilyenek sokan a nemzetőrtisztek és nemesség közt is, ellenben valának többen, különösen a székely katonaságból lett nemzetőrök közt, néhányan a primori rendből, kik a támadólagos hadjárat mellett emelének szót. A császári tisztek közül, kik a támadólagos szó mellett nyilatkoztak, minthogy ilyenek nagyon kevesen valának, ki kell emelnem Sárosi hadnagyot¹⁷³, Gál Sándor nemzetőr századost és császári volt hadnagyot, kikről különösen méltánylással kell emlékez-nem. Nemzetőr tisztek közül Antal Zsiga Maksáról¹⁷⁴, Bartók Károly Martonfalváról¹⁷⁵, ezenkívül a székelyek közül több becsteltes egyének, kiknek neveire nem emlékszem, annyival inkább, mert akkor se ismertem.

Már gyertyavilágánál kelle további tanácsko-zásunkot folytatni, midőn kormánybiztosunk által a gyűlés figyelmeztetve [lett], hogy ti. hallgassuk meg, mondá, egy másvidéki katonai egyénnek is, ki úgy-mondva közöttünk majdnem idegen, és szolgálatját e helynek védelmire felajánlá, e tárgy fölötti véleményét. Természetesen teljes meggyőződésennél fogva nyilatkoztam a támadás mellett, mire egy-két szóvita után még el lőn döntve a támadólagos hadjárat.

Haditerv a támadólagos székely hadjáratra Háromszéken

Dobai ezredes, ki a fővezérséggel vala megbízva, hogy időt ne veszítsünk, tehát azonnal elővevé

igen pontos földabroszát, és hogy a gyanút magáról a közömbös magaviselet felett elhárítsa, azonnal munkához kezdte. Kiterítvén földabroszát, megkére, hogy foglaljak melléje helyet, mit teljesítvén, következőleg terveze: a támadás három ponton történ-jék egyszerre, ti. Szászhermány felé az Olt hídjánál, Prázmár felé a Kőkös hídjánál és Földvár felé a híd-vegi Olt hídjánál. A legkeményebb erő legyen Her-mán felé, e lévén a centrum, azt törje meg a székelység.

A haditervelése alatt egykor a Dobai ezredes-sel szemben ülő Gál Sándor közbeszólott valamit, mire az ezredes bosszúson helyéről fölkel, és vezérségiről kész vala lemondani, annyira ki nem állhatta Gál Sándort. Eközben Sombori ezredes és Nagy Imre al-ezredes tőlem jobbra ülven, mélyen hallgatának. Ezen eredmények után a gyűlés elszlott.

A támadó seregnek fölosztása és körülbelüli létszáma

Sombori ezredes alatt a dobolyi hídnál

Sepsiszentgyörgy–Illyefalva és az Olt völgyibe elnyúló falukból a fegyveres erő mintegy bajonettes fegyverrel

	500 fő
vadászpuskás	600 fő
<u>lácásás</u>	<u>2000 fő</u>
	3100 fő gyalog

Lovasság

báró Szentkereszty alatt székely huszár	110 fő
<u>Mádav alatt Mátvás-huszár</u>	<u>180 fő</u>
	290 fő

Semsey főhadnagy¹⁷⁶ alatt, ki egykor Ausztria alatt tü-zéri szolgálatban állott, 2 6 fontos [ágyú].

Hídvéginél Butyka nyugalmazott őrnagy alatt

Az erdővidéki lácásás erő és közép-háromszéki fegy-verekek a 12. honvédszászlóaljbeli honvédek egy rész-i-vel, összesen szuronyos fegy[veres]

	400
lácásás	300
ágyú	1 2 1/2

fontos

A kőkösi hídnál Nagy Imre huszár alezredes alatt

Papp Károly alatt 1 század a 12^k honvédszászlóalj, ti. a 6^k század

dálnoki, zabolai, martonfalvi és márkosfalvi stb. székelységből szurony fegy[veres]

	600
<u>lácásás</u>	<u>600</u>
gyalog	1200

lovasság az én parancsom alatt

1. század Mátyás	65 fő
Zathureczky főhadnagy ¹⁷⁷	1 szakasz székely
	<u>huszár</u> <u>18 fő</u>
	83 fő

Ágyú 1 darab 6 fontos Jancsó tüzérmester alatt.
Sárosi alatt Bikfalvánál

a bikfalvi század szuronyos fegyveressel	160
a 12 ^k zászlóaljtól honvéd	40
másféle vadászpuskások mintegy	200
lancsás	500
	<u>gyalog 900</u>
lovasság főhadnagy Török János alatt Mátyás lovasság	
1 század	66 fő
főhadnagy Papp alatt Mátyás-lovas 1/2 század	46
<u>fő</u>	
lovasság	112 fő

Hermáni csata

Minthogy a főhaditanácsban a terv csak általánoson vala kiadva, aszerént minden ponton annak részleti és dispositiója az egyes seregarancsnokoktól függött. Hermán felé tehát Sombori ezredes, amint Al-dobolyból kiindult, a hely mintegy ötszáz lépésnyit videan¹⁷⁸ formálag az előtte fekvő Barcasági-síkságot dominálván, következőleg az ellenség fölállítását áttekintvén, ahhoz mérve intézkedett. Az előcsapatban gyalogság rendes fegyveres takarta az ágyúk országútján menetelít, lovasság követte, egy hosszú vonal lancsásokból illő ágyútávolságra föl vala a magaslat víz felé hajló párkányára állítva. A többi gyalogság az ágyúkat bezáró lovas csapatokat kísérte az országútján. Amint az előcsapat az ellenségi ágyúk lövéstávolságába jutott, az ágyúk ezektől jobbra balra a szántóföldekre betértek, a gyalogság pedig előre az országúton a híd felé kezdett nyomulni és ott csatározói tüzelést kezdeni. Az ellenség, mint később hallám, Riebel nevű oláh ezredbeli törzstisztje alatt állott Egy zászlóalj rendes fegyveres 2^k oláh ezredbeli

	1000 fő
2. század újon szervezett szász vadászokból	400 fő
2. zászlóalj brassói szuronyos fegyverekkel ellátott nemzetőr	2000
lancsás és puskás oláh szász	5000
	<u>gyalog 8400 fő</u>

Lovasság

báró Márkánt nevű kapitány alatt a székely huszár ezred oláhfajta dersáni 1/2 század	60 fő ¹⁷⁹
a Savoya dragonyosoktól 1/2 század	60 fő
	<u>120 fő</u>

Ágyú 3 darab 6 fontos.

Illyétén erecinél fogva seregeit az Olt hídjához nem messzire fekvő erdőszélin és Hermán felé vezető országútjára lóhátra (a cheval) állította fel [az ellenség]. Az ágyúzást a hídnál azonnal, hogy alig lövés távolságra érkeztek csapataink, az ellenség kezdette meg, majd minden lövése a huszárságra volt irányozva. Egyik go-

lyó az árkosai században éppen egy fiatal dobolyi születésű huszárt szakasztott el, a másik a marosvásárhelyi századból egy csapói nemes fiút, mind fiatal Mátyás huszárokat.

A székelység már zúgolódni kezdett vala tüzerfőhadnagy Semsey ellen, hogy ágyújával miért késik. Semsey még eddig igaz egy ágyúját se löveté ki, azonban minekutána azt jól helyre igazította, az első lövésre az ágyútöltényes szekérnek tengelye elszakadt, mire az osztrákok megzavarodván, a székely csatározók a hídnál átmentek a hídon. Ezen alkalommal esett el azon székely, ki nekem az eresztevényi táborban azt mondá, hogy ő fegyverét kezéből élve senkinek ki nem adja. Itt tehát beváltá szavait híven és dicsőséggel.

Amint a huszárság is részünkről a hidat megközelítette, már ekkor az ellenség nagy zavarban szaladott Hermán felé, azonban itt-ott fölállván, a mi ágyúink golyóit lövésekkel viszonzta. A Mátyás-lovasság osztályrohamot akart az ágyúkra tenni, mely ha jól vezetetik, sikerül is. Máday a hóborította hellyel nem lévén esmeretes, huszáraival egy posványba rohant, ahol a huszárok belesüppedvén, az ellen időt nyert a tovább szaladásra. A szászok, Hermán körül lármafák lévén fölállítva, azokat mind meggyújtották. A rémülés köztök egész Barcaságon és Brassóban nem kevés volt. A huszárok Botfalva¹⁸⁰ felől mintegy 18^m beindulnak. Ezek közt az árkosai századnak őrmestere, Uzonban lakott Pávai Vajna Ferenc 22-24 éves fiatal nemes¹⁸¹, midőn az oláh templom felőli utcán fölfelé menne, mintegy 1/2 század szász vadászokra bukkan. Meglátva, társait bevágásra szólítván fel, nékiek rohan. A szászok egy sortüzet adnak. Ekkor ő ugyan személyére nem, de háta megett Petelei nevezetű tizedes jobb karjába golyófúrást kapván megáll, szintén a többi is, és Vajna nem tudva azt, előrohan. Ekkor veszi észre, hogy társai elmaradtak, mire egy a csapatban levő brassói fiatal szászra ráesmerévén, látva, nincs menekülés, pardon kéréssel fegyverit le akarja tenni, Gieser – a szászt így hívták – azonban fegyvert ragada egyik közel álló embere kezéből, minthogy tiszt volt, saját kezűleg Vajnákat lováról lelőtte. A 18 huszárnak nem lévén elegendő bátorságok e gyalogságot megrohanni, Gieser is büntetlenül elment, Vajna pedig minden rokonai s jó barátai fájdalmára elesett.

A helység közepén lévő templomerődítvényt az osztrákok szintén védelmezni akarták, de mi nem sokáig tartott. A Brassó felé nyúló utcát a székelyek leégették. Az egész osztrák erő a legnagyobb rendtelenségben szaladott be Brassóba. Később egy osztrák őrnagytól, Csikos nevezetűtől hallám, ki hasonlólag az osztrákok résziről a csatában jelen volt, hogy annyira megrémültek volt, hogy ötöt egy egész rendes fegyve-

res század csupán másodmagával hagyta hátra, és kicsin múlt, hogy a lovasság kezibe nem akadt.

Egy brassói kesztyűcsináló pedig nekem a Hermánnál való csatájokat így írta le: „*Uram, midőn már előtökbe indulnánk reggel Hermánból, én magamnak mindig halogató ürügyet keresvén, majdnem legutolsó valék az egész ármádába, mely már szinte az Olt hídjánál fölállítódott. Ekkor még alig hagytam vala el a falut, amint ágyúzást hallék az Olt hídjánál. Nem sokat gondolkozván visszafordultam, és én Brassó felé, mint tőlem kitelhetett, mentem. Azonban alig hagyám el a falunak Brassó felőli utcáját, midőn csak egyszerre azon vitézektől, kik tőlem éppen az inémt mintegy 1/2 mérföldnyi távolra valának elől, már hátraszalaadva is előlkerekedének rajtam úgy, hogy én, bár ép lábakkal áldott is meg az Isten és sovány testtel, mégis a 2000 brassói nemzetőr közt majdnem leghátulsónak maradtam, és mindenike előbb beérkezett nálamnál, aki bizony szintén minden kitelhető erőmből szaladtam.*”

Történt még ugyanis, hogy midőn egy pár huszár a többiből elszakadva lézengének valamely utcán, egy fanatizált fiatal szász leány ezen huszárokra lőtt, de rosszul találván őket, egyik közülök a szobába beronta, előbb lovát megkötve az udvaron, a leányt megbüntette csókokkal, azaz ki mit kapott, azzal maradt. Eközben midőn újból a szobából kilépnék, hogy lovára üljön és tovább menjen, lovát nem találja, azonban kifut az utcára, és lát egy lánccsás székelyt jó tova száguldozni. Mikor azután huszár pajtásai segedelmével sok fáradtság után kerítheté kezéhez [lovát], a székely atyafi pedig azzal igyekezék magát menteni, hogy gazdát nem látván a ló körül, hadiszákmányának teszi, s hazaviszi.

Az elesettek számát a székelység részről mindössze csak 8-9re tehetni, ezek közt 4 huszár, az ellenségé 17-23ra, ezek közt egy nemzetőr főhadnagy, Hermannstädter nevezetű, kit a szászok nagyon fájlatk. Ezen tisztet Gyárfás¹⁸², Besenyőről Mátyás huszár vágta le. Zsákmány egy puskaporos osztrák szekér, telve töltényekkel. A faluban mintegy 100-150 fegyver, temérdek láncsa, a falu házi fölkelhetőben nagyon sokat szenvedett. Mintegy 13 fogoly esett kezeink közé.

Prázmár kapitulál

A Kőkös hídjánál reggeli 8 óraker az Uzonnál lévő tábor is ütköztekészen állott már éppen akkor, midőn a Dobolynál levő is, tiszta idő lévén, helyet foglalni készült. A Feketevíz hídjáig egy portyászó csapat indult el a híd mivoltát megvizsgálni. Ezen portyászók járása alatt a hermáni erdő széliről az osztrákok ágyútüzelésököt már megkezdtek, valamire a jelentés megtétetvén, a hídpallók a Feketevíz hídján berakat-

tak. A 12^{ik} honvédszászlóaljának 6^{ik} századja Papp főhadnagy¹⁸³ alatt indult a hídon előcsapatképpen, ezután menék én lovasszázadommal, utánam jött 2 ágyú, ezek után a székely fegyveres, és ezután a lánccsás csapatok. A Feketevíz hídjához eljutva, itt egy kissé vesztelegnünk kelle, míg egy szekérre felrakatott hídfák berakat- tak és így a Feketevízre híd veretett.

Ekkor a honvédek sebesen átmentek, utánok századomat vezetém, és az úttól jobbra egy kis pázsitos helyre fölállítám. Az ágyúk is áthoztattak egy századnyi székely fegyveres kíséretiben. Amiközben a híd veretett volna, láték a víz túlsó partján 30-40 néplovast az alig 30 lépésnyi távolságra Prázmár felé fekvő papirosmalomtól sebesen elvágatni, midőn pedig keresztülmentünk, a helység végétől be egészen az országútig fölállított csatározók sorát pillantám.

A hely itten Prázmár felé ekkor nagyon veszedelmes volt, csak az úton lehetett elsüllyedés nélkül járni ingoványos volta miatt. Ekkor már Nagy Imre alezredes is az említettem hídon átjött, és hozzám fordulván parancsolá, mennék lovassággal előre. A honvédektől pedig menekedni kívánván, kére, igazítanám el valamerre őket, hogy menekedhessen tőlök. Én tehát előbb a honvédekhez menvén, főlészlőttem, tértémek bé csatárláncba a hermáni csereerdő felé, ahol már ekkor ágyúzás keményen folyt. Az osztrák csatározók mintegy 300 lépésnyire lehetének tőlünk kész fegyverrel.

Én lovasságot az útra vezetvén, itt tisztemet előszólítottam, figyelmeztetvén a hely keskeny voltára és, ha az ágyútüzelés által netalán sokat vesztenék e szoros helyen, mely csak egy keskeny útra szorított egész Prázmárig, a veszteséggért alezredesem rendeletje következtiben a felelősséget is magára venni. Én tehát Pronvic főhadnagyomat és Mauset [?] magam mellé vévén, századom előtt megindulánk négy emberrnyi magassággal Prázmár felé. Ekkor az egerfák közt elrejtve álló osztrák gyalogságot látám csatározóit összevonni és hátra húzódni. Ekkor 2 lóhátas szász közeledék sebesen az úton velünk szembe. Közlebb érkezvén [látám, hogy] parlamentairek voltak. Megállék, és hátraküldém alezredesemhez. A rendelet nékik ki lőn adva, ti. föltétlen megadás, ezzel visszamentek tanácskozni a kívánatokról.

Alezredesem nem várhatván tovább visszajövetelüköt, indultó rende. Megindultam tehát az egész századdal sebes ügetéssel a falu felé. Azon kevés idő közt, míg a követeket hátra küldém, volt időm előre szemlét tartani. A falu végén 2 ágyút láték fölállítva. Az ágyútól balra, tőlünk pedig jobbra a falu végén szerte-szóra álló téglakatlanok mellett csatározókat és 2 szakasznyi rendes katonaságot láték fölállítva. Előnyomulásomot bárminő sebességgel tevém is, midőn 200-300 lépésre közeledném a faluhoz, már az ágyúkat nem látám többé. Midőn a faluhoz közeledném, sebes vág-

tatással rohanék be a helységbe, a templom melletti téren azonnal századomat fölállítám, egy szakaszt helyből Brassó felé küldvén, az ágyúk azonban úgy eltűntek ily rövid idő alatt, mintha föld nyelte volna el. Ezen közben Sárosi, kinek földadata volt Bikfalva felől előnyomulni és a mi balszárnyunkot biztosítani, az ő kezínél levő lovasságot Dobolló felé elrendelvén, azok a Feketevizet átgázolván, szintén ugyanazon percben érkezének meg Prázsmárhoz, melyben én századdal. Prázsmáron kívül néhányat a szaladó ellenségből elérvén, levagdaltak, és 8 foglyot tettek. Később tudhattam csak meg, hogy az ellenség a prázsmári főutcából egy keskeny mellékes úton ágyúival és legényeivel együtt Bodola felé menekült.

Minekutána Prázsmár be volt már, úgymondva, meglepetten véve, Nagy Imrénék jelentést tettem, a tábor számára, mely a mezőn tanyászott, éleést, italt és tűzifát rendeltem, és örököttem, hogy a helységben rablás ne történjen, rajtam lévén a felelősség terhe. Másnap a helység népit egybegyűjtettem és a magyar minisztérium és kormány hűségire ünnepelesen föleskettem.

Hidvégi csata

Butyka nyugalmazott őrnagy Incze gyalog századdal¹⁸⁴ szintén reggeli 8 órakor a tüzelést megkezdte az ellenében Bianchi lengyelekből álló 400 [!] század, mintegy 600 sorkatonából álló osztrák csapatra. A tüzelés mintegy délutáni 3 órakor végződött, egyik is semmi előnyt nem mutathatván fel. Az osztrákok csapatvezére báró Stutterheim¹⁸⁶, Bianchi ezredjének ezredese, kinek még 600 embere Bianchi sorkatoná Botfalván tényleten állott az eshetőségekre, de minden fölhasználás nélkül. Ezek közül egyik félnek se tudom veszteségit.

A székelyekre ellenben mégis annyi eredmény számítható, hogy az ellenség Elő- és Árapataka felé a háttérbe be nem fűrődhatott, és így Sepsiszentgyörgy, hol az új ágyúk öntése szorgosan kezeltetett, nem nyugtalanított. Az ellenség főceje tehát most megverve Brassóba húzódott, sáncai és fellegvára védelme alá.

Ok nélküli idővesztegetés a Barcaságon

Két napot mulaték Prázsmáron szinte ok nélkül. A székelység e ténytelen 2 napon keresztül unni kezdé magát, és kezdé a campirozás¹⁸⁷ téli kellemetlenségei alól akként kivonni [magát], ti. hogy az itt-ott zsákmányolt portékákat hazahordotta, természetes, ha ki haza ment, kényelmesnek találta házi tűzhelye, s családja körében magát, mint a tábori kellemetlen hideg és sáros pázsiton heverni.

3^h napján e hadieseménynek rendeletet kaptam Nagy Imre alezredesemtől, hogy tennék portyászatot lovassággal Brassó felé. Én tehát el is indulék Prázsmárról reggel 7 órakor keresztúri századdal és Zathureczky székely huszár hadnagy alatt álló székely huszár szakasszal.

Brassó városának 2 óra hosszan tartó halálos félelme

Elegyesen rendelék az előcsapatba fele székely, fele Mátyás-huszárokat. Az idő ködös volt, 100-150 lépésnyire alig leheté tisztán kivehető tárgyra ismerni. Én néhány tisztjeimmel az előcsapatot követők, századom csendes rendben vonula utánam. Ott, hol Prázsmárnak útja a háromszék-brassóiba beleszakad, midőn előcsapatom éppen az útra léptetne, mint agár, midőn maga előtt a felugró nyulat megpillantja, látám huszáraimot hosszú kantárszárt eresztve helyből továbbrohanni. A történetet magamnak nem tudván megmagyarázni, utánok kiálték, mert egyebet nem láttam, mint székely huszárokat a hermáni fogadó mellett elnyargalni. Tisztjeim azonban a helyzetet észrevévén figyelmeztetének, hogy a székely huszárok, kik legelől futnak, dersáni székely huszárok, azaz oláh huszárok, hasonlólag öltözve a székelyekkel, tehát ellenség. A két dersáni, fogarasföldi huszárnak jobb lovai lévén, s bennünköt egy kissé korább is észrevévén, odébb illantak, s székelyeink be nem érték.

Midőn a Tömös hídjától még alig lennénk 500 lépésre, megpillanték egy 1/2 század lovasat a Barca vize mellett. 7 huszárt előküdtem azon szándékkal, hogy lépet vessek oda nekik, amiközben én a síkság haladékaiban csendesen megállók. A néhány huszár látására kezdének is közeledni, de midőn egy oly pontra jutának, honnan lovasaim jobban nem tudának eltakarva lenni, visszafordulának, s mint felhő a levegőben, úgy odalettek Feketehalom felé.

Ezzel tovább folytatám utamat a Tömös vizéig, hogy megállván, átmenék a vízen, huszáraimot hátrahagyván majdnem azon útig, mely Hétfaluból¹⁸⁸ ezen háromszéki útbá szakad. Mintegy fertály óráig a város közeliben senki egy lélek se vevén a városon fekvő sűrű köd miatt észre, zavartalanul szemlélhetém Brassónak külállását, a fellegvárról azonban eközben a köd eloszolván, az ágyúk körül embereket láték mozogni. Ekkor Pronvic főhadnagyom és más két tisztem hozzám sietének, hogy ha netalán valamelyről vész fenyegetne, közelemben lehessenek. Az ágyú csakhamar megvillana, s a golyó fejünk felett messze zúgott el a levegőben. Erre megkondult a városi nagyharang, a lövés egy-kétszer még megismételtetett, de látván, hogy siker nélkül, a lövések megszüntek, azonban a városban a dobok

pörögni kezdé[nek], a jajveszékélés általános lón, a harangok zúgása közt annyi síró hang. Soha életemben ily egyszerű macskamuzsika nem hallék. Valóban lélekzáló lett volna egy egészen közömbös emberre, annyi ezer torokból szakadt hihető könnyekkel kísért jajhangok, de reám nézve, ki a hálátlanságát annyi századokon keresztül e nemzetnek elgondoltam a vendégszerető magyar nemzet iránt, mely őket vérell szerzett földdel jutalmazta és országába befogadta, reám nézve – mondom – nem hatott ekkor másképpen, mit egy egyszerű macskamuzsika, melyhez hasonló tíz egyetem deákja se tudott volna összeállítani. Mintegy 2 óráig gyönyörködtem e hasonlíthatlan diszconcerten, ennyiben e napi parancsnak eleget téve századomat Prázmárra visszavittem. Ez alatt a törzstisztek közt a táborban nagy téflenség és semmittevés.

*Dobai ezredes, mintegy mindenfelől
ostromolva, kiadja a rendeletet
Brassó bevételre*

December [8]-kán¹⁸⁹ rendeletet kapok 2 század lovassal és 2 ágyúval a Brassó felé vonuló úton a Kőkös hídjától Brassóig elényomolni. Kora reggel egy osztály Mátyás-huszár lovassal Prázmárról lemenék a Feketevíz hídjától azon ponthoz, honnan a tábor előnyomulandó volt. Midőn a hídhöz értem, szokatlan nyüzsgést vevék észre azonnal az alá s fel mozgó székelységen. A hídfőn fegyveres örök állának, senkit vissza ne bocsátani. Kérdém a körül állóktól, hol légyenek a törzstisztek, mire egy a hídtól balra fekvő paraszti-épületre mutatának. Bemenvén, itt látom törzstisztjeimet több más tisztekkel, ezek közt Gál Sándort is. Kéves idő teltivel tájékozván magomat a tárgy vitatása felől, tehát akörül forgott a beszéd, hogy Brassót meg-támadjuk-e vagy se. Minekutána én már nyílt rendeletet kaptam vala e tárgyban, tehát nagyon meglepő lett reám nézve már most a habozás jelensége. Kérdém a jelen volt főtiszteket, hogy miért e kétség? Feleletül mondá Dobay ezredes, hogy ha Brassót bevesszük, a székelyek el fogják azt pusztítani. Erre azon megjegyzést tevém, hogy ha csak lovasságomat fogják berendelni, én jót állok a város épségiért.

Ezen tárgyalás közben nagy zaj hallatá magát kívülről. Kitekinténk az ablakon, és egy század lovas-ság állott az épület körül, kiáltozván, *tüzet a háznak*, és e kiáltások közt többektől nevetem hallám kiáltani, hogy mennek ki, mert a huszárság a törzstisztekre a házat rá akarja gyújtani, mire nem kis rémülés fogta el a bennlévőket. Kimenék tehát, s látván, hogy e lovas-ság a szentkatolnai század Mátyás-ezred huszárai, lovamat előveztettem, felülék, kardot húztam, és *a balszárnnyáról négyesivel lépést induljt* vezényelvén,

ugyanazon a hídon, melyen az örök közt erőszakkal előbb áttörték vala, visszavezetém, és az én századom-mal együtt osztályba alakítám, miközben a tábor fő-parancsnoki rendeletet is megkaptam, hogy 2 ágyúval és osztályommal Brassó felé induljak, azon meg-hagyással, hogy a gyalog tábor is követni fog.

Én tehát illő katonai renddel meg is indultam mintegy délelőtti 11 és 12 óra közt, már a Tömös vize hídjánál voltam Brassó előtt, a víz jobb partján az úttól két felé fölállítottam osztályomat, az ágyúkat az úton. Ezen állásban délután 4 óráig várakoztatott engemet a székelyi tábor. Egy párszor futárt küldtem vissza, hogy tudjam az akadály okát, míg nem 4 óra felé érkezék Gál Sándor tudatni velem, hogy a székelyek közt nagy a reactio, melyet a császári tisztek idéztek elő a Brassó felé való előnyomulás ellen. Következőleg a berecki század embereinek kell vala a város megtámadásánál előre menni, a' pedig vetett a zabolai századra, és így, mely egyenletlenséget, mint feljebb említém, a császári tisztek idézvének elő. A két közön elmaradott, eszerént éjjeli szállásra¹⁹⁰ 2 szakaszt Maurer főhadnagyom¹⁹¹ alatt Szentpéterre, a szentkatolnai századot Török Jankó főhadnagy alatt per Hétfalut előbb keresztül-portyászva Prázmárra [küldtem], én pedig 1/2 század-dal visszamentem Hermánba.

A feldúlt helység, sok házak elhagyatottan, gazda nélkül a kemény téli éjen, melynek mására nem-igen emlékszem, nem a legkényelmesb éji szállást nyújtja. A gyalogság is szerteszét ide volt beszállásolva. A templom piacán lévő házak egyikébe bemenvén, a párnákkal berakott ablakú sötét házban tűzvilágánál olvasék holmit időöltés kedviért egy földön hevert volt új német naptárból, melyben a szász nemzetnek, s különösön a Barcaságnak Báthory Gábor fejedelem alatti kora és akkor is a magyarelles Barcaságnak vitéz-ségek Báthory hajdú ellen költészeti ecsettel lón benne rajzolva, különösön pedig a hermániaknak akkori vitéz tetteik vala különösön kiemelve, és a jelenre is mintegy lelkesítve lónek fölszólvita vitéz, oroszán stb. címmel a fölszólvításban nem hiányozva.

Ezen kontraszt nékem igen jól esett. Mi-közben én is az akkori zavaros múltat e jelenel egybe-hasonlítanám, és a jövőnek kimeneteliről elmélked-ném, egyszerre az utcán lövéseket hallok. Azonban lovamat előhozatván kimenék a zajba, és habár csak igen hamar megtudtam, hogy ittas székelyek közt történtek a halálos lövések, melyeknek 2 gelencei áldozatul esett, azonban másfelől kiáltani hallám azon szavakat is, hogy jönnek a polákok. Tudva bár, hogy a dolog nem való, igen akartam, hogy így történt, és én azonnal terjeszteni kezdém, hogy minden csapat induljon a mezőre. Valóban egy eshetőségre nem is tar-tottam volna szerencsésnek a benntanyászt.

Az egész tábor tehát kivonult a hermáni-brasóvi út melletti fogadóhoz. Itt táborot vertünk. Ameddig a fegyveresk és láncsások letelepedtek, idő kellett. A lovasságot egy gyűrűtűzőn kívül helyezém. Minden 4 lovat egy huszár tartván, a többi a tűz körül váltólagoson. A tűzerek is 3 ágyúval sok részeg tűzér kíséretében künn volt[ak], kik közül egy a golyóval töltött ágyút a körülötte hemzsező nép közt elsütvén, megfoghatatlanul egyet sem ére. Borzasztó hideget nem éreztem eddigelé.

Reggel, midőn megvirradott, rendeletet kaptam a Kőkös hídjához vonulni lovasságommal. Itt azon más írásbeli rendeletet vevém, hogy báró Heydte Erdővidékre beütvén, a legsebesebben sietnék oda, és minden ottan létező erőt egyesítve, az Olt mellékit tisztítanám ki az ellenségtől. Midőn Kőköshöz nagyon közel lennék, szemben találám Dobay és Sombori ezredeseket.

Csata Köpecnél

Osztályomat megállítám, és a két ezredesnek elibök lovagolván, jelentém, ti. hogy a kapott parancs következtében indulok Erdővidékre, egyszersmint kérem Dobay ezredest, adná Gál Sándor nemzetőri századost mellém a gyalogság vezényletére, mit azonnal [jóváhagyott], noha bár nem is akarta semmiben is fölhasználni az említettem századost, ki ellen folytonos ellenszenvvel viseltetett.

Ugyanezen a napon Dobolyon keresztül Árapatakára, innen délutáni 3 óraker Hídvégire érkezvén, éppen midőn az elszállásolását intézném osztályomnak, habban úszó lovával érkezék be egy Mátyás-huszár az árkosi századtól, azon jelentéssel, hogy Köpecnél csata történt, melyben a 12^{ik} zászlóalj honvédeji szerinte mind elhulltanak volna. Az efféle első hírmondókra én örökké keveset adtam, tudván, az ilyenek csak a távolból látottakról tudnak jelenteni, nem állhatván ki a közelséget csupán a puskapornak azon kábító salétromos szagáért.

Mindezen jelentés ellenére is osztályomat elszállásoltatám, tudván, hogy az osztrákok hadjárataikban minden kevés siker után ki szokták nyugodni a nap fáradalmait. Eszerént a távolságot Köpec és Hídvég közt elég biztosságnak tartottam az éjjeli kinyugvásra.

Mintegy esti 7 óra után megérkezék Clement és Buczy százados, kik éppen az említett honvédeket vezénylék, kik következőleg beszéltek el a csatát:

„Ötszáz erdővidéki láncsás (minthogy ezeknek fegyvereit báró Heydte beszedte volt), százhetven szuronyfegyveres honvéd és 37 Mátyás-huszár Incze főhadnagy alatt leheték összesen az egész táborban. Ide járul még ez erőhöz kiegészítésképpen egy szántótaligára alkalmazott, s kicsinnel nagyobb üregű ágyú a lő-

fegyverénél. Ezen erővel mi előbb természetesen jól elreggelizvén magunkot, azon hírre, hogy báró Heydte Felsőrákoson oláh–szász–osztrák táborával újból megjelent, sok szédült föl elhatározók vele szembemenni és megütközni. Elindulánk tehát Miklósvár és Köpecen keresztül a Barót vize hídjáig. Előcsapatunk állott a 170 fegyveres honvédekből, ezután egy rossz fehér lovon az úgynevezett ágyú 2 részeges tűzéri fedezettel, egyike ezeknek ti. a lovat vezető tűzérkocsis, a másik a részeges tűzermester; ezt követé az árkosi század 37 huszára, végre a had zöme, az összes láncsás székelye a seregnek.

Midőn e rendben a honvédek a hídhöz közeledének, az ellenség lovasai a vízpartjáról kezdék magukat öszve- és hátra vonni. Ekkor Botár lovas százados és láncsás vezér ösztönze a folyót átlépni. A honvédek tartozatlan áthaladák, utánuk az ágyú, ezután a lovasság és ezek után a láncsások. Minthogy az ellenségnek mintegy 8000 emberből álló mindenféle serege részint elnyúlt sorokban, részint összehúzott tömegekben nagymérvű és kiterjesztett fölállást képeze, csatározóinkat hasonlólag ahhoz kelle alkalmaztatnunk. A 170 honvéd tehát nem is volt elégséges e vonal képzésére, így történt tehát, hogy a láncsások közt jelen volt és pisztolyokkal dicsekedhetett láncsás huszárokat is a fegyveres honvédek közi soroztuk a csatározó erő tekintetiért.

Csatározóink a hídon túl Rákos felé kezdének az Olt folyama felé terülni, miközben az ellenség a Barót és Kormoslangos vize közt széles és sík magaslaton tömegeivel közelebb-közelebb vonult. Az ellenség csatározói nagyon óvatosan szembesülének a honvédekkel. A tüzelés mindkét részről megkezdődött, kevés idő múlva egy fél század dragonyos a Savoya ezredéből a sík magaslat két lecsapó szárnya rejtekéből csak egyszerre elő- és a honvédek csatárláncára rohant. Az összesereglése a honvédeknek apró csoportokba már lehetetlenné vált, erre kiáltom a honvédeknek: Hasra! Bújj le! – mit a honvédek igen jól megértve, földre veték magokat. A dragonyosok rohama sebes volt, lovok pedig jól kitarított lovak valának, melyek az előtők hasrafekvő honvédeket sérelem nélkül átugrálák. Ekkor kiáltom ismét a honvédeknek: Talpra, s löj! – mit a honvédek a részint nagy sebességben lévő lovokat még az átugráló dragonyosok meg nem fordíthatván, igen jól fölhasználának. A tüzelés keresztül kasul az ugyan előbbi úton visszatérendett dragonyosokra megkezdődék, melynek eredménye lett, hogy 17 ló és 27 dragonyos maradt halva a honvédek közt. A halottak közt vala Senz nevezetű főhadnagyok is, ki épp ezen évben a Würtemberg huszároktól, mint nagy osztrák érzelmű, megszökött, és a császáriak közt vállala szolgálatot. Ezzel a honvédek nem erősen üldöztetvén Köpec felé vonultak. A láncsások pedig a visszamenetelnél, látván a honvédek veszedelmét, nem kereste a hidat, hanem

minden válogatás nélkül ki övig, ki nyakig ment vissza a jégtől zajló Barót vizin arra, kitől hova lehetett.”

Clement százados, ki fején keresztül egy kardcsapást kapott, mit ezen beszédinél fölmutata, annak tulajdonítá, hogy lováról későn szálla le, miközben már rea is dragonyosok rohantak, és a hasra fekvéstől kissé megkészt volt.

Ezen becsülettel vesztett csatában a honvédekre nézve egy pár megemlítésre méltó eset is történt egyesekkel. Így például egy Barton nevű tizedes¹⁹², kinek atyja a gróf Bethlen küüllővári uradalomban mint erdősz szolgált vala, atyja mellett egykor a lövést begyakorolván, már több ízre honvéd társai előtt, mint ilyen, őket bámulatra gerjesztette, ugyanis ha ellenségre célzott, ritkán történt az eredmény nélkül. E csatában felállásánál fogva messzire távol a balszárnya esett, és a lovasság megrohanásakor nagyon félre lévén, elszakasztatott. Minekutána fegyvere már ki vala löve, 5 dragonyos veszi körül, és sehogy sem férhetnek közlibe. Ezt b[áró] Heydte meglátván odasiet és fölszólítja pardon mellett fegyvere elvetésire. Tisztet látván maga előtt, szavának hitelt adott, mire osztán a fegyverteleire ő maga nekirohant és kardjával főbe vágta. Ekkor a mellette lévő trombitásának intett, és az pisztolyát reasütvén, a golyó arcán be- és bal füle töviben kifürödött, mire elesvén, minthogy még vala élet az ifjában, fogolyképpen elhurcoltatott, ki Szeben bevételénél – már fölgögyula – fogságából eképpen szabadul. Ezt elbeszélteni Bartonnak saját szájából hallottam, vitézségit pedig báró Heydte mint csudát beszéllette el, természetes, a nemtelen vele való bánást beszélyéből kihagyván.

Ugyanezen csatában egy más honvéd, minekutána a dragonyost egy lövéssel lováról elejti, nekifut a lónak, és kantárszáron ragadván, fel is ül, és társainak a lövések közt fennhangon dicsekszik, hogy ő milyen lóra tett szert, persze hosszú szuronyos fegyverit is a nyeregben keresztül téve. Ekkor a visszamenekülhetett dragonyosok trombitája megszólal, a ló fülit hegyezi az ismeretes hangokra, megragadja lovasát és vinni kezdi a dragonyosok sora felé. A honvéd eleget rángatja lovának száját, de mind hasztalan. Ekkor nincs mit tenni, látván a lónak közeledését az ellenség felé, hanem mint egy liszteszák, lefordul róla és marad újból az ő hú mangelétájával. Társai, kik ez eseményt nézték, még e veszedelmes helyzetökben is fönnen kacagtak, s vissza, de gyalog jött pajtásokat azután is nem egyszer bosszanták: *kinek adá el a lovat?*

Egy harmadik honvéd, kit 2 dragonyos elfoga, és magok közé vévén fegyverit elhányatták, azonban a lövésekre figyelvén jobbra-balra, a honvéd ezt egyből fölhasználván, a két lovas közül hátra maradt, s hirtelen fegyverit fölvevé, mire egyik eltátott szájú dragonyos

hátának irányzá, ki újra a képzelt fogoly honvédra maga mellé letekintvén, de nem látá, ekkor hátra fordul, de látja, hogy a honvéd már a hátát célba vette. Kardjával hadarni kezd ezen szavak közt hátrafelé, mintha a hátába fúrandó golyót akarná padrirozni¹⁹³, mondván *du Spitzbub, du Spitzbub*¹⁹⁴. De alig ejté e szavakat ki másodsor, már halva a földön hevert, a más dragonyos pedig lovát sarkantyúba vette, s továbbállván, a honvéd többi társai szemök láttára így menekedett. Ezen honvédnek magam is több kardcsapást láték másnap fegyvere agyán és csövin, melyet e két dragonyos fogollyá tételekor tett rajta a megrohanásakor, míg pardont nem kért.

Az ágyúfedezeten volt 37 huszár, kivéve derék főhadnagyokat, ki egyedül mindvégig az ágyúnál maradt, és azzal egyszerre menekedett, a többi mind egyig elszaladott a láncsásokkal együtt.

Minekutána a székely csapatok elszéledtek, az ellenség Köpecre előnyomult, a falunak tüzet adott, mégpedig rendes fegyveresei, a dragonyosok és Bianchi-féle polák katonái által. Ekkor bősziült vad oláh-szász csoportokat a falusiak legyilkolására és felprédálására bocsátotta, kik öreget, ifjat, sem nőt nem kémélve, mindazokat, kik nem menekülhetének, legyilkoltatta. Ezen szerencsétlen áldozatok közt még egy éppen falusi s egyenruhába öltözködött nyugalmazott volt Szolga nevű százados¹⁹⁵ is, bárha semmi zavarban részt nem vett vala, legyilkoltatá. A köpeci áldozatoknak száma 36-39 főre számított¹⁹⁶, a csatában elesett honvédek pedig 7 főre. Ezek közt vala 2 gyalog huszár láncsáson fegyverezve a honvédek csatározó sorában, a Mátyás huszároktól. Köpecen pedig több ház és gazdasági épület lett a lángok martaléka.

Ezekután báró Heydte dicsőség koszorúzottan vonula ismét Felsőrákos melletti táborába, nagy pénz és marha mennyiségű sarcot róván ki az erdővidékiekre.¹⁹⁷

Fölszólítása báró Heydte-nak hozzám a székelyek föltétlen megadása és fegyverei letétele iránt

Másnap a köpeci csata után semmi további hírt nem kapván az ellenség állásáról, egy osztály lovasommal, száma 130 kard, előmenék Nagyajtára. Innen azonnal, mihelyt megérkeztem, Donát Lajos tizedest¹⁹⁸ egy 1/2 szakasz huszárral portyászni küldém Köpec felé. Ekkor még füstölgni látám Köpec üszkeit. Visszajöve a portyászatzból említettem tizedes, mondá, hogy a dragonyosok a Barót vizem túl fel vannak állítva, és ők az innesső partról velek egy pár pisztolylövés váltása után, nem üldözttvén, visszatértek. Jelenté tizedesem még azt is, hogy a tábor Felsőrákoson alól, a

falu végénél lévő [Kormos] Lángos vize jobb partján táboroznak.

Alkonyat táján megérkezett Gál Sándor is. Mi azonnal a teendőkről kezdénk tervezni. Erő dipozíciónkra kevés vala, azonban a köpeci esemény hallatára Dobay ezredes a háromszéki erőből rendelt 1 1/2 század fegyveres székelyt illő láncsás adalékkal és két 6 fontos ágyút a derék Gábor Áron tüzérmestersége alatt. Az erdővidéki láncsás erőt is fölszólították az expedícióban figurálni¹⁹⁹.

Mintegy esti 8 órakor parlamentaire-t jelentenek nálam, kit egy portyászó csapat hozzám bevezetvén, egy ívnyi német nyelven irt fölszólítást kézbesít báró Heydté-nak aláírásával. Ezen fölszólításnak tartalma dagályos és szemrehányó modorú lévén, következő nevezetesebb pontjaira emlékszem még:

Címezve és nyitva német stylben:

An den Truppen Commandanten, der mir feindlich entgegen steht!

Es ist wieder Blut geflossen, und ein Ort in Asche verwandelt worden – nun frage ich Sie, meine Herr – was wollen sie denn weiter, sehen sie ihre Schwäche nicht ein?

Körülbelől ekként folytatva:²⁰⁰ *Durch die Zusammenrottung von Agyagfalva haben sie sich nicht gegen die Regierung S' Majestät aufgelehnt, sondern dadurch zur Verwüstung des Landes und der andern zwei Nationen, mit blutiger Hand sich vergriffen.*

Ich rathe Ihnen also, daß sie ihre Waffen strecken, und Reinfälligst vor S' Majestät, nebst unbedingter Unterwerfung, um Gnade flehen sollen, denn sonst wird ihrem Lande dasselbe Loos, welches Köpecz getroffen hat, wiederfahren werden.

Sehen sie denn nicht ein, daß eine revolution noch nie gelungen ist, und wenn wir auch die Geschichte durch stöbern, so sehen wir; daß ihre Anführer meist als Opfer derselben gefallen sind?

Wer sind den[n] ihre Anführer? – meist Proletarier, die die Sache zu ihrer eigenen Gunst ausbeuten.

Ich erwarte also, daß sie mir binnen 24 Stunden hierüber entscheidend antworten werden. Im Gegentheile werde ich sie angreifen und es wird dabei nicht das Kind geschont werden.

*Baron von der Heydte m. p.
Truppen Commandant²⁰¹*

Nem sokáig gondolkodám, s éppen ugyan azon parlamentairetől következőleg választoltam:

An den Truppen Commandanten, der mir feindlich entgegensteht!

Ja, es ist wieder Blut geflossen, und ein ruhiger

Ort in Asche verwandelt worden. Nun frage ich Sie, mein Herr; wer hat Alles dieses verursacht?

Die niederträchtige Camarilla, und Camarillistischen Einflüsterungen haben die ruhigen Bewohner Siebenbürgens namentlich Ungarn, Szekler, Sachsen und Walachen so übereinander gehetzt, daß nummehr die gräulichen Thaten entstehen.

Sie werfen uns vor, daß wir uns bei Agyagfalva zusammengerottet usw.

Ja, es ist wa[h]; daß wir dort ein National Convent hatten, aber zu dem Behufe, um uns dort zu besprechen, über die Mittel durch welche wir den Mordthaten, welche täglich, auf den Comitats Ortschaften zerstreut liegenden Ung[ar]ischen Familien verübt werden, Einhalt zu thun, denn daß Österreichische Militair scheuet sich nicht in dessen Obliegenheit die Aufrechterhaltung der polizeilichen Ordnung wäre, alles daß mit gefallenen Händen zuzusehen.

Daß bei diesem Für gange auch unsererseits so manches geschehen ist, was nicht hätte geschehen sollen, muß der Undisziplin dieser Landstürmer zugeschrieben werden.

Diesem vorzubeugen wäre es in der Obliegenheit des regulären Militärs gewesen, was hat sie aber zu diesem Behufe gethan? Wir schämen uns selbst meine H. E., wenn wir das einst so gediegene österreichische Militair, und so viele ritterlich gesinnten Herrn Offiziere nummehr auf einmal an der Spitze dieser Räuberhorden stehend, sie zu allen Raub-, Schand- und Mordthaten anführend sehen.

Sie fragen uns warum, daß wir fechten? Damit sie also wissen, wir fechten für unsere Nationalität, für unsere Constitution, in diesem Sinne also auch für unsern König Ferdinand den V.

Sie werfen uns vor, daß unsere Anführer meist Proletarier sind.

Hierauf habe ich nur zu erwidern, daß wir uns gegenseitig kennen. Sie rühmen sich mit dem Brande von Köpecz. Sie sollten es nicht thun, denn wissen sie was sie hiedurch begangen haben? Sie haben nur in ein Wespennest gegriffen. Was dieses Sprichwort bedeutet? Fragen Sie in Hinkunft einen jeden Szekler und Ungar; er wird es ihnen auseinandersetzen wissen.

Ihre Aufforderung habe ich dem Obertruppen Commando eingesendet, woher die weitere ausführlichere Antwort rückerfolgen wird. Übrigens leben sie wohl mein Herr; und ich wünsche nichts sehnlicher, als daß wir uns ehebaldigst, unter dem Donner der Kannonen und dem Rausche der Feuergewehre gegenseitig sehen.

K. Horváth, Rittermeister²⁰²

Ezen választomat, tisztjeimet egybehívatom, minthogy mindnyájak e nyelvet beszélik, fölolvassam, és elküldém. Alighogy e levél útban volt, szállásomra Sombori ezredes betoppán. A másolatot elővevém, és ezredesemnek fölolvastam, mit ő is helyeslett. Az eredeti fölszólítást pedig már Sepsiszentgyörgy felé a Nemzeti Bizottmánynak válaszadás végett beküldöttem.

Így másnapot is Gál Sándorral bevártuk, s minckutána se ellenség nem mozdult velünk szemben, sem választ a Bizottmánytól, utasítást nem kaptunk, elhatározók báró Heydté táborát megtámadni.

Csata és kiindulási terv, a csata színhelye

Minthogy az ellenség Barótot is lovas előőrsökkel, ti. 16 lovasból állóval ellátta, és birtokában tartotta, következőleg az előnyomulás Köpecen túl a Barót vizin keresztül némüleg flanquirozva²⁰³ lett volna. Eszerént úgy egyeztünk meg, hogy én lovas osztályommal és Butyka nyugalmazott őrnagy alatt lévő mintegy 150 szuronyos fegyveres és 500 láncsás székellyel Nagyajtáról Középpajtára, innen Szárazajtára, és innen Telegdibaconra fogok mindig takarva menni, amiközben Gál Sándor hasonlólag egy osztály Mátyáslovassal Máday főhadnagy alatt, 120 fegyveres 400 láncsással és két 6 fontos ágyúval az országúton csak Miklósvárig fog előhaladni, előőrseit Köpecig előnyomván.

Másnap osztán, azaz december [12-én]²⁰⁴ éjjél után én az egész lovasságommal és gyalogsággal egy csapást fogok Barótra tenni és ha jól és zaj nélkül sikerül, innen Olosztelke²⁰⁵ felé még azon éjjél a Rika-pataka völgyiben lévő hidak mellett állást foglalva a homlok támadását Gál Sándornak bevárva és a kétséges csata esetiben hátulról is nyugtalanítva, ha a kedvező alkalmat látom, [az ellenséget] megrohantatom.

Én tehát a megegyezett mód szerént el is indultam a nevezett helyeken keresztül. Midőn Telegdibacon felé egy erdőn kifelé vonulnék, ágyúlövéseket hallék, mit azonnal gyanítottam, hogy az az ellenség ereje kitadására tétetett Gál Sándor által, mit már akkor se helyesltem, ugyanis az tervünk főzésinél nem volt említve, sőt nekem igen csöndesen kell vala magunkot viselni. Naphaladtakor Telegdibaconra érkezővén, a gyalogságnak azt rendeltem vala, hogy Bibarcfalvára menjen szállásolni, hogy másnap ne legyen kénytelen [az út] oly hosszú és fáradsalmas vonalát e sínylődő sáros és havas időben tenni, mit egynehány rendetlen nemzetőrpáncsnok miatt nem létesíthettem az avisótisztnek különös lágy magaviselete miatt. Midőn az illető tisztet, Józsa nevezetűt, császári huszár hadnagyot kérdőre vonnám, egy láncsások főhadnagyát hozá előmbe, állítván, hogy azon ember volt az ellen-

szegülők egyike. Nem tudván még, hogy tiszt, lehuztám és 25 botütést vágattam ökegyelmére. Később kivilágodván, hogy nemzetőr főhadnagy, az esetet sajnáltam, és jóvá kívánván tenni, személyes elégtételt ajánlottam, mit az én főhadnagynom nem fogadott el.

Egyébaránt Józsa hadnagy is észrevévén a helyzetit velem szemben, hogy ti. kompromittált, e pillanattól fogva úgy eltűnt a táborból, hogy e pillanatig se láttam többé.

Rikai csata

Mély, téli, sáros és havas lágy idő volt. A mezőre lépve a lovak majdnem elsüllyedni látszottak. Az éj felleget és fanyar. Éjjél után egyet ütött az óra, midőn tisztjeimnek parancsot oszték a legények fölnyergeltetésire. Minden tizedes békopogással kelté föl legényeit, trombita és dobszó tiltva volt. Midőn osztályom szállásom előtt fölállta, 2⁰⁰ ütött az óra. Sűrű sötétség. Én kimenve, csak egy néma fekete vonalat láték közelről is osztályomban. Az előcsapatot (avantgarde), 6 huszárt kirendelém. Egy tizedest Butyka őrnagyhoz küldék, s tudatám, hogy indulok, siessen ő is gyalogságával.

Csendesen vonulék le Bibarcfalva közt. Midőn már Baróttól egy puska lövésnyire valék, az úttól félre egy kis teres helyre állítám föl osztályomat. Ekkor 3 ütött zsebóráim. Várván ¼ órát, semmi neszt nem hallék hátom megett Bibarcfalva felől, honnan a gyalogságnak kelle jövendeni. Ekkor 2 huszárt visszaküldék Butyka őrnagyhoz sürgetesképpen, mind hasztalan. Már 5 óra volt és még semmi jel jöveteliről. Ekkor megint vissza küldtem 2 huszárt. Már 6 vala az óra, midőn a huszárok vissza jöttek. Még fél órát várék, mind hasztalan. Alig már a sötétség oszlani kezdé, ekkor rendelém, hogy az osztály maradjon hátra. Én sebesen egy szakasszal keresztül megyek a város közt, és Olosztelek felé megállók. Midőn gondolná, hogy áthaladtam, ekkor Pronvic és Török főhadnagyok kezdék meg átvonulásokat utánam, hahogy ellenséges lovasság találna mozogni, azt kezdjék elfogdosni, a városon kívül pedig ügyelni fogok én, hogy egy se menekülhessen. Ezután sebesen a város közt legényeimmel áthaladék, de senki egy lelket se láttam ez alatt. Csakhamar utánam nyomula osztályom, de minden nyereség nélkül, mert mint később értesültünk, Telegdibaconba érkezésünköt ugyanaznap még egy volt székely őrmester, magyarhermányi születésű, báró Heydtének elárulta, minek következtében a 16 dragonyos még aznapon estvefelé nyakra-főre, az exegnalt marhákat is hátrahagyva, kereteket lehúzatva, így menekült el Barótról.

Az éjjeli hátbavonulás is eszerént Butykának a restségin és nem menthető hanyag magaviseletin már

megtört. Ekkor nem vala másegyéb hátra, mint az, hogy, úgy amint az ellenségét, csak szemben megtámadni. A megsemmisítése, eszmérvén természetit, már nem vala kivihető. Barótról, amint az út Olasztelke felé vezet, mintegy lövés távolságra emelkedik a sík magaslat, künn a magaslat szélén jobbra az úttól áll egy kis kápolna²⁰⁶. Lovasságomat az aljban hátrahagyván, Kalmár nevű őrmesteremet²⁰⁷ magam mellé vevém. Megtanítván mit téendő, nékiindulánk a kápolnának azon reményben, hogy ez az osztrák hadtudomány szerént egy olyan pont lévén, mely az ellenség Rákonsnáli fölállásánál fogva éjjeli órákon kettős lovas őrt igényelt volna. Azon hitben tehát, [hogy] hihetőleg ezen őrköt itt még elfoghatjuk, néki rugtatánk, de semmit friss nyomokon és még füstöl-gő lótrágyán kívül nem találtunk. Ezután lovasságomat is e térségre rendelém fölállani, miközben az előttem elnyúló térségnek Rákos felőli szélén mintegy 8 számú dragonyos őrszemeket föl Rákos irányáig láték mozogni. Rákos végiben egy füves kertben mintegy 60 számú dragonyost láték lovok körül igazítani és fölülni, a tábornak hosszú füstjét és nagy zajgását pedig Alsó Rákos felé a falu alatti téren.

Nyolc volt az óra már, midőn végre gyalogokat láték Barótról felénk lézengeni. Végre ½ 9re Butyka őrnagy szép lassan fölvonula a magaslatra. Keserű szemrehányások nélkül nem hagyhatám rest és bűnös magaviseletit. Butyka őrnagy tehát fölállítá csapatját egy vonalban, utána mintegy 200 lépés távolra gróf Kálnoky Imre²⁰⁸ álla láncásaival. Ekkor visszatekinték Köpec felé, s látám Gál Sándort is sergivel a faluból (ki debonchirozni) fejlődni. Az ellenség a dolgokat észrevévén, egy fél század dragonyost fölállított Rákos felső véginél, szemben velünk, egy zászlóalj pedig láncásokból elegyesen a [Kormos-] Lángos vize jobb partján megindított fel Olasztelek felé. Midőn Gál Sándor az úton velem mintegy egyenlő magasságban lenne ágyúival és sergivel, osztályom egyik századját leküldém ágyúfödözetül.

Amint eképpen előnyomulának, Gál Sándor a hídnál fölállott ellenségre ágyúból tüzelteni kezdte, én pedig sieték a [Kormos-] Lángos vize síkságára. Megjegyzem, midőn látnám az ellenség Olasztelke felé való vonulását, azt hogy megelőzzem, 8 huszárt, 30 szuronyos fegyverest és ezután egy láncás századot elindítottam a falut előbb birtokunkba ejteni az ellenségnél, mi meg is történné, az Olasztelek felé ezen megelőzésre induló ellenséges zászlóalj a csapatunk kifejlődésén megdöbbenvén hahozni látszott és a Kormos - Lángos hosszában a fűzesek mellett elterülve egy kissé megállott. Ekkor sebesen siettetém a gyalogságot előre a víz melletti tésre lenyomulni. Az ellenség gyalogsága ezen jobb szárnyunkkal átellenben, ahelyett, hogy tűzzel fogadjon, megkezdte a Rika-patak melletti fölvonu-

lását, mit látván, a lovasságnak rendeletet adék a Kormos-Lángos vize átgázolására és az ellenség üldözésire. A bejárat későn találhatván meg, ezalatt az ellenség gyalogsága nagy előnyt nyert az eltűnhetésre. A székely láncás és fegyveres gyalogság is már a víz partjához érkezvén, rendeletet adtam a legsekélyesebb helyen azt átgázolni. Nem kis békétlenség támadott e rendeletemre a katonaság közt, de az eredmény, hadjáratoknál legyen mentsége az eszköznek, melyet gyakorlati ily esetben alkalmazni kell [nem maradt el]. Átgázolt tehát a gyalogság is a vízen. Midőn túl volnának, egy ½ század dragonyos vala velünk szemben fölállítva. Ekkor a tiszt vezénylde németül: „A balszárnnyról kettősivel lépést indulj!” Lovasságom még mind nem kapván magának beszállhatási helyet, tőlünk messze fönn vala Olasztelke felé. Én a dragonyosokat megszóllítám, mondván nékiek, hogy szégyen ausztriai császári katonának szaladni, ütközetre akarván őket föltüzelni, de hasztalan, mert egy darabot lépést, azután ügetni kezdenék.

Amint ezen elvonulásukat a gyalog tömegnek jobb szárnyán elől lóhátról nézegetném, jobbról egy lóköz távolságban az engemet követő őrmesterem, Kalmár Ödön állott, csak egyszerre a hátunk megett a tömegből lövés történik. A golyó jobb fülem mellett sívta el. Őrmesterem megrázkódva kérdé, nem ére-e. Erre lovammal a tömeg felé fordulván még füstölőgni láttam az éppen maga elibe lerántó székelynek fegyverét. Bosszankodva nekiugraték a tömegnek, lovammal szétbontám a sorokat, és azon ember fejire vágék kardommal, ki reám lőtt vala, mire látám a székelyt összeomlani. Gondolom, hogy kényszeríttem a gyalogságot vízbe menni, ebből származott bosszú akart-e löve lenni.

A tömegben a rendet gyorsan helyreállítám, miközben látok egy szekeret sebesen Vargyas felé sietni. A gyalogság szavára, hogy puskaporos szekér az, lovasságomat még mindig nem látván átgázlődni, sor-kantyúba vevém lovamat, a szekér után vágatva ekkor láték két huszárt egymástól kevés távolsággal előttem az innenső partra kiszállni. Azon huszár, ki hozzám legközelebb vala, engemet még nem vévén észre, kiáltá a rajta feljebb lévőnek, hogy ne menne, mert fegyveresek ülnek a szekéren. Nem kis meglepetésire ezen gyávának éppen ekkor értem közelibe. Utána lehet gondolni, mit míveltem vele, ha tekintetbe veszem előbbi szavait testvérihez, minkeutána egy pár perc múlva az én huszárom akarva-nem akarva szemem láttára már most inkább futott az ellenség felé, minthogy közlemben álljon. Az éppen oly bátor, mint gyáva testvér a szekeret megkerülve elibe állott a szekérnek, és ekkor már több huszárok is ugyanazon irányban átgázoltak vala, segítségül menvén. A szekér fedezetivel együtt el-

fogatott az ellenség lovasságának szemé láttára. A szekér éléssel és fegyverzettel volt megterhelve. A megzalasztottam volt huszár neve Bong Zsigmond²⁰⁹, Kossuth Lajos által mintául beküldött őrmester volt, a derék huszár pedig épp ennek testvéröccse, Bong Ferenc²¹⁰, ki később az események végével Zsibón lövi magát agyon, nem tudván a bánatot, melyet a nemzet katasztrófája szívében ejtett, túlélni.

Ekkor Gál Sándor már a falu közé nyomult vala, az ellenség pedig megrémülve, minden ellentállás nélkül bomlott szét, és a Rákos feletti magaslaton igyekezett magát rendbe szedni, egy része Alsórákos felé szakadván szaladott. A Rika-pataka völgyin föltekintve látám a térről épp ott egy zászlóaljnyi fegyveresét az ellenségnek fölállani, hol az út a Rika keskeny völgyibe hajlik. Lovasságommal nyomban követtem az ellenség lovasságát, de minthogy az említettem szekér elfogásával idő haladott, a dragonyosok már azon a térmagaslaton állottak, melynek erdőséjére a gyalogsága vala fölállítva. Midőn a patak mellett a völgyben az azt keresztülvágó töltéssel ellátott úthoz közeledném, már azon lovasság huszárai, ti. a szentkatolnai századból számra 9° csatárláncot képezének a dragonyosokkal szemben. A pisztoly és karabély tüzelés mindkét részről élénkséggel folyt. Előrvén az országvég-útjához, lovasságom Pronvic főhadnagyom alatt a patak hídján innen hagyva egymagamra keresztülmenék a csatározóktól jobbra tartván a Rika-völgyit vizsgálni, tartván azon már a térségből láttam volt gyalogság cselétől. Századomnak rendelém a hídon átjönni és szintén a magaslatra fölállani. Midőn a lovasságom átjövételit az ellenség észrevévé, azonnal csatározóit egybevoná, és sebesen hátravonult, azon 9 huszár nyomban követé, én pedig huszárságommal óvatosan [haladtam] tartván az erdőbe vonult gyalogság cselétől. Ekkor már a szentkatolnai századnak több része is századomhoz csatlakozék. Gyalogságot sehogyse tudtam előküldeni bár annyit, mennyi egy csatározóvonalat képezhessen. Kevés idő teltevel az ellenség után nyomult volt huszárok egyike érkezik hozzám azon jelentéssel, hogy küldenék előre segítséget, mert a néhány huszár veszedelemben van. Ugyane tájban jelenté egy más, hogy az ellenség néhány lovasai egy más völgyön hajtának egy marhacsordát. Én a jelentéseket fontolóra vévén kevés ideig határozatlan voltam az elsőre nézve azon okból tenni valamit, mert a lovasság működése már nagyon veszélyessé válhatott volna egy oly keskeny erdős defilében, hol egy pár perccel azelőtt csak szép rendben láték a távolból egy zászlóalj gyalogságot éppen az említett defilée torkolatánál hosszan felnyúló erdőséjén fölállítva. Másfelől előttem lebegett újból ily kényes időszakban, [hogy] ha azon huszárok fölmészároltatnak, a székely nép nekem fogja hibául fölróvni azoknak halálát. Ilyen kétségek közt egy perccig aggódva mégis a megmentésökre határozám magamat.

Annálfogva előre küldetém Török Jankó főhadnagyomat mintegy 1/2 századnyi szentkatolnai századhoz tartozó huszárokkal, mire csakhamar újból azon hírt kapom, hogy azok is a gyalogságtól körül vannak fogva. Ekkor immár előbbi gyanításaimnak igazat adva, mit előre következtethettem, gondolám, már sokkal több áldozat eshetik, de egy jó szerencsére már kénytelen voltam többet is veszélyeztetni. Előküldém tehát Pronvic főhadnagyomat megint 1/2 századdal és magam is utána indulék egy szakasszal, 8 huszárt pedig a feljebb említett csorda után küldöttem. Midőn szakasszommal beereszkedném a Rika torkolatába, látám Gál Sándort is 2 ágyúval utánam nyomulni. Ekkor Gál Sándort megszólítám, hagyná fenn a szabad teres helyen az ágyúkat. Ily szorosságban hol csak 100 lépésre is sikeresen nem lehetne használni, a kétés kimenetele esetiben a csatának még veszélybe is jöhetnének.

Azokban végtére Butyka őrnagynak is gyalog fegyveresei éppen most érkezvén fölszólítám az őrnagyot, venné át az erdőközi csatát, melyben a huszárok sikeresen nem működhetnek. Ezen parancsnok lábai fájdalmával nem szégyenlette magát menteni, a székelység pedig azt veté okul, hogy ő más határát nem védelmezi, ti. a Rikán túl udvarhelyszéki határ kezdődvén. Butykának zászlóalja előtt kinyilatkoztatám, hogy ezen magaviséletiért haditörvényszék elibe állítását és ottani magagazolását fogom követelni, a székelységnek pedig kíméletlen szavakban fejezém ki gyáva magokviséletit.

Ezután elindulék huszáraimmal a folytonosan csatában lévő huszáraimhoz, kiknek reménytelen szerencséjükön elbámultam, ugyanis azon rendben felállott volt sereg, melynek cselvetésitől tartottam, páni félelemtől meglepetve, az erdőben szétszaladt. Huszáraim a szerencsét nyomon követék, nem is gyanítva egy lehetőségbe esett volna veszedelmet. A főlemlíttem volt 9 huszár közül őrmester Székely Lajos²¹¹ fölszólítá e 9 csatározó huszárait a lovasságra rohanni, az őrmester az első, utána egy dálnoki nemes ifjú Miklós, maksai nemes ifjú Gyulai Albert²¹², egy Miházt és egy unitárius mester fia udvarhelyszéki, solymosi születésű, követék az előre induló őrmestert. Két altisztet ezen huszárok elejtettek, többeket megsebesítettek, úgyszintén Székely Lajos rétyi születésű nemes ifjú homlokára két kemény kardcsapást és dálnoki születésű Miklós is a fejire két kemény kardcsapást kapván, egy lovat is elfogván, egy szakasznyi dragonyos közül dicsőséggel koszorúzottan térének vissza.

Ezen huszárok előnyomulását a már elküldöttem volt Török főhadnagy és Pronvic főhadnagyok alatti csapatok még inkább biztosítván, a dragonyosok az eddig macacsul védelmezett puskaporos szekeret birtokkba ejtették, mit vissza is hoztak szerencsésen.

Látván a huszárok, hogy a dragonyosok többé már nem akarják a megtámadást bevárni, szétbomláznak, az erdőben szétszaladott gyalog fegyveres és láncsás erőt megtámadák, az öldöklés irgalom nélkül folyt. Midőn előre mennék, látám éppen a puszkaporos szekeret visszakísérni Pronvic főhadnagy rendbetartott 1/2 századja által. A vagdalás csak akkor szűnt meg, midőn már több ellenség nem vala látható. Foglyokat is hozának vissza egynehányat, ezek közt egy nemzetőr főhadnagyot, jelenbe margondai jegyző, szász ember.

Ezzel az ütközet a székely gyalogság részvétele nélkül, csupán a fiatal huszárok szerencséje és bátorsága által beveződött. Mintegy délutáni 3 óra lehetett, midőn a huszárság Felsőrákosra visszatért. Itten báró Heydtének a helybeli református²¹³ papnál feledett minden hivatalos írományait nékem kézbesíték, melyek némű első felvilágosítást tevének az osztrák Magyarországgal szembeni állásáról, csupán annyiban ti. látám egyikében ezen rendeleteknek, melyben értesítetik báró Heydté Gedeon tábornok által arról, hogy a kőhalomszéki nemzetőrséget is dispositiójára²¹⁴ rendelte, lovasságért is írt a szebeni főhaditanácshoz stb. Tudván, hogy Erdélyben 26 000 osztrák sorkatonaságból álló erő létezik, s látván pedig másfelől azt is, hogy Háromszék ellen ebből alig alkalmaztatik 6–7000, ebből osztán így kérdém magamot, hol van hát a többi, mire azon gondolatra kelle jönnöm, [hogy] egyebütt is bajnak kell lenni.

A foglyokat Barótra küldöttem, egy lovas századot Máday alatt Olasztelekre, egyet Barótra, az én keresztúri századommal pedig Miklósvárra mentem. A halottak eltemetésit elrendeltem Vargyas és Rákos községeinek. A jelentésből annyit tudok, hogy a rákosiak mintegy 100st, a vargyasiak 160 felé való halottat jelentettek.²¹⁵ Részünkről tudtom szerént egy se halt el, megsebesült 3, egy ló elesett, egy ló pedig elszaladt az erdőbe. Ágostonfalvát, mint oláh helységet, a köpeciek leégették, régi határ-differenciák miatt hihetőleg, melyhez a huszárok is segédkezett nyújtottak. Az ellenségtől elfogott marhákat Bölönbe hajtattam, mely csorda állott 103 darabból, a huszárok és honvédek számára lasként levágattam.

A zavarok végivel hallottam, hogy ezen rikai csatánál báró Heydté Alsórákos felé menekült dragonyosai egyik részivel, mintegy 1/2 századdal. Két huszárom egy darabig üldözte. Ezek Donáth Lajos és Gyulai Károly nemes ifjak [voltak]. Midőn már nagyon közel, mintegy 100 lépésnyire lennének az üldözöttől, ki előre elindított dragonyosainak oly közel lésit az út kigyózása miatt nem láthatá, azon desperált ponton volt – saját vallomása után –, hogy ha a huszárok mégis utolérlik, mert lova már elállott vala, maga magát agyon fogja löni, nehogy ellenei kezébe jusson. A két

huszár pedig amiatt nem üldözte tovább a szaladót, mert a kanyarulatban az ellenséges lovasság feles számát megpillantotta, mit báró Heydté még ekkor nem láthatott.

Ezen csatában mint semmi gyalogság nem verekedett, kezdetétől fogva végig lovasság döntött, valamennyi magát jól viselte. Kitűnőleg vitézül pedig Székely Lajos őrmester, Miklós²¹⁶ Dálnokból, Gyulai Albert Maksárol, Miházt Torjáról, Pronvic főhadnagy, Török főhadnagy, Maurer Józsi főhadnagy, Bartha Gergely tizedes, Bong Ferenc tizedes, egyszóval kisebb-nagyobb mértékben a többi huszárság is magát becsületesen viselte. A csata végivel másnap számba vétén a fegyverzetit a huszároknak, úgy találtuk, hogy 36 kard tört el huszáraimnak kezökön, mely hiányt bajos vala pótolni.

*Egy osztrák–szász–oláh tábor
Apácánál 3 huszár miatt egymást lödőzi*

A rikai csata után egy pár nappal Miklósvárról, minekutána egy nemzetőr hadnagyot, miklósvári székelyt elfogatok, Bölönbe vonulok, Miklósvárszék közepire. A nemzetőr hadnagy elfogatása, mit én csak a történetek végivel tudtam meg, hogy ő tiszti minőséggel volt megfizetve, következő tényen alapszik: Még midőn az eresztevényi táborban volnék, azon időben hallám, hogy báró Heydté az Olt bal partján ezen idő tájban Miklósvárszékit oláh–szász–osztrák őrsökkel tartotta figyelemben, amikor még sem ezek, sem az erdővidéki székely huszárság le nem lévén fegyverezve. Egy miklósvári fiatal huszár karabélyával az Olt partjára megy, és egy szemben álló oláhot lelő. Ezen történet után báró Heydté Balázs őrmagynak áruási színű magaviselete után Miklósvárszékire beüt, s midőn táborával Miklósvárra vonulna, itt egy pár kérdésre a falusiak azon huszárt, ki az oláh őrt lelőtte, megnevezik, kit báró Heydté azonnal elfogat, és 100 pálca ütleggel bünteteti. Én e történetet éber figyelmemben tartottam, s midőn éppen Miklósvárt volnék, eszembe jutván megérkezésem után való nap reggel, a falu előljáróit magam elibe rendelém, föl-szóltám őket azon ember kiadására, ki a huszárt báró Heydté-nak föladata vala. Az előljárók vonakodtak a megnevezéstől, mert mint később értesültem, a falunak egyik legelőkelőbb gazdája és választott nemzetőr hadnagya vala. Azonban, midőn értéskre adtam, hogy ha a bűnöst meg nem nevezik, én az előljárókat fogom agyonlövetni és e gaz helységet fölgújítani, mert ily emberek rosszabbak ügyünkre nézve magánál az ellenségénél. Rövid katonás értelmezésem, úgy látszék, megtette hatását. Az ember kiadatott, fogollyá tettem azon szándékkal, hogy később a nép ítéletire

bízzam, mely felette ítéljen, mint áruló fölött. Most egyelőre vason Bölönbe kísértetem.

Bölönben másnap reggel jelenték a portyászok, hogy az Apáca és Magyaros²¹⁷ közti Kopac-tetőn, majdnem Bölönnel átellenben egy oláh tábor telepedett meg. A helység templomtornyába másztam, és látsóm segítségével annyit vehetek ki, hogy a tábornak nagy része láncsásokból [áll], azok közt fegyveres és mintegy 200^{ie} való sorkatona is vagyon. Elhatározám őket Magyaros felől megkerülvén elől és hátba éjjel megtámadni.

Alkonyat felé századomat egybetrombitáltatván önkéntes portyászokat szólták fel közülök. Blázi nevezetű közvitéz, mint másszor, úgy most is első volt, ki kiállott, ezenkívül még többen is jelentkezvén, még csak kettőt választottam. Föladatok az volt, hogy az Olton keresztül gázlót keressenek, és egészen az előőrségig nyomuljanak, szándékozávan kitudni, vajon a folyóig tartják-e előőrseiket, vagy megelőlszenek a táborverte hegyteteivel. A tábor számra állhatott 2000 főből. Blázi más két pajtásával a küldetésének híven megfelelt. Esti 10 és 11 óra közt a jégtől zajló Olt vizin átázolt, midőn partra menekednék, a folyó hosszában fölállított ellenség előőrseitől lövésekkel fogadtatott, azonban szerencsésen visszafordult és jelentést tett nekem. Mint szállásomról hazaindulna, csak megint az udvarról vissza fordul, jelenti, hogy az ellenség táborában nagy tüzelés foly apró fegyverekből. Kimentem és szintén magam is hallám a föl nem fogható lövöldözést.

Másnap reggel, midőn Apáca és Magyaros felé portyáztatnék, jelenték huszáraim, hogy az ellenség eltakarodott és némely apácai embereket is hozván magokkal, kikérdem. Mint mondá egyik, ki poggyászhozani ki vala rendelve, hogy a huszárok portyáztatását az ellenség megtámadásnak vélvén, nagy sebességgel fölkerelkedett, és a da[t]ki erdőnek különböző útvonalakon visszaforduláshoz fogott. Azonban annyira meg voltak ijedve, hogy midőn a két csapat a különböző utakon ismét találkozásán mindkettő egymásban ellenségre vélt bukkanni, mire mindkét csapat egymás iránt megkezdé a tüzelést, melyre 7 halott esvén áldozatul, mintegy 1/2 óráig tartott, amidőn egymást fölsimerték.

*Mi történik eközben Háromszéken
a Feketeügyénnél és Sepsiszentgyörgyön?*

Sárosi¹⁸ régi századja helységi nép számából egy zászlóaljat alakítván, ezzel és mintegy 50 honvéddel, 46 Mátyás-lovassal, a Felső-Fehér megyei szél falukon keresztül az úgynevezett Brassóhoz közel fekvő Hétfaluban portyáztatván, ebből apró oláh mokán lovakot szedett fel, és gyalog honvédjeit ezekre ültetvén, lóháton a huszárokkal őket is néha-néha portyáztatata.

Történt ugyanis egy nap, [hogy] nagyon ködös lévén reggel az idő, 5 Mátyás-huszárral Brassó felé portyász, Prázmárról a járat közt találkoznak szintén egy 5 számból álló dragonyos portyászó csapatallal. Mint-hogy a huszárok is olyan barcasági hosszú fejű szász bundákra szert tettek volt, a dragonyosok féljéjőknek gondolák, s minthogy a huszár altiszt nemetül is tudott, megszólitásokra kész volt a felelettel, azonban rögtön nekik ugrattak, körülfogva pisztollyal látva megtámadva, a németek foglyokul adák magokat. A huszárok nemhogy lovakról már most leszállították volna őket, csak pisztolyaikot bevén el, még kardjokot is meghagyták, és így mindnyájon lóháton menének az előőrsek felé. Közeledvén a városhoz, egy őrt álló honvéd fegyverét a közeledő dragonyosokra sűtvén, ebbe a foglyok rossz szándékot sejtve, védelemhez nyúltak, aminek kimenetele az lett, hogy kettőt ugyan sikerült a huszároknak vissza futása közt utolérni és elejteni, de három menekedett.

Ezen egyetlen eseményen kívül aközben, míg én Miklósvárszék és Erdővidéken volnék, semmi nevezetes se történt egyéb nagy rendellenességnél és a harc iránti közömbösségnél.

Hidvégi csata

December-kán²¹⁹ éppen magam valék portyászni az Olt mentire, midőn Bölön közti érkezvén, Hidvégiről ágyúszót hallok, trombitát fútatok tüstént, és megindulék ügetve a segélyre. Liget²²⁰ nevű helységet alig elhagyva, az ágyúzás megszűnt, azonban félútban lévén, utamat tovább folytattam. Mintegy délután 2 óra lehetett, midőn megérkeztem. Tudakozván a történetek után, csak annyit jelentének, hogy az ellenség 2 ágyúval, kevés gyalogsággal Földvárról leereszkedett az Olt hídja felé, a két ágyúból [...] ²²¹ mintegy 20 lövést tett, azután megint visszavonult.

Az ellenségnek ezen eljárására én magamat azonnal tájékoztam, az nem egyéb volt ti. megtudni, mennyi légyen az ellenség ereje, hogy a bekövetkező támadás ahhoz intéztessek. A helybeli parancsnok egy Incze nevezetű százados²²² volt, kinek itt Hidvégen összes ereje mintegy 30 fegyveres és 120 láncsásból állhatott összesen, lovasság semmi se létezett, [és] a gróf Kálnoky-féle ágyú.

Minthogy azon miklósvári fogoly is utánunk idehozottat, ily zavaros körülmények közt nem vihetém ki előbbi szándékomot. Minekutána huszár osztályomat fölállítám, a jelenvolt láncsás és fegyveres gyalogságnak árulás bűnét ezen embernek röviden előszámoltam, és 25^{ie} vágattam [rá], nem lón, mint századosnak, többre hatalmam.

Ezzel a legénységet elszállásoltattam. Én több

tisztársakkal gróf Nemes Ábrahám udvarában megmaradván, ott vacsoráltam. A helységben nem lévén bor, tisztjeim nagyon panaszkodtak. Ekkor gondolám, ez se hiányozzék, egy ügyefogyott emberit e helységnek előmbé rendelém, egy német cédulát írtam az ellenséghez és 2 kártyával, azaz merítővel egy Kossuth 5 váltó forint vörös bankót átadván, előőrseink közt a hídon keresztül Földvárra utasítottam.

Nagy volt a kimenetelt tudni való vágya tisztjeimnek. Én gondolám, ha van legkisebb lovagiasság az ellenségben, az nem akadály, hogy bort ne küldjön, azért mi egymást agyba főbe vágassuk, de szomjúság által, de csakis borsomjúság által bosszút állani már nem lovagiasság.

Jegyzet

1. Életrajzát I. Bona Gábor: **Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–1849**, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1983 (a továbbiakban Bona:Tábornokok) 386.
2. Pl. Nagy Sándor: **Háromszék önvédelmi harca**. Kolozsvár, 1896, Jakab Elek: **Szabadságharcunk történetéhez visszaemlékezések 1848–1849-re**, Budapest, 1881; vagy a modern kor összefoglaló munkái, mint pl. Egyed Ákos: **Háromszék 1848–1849**, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979 (a továbbiakban Egyed); Egyed Ákos: **Erdély 1848–1849**, I-II, Pallas-Akadémiai Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998–1999.
3. Kovachich Horváth István udvari tanácsos. Életrajzát I. Pálmay József: **Udvarhely vármegye nemes családjai**, Székelyudvarhely, 1900 (a továbbiakban Pálmay: Udvarhely), 104.
4. I. Ferenc József osztrák császár, 1867-től magyar király
5. Horváth Ágostonné, kishalmági Hollaky Anna, négy gyermek anyja. Gyemekei: István, János, Ignác, Kata. (Pálmay: Udvarhely 104.)
6. Jobban teszed, ha pénzt viszel magaddal.
7. Görgényszentimrei Berenczey László országgyűlési követ (1820. jún. 20., Kolozsvár – 1884. nov. 14., Budapest). Az 1848. márciusi marosvásárhelyi ifjúsági mozgalom vezére lesz. A máj. 29-re összehívott utolsó erdélyi országgyűlésen Marosszék egyik követe, majd ugyanez a pesti népképviselőti országgyűlésben is. Erdély helyzetének súlyosbodását látva, szept. végén gyűlést hirdetett Agyagfalvára, melyre végül okt. 16–18. között kerül sor. Az agyagfalvi gyűlés alkalmával szervezett székely haderő a kezdeti sikerek után csúfos vereséget szenvedett, mely vereséget Berenczeyt hibáztatják. Ő Moldvába menekül, de dec. 13-án már a pesti képviselőházban van. A világsíki fegyverletétel után emigrál. Életrajzát I. Pálmány Béla (szerk.): **Az 1848–1849. évi első népképviselőti országgyűlés történeti almanachja**, Magyar Országgyűlés, Budapest, 2002 (a továbbiakban: Pálmány), 104–107.
8. Csíkszentgyörgyi Gál Sándor vezérőrnagy (1817. szept. 21., Csíkszentgyörgy – 1866., Nocera, Olaszország). 1848 májusától segéd-tiszt az Országos Nemzetőri Haditanácsnál. Júl. 15-től honvéd százados, a pesti nemzetőrség segéd-tisztje. Októbertől a székelyföldi haderő, novembereltől annak Háromszékre húzódtott maradványának vezérkari főnöke. Háromszék önvédelmi harcának egyik katonai szervezője és irányítója. 1849. febr. 3 (jan. 23)-tól ezredes, a 14. határőrezred és a Székelyföld katonai főparancsnoka, márc. végéig 10 000 embert állít fegyverbe. A nyári hadjáratban a székelyföldi hadosztály parancsnoka. Az orosz-osztrák csapatok betörését (Tömösi-szoros, jún. 20.) követően súlyos harcokat vív a Székelyföld védelmében. Júl. 29.: a kormány Bem javaslatára vezérőrnaggyá lépteti elő, de erről már csak az emigrációban értesül. A zsidói fegyverletételig szolgál. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 158.
9. Mécsáros Lázár hadügyminiszter (1796. febr. 20., Baja – 1858. nov. 16., Eywood, Anglia). 1848. máj. 7-től hadügyminiszter. Ténylegesen

máj. 23-tól látja el hivatalát. Okt. 1-jétől az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja is. 1849. ápr. 15-én miniszteri posztjáról végleg lemond, de máj. 6-ig tovább viszi az ügyeket. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 178–179; F. Kiss Erzsébet: **Az 1848–1849-es magyar minisztériumok**, Budapest, 1987, 569.

10. Hallerkeői gróf Haller József (1818–1889). A szabadságharcban vitt szerepéért 1849-ben kötélt általi halálra ítélik, mely ítéletet később várfogságra változtatják. 1857-ben szabadul Josefstadtból. Életrajzát I. Pálmay: Udvarhely 98.

11. Hallerkeői gróf Haller Ferenc őrnagy (1815. aug. 10., Fehéregyháza – 1893. máj. 16., Fehéregyháza). 1831–1841 között az 1. huszárezredben szolgál. 1848. jún. 19-től Sáros megye birtfai járásának nemzetőr őrnagya. Decemberben mozgósított zászlóaljával részt vesz a Galiciából betört császáriak elleni harcokban. 1849. áprilistól július végéig Segesvár térparancsnoka. A szabadságharc bukása után előbb halálra, majd 15 év várfogságra ítélik. Életrajzát I. Bona: **Tábornokok** 371.

12. Geddon, Joseph (17889–1859) cs. kir. altábornagy.

13. Viselkedésem (latin).

14. Buczy Alajos őrnagy (1811., Kolozsvár – 1849. júl. 29., Marosvásárhely). 1848 tavaszától az alvinci nemzetőrszázad parancsnoka. Aug. 3-tól százados a 12. honvédszászlóaljnál. Októbertől részt vesz a Székelyföld védelmében. 1849. februárjától őrnagy, a kolozsvári hadfelszerelési bizottmány vezetője. Később leköszön. A nyári hadjárat idején a maroszeiki nemzetőrség egyik zászlóaljának parancsnoka. Kolerában hunyt el. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 268.

15. Balázs Emánuel őrnagy (1811. márc. 30., Csomafalva – 1848. nov. 28., Sepsiszentgyörgy). 1848. júl. 15-én áthelyezését kéri a honvédsereghez. Aug. 25 (1)-től a 12. honvédszászlóalj őrnagy parancsnoka. Okt. második felében részt vesz a Székelyföld, majd Háromszék védelmében. Itteni tartózkodása idején titokban kapcsolatba lép az osztrákokkal, de árulása kiderül, és katonái Sepsiszentgyörgyre hurcolják, hol a népharagnak esik áldozatul. Bona: Tábornokok 217.

16. Clement (Klement) György (1809 v. 1810., Pozsonyszentgyörgy – 1886. júl. 13., Besztercebánya). 1848 nyarán a marosvásárhelyi nemzetőrség egyik szervezője és kiképzője. Szept. 23-tól százados a 12. honvédszászlóaljnál. Alakulatával részt vesz a Székelyföld, majd Háromszék védelmében. Nov. 28-tól zászlóaljának parancsnoka, 1849. jan. 24-től őrnagy. Májustól a beszercei hadosztály radnai szorosnál állomásozó dandárának parancsnoka. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 276.

17. Mirtse Dénes százados (1812. dec. 26., Barátos – 1864. márc. 24., Barót?). Szept. 23-tól (okt. 1-jétől) százados, a 12. honvédszászlóalj 4. századának parancsnoka. Októbertől részt vesz a Székelyföld, majd Háromszék védelmében. 1849 februárjában a székelyföldi haderő egyik szervezője lesz. Áprilistól százados a hétfalusi (később 140.) honvédszászlóaljban, majd a zászlóalj három századának parancsnoka a brassói hadosztályban. Életrajzát I. Bona Gábor: **Kossuth Lajos kapitányai**, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988 (a továbbiakban Bona: Kapitányok), 416–417.

18. Kézdivásárhelyi Pap Károly őrnagy (1818. szept. 11., Gelence – 1862. nov. 26., Kézdivásárhely?). Szept. 23-tól főhadnagy a Marosvásárhelyen alakuló 12. honvédszászlóaljnál, a zászlóalj hadfogó biztosa. Részt vesz a Székelyföld védelmében, majd Háromszék önvédelmi harcában. 1849. febr. 21-től (16-tól) százados. Júliusban egy, az orbai széki nemzetőrök-ből, egy bihari és egy csiki nemzetőr századból alakuló szám nélküli honvédszászlóalj parancsnoka a székelyföldi hadosztályban. Végül őrnaggyá léptetik elő. A zsidói fegyverletételig szolgál. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 553.

19. Valószínűleg csíkmindszenti Józsa Dániel későbbi századosról van szó (1816., Nagyernye – ?). 1848. szept. 23-tól (okt. 1-jétől) főhadnagy a marosvásárhelyi 12. honvédszászlóaljban. 1849. febr. 21 (15)-től százados a 14/1. határőrezredben, majd az ebből alakuló 76. honvédszászlóaljban a beszercei hadosztálynál. Júl. közepétől a fegyverletételig az említett alakulat ideiglenes parancsnoka. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 293–294.

20. Valószínűleg Csíky Domokos későbbi századosról van szó, ki marosvásárhelyi illetőségű. 1848. júl. 20-tól hadnagy a 12. honvédszászlóaljban.

Dec. 28-től főhadnagy, 1849. máj. 9-től százados ugyanitt. Az év nyarán alakulatával a beszercei hadosztálynál szolgált. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 153.

21. Római katolikus, református és unitárius kollégiumok.

22. Gróf Bethlen Olivér alezredes (1825. dec. 16., Anapanyfalva – 1892. nov. 8., Velence). 1848. jún. 19-én főhadnaggyá nevezik ki a 10. honvédszászlóaljhoz, de nem vonul be, hanem Kolozsváron egy önkéntes század szervezésébe kezd. Ez lesz az alapja a 11. honvédszászlóaljnak, melyhez aug. 3-án hivatalosan is áthelyezik. Szept. 23-tól százados, márc. 13-tól (1-jétől) őrnagy, zászlóaljának parancsnoka. Később Bem törzskarban szolgált, végül alezredes lesz. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 248–249.

23. Dornimthali Dorsner (Dorschner) Ferenc ezredes (1795, Lemhény – 1852. dec. 24., Graz). Az agyagfalvi gyűlésen a székely haderő csik–gyergyói dandárának parancsnokává választják. A nov. 5-i marosvásárhelyi vereség után császári érzelmű tisztként kikapcsolja Csíkszékot a székely ellenállásból. 1849. jan. elején, Bem csapatainak közeledtekor Nagyszebenbe szökök, ezrede pedig csatlakozik a honvédsereghez. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 311.

24. Betzmann, Josef alezredes (1795., Palanka, Volhínia – 1849. dec. 11., Brassó). 1848. okt. 18-án az agyagfalvi gyűlésen a székely haderő udvarhelyszéki dandárának parancsnokává választják. Részt vesz a Székelyföld védelmében. A nov. 5-i marosvásárhelyi vereség után Dorsner ezredessel együttműködve Csíkszékot behódoltatja a császáriaknak. 1849. jan. 24-én Csíkszeredában átadja ezrede vezetését a Bem által kinevezett Gál Sándornak, majd Nagyszebenbe távozik. 1849 nyarán az erdélyi orosz–oszlákok hadi kötelékében a magyar sereg ellen harcol. Életrajzát lásd Bona: Tábornokok 250.

25. Nagyajtai Donáth György alezredes (1792, Nagyajta – 1848. nov. 19., Marosvásárhely). 1848. okt. 18-án az agyagfalvi gyűlésen a székely haderő háromszéki dandárának parancsnokává választják. Részt vesz a Székelyföld védelmében. Kolerában halt meg. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 311.

26. Magyarzombori Sombori Sándor ezredes (1794 v. 1797, Magyarzombor – 1860. ?). Az agyagfalvi gyűlésen a székely nemzet fővezérévé kiáltják ki. Csapataival visszaveri a Székelyföldet fenyegető Urban alezredes hadát, Marosvásárhelynél azonban vereséget szenved Gedeon császári tábornok erőitől. Háromszék önvédelmi harcában Dobay ezredes főparancsnok-helyettese, a sereg egyik szárnyának parancsnoka. Több győzelmet arat, de végül az ellenállás beszüntetésének egyik szószólója lesz. Az ezt megvalósító árapataki egyezmény után leteszi a hűségesküt az új uralkodóra. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 626.

27. Zabolai gróf Mikó Imre politikus (később miniszter, történíró) (1805. szept. 4., Zabola – 1876. szept. 16., Kolozsvár). A nagyenyedi Bethlen Kollégiumban tanul, majd 1824-től joggyakornok a marosvásárhelyi királyi táblánál. 1848 októberében az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés elnöke. Dec. 2-án az erdélyi gubernium folyamodványát személynél viszi az Oltmützen székely kir. udvarhoz, hol a folyamodványra választ nem kap, azonban ott tartják őrizetben 10 hónapig, csak 1849 októberében engedik haza. A szabadságharc után jelentős közéleti szerepet játszik, főleg Erdélyben, miért később Erdély Széchenyijének is nevezik. Életrajzát I. bővebben Magyar Életrajzi Lexikon II. 212.

28. Tribünt, emelvényt.

29. Drasztikus.

30. Személye nem ismeretes.

31. Ifj. bolgárfalvi Sebesi István őrnagy (1819, ? – 1875, ?). 1849 tavaszán egy szabadesapat parancsnoka Erdélyben. Csapatával beáll az Ormai ezredes alakította 3. honvéd vadászrezredhez. Ápr. 21-től őrnagy, az ezred 2. osztályának parancsnoka. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 619.

32. Id. bolgárfalvi Sebesi István dirigens királybíró, főrendiházi tag (? – 1849, ?). (Pálmay: Udvarhely 206–207.)

33. Kőrösarcai Weér György százados (1811 v. 1813, Kodor – 1879. máj. 30., Dés). Cs. kir. alszázados a 11. székely huszárezredben, 1848 októberétől ezrede gyergyói osztályával részt vesz a Székelyföld védelmében. 1849 januárjától főszázados ezredénél. Majdától térparancsnok Tekén, majd Bethlenben. A zsigóbi fegyverletételkor esik fogságba.

Aradon előbb megfosztják rangjától, majd felmentik és nyugalmazzák. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 657–658.

34. Gróf Lázár Dénes alezredes (1816. febr. 27., Szárhegy – 1881. febr. 25., Moson). 1848. szept. 5-től a Kolozs megyei nemzetőrség összehírási biztosa. Az agyagfalvi gyűlésen nemzetőr őrnaggyá és maroszéki dandárparancsnokká választják. Részt vesz a Székelyföld körüli harcokban. 1849 januárjától a maroszéki nemzetőrség főparancsnoka, később alezredes. Július közepétől egy mozgósított nemzetőrszászlóalj parancsnoka Szászrégenben, a beszercei hadosztálynál. Harcol az oroszok ellen, majd a fegyverletételkor Komáromba menekül, a vár őrségével fejezi be a szabadságharcot. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 475.

35. Nyujtódi Jakabos János őrnagy (1805, Tokaj – 1859, ?). 1849. januárjától Marosvásárhelyi térparancsnoka. E beosztásban később címzetes őrnagy, 1851-ben Nagyszebenben halálra ítélik, de hamarosan kegyelmet kap. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 405.

36. Úrmösi Maurer József alszázados (1827. ápr. 27., Úrmös – 1878. jún. 6., Budapest). Ezrede gyergyószentmiklósi 6. századával 1848 októberétől a Székelyföld, majd Háromszék védelmében harcol. 1849. máj. 29-től (febr. 1-jétől) főhadnagy, majd alszázados ezredénél. A nyári hadjárásban a nagyszebeni hadosztálynál szolgált. Júl. 19-én sebesülten fogságba esik. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 398.

37. Ortodox pap.

38. Simion Bărnuțiu.

39. Kőröspataki gróf Kálnoky Dénes nemzetőr kapitány (1814, ? - 1888, Miklósvár). 1847-től Felső-Fehér vármegye főispánja. 1848-ban felmentik hivatalából, ezután jobbgyai azonnal megválasztják nemzetőr kapitánynak. Az agyagfalvi gyűlésen a Háromszék értelmiségéből verbuválódott vadászcsapat vezetőjévé választják. 1848 novemberében, a székely seregek Marosvásárhelytől való visszavonulása után a sepsiszentgyörgyi vonal parancsnoka lesz. Később, mint felsőházi tagot, felrendelik a debreceni országgyűlésbe. A világoi fegyverletétel után birtokára menekül, és ott visszavonultan él, míg az ellene felhozott vádakait meg nem szüntetik. Életrajzát I. Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*, V, 887., *Vasárnapi Újság*, 1881/50.

40. Az eredeti kéziratban hiányzik a keltezés. A magyarsárosi ütközet 1848. október 25-én volt.

41. Sepsiszentgyörgyi Daczó Gergely tiszt, a hósi halált halt Daczó Zsigmond testvére. Pálmay: *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sepsiszentgyörgy, 1901 (a továbbiakban Pálmay: Háromszék), 129.

42. Tamásfalvi Thury Gergely valójában nem százados, hanem főhadnagy (1826, Tamásfalva – 1888, Tamásfalva). 1849. februártól őrmester, ápr. 1-jétől (márc. 21-től) hadnagy, jún. 4-től (1-jétől) főhadnagy a 15/4. határezrednél, ill. a 86. honvédszászlóaljban az erdélyi hadseregben. Életrajzát I. Bona Gábor: *Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban*, I–III, Heraldika Kiadó, Budapest, 1998–1999 (a továbbiakban Bona: Hadnagyk), III, 341.

43. Nagyváradai sarkantúsy Gyulai Lajos főhadnagy (1819?, Bölön? – 1881. nov. 20., Bölön). 1848. februártól önkéntes parancsőr Szabó Ferdinánd mellett a Háromszéken alakuló székely hadosztályban. Ápr.-től (1-jétől) hadnagy, jún. 15-től főhadnagy a 15/4. határezredben, ill. a 86. honvédszászlóaljban a brassói hadosztálynál. Életrajzát I. Bona: Hadnagyk I. 518.

44. Szörcei László (1818, ? – ?). Egyebet nem tudunk róla. Pálmay: Háromszék 430.

45. Valószínűleg alsócsernátoni Bernáld Elek főhadnagyról van szó (? , Alsócsernát? – ?). (Pálmay: Háromszék 71–72.), lehet azonban Bernáld Ignác őrmester, Bernáld István százados vagy Bernáld János százados is.

46. Valószínűleg Székely Károly vizaknai születésű hadnagy, tértisztről van szó. Bona: Hadnagyk III. 248.

47. A Gyárfás család következő tagjairól lehet szó: lécfalvi Gyárfás János főhadnagy (1820., Lécfalva – ?). 1849. febr. 21-től (15-től) hadnagy Borbáth László háromszéki önkéntes lovasszázadánál. Más adat szerint a 15. Mátyás huszárezredben lett hadnagy. Életrajzát I. Bona: Hadnagyk I. 507; lécfalvi id. Gyárfás Lajos őrnagy (1815, Bita – 1896. dec. 27 (13), Zabola). Okt. második felétől ezrede 2. zászlóaljával részt vesz a

Székelyföld, ill. Háromszék védelmében. 1849. febr. 21 (15)-től százados alakulatánál, mellyel közreműködik Urban alezredes csapatainak kivételében Észak-Erdélyből. Jún. 11-én Bem tábornok a 77. honvédszászlóalj őrnagyává nevezte ki, de más beosztásba került, e zászlóalj parancsnoka ugyanis más lett. A szabadságharc bukása után halálra ítélik, melyet 3 évi várfogságra módosítanak. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 367; lécfalvi Gyárfás Sámuel százados (1827, Bitá – 1865, okt. 7., Bitá). 1848. febr. 16-tól hadnagy a 11. székely huszárezredben. 1848. júliustól ezrede egyik osztályával a Délvidéken harcol, majd csatlakozik a honvédsereghez. Novembertől főhadnagy. 1849. febr. (16)-tól főszázados ezredénél az erdélyi hadseregben. A zsigóbi fegyverletételig szolgál. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 242.

48. Édes semmittevés (olasz).

49. És eléggé igyekeztek.

50. Meneküljön aki tud!

51. Ábránfalvi Ugron János

52. Ábránfalvi Ugron Zsigmond

53. Földváry Ferenc százados (? – ?). 1848. szept. 23-tól főhadnagy, a tiszántúli önkéntes nemzetőrség aradi táborának főszámvője. 1849 januárjától százados. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 215.

54. Kivonult, harci állásba fejlődött.

55. Főnöke.

56. Nem írásban, hanem szóban.

57. Mezőszentmargitára téhat.

58. Felderítési (latin).

59. Az ellenség figyelemét elterelő hadmozdulat.

60. Oszlopokban.

61. Személyét nem sikerült azonosítani.

62. Nyárádremete térsége.

63. Uzoni Pünkösti Pál őrnagy (1804, Uzon – 1868. febr. 10., Homoródkarácsonyfalva). 1823–1847 között a 11. székely huszárezrednél szolgált. 1848. szept. 2-án a magyar hadügyminisztérium reaktiválja ezredéhez. Októbertől részt vesz a Székelyföld védelmében. Nov. 6-án fogságba esik, honnan csak Nagyszében bevételkor, 1849. márc. 11-én szabadul ki. Ápr. 7 (márc. 21)-től őrnagy a 8. Koburg huszárezred erdélyi hadseregben szolgáló osztályánál. A szabadságharc után Josefstadtnban várfogságot szenved. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 587–588.

64. Urban, Karl (1802–1877) cs. kir. ezredes, Észak-Erdély osztrák katonai parancsnoka.

65. Széljegyzetben feltüntetve Horváth Ignác által a csapat parancsnokának neve: „*őrnagy Jakabos lovas százados*”.

66. Széljegyzetben feltüntetve Horváth Ignác által a csapat parancsnokának neve: „*parancsnok Pronvic volt aféle lovas főhadnagy*”.

67. Ábrahámfalvi Ugron Lázár előbb udvarhelyszéki királybíró, majd Alsó-Fehér megyei főispán. (Pálmay: Udvarhely 247.)

68. Csíkszentdomokosi Sándor László (1832, Marosvásárhely – 1900. nov. 7., Backamadaras). 1848 őszén önkéntes lesz a 15. Mátyás huszárezredben. Később átkerül Bem tábornok székely testőrcsapatába. Jún. 9-től hadnagy egy Erdélyben alakuló – a későbbi 135. – zászlóaljban. Világosnál teszi le a fegyvert. Életrajzát I. Bona: Hadnagyk III. 86.

69. Talán százi Kovács Ignác későbbi századosról van szó (1828. aug. 1., Szeged – ?). 1848 júniusától önkéntes, 1849. márc. 16-tól főhadnagy. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 334.

70. Széljegyzetben feltüntetve Horváth Ignác által: „*a 2 hadsthez járul még 2 század lovasság Gróf Dessevffy százados alatt 220 főnyí*”.

71. Személye ismeretlen.

72. Személye ismeretlen.

73. Mezőkapus.

74. Gerebeneslőrince, a Mezősége való benyomulás végpontja.

75. Mezőgerébenes.

76. Jüngling János hadnagy (1832. dec. 13., Kézdivásárhely – ?). 1849. máj.-tól (ápr. 1-jétől) számvévő hadnagy Schoepf hadbiztos mellett Nagyszébenben, majd az 5. székely határvédzászlóaljnál. 1850 – közigazgatási gyakorlatok Sepsiszentgyörgyön. Életrajzát I. Bona: Hadnagyk II. 149.

77. A dátum hiányzik, helyét pontokkal jelölte a szerző. Az eseményre mindenképpen 1848. október 18. után került sor, ugyanis az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés ekkorra fejeződött be.

78. Tehát Bándról legrövidebb úton Várhegynek tartottak.

79. Helyesen Várhegy

80. Harci állásba fejlődött (francia).

81. Helyesen Várhegy.

82. Szájhős, gyáva henccegő.

83. Át, keresztül (latin).

84. A dátum hiányzik az eredeti kéziratban, az említett esata napját nem sikerült megállapítani.

85. Lásd a 42. számú lábjegyzetet

86. A székely fajta legharciasabb utódai (latin).

87. Lengyel.

88. Beltrame, Antonio százados (1826. febr. 17., Vicenza – ?). A bécsúj-helyi katonai akadémián végez, 1848. okt. 1-jétől alhadnagy az 51. Károly Ferdinánd gyalogezrednél Kolozsváron. 1848. nov. végén a magyar hadügyminisztérium ideiglenesen a 14. (1. székely) határezredhez vezényli, részt vesz az Urban csapatai elleni harcban. Csíkszék behódolása után jelentkezik Nagyszébenben a császáriaknál. Fogságba vetik, honnan a város 1849. márc. 11-i bevételkor szabadul. Márc. 15-től főhadnagy és Czetz segédtisztje, később az olasz légio 1. gyalogos zászlóaljában százados. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 107.

89. Kovács Ignác őrnagy (Csíkszentsimon, 1813. – ?). A kézdívásárhelyi katonai nevelőintézetben végez, 1846-tól főhadnagy a 14. (1. székely) határezredben. 1848. október–november fordulóján ezrede 2. zászlóaljával a Székelyföld védelmében harcol. 1849. febr. 21-től (16-tól) százados, ápr. 23-tól (10-től) őrnagy, ezrede Csíkszéken szerveződő 7. osztályának (a későbbi 82. honvédszászlóalj) parancsnoka. A szabadságharc után fogságot szenved. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 458.

90. Helyesen: ordonáné – tiszt mellé szolgálatra beosztott katona.

91. Fedezve (francia).

92. Jelen lehessen (francia).

93. Manőver, csapatmozdulat (francia).

94. Leplezve, itt: takarva (francia).

95. Simon Sándor őrnagy (1804, Csíkszentsimon – ?). A szabadságharc előtt a 14. székely határezredben szolgált. 1848. augusztusában ezrede 1. zászlóaljával a szerb felkelők ellen, a Délvidékre vezénylik. Októberben alakulataival csatlakozik a honvédsereghez. 1849. február elején Déván csatlakozik egy segélyhaddal Bem seregéhez. Ápr. 23-tól őrnagy, ezrede 5. zászlóaljának szervezője és parancsnoka. A szabadságharc után két év várfogságot szenved Olmützben. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 621–622.

96. Menetirányát.

97. Gróf Dessevffy Károly őrnagy (1811. ápr. 21., Pest – 1869. okt. 4., Pest). A bécsi Teresianumban végez. 1831-től szolgált a cs. hadseregben, 1848. febr. 16-tól századkapitány a 11. székely huszárezrednél. Szept. 24-én őrnaggyá nevezik ki az alakuló 21. honvédszászlóaljhoz. Részt vesz a Székelyföld védelmében. A marosvásárhelyi vereség után visszavonul a szolgálatától, máj. 26-án a magyar hadügyminisztériumtól hivatalosan is megkapja elbocsátását. A szabadságharc után újra a 11. huszárezrednél szolgált. Életrajzát I. Bona: Tábornokok 303.

98. Krízise, válsága.

99. Beresztelki.

100. Szándékkal.

101. Csíkszentdomokosi Sándor László őrnagy (1815. ápr. 25., Csíkszentdomokos – 1875. júl. 10., ?). A szabadságharc előtt a császári hadseregben szolgált, hol 1844-től főhadnagy. 1848. okt. második felétől ezrede

kötelkedében a Székelyföldet védi. Nov. 22-én cs. kir. alszázadosá léptetik elő. 1849. febr. 21-től honvéd őrnagy, a szabadságharchoz csatlakozott ezrede parancsnoka. A szabadságharc bukása után két év várfogságot szenved Josefstadtnban. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 610.

102. Fiatal, még be nem tanított katonaló.

103. Wardener, August von, báró (? – 1848), cs. és kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok.

104. A Hollaky családnak három József nevű tagja is élt ekkor (idős, ifjú és legifjabb). (Pálmay: Háromszék 211.)

105. Széki gróf Teleki Ferenc cs. kir. kamarás (1787. febr. 26., Nagyvárad –1861. dec. 11., Sáromberke). (Gudenus János József: **A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája**, 1990–1999 (a továbbiakban Gudenus), IV, 106.)

106. Gond nélküli.

107. Osztrák tiszt.

108. Báró Szentkereszti Zsigmond őrnagy (1817. jún. 29., Kide – 1891. jún. 1., Bún). 1833-tól szolgál a hadseregben, 1848. januártól alszázados a 11. székely huszárezrednél. 1848 okt. második felétől ezrede Székelyföldön állomásozó részével részt vesz a Székelyföld, ill. Háromszék önmegvédelmi harcában. 1849. márc. 29-én Bem tábornok őrnaggyá és osztályparancsnokká lépteti elő ezredében. A szabadságharc után elfutik, de kegyelemben részesül. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 654.

109. Kézdiszentléleki Sánta Lajos alezredes (1815, Kézdiszentlélek – 1900. máj. 31., Budapest). A kézdívasárhelyi katonai nevelőintézetben végez. 1833-tól hadfi, majd hadnagy, 1843-tól főhadnagy a 11. székely huszárezredben. 1848. szept. 1-jétől alszázados a Kossuth, a későbbi 15. Mátyás huszárezred Marosvásárhelyen alakuló osztályánál. 1849. jan. 12-től (1848. dec. 16-tól) századkapitány a 8. Koburg huszárezred Erdélyben küzdő osztályánál. Jan. 17-től (16-tól) őrnagy a 15. Mátyás huszárezredben. Máj. elejétől egy új (a 19.) huszárezred szervezője Erdélyben, de ennek alakítását a hónap végén leállítják a már meglevő ezredek kiegészítésének szükségessége miatt. Máj. 29-től (jún. 1-jétől) alezredes a 15. huszárezrednél. Világosnál teszi le a fegyvert. A fogságból megszökik, és a kiegyezésig Moldvában él. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 610–611.

110. Nyújtódi Jakabos János őrnagy (1805, Tokaj – 1859, ?), 1849. januártól Marosvásárhelyi terparancsnoka. E beosztásában később címzetes őrnagy. A szabadságharc után halálra ítélik, de hamarosan kegyelmet kap. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 405.

111. Nagyercei és gelencei gróf Tholdalagi Viktor Ferenc cs. kir. kamarás (1829. febr. 4., Koronka – 1881. jan. 24., Marosvásárhely). (Gudenus IV. 114.)

112. Jelenleg közigazgatásilag Marosvásárhelyhez tartozik, mint a település egyik kertvárosa.

113. Szeretetteljes ajándéka, jutalma (latin).

114. Halálra emlékeztető.

115. Szárhegyi gróf Lázár Mór (1817 – ?). 1849-ben Urban foglya.

116. Szárhegyi gróf Lázár Albert őrnagy (1813. febr. 7., Bécs – 1884. okt. 27., Marosvásárhely). Kilépett hadnagy. 1848 őszén nemzetőrként részt vesz a székelyföldi harcokban. 1849 januártól parancsértiszt Bem tábornok törzsében, márc. 18-án honvéd őrnagy. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 474.

117. Cégei gróf Wass Miklós cs. kir. lovaskapitány, kir. hivatalos (1812, Alsóilosva – 1887. máj. 20., Vasasszentgotthárd). (Gudenus IV. 230.)

118. Bethleni gróf Bethlen János (1792 – 1851). (Gudenus V. 34.)

119. Tancsi Földváry József százados (1815 – 1882. jún. 14., Szászvárad). 1849. júl. 24-től százados, a 3. honvéd vadászrezd 9. századának parancsnoka. Bona: Kapitányok 215.

120. Szentgericei Jakab Elek alszázados (1820. febr. 13., Szentgerice – 1897. júl. 23., Budapest). 1848 szeptemberben önkéntes lesz Kolozsváron a Kossuth huszárezredben. Novembertől őrmester az előbbiből szervezett 15. Mátyás huszárezredben, később hadnagy, majd főhadnagy lesz alakulatánál. 1849. júl. 1-jétől alszázados. Dévánál esik fogságba. A szabadságharc után különféle hivatalokat vállal, ismert író és történész.

Életrajzát I. Bona: Kapitányok 282.

121. Székelybős.

122. Nyárádmagyarós.

123. Uzoni Pünkösti Pál őrnagy (1804, Uzon – 1868. febr. 10., Homoródkarácsonyfalva). 1823–1847: a 11. székely huszárezrednél szolgál. 1848 szept. 2.: a magyar hadügyminisztérium reaktíválja ezredéhez, és részt vesz a Székelyföld védelmében. Nov. 6-án Radnótnál fogságba esik, honnan csak Nagyszében bevételek, 1849. márc. 11-én szabadul ki. Ápr. 7 (márc. 21)-től őrnagy a 8. Koburg huszárezred erdélyi hadseregben szolgáló osztályánál. A szabadságharc után Josefstadtnban két év várfogságot szenved. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 587–588.

124. Altortjai báró Apor Lázár (1784–1868) cs. és kir. kamarás, 1848 előtt az erdélyi udvari kancellária tanácsosa és referense. Életrajzát I. Pálmay: Háromszék 20.

125. Ezalatt késelekedésbe (latin).

126. Báró Heydte, August (1809 –?), cs. kir. százados, majd őrnagy, egy különítmény parancsnoka az erdélyi osztrák hadtestnél, majd összekötő tiszt az orosz intervenció csapatok mellett.

127. Felcsikra.

128. Kászoniimpérfalvi Balásy József 1842–1848 között csíkszéki főkirálybíró és főkapitány. Nagy Iván: **Magyarország családai címekkel és nemzedékrendi táblákkal**, I–XII, Pest, 1867–1865, Pótkötet, Pest, 1868 (a továbbiakban Nagy Iván).

129. Hatolykai Pótsa Farkas, Felső-Fehér megyei jegyző

130. A terjedelmes Vajna családfán nem sikerült személyét azonosítani.

131. Értsd: Háromszék.

132. Petrichevich Horváth Albert (1801. ápr. 23., Zabola – 1874. jún. 13., Backamadaras) cs. és kir. kamarás, később Háromszék, Udvarhelyszék és Maros-Torda vármegyék főispánja. Életrajzát I. Gudenus III. 75–76.

133. Ifj. Berde Móza (Mózes) kormánybiztos, országgyűlési képviselő (1815, Laborfalva–1893. szept. 22., Budapest). 1840-ben ügyvédi diplomát szerez Marosvásárhelyen. 1841-ben Kolozsváron telepedik le. A politikai életbe 1848 tavaszán kapcsolódik be. A Kolozsvárra 1848. máj. 29-re összehívott utolsó erdélyi rendi országgyűlés követének 1848. ápr. 11-én választják meg Sepsiszentgyörgyön. Részt vesz Háromszék önvédelmének szervezésében. Okt. 16–18-án részt vesz az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlésen, ahol a székely naggyűlés elnökévé választott gróf Mikó Imre köréhez tartozik. A szabadságharc után rövid bujkálás után fogságba kerül és 4 évig Josefstadtnban raboskodik. Életrajzát I. Pálmay: 1848-1849 évi országgyűlési almanach 100–101.

134. Elnöksége (latin).

135. Nagy Imre alezredes, dandárparancsnok (1799., Szeged–1858. jún. 24., Bécs). A szabadságharc előtt a 11. Székely huszárezredben szolgál, utóbb mint alezredes. 1848. nov. 28-tól a háromszéki sereg egyik dandárjának parancsnoka, részt vesz a szék önvédelmi harcában. 1849 januárjában jelentkezik a császáriaknál, hol hamarosan ezredessé léptetik elő. 1850-től vezérőrnagy. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 534.

136. Nyugalmozott, kiérdemesült.

137. Balázs Emmánuel.

138. Csíkszentimre.

139. Segítségére siessenek (latin). Tehát, hogy a csíkiak mindenben a General Commando segítségére siessenek, ezen szándékukat minél inkább érvényesítsék.

140. Állapítottak meg.

141. Lemhényi Gábor Áron őrnagy (1814. nov. 27., Bereck–1849. júl. 2., Kökös-Uzon). 1831-től néhány évi rendes határőri szolgálat után az ezred Gyulafehérvárott, Pesten és Bécsben tüzérré képezeti ki, és ezalatt betekintés nyert az ágyűgyártás titkaiba is, sőt beszerzett néhány tüzérségi szakkönyvet. 1845-ben szerel le, mint kiszolgált tüzérezredes. Már az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlésen jelezte Berde Mózes kormánybiztosnak, hogy ő képes és hajlandó ágyút önteni. November 16-án a Háromszék vezetői által tartott gyűlésen ígéri meg, hogy „Lesz ágyú, lesz

municció amennyi kell.” November 28-ra már el is készült két ágyú a bodvaji vasháromban. Ezt követően Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen rendeztek be nagyobb ágyúöntő műhelyt. Látogatást tesz Kossuthnál is, aki nyomban kiutalt 60 000 forintot a kézdivásárhelyi hadianyaggyárak fejlesztésére. Az orosz intervenció után, mint a székelyföldi hadosztály tüzérpáncsnoka személyesen irányította a tüzérséget. 1849. július 2-án hősi halált halt a kőkösi-uzoni csatában. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 154–155.

142. Erről lásd bővebben: Egyed 111–123; Demeter László: **Erdővidék a szabadságharcban, 1848–1849**, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Barót, 1998 (a továbbiakban Demeter: Erdővidék), 9–17., 21–23.

143. Esztelneki Szacsavay János főhadnagy (1811 körül, Esztelnek–1887, Esztelnek). 1848 őszétől a kézdivásárhelyi lőpórnalom vezetője. Részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849 márciusában és a nyári hadjárat idején puskaporgyártási felügyelő Kézdivásárhelyen. Életrajzát I. Bona: Hadnagykok III. 220.

144. Idős Gábrányi József gyógyszerészről van szó, aki a kézdivásárhelyi gyuatacsyár szervezője és vezetője volt.

145. Butyka Tamás őrnagy (1799, Márkosfalva – ?). 1815–1843 között a 15. határfőrezdénél szolgált. 1848. novemberből részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. februártól honvéd őrnagy, a 15/4. határfőrezd (a későbbi 86. honvédszászlóalj) parancsnoka. Jún. 15-én áthelyezik a székely tartaléksereghez. Nagyszébenben 2 évi várfogságra ítélik, melyet le is tölt. Mh. 1868 előtt. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 273.

146. Bíró Sándor százados és tábori lelkész. (1816, Felsőboldogasszonyfalva – 1877. dec. 8., Monostorszeg). 1848 tavaszán a rétyi nemzetőrszázad szervezője és százados lesz. Részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. februártól tábori lelkész a Háromszéken alakuló haderőnél. Állásáról leköszön, és jún. 24-től (máj. 1-jétől) százados lesz a 4. székely határvédőszázalónál, egyben a *Hadí Lap* szerkesztője Csíksomlyón. A zsidói fegyverletételt szolgált. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 121., Zakar Péter: **A magyar hadsereg tábori lelkései 1848–49-ben**, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1999, 121–122.

147. Székely Dávid százados (1809, Réty – 1887. febr. 19., Sepsiszentgyörgy). 1829–1837 között a 31. gyalogezredben szolgált. 1848. októbertől részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. febr. 21 (15)-től százados a 14/3. székely határfőrezdében, majd az erdélyi hadtest vezérkaránál. Ápr. végétől Lugos térpáncsnoka. Júli. 18.: a Temesvárgyárvárosi térpáncsnokság tisztje. A szabadságharc után Nagyszébenben halálra, majd 6 év várfogságra ítélik. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 579.

148. Bong Zsigmond hadnagy. (? , Bikfalva? – 1896 előtt?). 1848 őszén a 15. Mátyas huszárezred katonájaként, ill. őrmestereként részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. máj. (16)-tól hadnagy ezrede létszámában és Sárosi Ferenc őrnagy segédtsíjtje a beszercei hadosztálynál (Bem nevezi ki). Életrajzát I. Bona: Hadnagykok I. 200.

149. Márkosfalvi Török János főszázados (1827, Bélafalva – ?). A kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetben végző. 1842-től hadfi a 15. (2. székely) határfőrezdében. 1848. szept. 15-től hadnagy és a 15. Mátyas huszárezred segédtsíjtje. Az erdélyi harcok során főhadnagy, majd százados lett ezrednél. 1849. júniusától főszázados. A szabadságharc után kimenekül az országból, és hivatalnok lesz Dobruzsában. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 617–618.

150. Talán Száva Gáspárról van szó, ki 1848 előtt Doboka vármegye számvevő biztosa volt. (Nagy Iván X.)

151. Benkő Sándor százados (1815. júl. 26., Alsócsernáton – 1890. jún. 20., Sepsiszentgyörgy). 1834–1847 között a 11. huszárezdénél szolgált. 1849. május 18-tól (1-jétől) százados az 5. székely határvédőszázalónál. A szabadságharc után Nagyszébenben halálra, majd két év várfogságra ítélik. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 110.

152. Alsócsernátoni Bernáld Elek főhadnagy (? , Alsócsernáton? – ?). Altorjai birtokos. Életrajzát I. Pálmy: Háromszék 71–72.

153. Bély Gergely részt vállalt a szabadságharcban, az osztrákok ezért foztották ki és pusztították el az árapataki kúriáját.

154. Valójában Miklósvárszék és Bardoc-früszék együtt képezi Erdővidéket.

155. Máday Mátyás Ferenc százados (1808, Nagymagyar – ?). 1824–1832 között a 2. huszárezredben szolgált. A szabadságharc idején előbb főhadnagy, majd százados a 15. Mátyas huszárezredben az erdélyi hadszíntéren. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 400.

156. Rozváci Omaszta István főhadnagy (1817, Békéscsaba – ?). 1839–1847 között a 6. huszárezredben és a bukovinai méntelepénél szolgált, utóbb mint tizedes. 1849. ápr. 1-jétől főhadnagy a 15. Mátyas huszárezrednél Erdélyben. Egy adat szerint júl. közepén a 39/4. gyalogezrednél szolgált a Tiszai hadseregben. Életrajzát I. Bona: Hadnagykok II. 602–603.

157. Valószínűleg Ince Dániel későbbi főszázadosról van szó (1819, Szárazajta – 1896. ápr. 8., Sepsiszentgyörgy). 1835-től önkéntes, 1843-tól őrmester a 11. székely huszárezredben. 1848. szept. 30-tól hadnagy a 15. Mátyas huszárezred Háromszéken alakuló osztályánál. 1849. jan. 20-tól alszázados, majd főszázados és ezrede 5. századának parancsnoka. A szabadságharc után közlegényként besorozták, 1855: huszár főhadnagyként nyugalmoba vonul. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 278.

158. Kilyéni és lisznyói Székely Gergely főhadnagy (1822. márc. 10., Kilyén – 1897. márc. 5., Kilyén). 1848. szept. 12-től hadnagy a 15. Mátyas huszárezred Szentkatolánál alakuló osztályánál. Részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. máj. 29-től (febr. 1-jétől) főhadnagy a 11. székely huszárezredben. Kiss Sándor ezredes segédtsíjtje. Júli. 2-án megsebesül a Kőkös és Uzon között vívott ütközetben. Később országyűlési képviselő. Életrajzát I. Bona: Hadnagykok III. 247.

159. Valószínűleg Kenderessy István főhadnagyról van szó (1820, Aranyosegerbegy – ?). A kézdivásárhelyi katonai nevelőintézet elvégzése után a 11. székely huszárezredben szolgált. 1848 őszén hadnagy lesz a 15. Mátyas huszárezredben. 1849. jan. 1-jétől főhadnagy. A nyári hadjárat idején egy szakasz parancsnoka a beszercei hadosztálynál. Életrajzát I. Bona: Hadnagykok II. 202.

160. Szállt meg.

161. Az eredeti kéziratból nem derül ki, hogy kiről van szó. Valószínűleg a szerző kifejejtette a tisz nevét.

162. Kézdiszentléleki Sánta Lajos alezredes (1815, Kézdiszentlélek – 1900. máj. 31., Budapest). A kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetben végző. 1833-tól hadfi, majd hadnagy, 1843-tól főhadnagy a 11. székely huszárezredben. 1848. szept. 1-jétől alszázados a Kossuth, a későbbi 15. Mátyas huszárezred Marosvásárhelyen alakuló osztályánál. Októberben részt vesz a Székelyföld védelmében. A vereség után novemberben Moldván át Pestre menekül. 1849. jan. 12-től (1848. dec. 16-tól) századkapitány. Jan. 17-től (16-tól) őrnagy a 15. Mátyas huszárezredben. Május elejétől egy új (a 19.) huszárezred szervezője Erdélyben, de ennek alakítását a hónap végén leállítják a már meglevő ezredek kiegészítésének szükségessége miatt. Máj. 29-től (jún. 1-jétől) alezredes a 15. huszárezrednél. Világosnál teszi le a fegyvert. A fogságból megszökik, és a kiegyezésig Moldvában él. A kiegyezés után osztálytanácsos a magyar hadügyminisztériumban. Egy ideig országyűlési képviselő. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 610–611.

163. Az ismert életrajgyűjteményekben ilyen nevű itt szolgáló tisz nem található.

164. Át, keresztült (latin). Értsd: Moldván és Bukovinán át Magyarhonba.

165. Csíkszentdomokosi Sándor László hadnagy (1832. szept. 8., Marosvásárhely – 1900. nov. 7., Baczkamadaras). 1848 őszén önkéntes lesz a 15. Mátyas huszárezredben, majd átkerül Bem testőrcsapatába. Jún. 9-től hadnagy. Világosnál teszi le a fegyvert. A szabadságharc után besorozzák. 1895-től Nagykovácsly megye főispánja. Életrajzát I. Bona: Hadnagykok III. 86.

166. Gagy Pálffy Domokos őrnagy (1812, Bögöz – 1871, Vámosgálfalva). 1829–1835 között a 10. huszárezredben szolgált, utóbb mint főhadnagy. 1848 augusztusától százados a Kossuth, nov. 6-tól (1-jétől) őrnagy az ebből alakult 15. Mátyas huszárezredben. Júliustól a Hunyad megyei nemzetőrség őrnagyja. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 558.

167. Kézdisárfalvi Erőss István alszázados (1822, Tompaháza – 1900, Nagyenyed). A forradalom kitörésekor őrmester a 3. könnyűlovasezrednél Erdélyben. 1848. szept. 27-én a 18. honvédszászlóalj hadnagyává nevezik ki, de a 15. Mátyas huszárezredben lesz hadnagy, később főhadnagy, majd 1849. ápr. (1)-jétől alszázados. A szabadságharc után besoroz-

zak régi ezredébe. Bona: Kapitányok 194.

168. Személyét nem sikerült azonosítani.

169. Óranehezékek.

170. Személyét nem sikerült azonosítani.

171. Feketeügy folyó.

172. Raktárakban.

173. Sárosi Ferenc őrnagy (1807. okt. 16., Bikfalva – 1871. júl. 24., Bikfalva). 1825-től köztiszt, 1843-tól alhadnagy, 1848. márc. 6-tól hadnagy a 15. (2. székely) határfőrezredben. 1848. októbertől Háromszék katonai védelmének egyik szervezője. Alakulatát a meghódolást jelentő 1849. jan. 2-i árapataki egyezmény után sem oszlatja fel. Németh László kormánybiztos jan. 22-én honvéd őrnaggyá és Háromszék katonai parancsnokává nevezi ki. Febr. 15-től a 15/2. határfőrezredparancsnoka. Aug. 18-án Dévánál leteszi a fegyvert. A szabadságharc után fogságot szenved. 1857-ben Josefstadtból szabadul kegyelemmel. Életrajzát l. Bona: Tábormokok 612.

174. Antal Zsigmond hadnagy (?), hadbíró (?), Maksa – ?). l. Bona: Hadnagykok I. 41.

175. Bartók Károly hadnagy (?), Martonfalva – ?). 1849: Bem altábornagy nevezi ki hadnaggyá. l. Bona: Hadnagykok I. 106.

176. Semsei Semsey Tamás százados (1805, Karácsonmező – 1900. szept. 15., Szabadka). 1823–1836 között tüzérezredparancsnok. Kilépett hadnagy. 1848 októbertől részt vesz a Székelyföld, illetve Háromszék védelmében. Később tüzér főhadnagy. 1849. jún.-tól (febr. 1-jétől) százados. A zsidói fegyverletételig (aug. 24.) az egyesült sereg tüzérezredparancsnoka. Életrajzát l. Bona: Kapitányok 540.

177. Ifjú alsóztatúrcsai Zathureczky István százados (1821, Olasztelek – 1858. jún. 24., Barót). 1841-től hadfi, 1845-től hadnagy a 11. székely huszárezredben. 1848 októbertől ezrede háromszéki osztályával részt vesz a szék védelmében, és honvéd főhadnagy lesz. 1849. máj. 29-től (febr. 1-jétől) alszázados ezredénél. Dévánál teszi le a fegyvert. A szabadságharc után várfogságot szenved Kufsteinban. Életrajzát l. Bona: Kapitányok 667.

178. Vide! – lásd.

179. A 11. székely huszárezred hat százada székelyekből, két százada pedig románokból állt. A románokból álló két század okt. folyamán szembe fordult a magyar kormánnyal, és a szabadságharc alatt az erdélyi császári hadtestet erősítette. (Kedves Gyula: **A szabadságharc huszárai**, Hadimúzeum Alapítvány, Budapest, 1992, 58.)

180. Helyesen a falu neve Botfalva.

181. Vajna Ferenc őrmester a 15. Mátyás huszárezredben. 1848. dec. 5-én hősi halált halt Szászhermányánál. Vö. *Székely Nemzet* 1883. dec. 25.

182. A besenyői szabadságharcosok között a rendelkezésünkre álló adatok között nem található Gyárfás nevű. Az emlékirat nem említi keresztnevet, ezért egyelőre nem tudjuk, kiről van itt szó.

183. Kézdivásárhelyi Pap Károly őrnagy (1818. szept. 11., Gelence – 1862. nov. 26., Kézdivásárhely). 1832–1848. márc. 31. között a 31. gyalogezrednél szolgált. Szept. 23-tól főhadnagya a Marosvásárhelyen alakuló 12. honvédszászlóaljnál. Részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. febr. 21-től (16-tól) százados, végül őrnagy. A zsidói fegyverletételig szolgált. A szabadságharc bukása után várfogságot szenved, Josefstadtból szabadul. Életrajzát l. Bona: Tábormokok 553.

184. Talán szárazajtai Incze Gergely későbbi őrnagyról van szó. (1806, Szárazajta – ?), aki 1826-tól köztiszt, 1843-tól főhadnagy, 1848 szept. 1-jétől alszázados a 15. (2. székely) határfőrezrednél. A kézdívásárhelyi katonai nevelőintézet tanára. Okt. második felében a Székelyföldet, novembertől a Háromszéket védő seregben szolgált. 1849. febr. 15-én beosztják a 15/1. határfőrezredhez, mellyel részt vesz Bem Urban elleni hadműveletében. Máj. 20 (ápr. 16)-tól őrnagy, az 1. székely határvédészázalój parancsnoka a beszercei hadosztálynál. A szabadságharc után várfogságot szenved, 1854 áprilisában Josefstadtból szabadul. Életrajzát l. Bona: Tábormokok 399–400.

185. Négy században. Horváth Ignác nyilván elírta, négyszáz emberre

gondolva.

186. Stutterheim, Johann, lovag (1803–1870) cs. kir. ezredes, dandárparancsnok.

187. Táborszás.

188. Hétfalu (Barcaság).

189. Az eredeti szövegben hiányzik a keltezés, helye pontokkal van jelölve.

190. Azonnyomban, azonnal.

191. Úrmösi Maurer József alszázados (1827. ápr. 27., Úrmös–1878. jún. 6., Budapest). 1843-tól hadfi a 15. határfőrezredben, 1847-től hadnagy a 11. székely huszárezredben. 1848 októbertől a Székelyföld, majd Háromszék védelmében harcol. 1849. máj. 29-től (febr. 1-jétől) főhadnagy, majd alszázados ezredénél. Júl. 19-én sebesülten fogságba esik. A szabadságharc után várfogságot szenved, 1852 végén Josefstadtból szabadul amnesztiával. Életrajzát l. Bona: Kapitányok 398.

192. Barton Ferenc tizedes

193. Helyesen: paríroz (hárit, kivéd).

194. Te csirkefogó, te csirkefogó! – németül.

195. A források Frankendorf Ferenc cs. kir. főhadnagyról emlékeznek meg, kit császári tisztí egyenruhájá ellenére megölték

196. Az áldozatok számáról később igen ellentmondásos adatok terjedtek el, de a valósághoz a legközelebb Zsigmond Ferenc református lelkésznek a képeci református egyház halotti anyakönyvének 505. oldalán található bejegyzése állhat: meghaltak „összesen 51-en és ezeknek maradtak 106 árvaik. *En a megöltétt Keresztési Mihály helyébe pappá választván idejöttem 1849 jan. 18-án és ezen eseteiket, legylilkoltattak, kiket hátramaradt özvegyek és árvaik kertekbe, halotti szertartás nélkül temettek el, kiasatván nyugvó helyükből, a köztemetőkterbe halotti szertartással onnan egy-egy három hónapok leforgása alatt eltemettetek.*” Az áldozatok nevei az anyakönyv szerint a következők: „A szerencsétlen polgárháború alkalmával, miről az utónak részrehajlatlan leírását és felvilágosítást adand a történéseket, legylilkoltattak a magyar vér szomjazó rablótábor által falánkba december 9-én a következők: 1. Keresztési Mihály helybeli pap, 2. Sebestyén Sámuel megyebíró, 3. Benedek Lajos ifjú legény, 4. Benedek István székelyudvarhelyi tanuló testvérek, 5. Nagy Mózes falusbíró, 6. Kiss Mózes, 7. Bocz Gergely, 8. Beke Jakab, 9. Hegedűs István, 10. Gúcs József, 11. Égető János, 12. Benedek András, 13. Benedek Lajos, 14. Kaller István, 15. Gyenge János, 16. Sebestyén György, 17. Györke Lajos, 18. Bocz Mózes, 19. Demeter Mihály, 20. Bocz István ifj., 21. Szász Mihály harangozó, 22. Szász Mihály neje Gyenge Ida, 23. Máthé Kálmán, 24. Bíró Mózes, 25. Bocz István, 26. Györfi Gergely, 27. Bánvai József, 28. Benedek Áron, 29. Dávith Ferenc, 30. Sebestyén János, 31. Benkő István, 32. Bocz Dániel, 33. Kovács Mózes, 34. Nagy Mihály, 35. Bíró András, 36. Benkő Mózes, 37. Tókos János, 38. Benkő János, 39. Nagy Ádám, 40. Lukács István, 41. Duddás János, 42. Kereszties Márton, 43. Gergely József, 44. Beke Péter, 45. Nagy András, 46. Hegedűs Áron, 47. Frankendorf Ferenc cs. kir. hadnagy, 48. Dinka Ádám, 49. Bocz József egyházi, 50. Dávid József.” Erről l. bővebben Demeter László 31–34.

197. Barót is valószínűleg ekkor kellett beszolgáltatson Heydte táborának 3000 pengő forintot és 300 vágómarhát. (Veszely Károly: **A baróti plébánia**, Brassó, 1868, 175.)

198. Donáth Lajos később hadnagya a 15. huszárezredben. Valószínűleg meghalt 1849-ben. (Bona: Hadnagykok I. 328; Pálmy: Háromszék 148.)

199. Részt venni.

200. Az eredetiben is magyarul.

201. A levél magyar fordítása:

A velem szembenálló csapatparancsnokoknak!

Ismét vér folyt, és felégettek egy helységet [értsd Köpec – K. Horváth Ignác megjegyzése]. Nos, kérdezem Önöket, uraim, mit akarnak a továbbiakban. Nem látják be gyengességüket?

Körülbelül ekként folytatva: Az agyagfalvi gyülekezés által nem Öfelsége kormányja ellen támadtak, hanem véres kézzel az ország felülását és a két másik nemzetiség pusztulását idézik elő. Én tehát azt tanácsolom Önöknek, hogy tegyék le a fegyvert, feltétel nélkül meghódolva Öfelsége

előtt, és kegyelméért könyörögve, mert másként országukat ugyanaz a sors várja, ami Kőpecet is sújtotta. Hát nem látják be, hogy egy forradalom még sohasem volt sikeres, és ha a történelmet is átlapozzuk, láthatjuk, hogy vezetők többnyire áldozattá váltak? Kik az Önök vezetői? Többnyire proletárok, akik az ügyet a saját javukra használják ki. Elvárom tehát, hogy 24 órán belül döntő választ adjanak nekem erről, ellenkező esetben megtámadom Önöket és a gyermekeknek sem kegyelmezek.
von Heydte báró m. p.
csapatparancsnok

202. A levél magyar fordítása:

A velem szembenálló csapatparancsnoknak!

Igen, ismét vér folyt, és egy csendes helységet felégették. Nos, kérdezem én Önt, uram, ki okozta mindezt? A galád kamarilla és a kamarillai sugalmazások uszították így egymás ellen Erdély csendes lakóit, nevezetesen a magyarokat, székelyeket, szászokat és oláhokat, hogy immár iszonyatos tettekre kerül sor.

Őn szemrehányást tesz, hogy Agyagfalván összegyűltünk, stb. Igen, az igaz, hogy ott egy nemzetgyűlésre (National Convent) került sor, de avégre, hogy megbeszéljük, milyen eszközökkel állíthatjuk meg azokat a gyilkosságokat, melyek naponta sújtják a vármegyék helységeiben szét-szórta élő magyar családokat, mert az osztrák katonaság, melynek tiszte lenne a rendet fenntartani, nem restelli ölje tett kézzel nézni mindezt.

Hogy eközben a mi részünkről is történtek olyan dolgok, melyeknek nem kellett volna megtörténniük, azt a népfelkelők feylemeztelességének számlájára kell írni.

Ezek megelőzése a reguláris katonaság tiszte lett volna, de mit tett ez évéggett? Mi magunk is szegyenkezünk, mikor az egykor oly megbízható osztrák katonaságot és oly sok lovagias érzelmű tiszt urat immár egyszerre ezen rablóhordák élén állva látjuk, vezetve az összes rablást, gyalázást és gyilkos tetteket.

Őn azt kérdezi tőlünk, hogy miért harcolunk? Tehát, hogy tudja, mi a nemzetiségünkért, az alkotmányunkért harcolunk, ilyen értelemben tehát királyunkért, V. Ferdinándért is. Őn szemünkre veti, hogy vezetőink többnyire proletárok. Erre csak azt válaszolhatom, hogy kölcsönösen ismerjük egymást. Őn dicsekszik Kőpec felégetésével. Ezt nem kellene tennie, mert tudja mit követett el ezzel? Egy darázsfészekbe nyúlt. Mit jelent ez a közmondás? Kérdezze meg a jövőben bármely székelyt és magyart, az meg fogja tudni Önnek magyarázni.

Felszólítását beküldtem a főparancsnokságnak, ahonnan további részletes válasz fog visszajönni.

Egyébként éljen boldogul, uram, és semmit nem kívánok jobban, mint-hogy minél hamarabb lássuk egymást ágyúdörgés és fegyverropogás közepette.

K. Horváth
lovaskapitány

203. Flankíroz, az ellenség hadállását, erődítését oldalról hosszában lövi.

204. Az eredetiben hiányzik a dátum, helyét kihagyta a szerző, talán későbbi kiegészítés reményében.

205. Olasztelek.

206. Kisasszony tisztelőre szentelt kápolna Barót északnyugati végében.

207. Kalmár Ödön őrmester.

208. Kőröspataki gróf Kálnoky Imre nemzetőr csapatvezér. Részt vett a felsőrákosi–ríkai csatában. (Pálmay: Háromszék 244.)

209. Bong Zsigmond hadnagy (? , Bikfalva? – 1896 előtt?). 1848 őszén a 15. Mátyás huszárezred katonájaként, ill. őrmestereként részt vesz Háromszék önvédelmi harcában. 1849. máj. (16)-tól hadnagy. Életrajzát I. Bona: Hadnagyk I. 200.

210. Bong Ferenc hadnagy (1829 körül, Bikfalva? – 1849. aug. 24., Zsibó). 1848 őszén beáll a 15. Mátyás huszárezredbe. Júl. 24-től (máj. 1-jétől) hadnagy a 3. honvéd vadászrezd 7. századánál Nagyenyeden. A zsbíói fegyverletételkor öngyilkos lesz. Életrajzát I. Bona: Hadnagyk I. 200.

211. Székely Lajos később százados (1824. jan. 18., Réty – 1879, Budapest). A kézdívásrhelvi katonai nevelőintézetben tanul. 1842 és 1846 között a 2. huszárezredben szolgál. 1848. jún. 20-tól őrmester a Maros-vásárhelyen alakuló 12. honvédszázalójában. Szeptemberben átlép a 15.

Mátyás huszárezredbe. A Székelyföld védelme során novemberben megsebesül. Dec. 20-tól hadnagy, 1849. febr. 20-tól főhadnagy, ápr. 20-tól alszázados ezredénél. Máj. 20-tól főszázados. Zsibónál teszi le a fegyvert. Életrajzát I. Bona: Kapitányok 581.

212. Nagyvárad Sarkantyús Gyulai Albert (1824, Maksa? – 1889. febr., Maksa). A szabadságharc idején részt vesz a felsőrákosi–ríkai csatában. Életrajzát I. Pálmay: Háromszék 198.

213. Unitárius lelkész, mert Felsőrákos unitárius település a reformáció óta, és a faluban nem lakott 1848-ban sem református lelkész.

214. Rendelkezésre.

215. A *Honvéd* című, Kolozsváron megjelenő lap 1849. ápr. 9-i számában 297 főre teszi a halottak számát.

216. Az eredetiben is hiányzik a keresztnév.

217. Szászmagyaros.

218. Sárosi Ferenc későbbi honvéderőmagy.

219. Az eredetiben is hiányzik a dátum.

220. Lüget.

221. Olvashatatlan szó.

222. Nagyajtai Incze Lajos őrnagy (1799, Nagyajta – 1860. aug. 29., Nagyajta). Erdővidék térparancsnoka, később Háromszék 7. nemzetőr-zászlóaljának parancsnoka. Életrajzát I. Bona: Tábormokok 400.

*Nagy Elek számvevőtiszt és menyasszonya, Kiss Julianna
(festmény, 1830 körüli porcelánfestmény alapján, Nagy Márta tulajdonában)*

**SEPSISZENTGYÖRGYI NAGY ELEK 1848/49^{IKI}
MAGYAR SZABADSÁGHARCBELI HONVÉD ALEZREDES
ÖNÉLETRAJZA (SZ: 1799 MH: 1872)**

HATÁRVIDÉK 1762–1918

DEMETER Lajos

**„Csak a pennám által kerestem keserves kenyeremet...”
Nagy Elek (1799–1872),
a számvevőtiszt és honvéd
alezredes önéletírása**

Nem karddal a kezében, a csatatereken harcolta ki 1848/49-ben korának elismerését – habár szívvel-lélekkel a szent ügy híve és az események részese volt –, hanem tollal a kezében, mint számvevőtiszt küzdött a megnyírbált jogokért. Mestersége „nem lévén egyéb, csak a penna”, azzal vívott csatát azért a népért, melyből vétetett: a székelységért. Idős korában a gyermekeinek szánt önéletírásában így emlékezett vissza hosszú fáradozásainak egyik sikerére: „...a rendeletet olvasva, nem fejezhetem ki örömemet, ez volt az első örömperce életemnek, erre csak azt mondok, hála neked jó atya Istenem, megszabadultak valahára azok, akiket én még a túlvilágon is szeretek, én mindent elkövettem érettök, lelkem tiszta, s ha nem az én sok fáradozásaim következtében lett is a szabadulások, megmutattam legalább (...), megmutattam az ország Nagyjainak is, mit szenvedtek és mennyit áldoztak az igazságtalan országos közterh felosztása által...”¹

Nagy Elek, az idézett sorok írója 1799. július 17-én született, Szotyorban. Egy olyan székely családnak volt a sarja, amelynek köszönhetően már zsenge gyermekkorától magába szívhatta a népe iránti szeretetet és ragaszkodást. Iskoláit a sepsiszentgyörgyi református rektornál kezdte, majd ugyanitt a „német normál” iskolában fejezte be. A székely határórség hatóságainak irányítása alatt álló iskolát azt követően hagyta ott, hogy Erdély hadikormányzója sepsiszentgyörgyi látogatása alkalmával az említett iskolában ajánlatot tett az itt tanuló, szépen író diákoknak – mivel szükség van írnokokra –, felvétellel jelentkezhetnek a határőr katonaságnál.

Alig tizenöt éves, amikor 1814. április 1-jén, mint hadi írnok, alkalmazást nyert az első székely gyalogezrednél. Az elején hiányos német nyelv- és írásbeli, illetve számtani alapismeretei miatt sorozatosan megalázták, kigúnyolták a társai. Túrva a megvetést, autodidakta módon képezte magát, és hamarosan kitartó szorgalmának köszönhetően, 1816 végén, Spatsek Gáspár számvevő ajánlatára már őt bízták meg, hogy 1809–1816 közötti, a francia háborúk ideje alatt elmaradt pénz- és egyenruha számadásokat ezredénél rendbe tegye. A rábízott munka közel másfél évet vett igénybe, de olyan pontossággal végezte, hogy 1818. október 24-én, a 620-as számú „dicsérettel teljes decretummal” Fikweiler székely huszár ezredes kérelmére ugyanez év novemberétől hasonló megbízatással a Székely Huszárezredhez helyezték át. Itt a pénz- és egyenruha számadások annyira „zavarba” voltak, hogy a kuszált számítások szerint ezredét több mint 18 534 forint adósság terhelte. Fikweiler ezredes halálát követően gróf Kálnoky János ezredes az említett összeg egyharmad részének kifizetésére kötelezték, de Nagy Elek itt is rendezte a nyilvántartásokat, és ezredesét megmentette az előzőleg megítélt harmadrész kifizetésétől.

Az idő alatt, míg az ezredes számügyeit rendezte, alkalma volt megismerkedni a székely huszárezred teljes archívumával és a „szegény székely huszár családok katonai nyomasztó költségeivel is”. Ettől kezdve azon iparkodott, sokszor erejét meghaladó módon, hogy közbenjárjon és segítségére legyen, lehetőségeihez képest enyhítse a huszár családok katonai terheit.

A számvevői vizsgát 1826-ban tette le, Nagyszebenben. A „próbatétel alkalmával” olyan bizalmat nyert felettesei előtt, hogy a későbbiekben többször hívták fel a főhadikormányhoz különböző munkák kidolgozására. Ilyenkor soha nem mulasztotta el, hogy a székely határőr családok katonai megterhelésére ne hívja fel a felettesi figyelmét.

Számvevőségi hivatalára az előrejegyzési kinevezését a cs. kir. főhaditanácstól B. 1215. szám alatt, 1827. március 31-én kapta kézbe. Az 1816-tól szerzett tapasztalatai alapján

tovább tanulmányozta a székely lovas katona családokat terhelő – a teljes hadfelszerelés kiállítására fordított költségeket –, és az érvényben lévő törvények keretei között az enyhítések lehetőségét. A könnyítések érdekében már 1827-ben, a hadgyakorlatok alkalmával, ezredese jelenlétében jelentést tett gróf Hardegg erdélyi hadvezérnek. Előadva a székely huszárok nyomasztó, már-már „meglábalhatatlan katonaköltségeit”, meghallgatása eredményeként ettől kezdve a nyereg- és szíjszerszámot a kincstártól ingyen adták a székely határőr huszároknak.

Tényleges számvevőbiztosnak 1831. október 16-án nevezték ki, és nem sokra rá a 11. (Székely) Huszárezred kötelékében századosi rangra emelték. Közel a negyvenedik életévéhez, 1838-ban a hadbiztosi vizsgát is letette, mely funkcióra a főhaditanács I.1122. számú rendeletével 1844. április 17-én kiadott átiratával jegyezte elő.

Előléptetését követően, mint „gazdászati referens”, ezrede útján a felsőbbbségekhez 1839-ben egy újabb kimutatást nyújtott be, azzal a céllal, hogy „segítsenek, mert a huszár családok nem győzik a katonaköltségeket fedezni”, azonban átiratára kedvező választ nem adtak.

Háromszék marchális közgyűlése 1845-ben, hálául és elismerésül az eddigi munkásságáért és fáradozásaiért – a főhaditanács B. 3443-as, szeptember 12-én kiadott jóváhagyásával – táblabíróvá választotta. Később egyhangú fölterjesztésében „Tollhegyi” előnévvel címeres nemességgel való megjutalmazásra ajánlotta a császárnak. Háromszék rendjeinek a fölterjesztését V. Ferdinánd 1847-ben jóvá is hagyta, de mielőtt a címer- és nemeslevelét kiadták volna, kitört az 1848-as forradalom, s mivel Nagy Elek is részese volt a magyar szabadságharcnak, 1850 után nemeslevelének a kiadása végleg elmaradt.²

Az 1839-ben elkészített beadványát követően, melyre nem kapott semmilyen kedvezőnek mondható választ, arra az elhatározásra jutott, hogy a saját nevében nyújt be báró Anton Puchner altábornagyhoz egy pontos kimutatásokkal alátámasztott folyamodványt. Újból rámutatott a székely családokat ért sérelmekre, és amíg törvényes úton lehetővé válnak a jogorvos-

lások, mellékelte az enyhítésekre vonatkozó tanácsait is. Az 1846. szeptember 8-án Puchnernek benyújtott munkája megtette a hatását. Az altábornagy magához kéri, s hogy személyesen is jobban megismerhesse az állapotokat, elrendelte egy, a székely és román határőrök „fennálló alapszabályait, katonai és polgári állásukat” kimutató összeírás megszerkesztését, ugyanakkor egy kísérő jelentés összeállítását. A parancsnak rövid időn belül eleget tett, és a nyolcvan ívből álló kimutatását és kísérőjelentését 1847-ben tette le az altábornagy asztalára.

Valószínűleg benyújtott jelentésének, de inkább az eddigi munkásságának köszönhetően kérte fel gróf Teleki József fő kormányzót, az erdélyi országgyűlésen belüli, „a székely katonakodó nemzet rendezésére” alakított erdélyi országos bizottmány arra, hogy V. Ferdinándnál engedélyt eszközöljön ki, és Nagy Eleket császári rendelettel Kolozsvárra rendelje. Ezredéhez császári utasításra az 501. számú elnöki rendelet Puchner aláírásával 1847. október 6-án érkezett meg. A parancsolat értelmében október 14-én jelentkezett szolgálatételre gróf Mikó Imre fő kormányzó tanácsosnál.

A bizottmány, hogy Nagy Elek előterjeszthesse álláspontját és véleményét, rendelkezésére bocsátotta az 1764 és 1847 közötti, a székely határőrségre vonatkozó rendezési tervezeteket, bizottmányi jegyzőkönyveket, panaszleveleket, guberniumi és országgyűlési végzéseket. Az akták áttanulmányozása után október 23-án lépett a bizottság elé, ahol feltárta és újból kihangsúlyozta a már rég megfogalmazott véleményét: az 1764-ben erőszakkal felállított határőrség ősi jogokat típró, a katonáskodó székelységre nézve igazságtalanul túlterhelő, és a közel 84 év alatt a székely családok tömeges elszegényedéséhez vezetett. A régi intézmény helyett a „nemzet- és osztálykülönbség nélküli katona-rendszer” felállítását javasolta. A bizottság pontokba szedett kérdéseire – főként azért, mert a székely gyalogezredekre vonatkozóan kielégítő adatokkal és elegendő ismeretekkel nem rendelkezett – kimerítő választ nem adhatott. Mivel az országgyűlés berekesztése előtti napjait ülte, az a döntés született, hogy Nagy Elek végezze el ezrede 1847-es számadásait, azt

követően pedig gyűjtse be a székely gyalogezredekkel kapcsolatban kért adatokat, írja meg a kimutatásaival alátámasztott jelentését, és nyújtsa be 1848 tavaszáig a bizottságnak áttanulmányozás és megtárgyalás végett.

Mire ezrede számadásait befejezte, 1848. március 15-én kitört a forradalom. Két nap múltán Bécs teljesítette a követeléseket. Batthyány Lajos miniszterelnökkel az élen április 10-én hivatalba lépett az első magyar parlamentáris kormány.

Nagy Elek az újabb rendeletet a kinevezett első magyar kormány hadügyminiszterétől, a május 23-án Itáliából hazatérő Mészáros Lázártól kapta. Felkérték, hogy az új minisztériummal ismeresse a székely határőrök helyzetét, eddigi megterheltetéseit, és tegye meg a katonáskodásra vonatkozó újjászervezési javaslatait. A hadügyminiszterhez címzett 1848. június 20-i előterjesztésében pontos számadatokkal szemléltette a székely katona családok évi kiadásait.³

Ugyancsak miniszteri utasításra a hadsereg megreformálásáról szóló tervezetét egy állandó és egy tartalékos hadsereg felállításáról 1848. augusztus 28-án nyújtotta be.⁴

Augusztus végével Puchner altábornagy rendelte magához Nagyszébenbe, és szeptember 4-i dátummal Nagy Eleket a magyar hadügyminisztériumnál hadbiztosi kinevezésre ajánlotta. Hazatérte után mint választott táblabíró, de egyben ezredkormányra kirendelt küldötteként is, részt vett a Szentkatolnán megtartott marchális széki ülésen. Hangulatáról, mely egyben az egész Háromszéket is jellemezte, röviden jegyezte meg: „az ingerültség nőttön nőtt”.

Nem volt aktív részese a szeptemberi, valamint az októberi eseményeknek. Nagy Elek az agyagfalvi székely nemzeti gyűlést is csak annyiban említette önéletírásában, hogy annak „eredménye a’ lett, hogy Háromszéken egy állandó bizottmány állíttatott fel.” A szóbahozott Háromszéki Állandó Bizottmány már jóval a székely nemzeti gyűlést megelőzően létrejött és működött a szék központjában, Sepsiszentgyörgyön. Az életrajzíró az október vége felé megalkult háromtagú kormányra gondolhatott, melynek élén Berde Mózes kormánybiztos állott.

Másik két tagjának Nagy Imrét, a 11. Székely Huszárezred alezredesét és Demeter József kormánybiztost, Sepsiszentgyörgy volt főbíráját választották meg.⁵ Aláírásukkal már október 25-én kiadták utasításait, és Háromszéken a fegyveres alakulatok további szervezését, illetőleg a régebbiek újjászervezését sürgették.⁶

Nagy Elek csak röviden utalt Háromszék elszigeteltségére is: „egy vonal húzatott, mely Székelyföldet Szászföldtől elkülönítette, s ezáltal a hadikormány és a székely ezredek között megszünt minden közlekedés.”

Azidő alatt, amíg folyt az agyagfalvi gyűlés, és a székely tábor kivonult a fenyegető ellenségre, Háromszéken Gidófalvi János széki jegyző és Pap Mihály nyugalmazott őrnagy – kinevezett királybírói és katonai vezető minőségben – a szék védelmének a megerősítésén fáradoztak. Nekik és az Agyagfalváról hazatérő, már említett kormány vezetőinek köszönhető, hogy az 1848. november 5-i, Marosvásárhely melletti csatavesztést követően Székelyföld e kistoltockszája az ellenségtől fenyegetve és körülveve megőrizhette szabadságát. A széktől délre, a Barcaságon Gedeon tábornok ellenséges csapatai táboroztak, Udvarhelyszéket Heydte dragonyos százados hódította meg, és Erdővidéket fenyegette, északon pedig Dorschner ezredes „pacifikálta”, majd a General Commandóra eskette fel Csikszéket. Az ellenség gyűrűjében ezekben a válságos napokban Háromszék a feladás és a fegyveres önvédelem között vívódott. Vezetői és tisztjeinek egy része, ezek közé tartozott P. Horváth Albert főkirálybíró is, azon a véleményen volt, hogy a maroknyi Háromszék nem lesz képes ön maga megvédelmezésére. A másik tábor, a radikálisokkal az élen, a fegyveres önvédelem mellett érvelt. Mindezek megvitatására és döntéshozatalra az 1848. november 11–12-i bizottmányi és székgyűlésen került sor, melyen természetesen a lakosság is nagy számban megjelent, érezte egységes akaratának a súlyát: kiállott a fegyveres önvédelem mellett.

Ezen a székgyűlésen, habár egyelőre feltehetően – megkísérelve tárgyalások útján elkerülni, vagy legalábbis elodázni az összeütközést – az önvédelem mellett döntöttek. Ekkor jutott

szerephez a számvevő százados Nagy Elek is. Tagja lett a Háromszéki Állandó Bizottmány választotta, gróf Bélyd Gergely vezette, Puchnerhez induló küldöttségnek. Az árapataki földbirtokest azért jelölték a követség vezetőjévé, mert ő ígérkezett a legmegfelelőbbnek, hogy békés megoldást eszközöljön ki a főparancsnoknál. Tudott volt, hogy az altábornagy személyesen ismerte és „annak előtte többet lévén (...) őexcelenciájával, igen nagy barátságot és rokonszenvet mutatván iránta”.⁷ Hasonló megfontolásból lett tagja katonai részről a küldöttségnek Nagy Elek is. Ismerték munkásságát, tudták, már 1846-ban személyes kihallgatáson tárgyalt a főparancsnokkal, 1847-ben annak ajánlásával került be a székely határőrök ügyeit tárgyaló országgyűlési bizottmányba. 1848-ban ugyancsak Puchner volt az, aki maga elé hívatta Nagyszebenbe, és hadbiztosnak ajánlotta a magyar kormány hadügyminiszterénél. Az öttagú küldöttség – melynek az említetteken kívül tagja volt még rétyi Székely István, szemerjai Serester Mózes és a Sepsiszentgyörgyön lakó lécfalvi Gyárfás Dávid –, 1848. november 13-án indult Brassóba, hogy feladatának eleget tegyen. A városparancsnokságon jelentkeztek, előadták követjárásuk célját, és útjuk folytatásának a lehetővé tételét kérték Nagyszeben felé. Parlamentereket meg nem illető módon, kérésüket a császáriak elutasították. Megfosztva a szabad mozgás lehetőségétől, mondhatni megalázóan, letartóztatták őket. A vendégfogadót, ahová beszállásolták, mindaddig nem hagyhatták el, ameddig Nagyszebenből a válasz meg nem érkezett. A várakozás ideje alatt kényszerlakhelyük előtt – azzal a nyilvános céllal, hogy a küldöttséget meggyőzzék a császáriak fölényéről –, egy kisebb katonai demonstrációt is rendeztek. Ablakaik alatt elvonultattak gránátos, lándzsás és nemzetőr csapatokat, sőt ágyúkkal felszerelt tüzértséget is.⁸

Puchnerhez a háromszékiek átiratát katonai gyorspostán juttatták el, és hozták vissza annak Háromszékét megrovó, bűnlajstromát elősoroló, fenyegetőző levelét. Nagy Elek mindkettőt teljes terjedelmében bemásolta az életrajzát tartalmazó vaskos füzetébe. Valószínűleg, mint működésével kapcsolatos dokumentumokat,

Kővári László 1861-ben megjelentetett **Okmánytár az 1848-49-ki erdélyi eseményekhez** című munkájából vette át.⁹

A cs. kir. főhadiparancsnok válasza 1848. november 16-án Q 1658. szám alatt, november 19-én érkezett meg Brassóba. Nekik, mint „a székely nemzet küldöttségének”, a levelet Arbutina cs. kir. őrnagy olvasta fel és nyújtotta át. Ezt követően katonai felügyelet alatt Árapatak határáig kísérték a követeket, akik „az Oltvízen használatba volt hajón” átkeltek a folyón, elhagyva az ellenséges területet, és Sepsiszentgyörgyön az Állandó Bizottmánynak átadták Puchner üzenetét.

A vádaskodó, fenyegetőző levél tudtára adta a háromszékieknek, hogy amennyiben nem hódolnak meg, a császári főparancsnokság fegyverrel fogja arra kényszeríteni őket. Nyilvánvalóvá vált, hogy a császáriakkal nem lehet egyetértésre jutni, fel kell készülni a fegyveres önvédelemre.

November második felétől felgyorsultak Háromszéken az események. Hamarosan bekövetkezett az elkerülhetetlen fegyveres összecsapás a császáriakkal. November 25-ével kezdődően a kisebb, megfélemlítő és tapogatózó betöréseket követően, a hónap utolsó napján sor került a nevezetes első ütközetre Árapatak és Hidvég között, eldördültek Gábor Áron ágyúi...¹⁰

Ezzel kezdetét vette Háromszék véres, már-már erejét meghaladó önvédelmi harca.

Mindezen eseményekről, a decemberi ütközetekről Nagy Elek csak néhány sorban emlékezett meg: „ami személyemet illette, én az Ezred évi számadásaival pro 1848 el voltam foglalva, azonban az ütközetek hol Erdővidéken, hol a dobolyi Oltvize hídjánál folytatódtek, emellett azonban 1848-ba decemberbe már megkezdődtek a pacifikáció előzményei Gedeon tábornokkal Brassóba, amely e hó végével meg is lett.”¹¹

Az idézet utolsó sorai egyfelől a székelek december 9-i csatavesztését, Köpec felégetését követően, de a december 13-i rikai csatát megelőzően, a Háromszéknek „felajánlott” békekötésre vonatkozhatnak. Ekkor inkább az időnyerés vagy legalábbis az összecsapás elodázása volt a cél Gedeon tábornok részéről. Heydte a háromszékieket a feltétel nélküli megadásra szólította fel levelében, és azzal fenyegette meg

őket, hogy ellenkező esetben a felégetett és lemészárolt Köpec sorsára juttatja az egész Háromszéket.

A felajánlott békéről a Honvédelmi Bizottmány december 13-án tárgyalt, de a drago-nyos császári százados ellen a támadásra való előkészületeket nem állította le. Heydte „békeajánlata” és időhúzása, hogy bevárhassa az újabb haderőket, nem vált be. Köpec elpusztításának megrendítő híre az egész Háromszéket mozgásba hozta. 1848. december 13-án a Felsőrákos–Vargyas–Rika térségben Gál Sándor, Horváth Ignác, Gábor Áron vezetésével a székelyek szétverték Heydte Felsőrákos melletti táborát.¹²

Másfelől tehát Háromszék és Gedeon altábornagy közötti békétárgyalásokra, melyeket Nagy Elek úgy említett meg, hogy „december hó végére meg is lett”, az 1848. december 24-i hídvégi csatát követően került sor.

A Schurrter tábornok dandárával december 18-án megerősített osztrák haderő, egybevonva minden erejét, december 24-én Hídvég és Árapatak között ütközött meg a Sombori Sándor vezette székely erőekkel.¹³ A technikai és számbeli fölényben lévő császáriak győztek. A székely vereség másik oka az volt, hogy a hosszú téli táborozásba belefáradt, a karácsonyi ünnepekre hazavágyó katonákat az inkább osztrák érzelmű katonai vezetés tömegesen hazabocsátotta.¹⁴

A lehangelő csatavesztés, a kialakult belső zavar, a külvilágtól elzárt, segítséget schonnan nem várható Háromszéket – az ország többi részéből valós hírek nem érkezhettek, de álhírek terjengtek, hogy Kossuthot elfogták, a magyar ügynek vége, s Bem Józsefnek észak-erdélyi sikereiről mit sem tudhattak –, a Honvédelmi Bizottmányt, élén Berde Mózzsal, a fegyverszünet mihamarabbi megkötésére sűrgette. Az előtárgyalásokat követően a pacifikációra 1849. január 2-án került sor. Háromszék nevében az árapataki szerződés néven ismert egyezséget Bélydy Gergely és a küldöttség további nyolc tagja írta alá, osztrák részről pedig az okmányt Gedeon császári tábornok szentesítette. Ezt követően a vezetőség egyes tagjai, az élen P. Horváth Albert főkirálybíró és a főtisztok egy része január 4-én Brassóban tették le a hűségüket.¹⁵

Az eskületételt követően Sombori Sándor ezredest és Nagy Elek számvevőszázados Gedeon tábornok számonkérés végett Brassóba rendelte. A két tisztet 1849. január 7-én Sydlovski nyugalmazott százados kísérte a császári tábornok elé. Nagy Elektől az ezred pénztárát és a számadásokat kérte számon, ugyanakkor kikérdezte azt is, hogy melyik tisztnek mennyi fizetést adott a kérdéses időben. Ezidő alatt tébolyodott meg Sombori ezredes, akit valószínűleg a tábornok számonkérései, fenyegetései és vádaskodásai sokkoltak olyan mértékben, hogy az elméje elborult. Sombori Brassóban maradt, Nagy Elek pedig azzal a paranccsal utazott haza, hogy „szorgalmazza” az ezred átadását Nagy Imre császári alezredesnek. Ez meg is történt, azonban rövidesen a magyar szabadságharc ügye fordulópontjához ért. Bem vezetésével a tavaszi hadjárat során „több csaták után Szebent diadalommal bevették, egyszóval Gedeon és Puchner táborát behajtották a Szeben körül lévő muszákkal együtt Oláhországba, úgyhogy 1849-be március 12-én Erdélyben már a székelyek és magyarok uralkodtak”,¹⁶ március 21-én a törösvári szorosnál Heydte seregei, a tömösi szoroson át pedig az osztrák–orosz ellenes erő többi része hagyta el Bem József serege elől menekülve Erdélyt.

A mindvégig Sepsiszentgyörgyön tartózkodó Nagy Elek a tavaszi hadjárat végével és azt követően jut egyre nagyobb szerephez. Gál Sándor ezredes 1849. március 7-i parancsolata értelmében Daczó Zsigmond, a székely huszár-ezred kormányzója az ezrede elszámolásainak az elvégzésével és a székely huszárok lóbeszerzési alapjának az elszámolásával bízta meg. Az utóbbival, mert az a volt határőr huszár családok tulajdonát képezte, a berendelt és érintett családok képviselői előtt, mind a revindikált havasok, mind pedig a fourage-pénztár jövedelméről 1849. április 11-én adott számot, és adta át további kezelés végett a meghatalmazott személyeknek.¹⁷

Alig fejezte be ezredese erre vonatkozó utasításának teljesítését, Mészáros Lázár hadügy-miniszter április 16-i dátummal F/g 11305. számú, Debrecenből kelteztet „tisztí rendeltvényével” hadbiztossá nevezte ki¹⁸, ugyanakkor

Nagy Eleket honvéd őrnaggyá léptette elő.¹⁹ Mint hadbiztos őrnagyot F/g 11438-as rendelettel április 24-i dátummal, a Temesközben harcoló Bem altábornagy táborába rendelték, hogy a „pénzügyet kezelendő”, Lugoson jelentkezék szolgálattételre.²⁰

Lugosról a táborral Szenttamásra ment, majd az altábornagy parancsára Pestre utazott, hogy a hadsereg számára pénzt vételezzen fel. Ezt teljesítve, Bem hadtesteit Törökbecsén, Becskereken, Pancsován, Versecen, Fehértemplomon, Orsován, Mehádiában, Karánsebesen, Lugoson pénzzel látta el, számadásaikat egybegyűjtötte, és azokat a közben Szegedre költözött miniszteriumnak elszámolva adta át. Itt vehette kézbe 1849. július 24-én Aulich hadügyminiszter aláírásával megerősített főintendánsi és „lovas alezredesi” kinevezését, amely tíz pontba foglalva összegezte kötelezettségeit is.²¹

Szegedről elutazva, július 26-án Vetter Antal altábornagnál jelentkezett, kinek rendeletével újabb „körútra” indult. Kmetty György tábornoktól Perlaszra utazott, de erre az út nem lévén biztos, Törökbecsét, Nagybecskereket érintve Pancsovára, Versecre, Temesvárra jutott el, majd Lugosra, onnan Lippára, ahol értesült Arad bevételéről és Görgey parancsára Világosra ment, ahol tisztársaival együtt le kellett tenniük a fegyvert a cári csapatok előtt.

A világosi fegyverletételt követően az oroszok a honvédtiszteket a császáriak kezére adták, akik az aradi várba kísérték őket, és mint rabokat a kazamatákba zárták. Nagy Elek megjegyezte, hogy mint hadifoglyoknak sanyarú soruk volt: „bezártak, minden ágynémű nélkül a kopac földön tartottak, éheztek, rongáltak, alacson szavakkal illették” és tartott minden addig, amíg Schlick tábornok meg nem érkezett, aki annyi enyhítést tett a tisztai foglyoknak, hogy fizetést rendelt számukra, és megengedte, hogy a vár vendéglőiben étkezhessenek.²²

Nagy Eleket rövid időn belül Pestre kísérték, ahol „több napokig” tartották, majd szabadlábra helyezve hazabocsátották. 1849. szeptember 23-án jelentkezett Sepsiszentgyörgyön a kerületi főbiztosnál, Kovács István cs. kir. századosnál, akitől hivatali beosztást kapott.

Mikor körútja során Wohlgemuth altábornagy polgári és katonai főkormányzó Sepsiszentgyörgyöt is meglátogatta, Nagy Eleket maga elé parancsolta, és az 1848/49-ben összekuszálódott árvaügyek tisztázását bízta rá. Ugyanekkor Glanz miniszteri tanácsos a főkormányzó tábornok meghagyásából arra utasította, hogy jelentést készítsen arról, milyen eredménnyel működött az 1847-es országgyűlésen, és tegyen javaslatot arra is, miként lehetne a székely katonáskodó családok sérelmein segíteni, kiadási költségeiket csökkenteni.

Habár nem szívesen, de elvállalta a háromszéki árvaügyek intézését és elmaradt számvitelének rendbetételét, mert tudatában volt annak, hogy ha visszautasítja a „kegyes” ajánlatot, könnyen a fogságban szenvedő tisztársai sorsára juthat. A kért jelentést és véleményének „leplezetlen kinyilvánítását” az országgyűlésen elért határozatokról és eredményekről, illetve a székely határőrséggel kapcsolatos javaslatait rövid időn belül elkészítette, és már 1850. február 10-én elküldte Wohlgemuth tábornoknak.²³ Igaz, a tábornok a „rebellis” és megfigyelés alatt álló volt számvevő tiszt feliratát válasza nem méltatta, de Heydte alezredes 1850. április 30-án Udvarhelyről keltezett rendelete és a kerületi biztosság 1850. május 5-i 4707. számú átírtára útján Nagy Elektől a nála lévő összes, az 1847-es országgyűlési és határőr családok állapotára vonatkozó iratot bekérte.²⁴

Azt, hogy Nagy Elek alapos kimutatásai, számításai, jelentései mennyiben járultak hozzá a határőrség megszüntetéséhez, nem lehet felmérni. Annyi azonban bizonyos, hogy a Habsburg-vezetés belátta: a már a szabadságharc idején megszűnt intézmény fenntartása nem célszerű és egyáltalán nem korszerű. Ezért nemsokára, az 1851. január 22-én kiadott rendeletével feloszlatta, és az addigi öt erdélyi határőrezred helyett azonos számú serezzred, négy gyalog- és egy huszárezred felállítását rendelte el.²⁵

Mintegy tizenöt esztendő múltával, életrajza megírásakor ezen rendelet megjelenésével kapcsolatban vetette papírra azokat a sorokat, amelyeket a bevezető elején abból a célból ollóztunk ki és idéztünk, hogy Nagy Elek emberi

nagyságát kellőképpen méltatni és jellemezni tudjuk. Ekkor sorolta fel pontokba foglalva azokat a „gyökeres törvényeket” is, amelyek az ő megfogalmazásában és értelmezésében a közteherviselést és a mindenkire kötelező katonáskodást szabályozhatták.²⁶ „Az országos közteherviselés nem egyéb – határozta meg –, mint az, hogy minden lakosa az országnak minden különbség nélkül, legyen gróf, báró, nemes, földműves, iparúzó vagy hivatalnok, tartozik az ország költségei fedezésére vagyonaéhoz mérve adózni, és emellett tartozik a honvédelmi terhbé is részt venni, azaz katonáskodni, a törvények értelmében.”²⁷

Nagy Elek a rábízott árvaügyek rendbetételével és a számadások revíziójával 1850-től kezdődően mintegy két évet dolgozott. Lelkiismeretes munkáját már 1851. március 13-án keltezett 4652-es számú átiratában elismerte a felsőbbség, mi több, ugyanezen év május 3-án kiadott 11 347. számú rendeletével arra kérte fel, hogy dolgozza ki és véleményezze, milyen törvényeken és rendelkezéseken alapult a volt székely ezredeknél az árvaügyek kezelése. A felkérésnek rövid időn belül „megfelelt”, és tíz nap múltán, május 16-án elküldte az óhajtott dolgot a guberniumnak.²⁸

A császáriak nemcsak a volt számvevő százados számviteli képzettségét és tehetségét ismerték el, hanem mint szaktekintélyt is nyilván tartották. Ennek egyik bizonyítéka gróf Nádasdy főtörvényszéki elnök 1852. február 12-én keltezett hivatalos levele, melyben arra kérte fel a „referensként” dolgozó Nagy Eleket, hogy a kerületi törvényszékek részére „zsinórmértékül” kidolgozott új árvaügyi instrukciót „aprólékosan átolvassa” és elemezze, észrevételeiről és nézeteiről pedig mihamarabb tájékoztassa.²⁹ Habár nem említi önéletírásában, de valószínűsíthető, hogy ennek a felkérésnek is haladéktalanul eleget tett, véleményezte az instrukciót, és észrevételeiről tájékoztatta a főtörvényszéki elnököt.

Miközben Sepsiszentgyörgyön az árvaügyekkel és felsőbbségek által kért munkálatok elkészítésével foglalkozott, 1852-ben a szebeni cs. kir. haditörvényszék véglegesen letárgyalta a szabadságharcban való szereplésének ügyét. Az 1851. december 23-án hozott rendelet értelmében,

1851. december 31-i hatállyal értésére adták, hogy számvevő századosi rangjától megfosztották, szolgálatából elbocsátották, a huszárezredtől élvezett járandóságát megvonták, egyezőval büntetésből állományon kívül helyezték.³⁰

Sepsiszentgyörgyön a kerületi hivatalnál számvitellel is megbízott volt huszárszázados a rangja és tisztii fizetése elvesztése után egy ideig a cs. kir. kerületi biztosságtól mindössze 1 forint 30 krajcár napidíjat kapott. Ezt 3 forintra azt követően emelték fel, hogy 1852. augusztus 6-án Nupenau ezredes a kormányzó határozatából Nagy Eleket mint napidíjas írnokot szolgálatra Nagyszebenbe rendelte.³¹

Nem sokkal azelőtt, hogy Nagyszebenbe utasították volna, értesülést szerezve arról, hogy több bajtársának sikerült újból szolgálatba lépnie, vagy nyugdíjat, esetleg kegyelmi pénzt elnyernie, ő is hasonló szándékkal, 1852. július 15-én kérelmet nyújtott be az udvarhoz. Abban a reményben folyamodott a császárhoz, hogy kegyelmeben részesül, és újból szolgálatba léphet, esetleg hosszú, 38 éves számvevőtisztii szolgálatát figyelembe véve a császáriak nyugdíjazzák, rosszabb esetben kegydíjban részesítik. Az elnöki hivatal Bordolo altábornagy aláírásával 1853. február 13-án keltezett leirata egyértelműen elutasító volt. Tudtára adták, hogy „a felkelés ügyében való nagyfokú részvétele miatt őfelsége” 1853. január 15-i határozatával megtagadta tőle mind a tisztii állásának visszanyerését, mind a nyugdíjazását, és a kegydíj elnyerését is. Ugyanekkor elutasították azt a kérelmét, hogy polgári alkalmazásra jogosult legyen.³²

A császárhoz küldött folyamodványával kapcsolatban, utólag önéletírásában azt a megjegyzést fűzte, és meg volt ezzel győződve, hogy a General Commandóhoz leküldött kérvényét azért nem bírálhatták el Bécsben pozitívan, azért nem nyerhette el a kegyelmet, mert Nagyszebenben ellenségei, élén Fronius főhadbiztossal ellene működtek. Ahelyett, hogy jó ajánlatokat tettek volna, újabb nyomozást indítottak ellene. Megvádolták a császári kormányzat előtt, hogy már a székely határőrség korában, a benyújtott irataival lázító tevékenységet folytatott. Bujtató ténykedése akkor csúcsondott ki, mikor

1847-ben az országgyűlésen az országos bizottmány előtt feltárta a székely határőrök sérelmeit, s e tette mély hatással volt a székelysége. Vádolták azzal is, hogy Háromszéken tekintéllyel bírót és elismert személyiségként ahelyett, hogy tekintélyét latba vetve az osztrák kormányt szolgálta és szolgáltatta volna, elvállalta a fegyvert fogó háromszékiek megbízatását, szerepet vállalt 1848 novemberében a küldöttségben, amely a reguláris császári katonasággal szemben a rebellis szék érdekeit képviselte. Mi több, elfogadta a magyar kormánytól a hadbiztossá váló kinevezését, amit később azzal tetézt, hogy honvéd alezredesként, mint a déli hadsereg főintendása, a magyar forradalmat egészen a világosi fegyverletételig szolgálta.

Ezen tetteiért – fenyítették meg rosszakarói –, nem érdemel kegyelmet. Tartsa szerencséjének, hogy csak tisztí rangjától fosztották meg, mert ha a cs. kir. haditörvényszék ezen tetteiről hamarabb tudomást szerez, több mint bizonyos, hogy húsz év fogságon alul nem menekülhetett volna. Ezeknek a vádaknak alapján került Nagy Elek a „fekete könyvbe”, és nem részesült kegyelemben, maradt állás és fizetés nélkül.³³

Az 1854. december 16-án kiállított igazoló okmány szerint a 13 332-es cs. kir. kormányrendelet határozatából Nagy Elek 1854. december 15-ig tartózkodott Nagyszebenben, mint diurnista. Ezidő alatt, ismerte el a bizottmány, „nemcsak a likvidációs bizottság által hozzájuttatott elszámolásokat, speciális számfejtéseket és kiszabási munkálatokat intézte sok szorgalommal és pontossággal (...), hanem a cs. kir. országos főbiztosság által rábízott számfejtéseket is sok pontossággal dolgozta ki, az 1848/9 és 1849/50-ben Erdélyben felállított katonai kórházak majdnem minden elszámolását megszerkesztette, az ehhez szükséges folyamodványokat összeállította.”³⁴

Egy a család birtokában megőrzött német nyelvű nyilatkozat azt tanúsítja, hogy Nagy Eleket 1854. december 18-án Nagyszebenből való hazautazása idején a volt székelyhatárőr ezred 2. lovaszázada legénységének a nevében George Popa őrnagy jelenlétében Fogaras vidéki vajdarécei és dézsáni volt román határőrök a lóbeszerzés és mundér alapjaik visszaszerzésével és az ezzel járó

szükséges eljárások lefolytatásával bízták meg. A felhatalmazók, George Lepşa Dézsánból, Teodor Miloşan és Wissaliom Petrişor Vajdarécséből abban egyeztek ki jogi képviselőjükkel, hogy minden megtérített forint után 3 krajcárt fizetnek, és a szükséges útiköltségeit is megtérítik.³⁵ Miután hazakerül Sepsiszentgyörgyre, nem lehet tudni, hogy folytatta-e az elvállalt ügyet, vagy visszamondta, az erre vonatkozó iratok elkallódtak, önéletrésében pedig nem tett róla említést.

Azt követően, hogy 1854. decemberének végén otthagyhatta a nagyszebeni diurnista állását és hazajöhetett családjához, minden állami kereseti lehetőségtől eltúlvá, a megélhetéséért különböző peres ügyek lebonyolítását vállalta el. Ugyanakkor gróf Kálnoky Ádámné, gróf Bethlen Gábor és gróf Nemes Ábrahám jószágainak a felügyeletét és igazgatását is elvállalta. Mindezek mellett a fogságból nemrég szabadult „bajtársától”, Maurer József volt 1848/49-es honvéd alszázadostól pénzt kölcsönözve megszerezte a dohánykereskedés, a só- és bélyeg egyedárúsítás jogát, és feleségével egy vegyeskereskedést nyitott a városban.³⁶

Sokrétű elfoglaltsága mellett, mint városa jónevű és tekintélyes polgára részt vállalt Szöcs János cs. kir. hivatalnokkal az 1854/56 között épült új városháza felavatási ünnepségének a megszervezésében is. Ezt a Kolozsváron megjelenő *Magyar Futár* tudósítójától tudjuk meg, aki kiemelte, hogy „a megnyitás egy csinosan rendezett táncvigadalommal érdekessítetett”, melyben a környékről mintegy 350 illusztris személy vett részt. A sikeres multság a „volt cs. k. huszárcapitány Nagy Elek és cs. k. hivatalnok Szöcs János uraknak, mint (...) fáradhatatlan munkásság és kitartás, úgyszintén a rendezetben csin által” elért szervezésüknek volt köszönhető.³⁷

1855-ben szánta el magát arra a bátor lépésre, amellyel aztán közel tíz év múltán kivívta magának Felsőháromszék falvainak az elismerését és háláját. Bátor tett volt és nagy elszánt-ságot igényelt vállalkozása, hiszen a megtorlások és az abszolutizmus korában egy olyan per elvállalása, amelyet a császári kincstár ellen kellett folytatni – és amelyet azelőtt 85 éven át a felperesek nem tudtak eredményre vinni a Habs-

burg-hatalommal szemben –, nagy kihívást jelentett. Igaz, az egyezségkötések előnyös és jó haszonnal kecsegtették, de a per kimenetele már a kezdeteknél kétséges volt. Az 1853-ban kiadott május-i két pátenis határozata szerint az „ilyen színű pereket” még 1854 augusztusával bezárólag „törvény útján” kellett volna „beperesíteni”, ő pedig csak 1855 elején vállalta át az ügyeket, így még a per újrafelvétele is bonyodalmakba ütközött.

A báró Szentkereszty család perét, melyet előbb a székely határőrseggel, majd a kincstárral folytatott az eltulajdonított, úgynevezett revindikált havas birtokaiért, említettük, 1855 elején vállalta el. Erről értesülve Bereck városa, Ozsdola, Kézdiálmás, Csomortán, Lemhény, Nyújtód, Kézdisárfalva, Szászfalu és Gelence községek képviselői is felkérték, hogy havasaiért a kincstárral folyó, már régebtől megfeneklett perüket dűlőre vigye. A felsőháromszéki falvak ügyét 1855 februárjában vállalta el.³⁸ A kilenc évig húzódó, anyagi áldozatokat követelő ügy érdekében ötször utazott fel Bécsbe, sok vesződés árán és a kormány által elé gördített különféle akadályok elhárításával, végül a császár is fogadta audiencián. Az itt előadottak alapján 1863. szeptember 24-én kiadott rendelet az említett községeknek és a Szentkereszty családnak visszaadta a jogos tulajdonaikat, és még jutányos kárpótlásban is részesítette őket.³⁹

Köszönetül a felsőháromszéki falvak egy serleggel ajándékozták meg. „Ezen emlékpoharat – írta visszaemlékezésében – hálaköszönetek mellett ürfítették, és nekem ünnepélyesen általadták a falvak Kézdivásárhelyen, ez volt (...) azon második perc, amelyben egész életemen keresztül fáradozásaimnak jutalmát örömet láttam...”

Az ezüstpohárba a hálás községek a következő sorokat vésték az ötvössel: „Emléke Bereck, Almás, Csomortán, Lemhény, Nyújtód, Szászfalu, Sárfalva, Gelence községének Ozsdolával egyetembe, melyet ősi havasai visszaszerzéséért Nagy Elek atyánkfiaának szentelnek 1864-be”.⁴⁰

Habár a serleget Nagy Elek, mint emléket családi ereklyeként neje halála után „örökről örökre” a fiúág legöregebbjére hagyományozta, Pálmay József megjegyezte, hogy az ajándékba

kapott „pokál” az Erdélyi Múzeumba került és annak birtokában van Kolozsváron.⁴¹

A szabadságharcot követően, miután 1851 januárjában a székely határőrseggel intézményét megszüntették, annak teljes ingó és ingatlan vagyonát – mert a határőrök császár iránti hűségesküjüket megszegték, és a rebellisek oldalán harcoltak –, büntetésből elkobozták. A császári kincstár kezére jutott vagyonkomplexumról a jogos tulajdonosok soha nem mondtak le. Főleg az 1860-as évektől kezdődően, „az alkotmányos szabadság első sugarainál” egyre gyakrabban hangoztatták és emelték fel szavukat igazságtalanul elsajátított vagyonaik visszaszerzése érdekében. Elkobzott havasaira egyre több község jelentette be jogigényét. A tulajdonjogosultság alapján 1861/62-ben mind Csík-, mind Háromszék a határőrseggel ideje alatt létrehozott alapjait követelte, ugyanakkor a volt határőr huszár családok a lóbeszerzési alapjukért többszörösen folyamodtak a felsőbbeségekhez. Végül az 1864. évi kormány, ha még a többit nem is, de a lóbeszerzési alap vagyonára nézve elismerte a jogigényeket.⁴² Az abszolút kormány nem ellenezte az alap kiosztását sem, és a jogosult családoknak, akik a betételt hitelesen igazolni tudták, igényeik bejelentésére és igazolására 1865-ben egy évi záros határidőt tűzött ki.⁴³

Ekkor vállalt utójára közéleti szerepet a már 66. életévében járó, önéletrajzán dolgozó Nagy Elek, összeállítva a jogosult huszár családok névsorát. „Áldott legyen a hű sáfár emléke! – adta meg a tiszteletet a magát „Gyalog”-nak nevező egykori székely határőr, felidézve a történetet – Nagy Elek a közművelődés barátainak kérésére előszedte a poros, mohos aktákat, s amit csak ő tudott tisztába hozni, tisztába hozta az ügy állását, kimutatta, hogy hol van és mennyi az összeg (akkor még csak 53 417 forint 28 kr volt kötvényekben és készpénzben), kimutatta, hogy melyik családok minő mértékben illetékesek.”⁴⁴ Ezt a kimutatást a jogosult családok neveivel 1866-ban a *Kolozsvári Közlöny* is leközzölte.⁴⁵

Életrajzának megírását Nagy Elek 1869. január 8-án fejezte be. Hátralévő életét családjá körében, visszavonultan élte le.

Kiss Juliannával (1811–1876) kötött házasságából kilenc gyermeke született.⁴⁶ Közülük

öten érték meg a felnőttkort, Jozefin, Elek, Sándor és Róza gyermekeként haltak el. Életben maradt fiai közül Károly, kinek felesége Séra Polixéna volt, gyermektelenül, 1861-ben hunyt el. Az 1834-ben született fia, László (mh. 1904. március 11.), mint sepsisjárasi dulló kezdte hivatalát, majd városi számvevő lett, aztán mint városi tanácsos és alpolgármester húsz évig szolgált Sepsiszentgyörgyön. Legnagyobb lánya, Julianna 1831-ben született. Első férje, akitől később elvált, Dénes Lajos 1848/49-es honvédfőhadnagy volt, második férje pedig a volt cs. kir. huszárhadnagy, majd kereskedő László Ignác lett. Középső lányát, Erzsébetet (1838–1899. febr. 22.) árkosai Mihály Elek (első felesége Rácz Anikó volt) vette feleségül, aki első házasságából két gyermeket hozott a családba: Károly vasúti állomásfőnök és ellenőr lett Medgyesen, Vilma pedig a bölöni Nagy Déneshez ment nőül, aki árvászéki ülnök volt Sepsiszentgyörgyön. Közös gyermekük összesen kilenc született, öt fiú és négy leány: Elek, Gergely, Pál, József, Béla, Emma, Klára, Berta és Erzsébet. Legkisebb lányát, Máriát (1839–1890. augusztus 21.) Kölönte Antal 1848-as székely huszárorrmester, később dulló vette el feleségül, kitől három gyermeket hozott a világra, a gyermekek: Ilka, Rüdöza, Berta.

A már említett László fia kétszer nősült. Első felesége árkosai Mihály Zsuzsa (1839–1863) halála után vette el annak nővérét, Máriát (sz. 1830). Első nejétől két gyermeke született, Elek és Anna, a másodiktól pedig hat: László (1864–1883), Imre, Zsuzsa, Zsuzsanna (1872–1885), Mária és Vilma.

Mária, kinek férje Nagy Kálmán kereskedő volt, fiatalasszonyként halt meg, 28 éves korában, 1895. június 26-án. Az 1874-ben született lányát, Vilmát, Szántó Károly lemhényi körjegyző vette el feleségül, Annát (1863–1928), első feleségétől született lányát pedig Gödri Ferenc, aki Sepsiszentgyörgynek volt a legtevékenyebb polgármestere.

Fia, Elek, az életrajzíró Nagy Elek unokája, 1859-ben született. A Székely Mikó Kollégiumban tanult, majd a nagyszebeni hadapród iskolába iratkozott be, de betegsége miatt le kellett mondania a katonai pályáról. Visszatérve szülő-

városába, magánszorgalomból képezte magát, és gazdálkodásba kezdett. Kertészete, különösen gyümölcsöse és faiskolája hamarosan Háromszék-szerte ismertek és keresettek lettek. A Székely kiállításokon, a különböző terménykiállításokon számos díjat és elismerést nyert. Miután elvette Kiss Dénes kalapos lányát, Bertát (1862–1922), belépett apósa műhelyébe, és rövid idő alatt kalapgyárrá fejlesztette, egyedi gyártója volt a magyar csendőri kalapoknak.⁴⁷

Aktívan részt vett a megye közéletében. Ő alapította meg nyolc év fáradozás után az Ipartársulatot, melynek elnökévé választották (1893). Elnöke volt az 1892. december 11-én alapított Sepsiszentgyörgyi Iparosok Olvasó-egyletének, a Sepsiszentgyörgyi Betegsegélyező Pénztárnak. Az 1893-ban alakított Háromszékmegyei Iparfejlesztő Bizottságban helyettes titkári funkciót töltött be. Részt vállalt a háziipari iskola létrehozásában és fejlesztésében. Huszonöt évig volt a Háromszéki Takarékpénztár igazgatósági tagja, majd igazgatója.

Rendszeresen közölt a *Székely Nemzetben* és a *Székely Népb*en, főleg az iparfejlesztéssel és Háromszék iparával kapcsolatban. Háromszék millenniumi *Emlékkönyvében* ő írta meg a közgazdasági fejezet legnagyobb részét és az ösfoglalkozások közül a halászatot, amelyben a helyi népi halászat különböző módoszatait mutatta be.

Felesége halála után kétszer nősült újra. Előbb özvegy Szederjessy Ödönnét, majd özvegy Kovács Jenőné, ilencfalvi Szász Ilonát vette feleségül. Gyermeke csak első házasságából született: Elek, Dénes és Mária.⁴⁸

Elek volt az, aki apja halála után örökölte a Nagy Elek-féle hagyatékot, melyet Dénes fiára hagyományozott, aki egyetlen lányára, Mártára hagyta. Neki nem lévén leszármazottja, így került az önéletírás az oldalági rokon Sütő Nagy Mária nyugalmazott tanárnő családjához Marosvásárhelyre.

Nagy Elek, a nagyapa „a derék polgár, volt székely huszár százados és számvevő, később honvéd alezredes és főintendáns” 1872. június 14-én, hetvenhárom éves korában, „szélütés következtében” hunyt el. Katolikus szertartás szerint helyezték örök nyugalomba a sepsiszent-

györgyi római katolikus temetőben lévő családi kriptába. Tiszta lelkiismerettel állhatott égi ura elé, és megtehetette utolsó jelentését – „székely népemért, akiket én még a túlvilágon is szeretek, én mindent elkövettem (...), lelkem tiszta ... az igazságos teher elosztásért vívtam én egész életemben... A katonáskodó székely nemzet sérelmét megismervén honfi kötelességemnek tartottam azokon annyiba, amennyibe hivatásom engedte könnyebbíteni...”

*

A „hosszadalmas”, negyven ívre terjedő életrajzt először és egyben utoljára 1901-ben, **Háromszék vármegye nemes családjai** című munkájában Pálmay József családtörténész használta fel. Ennek alapján írta meg művében Nagy Elek honvéd alezredes életének és munkásságának több mint egy oldalas méltatását. Az önéletírást ugyanekkor a genealógus a székely nemzet története írójának, de egyben a történészek figyelmébe is ajánlotta, lábjegyzetei pedig arra figyelmeztettek, hogy a család birtokában egy gazdag dokumentum- és okiratgyűjtemény van.⁴⁹

Azóta több mint száz év telt el. Két világégés, impérium- és rendszerváltások követték egymást. „Életrajza Nagy Eleknek, melyet szeretett nejeinek és gyermekeinek számokra, mint emléket megírt Sepsiszentgyörgyön 1865-ben életének 66-ik esztendejében”, szerzőjével együtt feledésbe merült.

A Székely Nemzeti Múzeum közel tízezer darabból álló gyászjelentő törzsgyűjteményét rendszerezve és a sepsiszentgyörgyi temetőben nyugvó szabadságharcosokra vonatkozó adatok után kutatva Nagy Elek „derék honpolgár, volt székely huszár százados és számvevő, később alezredes és főintendáns” 1872. június 14-i haláláról kiadott gyászjelentőt 1999-ben találtuk meg. A személyi adatokat közlő kisnyomtatvány, melyet a brassói Gött János és fia Henrik nyomdájában nyomtattak, egy tévhitet is tisztázott: sepsiszentgyörgyi Nagy Elek, ahogy ez eddig feltételezhető volt, nem a szemérmes református, hanem a sepsiszentgyörgyi római katolikus temetőben, családi kriptában nyugszik.⁵⁰

Ennek felismerésében fordultunk útbiztosításért és segítségért a Szent József plébánia

irodájához. Itt tudtuk meg, hogy a Nagy család utolsó leszármazottja, az ükunoka él és gondozza a családi nyughelyet. Pap Ibolya nyugalmazott kántor – mindenki Ibike nénije – szívesen segített, címet adott, mi több, beajánlott az idős Nagy Mártánál, aki készségesen rendelkezésünkre állt, és az első találkozáskor elmondta: kevés emlék maradt fenn az üknagyapjáról. Egy festményt őriz, melyen Nagy Elek székely huszár tiszt és menyasszonya Kiss Julianna, kovásznai Kiss Gábor székely huszár főhadnagy és blankenschwerti báró Marçant Terézia lánya látható, melyet a kékíró egy porcelánba égetett esküvői kép után festett meg. A korabeli porcelán tárgy, mint megannyi más családi ereklye, a világháborúk egyikében tűnt el. A gazdag családi irattár javarésze ugyancsak a két világegyetem és a menekülések áldozata lett.

Azt a keveset, amit a megmaradt iratok közül megőrizhetett, készségesen átengedte át-olvasásra. Ezek között találtunk rá azokra az iratokra, melyek egyikének hátán ceruzával felírva ez állt: „A revindikált havasok pere”. A mintegy tíz évig tartó per aktacsomója, melyet Nagy Elek a felsőháromszéki falvak és a Szentkereszty család nevében a havasok visszaszerzéséért a kincstár ellen folytatott, jóval vastkosabb lehetett – de megtudtuk, ezek az 1916-os meneküléskor kallódtak el. A revindikált havasok megőrzött periratainak nagyrészt az 1850/60-as években, az önkényuralom ideje alatt állították ki. Legtöbbjük gótbetűs, német nyelvű szöveg. A nehezen olvasható szövegeket Boér Laura fordította le, akinek ezúton is köszönetet mondunk. Tovább érdeklődve Nagy Márta néniénél, szóba hoztuk, hogy Pálmay József könyve megírásához Nagy Elek önéletírását is felhasználta. Feltételezésünk szerint, említettük, a család tulajdonát képező életrajz terjedelmes dokumentumokkal tele, vastkos füzet lehet. Márta néni végül rájött, valószínűleg arra a „kézzel írott könyv”-re gondolunk, ami a családban mindig fiúágon öröklődött, de az már nincs nála, jelenleg az oldalági leszármazott, a marosvásárhelyi Sütő Nagy Mária ny. tanárnő családjának a tulajdonában van. Hamarosan kapcsolatba kerültünk a tulajdonos tanárnővel, s habár az elején kevés reményt

fűztünk az eltűntnek hitt önéletírás megtalálásához, kezünkbe vehettük Nagy Elek életrajzát.

A harmincötször huszonöt centiméter nagyságú, utólag számozott, 135 oldalra terjedő kéziratot Nagy Elek 1865-ben, 66 éves korában kezdte el írni, s közel négy év múltán, 1869. januárjában fejezte be. Bőrkötéses borítóját több mint valószínű, hogy fia, Nagy László sepsiszentgyörgyi alpolgármester készítette az apja halála után. Címe *Sepsiszentgyörgyi Nagy Elek 1848/49-iki magyar szabadságharcbeli honvéd alezredesnek Önéletrajza* (sz: 1799 mh: 1872)

Életútját és munkásságát, ahogyan Nagy Elek megfogalmazta, „szeretett nejemnek és gyermekeinek számokra emlékül” írta le. Munkálkodásának megindoklására, a felettesei utasítására elvégzett tevékenységének bizonyítására, az életútja fordulatait kiváltó okok és körülmények megmagyarázására önéleírásában több, mint húsz kordokumentumot, utasítást, parancsot és saját jelentéseit másolta be. Elsők között az udvarhelyi székelyeknek 1791-ben, az erdélyi országgyűléshez benyújtott „alázatos könyörgő levele” olvasható teljes terjedelmében.⁵¹ Azon kívül, hogy 1847-ben több más dokumentummal együtt ebből is dolgozott, a folyamodványt az önéletrásba inkább gyermekei okulására másolta be.⁵² Azt akarta tudatosítani gyermekeiben, hogy a székelyek nemessége olyan privilégium „melyet sem király, sem más senki nem adhat, mert az csak a vér által plántálódik egyik székelyből a másikba; ebből látható, hogy a székely nem egyéb, mint nemes, és a nemes nem egyéb, mint székely”⁵³ Nagy Elek az „igazságos teher elosztásáért” vívott munkás élete leírásával oktatni és példát sugallni akart, gyermekeit tanácsokkal látta el a jövőre nézve. A kiegyezést követően, a katona szemszögéből említi fel a még megoldandó problémákat. Magyarországon a jobbagság eltörlésével, a határórség megszűntével a nemesség is, tehát „minden ember adót fizet, minden ember katonáskodik, a katonásko-dásból eredő költség pedig az ország pénztárára van átruházva s így az országos közteherviselés egyaránt van felosztva, nincs mentesítve senki, ez némelyikünknek igaz, hogy nem tetszik, mert nincs hozzászokva, de ez igazság”, vagyis így helyes. Arra hívta fel a figyelmet, hogy „a vak kockajátékot” el kell törül-

ni, és „arra kell működni, hogy ne a sorshúzás, hanem a születés napja határozzon a katonáskodásra való belépésre”, alóla pedig mentes ne lehessen senki. Tudatában volt, hogy a mezőgazdaságra, az iparra, a tudományra szükség van, nélkülözhetetlenek egy ország fejlődésében, de mind a mezőgazdász, mind az iparos hasznot húz. A „tudományokban kifejlődött egyén” is, legyen az pap, ügyvéd vagy tisztviselő, munkájáért fizetést kap, ezért nem igazságos, ha a katonaság alól mentesíttetnek. De ha mégis felmentenék valamilyenüket, szerinte az volna az igazságos, ha „azon időre amely alatt tartoznának katonáskodásban részt venni, példának okáért 19 éves koruktól kezdve 30 éves korukig egy bizonyos összeget fizessenek a rendes adón felül”. Ezekből a plusz összegekből felállítható lehetne egy országos hitelintézet, mely segítségére volna a kölesönzésre szorulóknak, és megszabadítaná azokat az uzsorások kamataitól.

Arra inti gyermekeit, hogy ha „a megírt célt elértek, ettől soha, de soha el ne álljatok, mert csak így lesz az országos közterh viselése igazságosan elosztva”. Ugyanakkor azt is tanácsolja, hogy olyan képviselőket válasszanak, akik becsületesek, „lélekismeretesen védnek az országgyűléseken, s ha látjátok, hogy tévelygésekre mutatnak, hívjátok vissza, válasszatok mást”.⁵⁴

A tulajdonában lévő eredeti okiratok mellett Nagy Elek személyi irattárában számos dokumentumot őrzött meg másolatban is. 1847-ben például, azt követően, hogy hazaérkezett az országgyűlésről, az őt érdeklő irományokról másolatokat készített. Tette ezt, mert hivatala megkövetelte, de gyűjtötte és megőrizte főképpen azért, hogy azokat az igazságtalanságokat és jogtiprásokat, amelyeket a történelem folyamán a székelyek elszenvedtek, gyermekei ez iratok tükrében láthassák és ismerhessék meg.⁵⁵ A múlt hibáinak, tévedéseinek feltárásában minden háttér-gondolat nélkül csak a jó szándék vezette. Óvva intette gyermekeit, azokért, ami eltelt, a jelenben nem szabad bosszút állni, a sérelmeket pedig, mert a kiegyezéssel lehetségessé vált, csak a „törvényhozó test által kell orvosoltatni”.⁵⁶

Az önéletírás legértékesebb része az a két levél, amelyet 1848-ban Mészáros Lázár hadügy-

miniszterhez intézett. Az első azokat a számításait tartalmazza, amelyeken mint a huszárezred számvevőbiztja fiatal korától dolgozott, és a székely határőrök túlterhelő költségeire vonatkoznak.⁵⁷

Felterjesztésében, folyamódványában és az országgyűlés előtt is kimutatta, hogy az 1212 főből álló székely huszárezredben a főtiszteket leszámítva a székely huszár családok évi költsége 96 960 forintot tett ki, ami 84 év alatt 8 106 240 forintra emelkedett. A székely gyalogezredek esetében, a két ezred létszámát 4308 főre tette és a 40 forint átlagkiadással számítva, azok költségeit évi 172 310 forintban állapította meg, ami a határőrség felállításától kezdődően összesen 14 474 880 forint kiadást fedett. Nagy Elek számításai szerint a székely határőr családoknak, a rájuk erőltetett katonaság miatt, nem számítva a közmunkákat és az egyéb szolgáltatásokat, a háborúban a véráldozatokat stb., az osztrák hatalom 1847-tel bezárólag összesen 22 581 120 forintot kellett volna, hogy kárpótlásul visszatérítsen.⁵⁸

A Mészáros Lázárhoz intézett második levele, egybevetve az elsővel, azért is érdekes, mert a katonatiszt szemszögéből – ne feledjük, hogy felsőbb osztrák tisztú képzésben ha nem is részesült, de közöttük emelkedett hadi írnokból számvevő századossá – tette meg javaslatait a hadsereg megreformálására. Nagy Elek egy tényleges és egy bármikor használható tartaléksereg létrehozásában látta az új magyar hadsereg államköltségeken való fenntartásának és megreformálásának lehetőségét.⁵⁹ Mivel mindkét levélben és az önéletrésében is világosan, közérthetően fogalmazott, ezért utólag a kimutatásainak és elképzeléseinek a leírása a hadsereg átszervezéséről csak Nagy Elek szavainak a megisméltése volna, elemzése pedig egy katonai szakember feladata lenne.

Nagy Elek még csak hadiírnok volt, mikor mind a gyalogezred, mind a székely huszárezred francia háborúk alatt összekuszálódott zavaros pénzügyeit rendbe tette. Ennek során, megismerve a székely huszárezred teljes archívumát, kimutatásaival és jelentéseivel elérte, hogy a székely huszárok 1827-től ingyen kapják a szíjszerszámokat, ami évenként átlag 20 forinttal csökkentette a katonai kiadásait. Főszerepet

játszott a lóbeszerzési alap létrehozásában, és egyik kezelője volt, mint számvevőbizt, egészen 1849-ig. Az 1847-es országgyűlésen neki köszönhetően ismerték meg a statusok és a rendek azokat a valós állapotokat, amelyek a határőrség katonai intézménye miatt a székelység nagy részére nehezdedtek. A világosi fegyverletételt követően az ő hozzáállásának, lelkes munkájának volt köszönhető, hogy a szabadságharc ideje alatt összezavarodott, átláthatatlanná vált háromszéki árvaügyek tisztázódtak, és dokumentumai rendszereződtek. Neki köszönhető, hogy 1855-ben a kincstár ellen elindított perével a felsőháromszéki falvak visszakapták revindikált havasait, és utolsó audenciájával elérte azt, hogy a király az összes, a határőrség kezelésében lévő birtokot és ingatlant visszajuttatta jogos tulajdonosaiknak.

Nagy Elek 1872-ben meghalt, és akkor még nem zárult le annak az alapnak a kérdése, amelynek létrehozásában részt vállalt, úgy gondoljuk, ha nem is lehetett már köze a további eseményekhez, nem távolodunk el a vele kapcsolatos témától, ha egészében bemutatjuk a közérdeket hatékonyabban szolgáló hivatott közalap szétmorzsolódásának a sorsát is. Úgy gondoljuk, hogy ha még él, Nagy Elek is azért harcolt volna „a penájával”, hogy az említett, sok anyagi áldozatot követelő alap egyben maradjon, és jelentékeny összegével a székely közérdeket szolgálja.

Jegyzet

(Nagy Elek életútjának és munkásságának megírásakor az önéletrés mellett Bona Gábor: **Tábornokok és törzstisztek az 1848/48. évi szabadságharcban** (3. átdolgozott, javított kiadás), Heraldika Kiadó, Budapest 2000. és PÁLMAJ József **Háromszék vármegye nemes családjai**, Sepsiszentgyörgy, 1901. adatait használtuk fel.)

1. Sepsiszentgyörgyi Nagy Elek 1848/49-iki magyar szabadságharcbeli honvéd alezredesnek Önéletrajza (sz. 1799 mh. 1872.) (a továbbiakban Önéletrajz), 35.
2. Pálmay József: **Háromszék vármegye nemes családjai**, Sepsiszentgyörgy, 1901. 331. 2. lábjegyzet
3. Önéletrajz 18–22.
4. Önéletrajz 22–27.
5. Egyed Ákos: **Háromszék 1848/49**, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978, 81.
6. Az Agyagfalvi gyűlést követő eseményekre és Háromszék önvédelmi harcára vonatkozóan lásd: Egyed Ákos im.; uő.: **A korszerűsödő és hagyományörző Erdély I.** kötet, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1997. 187–205 és 238–261; uő.: **Az 1848-i agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés – ahogy a résztvevők látták**. In: **A székelység**

története a 17–19. században. Válogatta és összeállította Egyed Ákos és Magyarai András. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001. 70–119; Jakab Elek: **Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re.** Budapest, 1880.; Kóváry László: **Okmánytár az 1848–49-i erdélyi eseményekhez.** Kolozsvár, 1861.; Nagy Sándor: **Háromszék önvédelmi harca 1848–49.** Kolozsvár, 1896; Székely Gergely: **Hetvenhárom év itthon. Korrajz és politikai elmélekedések.** Brassó, 1895; Szentkatolnai Bakk Endre: **Kézdivásárhely s az ottani Janesó családok története.** Kézdivásárhely, 1895; Zepezsaner Jenő: **Udvarhelyszék az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején.** Székelyudvarhely, 1999; Demeter László: **Erdővidék a szabadságharcban 1848–1849.** Barót, 1998. 9–52.

7. Egyed Ákos i.m. 1978. 109.

8. Egyed Ákos i.m. 1978. 110.

9. Kóváry László i.m. 121–126.

10. Egyed Ákos i.m. 1978. 152.; Demeter László i.m. 23–26.

11. Önéletrajz 30.

12. Egyed Ákos i.m. 1978., 157–160; Bakk Endre i.m. 371–372; Nagy Sándor i.m. 47–48; Demeter László i.m. 31–44.

13. Egyed Ákos i.m. 1978. 160.

14. Székely Gergely i.m. 31.

15. Egyed Ákos i.m. 1978. 163–170.

16. Önéletrajz 30.

17. Önéletrajz 30–31. Lásd bővebben az ezekről szóló fejezeteket.

18. A rendelet másolatát lásd Önéletrajz 32.

19. Bona Gábor i.m. 533.

20. A rendelet másolatát lásd Önéletrajz 32.

21. Kinevezésének másolatát lásd Önéletrajz 32–33.

22. Önéletrajz 33.

23. Másolatát a jelentésnek lásd Önéletrajz 34; Az életrajzból hiányzik egy oldal, így a jelentés töredékben maradt meg. A fordítását lásd a függelékben.

24. A rendelet másolatát lásd Önéletrajz 35. Mivel egy oldal hiányzik, az átiratnak csak a vége van meg. Fordítása a függelékben.

25. Önéletrajz 35.

26. Önéletrajz 35–38.

27. Önéletrajz 35.

28. Önéletrajz 35.

29. Önéletrajz 38. A levél fordítását lásd a függelékben.

30. Önéletrajz 39. Az értesítés fordítását lásd a függelékben.

31. Önéletrajz 40. A rendelet fordítását lásd a függelékben.

32. Önéletrajz 40. Az értesítés fordítását lásd a függelékben.

33. Önéletrajz 40–41.

34. Önéletrajz 41. A bizonylat fordítását lásd a függelékben.

35. A német nyelvű okmány eredetije az ükunoka Nagy Márta birtokában van, Sepsiszentgyörgyön.

36. Önéletrajz 42.

37. *Magyar Futár*, 75. szám, 1856. december 14.

38. Erre vonatkozóan lásd bővebben a kötet végi résztanulmányokat.

39. Önéletrajz 43. A határozat fordítását lásd a függelékben.

40. Önéletrajz 43.

41. Pálmay József i.m. 332.

42. Dr. Endes Miklós: **Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig.** Reprint kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 486.

43. Benczédi Gergely: **Berde Móza életrajza**, Budapest, 1901. 34.

44. *Nemere*, X. évfolyam 17. szám, 1880. február 26.

45. *Kolozsvári Közlöny*, 1866. évf. 105–111. számok.

46. A családra vonatkozó adatokat Pálmay József i.m. 303, 332. és a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonát képező gyászjelentő törzsgyűjtemény erre vonatkozó gyászjelentői alapján állítottuk össze.

47. **Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére** (A továbbiakban: Háromszék vármegye. Emlékkönyv), Sepsiszentgyörgy, 1899. 178.

48. Ifj. Nagy Elek életére vonatkozó adatokat az említett emlékkönyv és a halálakor közreadott nekrológ alapján állítottuk össze. *Székely Nép*, XLIV. évf. 29. szám, 1926. ápr. 15.

49. Pálmay József i.m. 331–332.

50. Sepsiszentgyörgyi Nagy Elek gyászjelentője a Székely Nemzeti Múzeum gyászjelentő törzsgyűjtemény N-betűs köteg l.sz. 27/889 h.

51. **A nemes Erdélyi Fejedelemség három Nemzetből álló tekintetes Statusaihoz és Rendjeihez alázatos könyörgő levele az adózás és azt Követett Terhek alá Törvénytelenül huzatott Nemes Székelységnek. Költ Nemes Kolosvár Szabad Királyi Városában Böjtmás Havának 4-dik Napján 1791-dik Esztendőben.** Nyomatvány a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában l.sz. B. 52 697. A latin idézeteket lásd a függelékben, a szöveg fordítását K. József ny. tanár végezte el, akinek ezúttal is köszönetet mondunk.

52. Önéletrajz 3

53. Önéletrajz 11

54. Önéletrajz 37–38.

55. Önéletrajz 35

56. Önéletrajz 37–38.

55=223.....?

58. Önéletrajz 12–13.

59. Önéletrajz 21–22 és 22–27.

Életrajza

Nagy Eleknek, melyet szeretett nejeinek és gyermekeinek számokra mint emléket megírt Sepsiszentgyörgyön 1865-ben, életének 66-ik esztendejében

1799-be, július 17-én Háromszéken, Szotyorban születtem, sorsomhoz képest Sepsiszentgyörgyön részint a református rektornál, részint a német normális tanodába 1814. március 31-ig tanultam, nem voltam tanulóársaim között sem a legjobb, sem a legrosszabb.

1814-ben az országban létezett hadikormányzó egy utazása alkalmával megtekintette a Sepsiszentgyörgyön katonai hatóság alatt volt német normális tanodát, amely alkalommal úgy nyilatkozott, hogy miután nagy szükség van a katonaságnál írkokokra, azok, akiknek jobb írásuk van, ha magukat jelentik (ha kiskoriúk is), az ezrednél írkokoknak felvétetnek.

Ennek folytán én is jelentettem magamat 15 éves koromban, és sikerült az első székely gyalogezrednél, hogy 1814-ben április 1-ső napján mint írkok felvettem, de fájdalom, alig múlt el egy néhány nap szolgálatomba lépésem után, keserves szemrehányásokat kelle szenvednem bajtársaimtól, hogy mind írásban, mind a számolásba, mind a német nyelvben nem voltam oly kiképzettséggel, amint azt egy írkoktól követelték.

Megszomorodva a világba, magamra hagyva, hátrahúztam magamat, mindent túrtem, szenvedtem, azonban éjjelt-nappalt összetettem, minden üres órákat csak arra szenteltem, hogy a katonai számvevőiséget illető alapszabályokat olvassam és tanulmányozzam, s emellett az Istent kértem segítségül.

Imáim nem is maradtak siker nélkül, mert szakadatlan szorgalmam annyira vitt, hogy számvevő Spátsék Gáspár úr ajánlatára, aki pártfogolt már 1816-ik év végével, rám bízta az ezred kormánya az ezrednél a háborúk alatt 1809-től 1816-ig restanciába maradt pénz- és egyenruha számadások kidolgozása vezetését, fizetésem megjobbításául.

Én a rámbízott munkákat már 1818 vége felé oly szerencsésen és kitüntetéssel végeztem be, hogy a székely huszár ezredes Fikweiler kérelmére 1818. november 1-ső napjától kezdve a székely huszárezredhez egy dicsérettel teljes decretummal, ddtó 1818. október 24-ről, 620 szám alatt (melyet eredetileg megkaptok kedves gyermekeim a számotokra félretett irományaim között:) átrnszferálttamm, ahol szinte 1809-től 1816-ig a pénz- és egyenruha-számadások kidolgozása és rendbehozása jutott részembe, de ahol a számadások oly zavarba voltak, hogy az ezred 18 534 fr 24 4/8 kr-ral pengőbe

adása volt az álladalomnak, amely adósság lerovására Fikweiler halála után ezredes Gróf Kálnoki Jánosnak 1/3-ad rész fizetésének levonása elhatároztatott.

Ezen zavaroknak tisztába hozatala több éveket foglalt magába ugyan, de megkettőztetett örömem volt, mert egyrésztől megszabadítottam az ezredet az adósságtól, és más résztől pedig a kidolgozás alkalmával megismerkedtem az ezred archívumával, megismerkedtem szegény székely huszár családok katona nyomasztó költségeivel is.

Ez alatt 1826. október 26-án megnősültem és társul vettem huszár főhadnagy Kis Gábor leányát, Juliánát, akit itten Sepsiszentgyörgyön nagyatyja nyug. cs. kir. altábornagy Báró Márçant Mihály nevelt, áldás poraira, mert jó és kedves nőt nevelt számomra, aki már majd 40 évek lefolyta alatt soha meg nem bántott, nem szomorított, az Isten őt áldja és tartsa meg számomra még sok évig.

1826-ba jelentettem magamat a számvevő próba letételére és ezt Szebenbe a hadi főkormánynál le is tettem, melynek folytán a cs. kir. főhaditanács 1827-be, március 31-én B. 1215 szám alatt a számvevő hivatal elnyerésére praenotált. Ezen próba letétele alkalmával azon bizalmát is megnyertem a főhadikormánynál, hogy később több rendben szólítottam bé Szebenbe különböző munkák kidolgozására, mely alkalommal soha el nem mulasztottam a székely katona családok terhes költségüket elősorolni, nem mulasztottam el 1827-be a contractio alkalmával erdélyi főhadvezér gróf Hardek őnagyméltóságának az ezredesem jelenlétebe a székely huszárok nyomasztó sérelmeiket és meglábalhatatlan katonaköltségeiket előadni, aminek az lett az eredménye, hogy azon időtől fogva a nyeregszert és szíjjűszerszámot az álladalomtól ingyen kapták.

1831-ben, október 16-tól kineveztettem a székely huszároknál számvevőnek, és csakhamar századosi ranggal díszesítettem; 1838-ban letettem a próbát hadibiztosnágra és a cs. kir. főhaditanács 1844-ben, április 17-én I. 1122 szám alatt hadibiztosnak praenotált; úgy szinte 1845-ben, szeptember 12-én B. 3443 sz. a. megengedte hogy a Háromszék közgyűlése által rám ruházott táblabírói címet elfogadjam; itten megjegyzem, hogy noha a hadibiztosni próbát csak oly egyének tehetik le, akik philosophiát és törvényt jelesen absolválták, én ezen hiányt folytonos olvasásom és tanulmányozásom által tökéletesen kipótoltam, úgyannyira, hogy a próbát dicsérettel állottam ki; lásd később Justitzminister gróf Nádasdi elismerését.

Ezen előléptetésem által Nagyobb út nyílt nekem a katonáskodó székelyek sorsán segíteni; mint gazdászati referens nem is szüntettem meg folytonosan nyomatókos kéréseket felsőbb helyre az ezred útján tenni, de főképpen beadtam 1839-ben 853 szám alatt

egy hiteles kimutatást az ezred útján arról, hogy segítsenek, mert a huszár családok nem győzik a katona költségeket fedezni, tekintse meg a felség hogy ezen családok csak 1815- től kezdve 1838-ig a lovak és egyenruhára az 1140 főből álló létszámra évenként a 80 fr 91 200 forintot, összesen 19 év alatt 1 732 800 forintot pengőbe adtak ki, de fájdalom, ezen feladásra is semmi kedvező válasz nem adatott, s így elhatároztam magamban 1846-ban, szeptember 18-án erdélyi hadvezér báró Puchner altábornagynak személyesen a magam nevemben egy munkát beadni, amelybe kimutattam a székely családok sérelmeit, úgy azt is, hogy amíg a törvényes úton segítve lesz, mi módon lehetne a családokon segíteni és sérelmüket enyhíteni.

Ezen munkám szívére hatott a tábornoknak, magához hívatván megrendelte, hogy magának bővebb ismeretséget szerezhessen, írjam le a székely katonák, úgy szinte az oláh katonák jelenleg fennálló alaprendszabályait, katonai és polgári állásukat.

Ezen rendeletnek tehetségem szerint megfelelttem, és 1847-ben beadtam egy 80 ívből álló kimutatásomat egy azt kísérő jelentésem mellett.

Ezen munkám beadása után – nem tudom mi módon – az erdélyi országos bizottmány, amely a székely katonáskodó nemzet rendezésére volt kinevezve, azt a határozatot hozta, hogy főkörmányzó gróf Teleki József őnagyméltósága kéressék meg őfelségénél azon engedélyt kieszközölni, hogy engemet a bizottmányhoz berendeljének.

Ezen határozat folytán 1847-ben, október 6-án 501 elnöki szám alatt erdélyi hadvezér báró Puchner tábornok azon rendelete érkezett az ezredemhez, miszerint őfelsége megrendelte, hogy én az országos bizottmányhoz megjelenjek, ezen magas rendelet nyomán 1847-ben, október 10-én elindultam és 14-én Kolozsvárt megérkeztem, ahol bizottmányi elnök nagyméltóságú gróf Mikó Imre főkörmányszéki tanácsosnál magamat feljelentettem, ahol nékem a székely nemzet rendezésére vonatkozó irományok adtak által, úgymint:

a) az 1794-ben az országgyűlés által kikészített, a székely nemzet rendezését illető plánum

b) a kir. főkörmányszéknek 1796-ban, május 4-én 415 szám alatt ezen plánumra adott véleményével és az udvarhelyi székely nemzetnek 1791-ben beadott kérelmével együtt

c) ezen tárgyra vonatkozó véleményét és jegyzőkönyvét 1810-ben, október 15-én őfelsége rendeletéből Bécsbe összegyűlt vegyes bizottmánynak, amelyet őfelsége 1819-ben, március 12-én 4770 udvari szám alatt visszaküldött a főkörmányszéknek, és kimondja, hogy az 1794-ben készített plánum nem elfogadható, és megrendeli, hogy az egész székely nemzet ősi és régi szokásuk szerint collustráltassék

d) egy jegyzőkönyvet, mely 1820-ban Kolozsvárt, június 20-án 6636 szám alatt a főkörmányszék és az erdélyi hadi kormány tagjai által a collustratióról vegyesen készítettet

e) egy jelentését a főhadikormánynak, melyet 1820. december 13-án a bécsi főhaditanácsnak beküldött a collustratiót illetőleg

f) egy jelentését a kir. főkörmányszéknek őfelségéhez 1820-ban, október 26-án 8190 szám alatt a collustratiót illetőleg.

g) őfelségének legfelsőbb rendeletét 1847-ben, augusztus 25-ről, és erre a főkörmányszéknek 1847. december 3-án 11936 szám alatt őfelségéhez tett jelentését.

h) és végre az 1846-ban, az országos bizottmány által kidolgozott, a székelyek organisációját illető újabb plánumát.

Miután ezen irományok nekem azon megjegyzéssel adtak által, hogy én azokat szorgalommal átolvassam, és véleményemet a közelebbi bizottmány gyűlésébe a tanácskozás rendén nyíltan kimondjam, kötelességemnek tartottam legelsőbben is az udvarhelyi székely nemzet által az ország gyűléséhez 1791-ben beadott kérvényét átolvasni, hogy ebből az ők sérelmeiket is megtudjam, mely kérelmet örök emlékül ide azért írom be, hogy abból a székely nemzet eredetét és jogait ti is, kedves gyermekeim, megismerjétek.

Tekintetes Statusok és Rendek!

Felderülvén már valahára azon óhajtott időnek kívánatos hajnala, melybe a királyi felség minden alatta lévő nemzeteknek törvényes szabadságukat kegyelmesen megígérni méltóztatott; mély tisztelettel jelent meg a tekintetes statusok és rendek előtt a nemes eredetű, de a lefolyt időnek mostoha forgási között az alacson szolgaság terhe alá rekesztett székely nemzet, a törvény s azt követő királyi diplomák és felséges affidatiók erejek szerint régi nemesi szabadságba és öt örökség szerint illető szabadságba visszatétetni kívánván ugyanis;

nem büszkélkedő elmének nyughatatlan vágyakodásából, melyet ily alázatos kérésnek módja talán meg sem engedné, hanem megromlott törvényeinek, elnyomatott nemesi szabadságának, megváltozott régi törvényes szokásainak hajdani lábra való állítása ösztönétől indíttatván, könyörög – könyörgésének pedig okait a törvény és királyi diplomák erején fundálván, reméli, hogy a tekintetes statusoknak és rendeknek nem fog terhőkre válni, midőn azoknak eredetét a régiebb erősségekből lehozni szándékozik.

A Scithák amaz északi jeges tartományoknak emlékezetes lakosi, midőn Bálambernek, vagyis Bálémirnek, amaz ők első emlékezetes királyuknak vezér-

sége alatt tízszáznyolcvanezer emberből álló táborokkal a Tanais vizen átköltözvén a 971-dik esztendőben Európába bejöttek, s itten a gothusokat, gépidákat, dakusokat és több nemzetségeket fegyverrel meghódoltatván Erdélybe, mely akkor Dáciának, és Magyarországra, mely Pánóniának és Jazigiának hívatott, megtelepedtek, annakutána az egymás rendében következett királyok alatt, végtére pedig a nagy Attila híres vitézsége által birodalmukat a legfelsőbb hatalmasságra emelték volna; a szerencsétlen visszavonásnak, mely minden monarchiát megemészteni szokott, áldozatai lettek, Ellák, Dengezics és Irnák, Attila három fia egyenletlenségök által utat nyitott az alattuk való nemzeteknek feltámadásukra és szolgálai jármuknak nyakukból való kivetésekre. Sokrendbéli szerencsétlen ütközetek után Attilának még életben maradtott kisebbik fia, Irnák az ő kevés számból álló népével az európai Scithiába költözött, más része pedig a szerencsétlen népek Erdélynek azon részét, mely ma is székel székelyek, vagyis szélybeli földnek neveztetik, kiűzvé onnan az ott lakó népeket, mint vérrel szerzett drága örökséget megszállootta, és noha nagy Attila jármá alól akkor felszabadult nemzetiségek ezen eddig rajtok uralkodott maroknyi népet ezen földről kitorolni sokképpen törekedtek is, magukat mindazonáltal a földüket ennyi sok ellenségük ellen is oly hatalommal megtartották, hogy abból semmit el nem vesztvén még akkor is, midőn a 884-dik esztendőben a magyaroknak harmadik kijövelelkekkel a hét kapitányok Pannoniát és több ahhoz tartozó hajdan meghódolt tartományokat, mint régi örökségeket visszaszereznék, ezen már székelyeknek neveztetett nagy Attila régi fiai magukat meghódoltatni nem engedték, sőt a Hetumoger, vagy Hét Magyar kapitányoknak bátran eleikben állván, régi törökösseinek lenni megismertették, egymással kezdet fogtanak, scithiai ősi szabadságukban, jussokban, törvényeikben és szokásaikban megtartattanak nemcsak, sőt magok ezen székelyek vezettétvén a magyarok táborát, mint hajdani vitézségüknek, mint régi atyafiságos szereteteknek példás jeleit mutatták, amint ezt ama legrégebb írónak szavaiból így olvassuk [fordítását l. a függelékben, F.1.]: *Transactis autem (scilicet in Civitate Atilae Regis), quibusdam diebus Dux Arpad et sui Nobiles, communi Consilio miserunt Exercitum contra Menumorunt Ducem Bihoriensem; cui Exercitui Principes et Ductores facti sunt Usubuu et Vélek qui egressi sunt de Insula, equitantes per Sabulum et Fluvium Thysciae in Porta Beuldu transnavigaverunt et inde equitantes iuxta fluvium Couroug Castra metati sunt etc. Et omnes Siculi qui primo erant Populi Atilae Regis, audita fama Usubuu, obviam pacifici venerunt et ante Exercitum Usubuu in prima acie contra Menumorout pugnaturi caeperunt, et ipsi Hungari praecedentibus Siculis, una contra Menumorout equitare coeperunt. Quod cum audivit Menumorout quod Usubuu et Vélec, nobilissimi milites Ducis Arpad cum Valida manu praecedentibus Siculis contra eum venirent, timuit ultra quam debuit. Tertio autem die ordinatis Exercitibus ad castrum Bellard Hungari egressi sunt, sicut e conversio milites congregati ex diversis Nationibus contra Usubuu et suos Milites pugnare coeperunt. Siculi et Hungari ictibus Sagittarum multos homines interfecerunt. Usubuu et Vélec, per Ballistas centum viginti quinque milites occiderunt, et pugnatum est inter eos duodecim dies, et demilitibus Usubuu viginti Hungari, et quindecim Siculi interfecti sunt. Tertio decimo die autem, cum Hungari et Siculi fossata Castrum implevissent, et schalis ad muros ponere vellent, Milites Ducis Memumorout videntes audicam Hungarorum caeperunt rogare hos duos Principes Exercitus, et aperto castrum, nudis pedibus suplices ante faciem Usubuu et Vélek venerunt etc.*

Megtetszik innen, hogy az Attila nemes véréből származott székelység még Scithiából hozott, és azt sok jeles dolgaival fényesített ősi szabadságát soha örökre el nem veszette, az hét kapitányok által is meg nem győzetett, szolgaság alá nem vetetett, és csak a magyarokkal nem is verekedett; de sőt, velők mint hajdani valóságos véreivel erejét összekapcsolva, vitézül hódoltatta mindazon népeket, valakik az Attila fiai elpusztulásuk után a magyar birodalmukat elfoglalták vala.

Vitézkedtenek igen is, de nemcsak akkor vitézkedtenek, midőn az harmad renden e földre kijött régi magyar atyafiainak birodalmok visszafoglalásaiban segítségül voltak, hanem még akkor is, midőn az időnek mostoha forgása között az 1289-ik esztendőben azon vitéz magyarok a kegyetlen ellenségnek markában forognának: ekkor megemlékeznek atyafiúi szoros kötelességükről, régi vitéz eleikről, azoknak dicséretes példájokról, és maguk dicsőségük szerelméről elmennek, és erős hadi készüléssel megállják most a prédáló kunoknak, majd a kegyetlen tatárnak számtalan pogányságból álló, pusztító, rabló és tüzzel-vassal kegyetlenkedő seregei útjokat, megverik őket, elszabadítják rabjaikat, és bátorságossá teszik a hazát azoknak rettentő félelmei ellen, amint erről a nagy emlékeztető Negyedik László magyar király a fenn említett esztendőben szeptembernek 17-ik napján kelt diplomájában így emlékezik [fordítását l. a függelékben, F.2.]: *Consideratis Fidelitatibus, et meritoriis servitiis Siculorum nostrorum quae primo Domino Regi Stephano Patri Nostro charissimo, et per consequens nobis cum summo ardore Fidelitatis laudabiliter exhibuerunt. Nam cum Cumani versi in presidiam auso temerario elevato vexillo crimen laese Majestatis non reformidantes, in Hond (Had seu Bellum) contra Personam*

nostram insurrexerant; convenerunt iidem Siculi dubios eventus fortunae non verentes nobis cernentibus, contra ipsos Cumanos et aciem eorum, se se viriliter et laudabiliter opposuerunt et in eodem praelio nobis multipliciter moeruerunt Complacere. Praeterea cum perfida Gens Tartarorum Regnum nostrum Hostiliter et crudeliter adussisset, et maximam partem Regni nostri Vastibus diris et spoliis peragrasset, ac infinitam multitudinem Regni nostri in sua feroci captivitate abduceret, et idem Tartarii spoliis, bonis, et rebus Regni nostri onerati ad propria remearent praedicti siculi contra insultum et Rabiem eorumdem Tartarorum pro libertate Patriae Gentisque suae Castra Toroczkon objecerunt, et contra eosdem Tartaros laudabiliter domicaverunt, eodemque constictu plusquam mille Homines de miserabili et enormi captivitate eorumdem Tartarorum liberaverunt.

Nem a puhaság szennyiben keresvén tehát a nemes székely nemzet dicsőségét; nem csoda, ha minden adománylevelei és diplomái annak hasznos szolgálatait, jeles viselt dolgait és bátor elmével, s vitéz fegyverével szerzett érdemeit foglalják magukban. Emlékezetes még ma is a keresztény világ előtt ama dicső emlékezetű Második András magyar király alatt a saracenusok ellen az 1217-dik esztendőben tett vitézsége, és annak érdemével a Tabur hegyén nyert és országok birodalmánál becsesebb királyi adománylevele a székely nemzetnek. Tudva vagyon ama halhatatlan emlékezetű első, vagyis Corvinus Mátyás király idejében és vitéz vezérlése alatt bizonyított hívsége, melyek hogy nem az historiák kedvezésből származott költemények legyenek, nem lehet nem említeni csak a mindjárt tisztelt dicső Mátyás királynak az 1475-ik esztendőben az akkori erdélyi vajdához bocsátott ily rendű parancsolatját [fordítását l. a függelékben, F.3.]: Nos Mathias Dei Gratia Rex Hungariae, Bohemiae etc. Fideli Nostro Magnisco Blasio Magiar de Mera Vojvodae Nostro Transilvano, et Comiti Siculorum ejusque vices gerentibus, Salutem et Gratiam! Cum praecipua Conditio Regalis Nostrae Curae sit ut omnes et singuli fideles Statum Nostrum Regium promoventes praemii condigni vicem accipiant; ideo consideratis summa fide et strenuo semper belligerandi studio dicatorum Fidelium nostrorum universorumque Siculorum; Fidelitatis vestris barum serie mandamus firmissime; ut siquidem Fideles nostri Siculi nullis prorsus precumiaris exactionibus sive nobis, sive hominibus nostris, obstricti a perpetuis temporibus dignoscantur, nisi spontaneis et promptis oblationibus ad nostri et aliorum Serenissimorum Regum Hungariae Conjugiorum et natorum hilaria etc. ut illud ex aliis Literis nostris ipsis in formam Privilegii redactis uberius intelligere poteritis etc. Datum in castris nostris ad obsidionem Fortalitii

Modra metatis, feria quinta proxima post Festum Conceptionis Beatae Mariae Virginis anno Domini Millesimo Quadringentesimo septuagesimo tertio.

Semmi nem fér ennyi sokrendbeli diplomák és felséges adománylevelek hitelének támogatására mindazonáltal, hogy az érdem és annak jutalma már a törvény által is, mely mindeneknél többet tézsen, megerősítették, és örök időkre fennmaradóvá tették, imhol a székely nemzet kiváltképpen való nemességét megerősítő törvény, mely a decretum harmadik része negyedik titulusának tartása szerint így következik [fordítását l. a függelékben, F.4.]: Sunt Praeterea Transilvanis in partibus Siculi Nobiles Privilegiati ab Scithico Populo in primo eorum ingressu is Pannonian propagati, quos nos corrupto quodam vocabulo Siculos appellamus, dissimili penitus lege ac consuetudine gaudentes, rerum bellicarum expertissimi, qui per tribus et Generationes atque lineas Generationum (antiquorum more) Hereditates ac officia interesse partiuntur et dividunt.

Ily nemes, ily különös és ily érdemes fegyverviselő nemzet lévén tehát e székelység, nem csoda, hogy maga magának sokféle szép praerogativákat, királyi diplomákat és vitéz dolgairól emlékező bizonyosságleveleket érdemelt. Innen vagyon, hogy különös törvényekkel és más nemzetektől megkülönböztetett szokásokkal élt, földét mint vérrel szerzett és nem királyi adományból nyert örökségét egész hatalommal bírta, és nemzetén kívül való tiszteket nem ismert.

Innen következik ama három nevezetes rendekre lett elosztása, ugymint primores, kik közöttök jeles, viselt dolgaik érdemével magukat megkülönböztetvén elsőbbségnek és tisztelnek tétettek. Primpili, kik lovon, és pixidarii, kik gyalog hadakoztanak; egymástól ugyan magok rendekre nézve megkülönböztetett, de mindnyájan egyenlő szabadsággal bíró valóságos nemesek, melyet bizonyít Első Ferdinánd magyar királynak a királyi jövedelem kikeresése végett kibocsátott commissariusai, az 1552-ik esztendőben költ ezen visszaírások [fordítását l. a függelékben, F.5.]:

Siculi in Communi omnes sunt Nobiles, et ab omnibus Contributionibus exempti, distincti tamen in tres Ordines, quorum qui praecipui sunt vocantur Nobiles, qui quasi Baronum, et Patriciorum loco habentur; alii vocantur lingua eorum lófő székelyek, ipsi latine Primpilos vocant, qui quasi equestris sunt ordinis. Reliqui sunt ceu Plebei, omnes tamet et dictum est Nobiles.

Melyre céloz mind a fennemlített Első Mátyás királynak diplomája, mind pedig az előhozott decretalis törvénynek szentsége.

Az 1559-ik évben július 12-ik napján Fejérvárott tartott gyűlés is megismeri a székely nemzetnek

ily kétség felett való szabadságát, midőn országostól azt végzi [fordítását l. a függelékben, **F.6.**]: Ut primores siculi universi qui videlicet juxta veras Radices ex avis et atavis Primipilis descenderunt, et quorum majores, tempore divi Mathiae Regis et aliorum Regum probe militarunt in posterum quoque ne dicentur, imo in antiquis Libertatibus illaesi serventur, ad portas vero connumerentur solum inquilini servi et promiscua Plebs. Ilyen 1562-ben 20 januáriusban költ végzés is, holott iratik [fordítását l. a függelékben, **F.7.**]: Primores et Primipili siculi a decimis pendendis semper sint immunes, Bonaque et Homines eoque ut Nobiles Comitatum suos Jobbagiones possideant. Hasonló ismét az 1597-ben április 17-ik napján tartott gyűlésnek is azon végzése, melyben meghatározott, hogy a székelységen lévő jobbagynak a fejedelem is primipilarist ne adhasson. Ura manumissioja ellen ezekben [fordítását l. a függelékben, **F.8.**]: Nec exillis qui ad Jobbagionatum detrusi fuerant, aliquis in ordinem Primipilarem assumatur.

Mely a valóságos nemességnek bizonyosága.

Idevaló az is, amit az 1599-ben november 20-án kelt végzés tart, hogy a székelycyk semmit egyebet az uralkodónak fizetni nem tartoztak, hanem midőn az uralkodó változott, mennyegzőt tartott, avagy férfi magzatja született, a plebeusok, avagy pixidariusok hat ökör közül egyet, mely ökörsütésnek mondatott önkényt való adományból fizetnek.

Nem lehet itten elhallgatnunk ama Első Rákóczit, országunknak és nemzetünknek vitéz fejedelmét, ki méltó tekintetbe vevén a székelycyk hívséges szolgálatját, őket régi szabadságukban kegyelmesen megerősíteni méltóztatott. De ha semmi egyéb erősségeket nem említenék is, ki hozhatná kétségben ama dicső emlékezetű Első Leopoldus adománylevelét, ki maga királyi diplomájában a székelycyknek ily kérdés felett való szabadságukat eképpen újította meg [fordítását l. a függelékben, **F.9.**]: Siculi Genus hominum bellicosissimum, ab omni tributo, ab omni Hybernorum aut aestivorum molestia, decimis et praestationibus ratione bonorum, que sub onere insurgendi possident, velut hactenus, ita et in posterum sint penitus exempti; e contra pro tuenda Patria propriis impensis militare obstricti.

Ezen felséges diploma az, melynek erejével mind a feljebb elszámált törvény és főbb diplomák, királyi levelek megerősítettek, és amelynek megtartására minden következett és következendő uralkodók köteleztettek. Ez az, melynek tartása szerint a decretum harmadik részének negyedik titulásával öszvevetve a múlt ezerhétszázötvennyolcadik esztendőben januárius 26-ik napján kelt decretumban így ír a felséges főigazgató tanács és a székelységnek eredet szerint va-

ló nemességéről: Mivel tudni való dolog az, hogy a székelcy szabadság sok seculumokat, sok királyok és fejedelmek idejét, adományait feljül haladó, nem valamely személy szerint költ különös levél, hanem az egész székelységet illető közönséges indultummal stabilitáltatott régi szabadság, de természet szerént való nemesség.

Ez az végtére, melyet mostan nagy dicsőséggel uralkodó fejedelmünk is kegyelmesen megerősített, és annak tizennegyedik cikkelyének következésére maga királyi propositióinak hetedik punctumában is felséges szándékát az országnak kinyilatkoztatván oly kegyelmesen méltóztatik parancsolni: hogy amiképpen a decretalis törvény tartása szerint minden nemes azon egy szabadsággal, jussal és mentséggel bírnak; azonképpen az ármálisták és egyházi nemesek is, kiknek a citált törvény szerint azon egy nemességgel vagyon, magok törvényes szabadságok élésétől el ne fogattassanak, sőt annak birodalmában visszatéssenek.

Kétségbe sem hozhatja senki, hogy ezen egyházi nemeseken a székelycyk is nem értetnének, de ha mégis találatnék valaki, ki ennek értelméből vetélkedést formálni igyekeznék, emlékeztetjük azt az 1703-ban, áprilisnek 27-ik napján a két natio által diaetáliter tett végzésre, s meggyőzzük 1755-ben a felséges főigazgató tanács által a királyi felséghez tett feladásnak erejével, mely így vagyon [fordítását l. a függelékben, **F.10.**]: Ut nobiles Possessionati siculi instar Possessionatorum Nobilium Comitatus habeanant; unius Sessionis Nobiles siculi, ad instar Unius Sessionis Nobilium Comitatus Reliqui vero Privilegiati siculi ad instar Armillarum in comitatibus habitantium considerati debeant.

Tisztán és minden mentelmeket illető terheknek viselésével meg nem alacsoníttatva éltenek a székelycyk maguk természet szerént való szabadságuknak édességével mind 1662-ik esztendő tájáig, amidőn a csupa atyafiúi édes szeretet okozott eclipsis, arany szabadságuknak ártatlan idejében, melynek emlékezete a mostani terhes és sokféle szolgálatokkal nehezített állapotjával öszvevetve, avagy nem méltán panaszkodhatik-e nemzetünk, midőn eredet szerént való és sok igyekezetöknek veszedelmei között fenntartott drága szabadsága csaknem végképpen elnyomtatott.

Nem méltán panaszkodhatik-e, midőn törvénye, régi szokása és sok rendbeli királyi és fejedelmi adománylevelek szentségei ellen állapotja sokféle tartozások terhével alacsoníttatik, és maguk a tekintetes statusok is nem érzékenyen szenvedik-e, midőn látják természet szerént való atyjokfiat, kiknek nemesi szabadságuk soha semmi ellenkező törvénnyel vagy törvényes végzéssel e mai napig el nem törültetett; törvényekben, szabadságokban, szokásaikban és privi-

legjumaikban az időknél viszontagságaiban annyira elnyomottaknak lenni, melyben magát úgy szemléli, mint oly nemes eredetűhez hasonlítottathatlan maradék, kit ha egyfelől a kezdettel együtt járó ős igazsága, másfelől a mostani kegyelmes uralkodónak igazságot szerető jósága nem biztatna, azoknak régi valóságára lehet visszaillesztéséről csaknem minden reménységét elveszteni.

Midőn látják őket törvénytelen adózással terhelteni, mindenféle nemteleneket illető tartozásokkal szorongatni, gyermekeiket vagy nemzeti, de törvény ellen állítotat katonaságra kényszeríteni, vagy Tyróknak fogadtatni, a tanulástól elzáróztatni és idegen nemzeti előjárók által a törvényes szabadsága és minden privilegiumai ellen vezetni; azokat ti. ilyen sokféle utakon alacsoníttatni, kik néhanapján az országnak legbiztosabb védelmi vitézarsai és a kereszténységnek a kegyetlen pogányság ellen kitétetett antemuraléja, vagyis oltalmazó első kőfala voltak, amiképpen ezek érdemes követeknek kezekbe adatott utasító leveleinkben is feladatattak.

Midőn és több, csaknem előszámlálhatatlan sérelmeinket nem valamely hívségtelenség jegyéből érdemlettük, hanem a szerfelett való hazá- és atyafiúi szeretet okozta minékünk; ugyanis azon szerencsétlen időben, midőn nemes hazánk a fene pogányság markában kegyetlenül hanyattatva szintén elviselhetetlen adózással terheltenék, a szíves és szintén lehetetlenségig buzgó szeretet annyira mozdította szívét a székely nemzetnek, hogy a más két nemzet terhes adójának felsegállítására (noha nem tartoznék) bizonyos pénzbeli segédelmet ígérne, hogy így az országot, melyet sok véres ütközeteknek veszedelmei közt külső ellenségei ellen karja erején oltalmazza, belső szorongatásai között anyai képpen táplálná, oly feltétel mellett ígérte mindazonáltal azt, hogy ebből következő és valamely tartozásképpen való adózásnak terhe ne formáltassék.

Járatlan az a hazá dolgaiban, ki nem tudja, minémű sok rendbeli affidatiók és országos végzések költenek ezekről. Világosok az 1662-ben, 92-ben, 94-ben, 98-ban, 1700-ban, 1701-ben és más időkben lett diatális végzéseknek szavai, midőn a többek között az íratik. A nemes székely natio a más két natio terheltségét, mind a maguk atyafiúi szereteteket ismervén, ígérték 35 000 forintokat és ismét. A székelységen, mind a szabad és jobbágyrend, akinek négy vagy több ökre vagyon, adjon egy-egy tallért, akinek két ökre, fél tallért vagy egy forintot, akinek semmi marhája nincsen, négy ember egy tallért. Mivel pedig az országnak ilyen rendkívül való szükségében és pusztult állapotjában nemesi szabadságuk sérelmével kényszerítettek mostan az adózásra lépni. Isten az idegen nemzetet az országból kivívni, adózással újabban ne terheltesse.

És hogy ezen segedelem adásának módjai a székely nemzetre nem erőszakosan tétett legyen, bizonyítja azon országos gyűlés végzése is.

A székelységet pedig nagyságod főembere (commisarius) által találtassa meg Udvarhelyt, holott önekik közönséges gyűlések léssen Szentgyörgy napja előtt való hétfőn, hogy az uniónak tartása szerint az ország főbb részeit megszáván, akik ebben a terehviselésben egyetértenek, ők is abbéli segítségeket meg ne vonják. Nem is vonták meg segedelmeiket kérésekre a két nemzetnek, sőt szabadságuknak nem remélt romlásával igen is sokat cselekedtenek. Az 1662-ik esztendőől fogva folytatták a hazá szerelmétől gyulladozó székelyek azon adózásnak terhét, mely idő alatt sok évben protestáltak, hogy ők azt nem tartozásból, hanem a királyhoz és hazához buzgó szeretetből és szánakozásból hordozzák, úgy pedig, hogy terhes körülményeik a hazának jobbra változván, többször ilyenre nem kényszerítessenek. Kiteszik az a feljebb elszámolt diatális végzésekből, de hogy egyebet elé ne hordjunk, említjük a székely nemzetnek 1696-ban október 19-én a fejevári ország gyűlésre benyújtott solemnis protestatiója és arra tett válaszáat akkor uralkodott felleges I. Leopoldusnak, mely protestatio így olvastatik:

A nemes Erdély országának két nemzetből, úgymint a nemes vármegyékéből és szász natióból álló statusi, őnagyságok s őkegyelmek előtt, a harmadik, úgymint a nemes székely nationak solemnis protestatiója: Az nyilván vagyon nagyságtok, kegyelmek előtt a mi kegyelmes koronás királyunk őfelségétől adott kegyelmes diplomájából nekünk elejtől fogva usuáltatott nemesi szabadságunknak confirmálása, mely is azt continálja, hogy székely natióul portio, quartely és semminémű contributio-adással nem tartozunk, azlért jó emlékezetében lehet nagyságtoknak, kegyelmeteknek, hogy mikor elsőbben a kolozsvári gyűlésben felvettetett, akkor cum protestatione semel pro semper vállaltuk volt fel, hogy nagyságtokat és kegyelmeket szeretetünkéből és nem kéntelenségünkéből a nagy terehviselésben segítjük, mely miatt már nagyságtokhoz és kegyelmekhez mutatott szeretetünkéből származott szeretetünknek gyümölcse az, hogy amint látjuk, sokaktól megvettünk is, több mérges szókkal is illetettünk, és arra jutottunk, hogy egy egyházi nemes embernek adója többre megyen, mintsem némely helyeken lévő vármegyei parasztembernek az adója. Azért cum solemnis protestatione azt mondjuk, hogy mi mindenkben a mi kegyelmes urunk őfelségétől nekünk adott kegyelmes diplomájához akarjuk magunkat tartani, kire nézve nagyságtokat és kegyelmeket kérjük, hogy akaratunk ellen reánk se portiót, se quartely, se egyéb contributiót ne vessen, mert különben valameddig urunk őfelségének erről diplomája ellen való parancsolatját nem látjuk, mellé nem állunk, hanem

ha különben nem lehet, mi alázatos supplicatióknál által folyamadunk az urunk őfelsége lábához. Amint hogy nem lévén fogantja kérésünknek tüstént a szükséges orvoslás végett a felséges udvarhoz folyamodván a következő 1700-ik esztendőben márciusnak 21-ik napján Bécsben költ kegyelmes királyi resolutio őket aképpen vizsgáltta Leopoldus etc. [fordítását l. a függelékben, **F.11.**]: Quam domissam apud nos Instantiam Natio Siculica fecerit supplicando ut ipsam intuitu fidelium Servitorum suorum et vigore Regii Nostrae Diplomatis ab ulterioibus praesentationibus et Quartiriis immunes reddere, clementissime dignemur, ex adjecto humillimo Memoriali uberius intellegitis.

Verum quemadmodum Nobis Fidelia, Egregia et profiquis servitia a dicta Natione, praeseritum in his ultimis Belli Temporibus praesentia optime nota sunt; ita etiam ex Paterno quo eandem Nationem prosequimur affectu, ad axaudiendum illius Preces, et ipsis deferendum prout essemus si notoriae praesentes necessitates et conjuncturae id admitterent quae unicum impedimentum sunt, quod Regna et Provinciae nostrae debita consolatione contra mentem et Clementiam nostram defacto frui non voleant: His autem a Divina Bonitate (uti speramus) brevi sublatis, repetita etiam Natio Siculica optatam sublevationem et almae pacis, fructus omnia sentiet. Noveritis proinde vos, Haec praefatae Nationi pluribus repraesentare, et eandem ad continuandas per breve adhuc tempus praesentationes, omni meliori modo disponere, simul autem securam reddere, quod sicuti nos e probis ejus animis, notoria fidelitate, Zelo et devotione omnia speramus, ita vicissim gratias nostras Caesareo Regias largiter expertura sit. Quas vobis quoque in omne Tempus benignissime corroboramus.

Mely kegyelmes resolutiónak kívánt teljessége haladékat szenvedvén, újra az 1701. esztendőben, februáriusnak 17-én ily protestatióval élnek:

Mivel római császár koronás királyunk, kegyelmes urunk diplomájában az adózás terhe viselése alól kegyelmesen csinált, ha hazafiságunktól s keresztény atyafiúi szeretetünkől nem viseltettünk volna, tartozásképpen nem tartoztunk volna a feljebb említett esztendőben is semminémű contributiókat magunkra vállalnunk, kiváltképpen pedig a jelen való 1701. esztendőben, minthogy Isten kegyelmes urunk őfelsége fegyverének boldog előmenetele után régen óhajtott békességünket már kiszolgáltatta etc. etc. Protestálunk azért, hogy többször repartitio közünkbe impositive ne jöjjön, mert ha most is a méltóságos r. Guberniumnak, méltóságos gróf Apor István uram által lett atyai intimatióját natióknak nem respektálná, ezen repartitiónak nem annuálnánk, melyre nézve semmi quantum repartitiojába a nemes statusok harmadosoknak a mi nationkat ne tartsák etc. etc. etc.

Valamint sokak és emlékeztetre méltók az előre gondolkodó székely nemzetnek a következő gonoszok eltvózására intézett gondos törekedései, úgy igen bővséggel lehet annak juris sustentatióját, törvényes jussának fenntartását és a renndel következő uralkodónak azokat követő felséges affidatióit is említenünk.

Nevezetes példája ennek a nagy Leopoldus után következő Első Józsefnek, úgy ennek ismét testvérenek és az országglásban hatalmas követőjének, VI. Károlynak atyai kegyes indulatból költ felséges ajánlásokkal és kegyelmes biztatásokkal teljes assecuratoriájok, melyekben minden nemzeteknek és személyes hazafiaknak; mind közönséges, mind pedig különös szabadságukat, jussokat és praerogativájukat kegyelmesen megerősítik, ilyforma királyi biztató levelekben [fordítását l. a függelékben, **F.12.**]: Assecuramus vos verbo nostro Regio, nos nullum Principis et Regis boni munus intermissuros, quin imo fidelissimos Nobis trium Nationum et quatuor ibidem receptarum Religionum Status et Ordines, reliquosve cujusvis Gradus, et Conditionis Subditos Nostros, in communi et particulari, tam sacra quam Profana quod spectat, in eorum Juribus legibus Privilegiis Immunitatibus et Indultis, quae videlicet ab alte dicto Augustissimo Praedecessore et Genitore Nostro desideratissimo, seu Diplomatice, seu aliis sacrum hoc Diploma secutis Benignissimis Resolutionibus, et Sanctionibus charae Transylvaniae concessa fuere Clementissime non modo confirmatos; verum etiam illibate conservatos, omniaque et singula promissa effectui mancipatos.

Mind szavaira, mind értelmére hasonló ehhez az azután következő és fájdalommal említendő dicső Mária Trézianának országunk elfelejtethetlen kegyelmű királyné asszonyának a Pragmatica Sanctio után az 1740-ik esztendőben októbernek 21. napján költ és az országhoz bocsátott assecuratiója, melynek tartása ez [fordítását l. a függelékben, **F.13.**]: Assecuramus vos verbo nostro Regio et medio vestri Fideles Nobis dilectos charae Nobis Transylvaniae trium Nationum universos et singulos Status, et Ordines, non secus et alios quosvis, cuiuscunque Gradus, et Conditionis subditos Nostros etc. omnes et singulos in communi et particulari, in eorum Juribus, Legibus, Privilegiis Immunitatibus, et Indultis: quae videlicet a Sacratissimo quondam Principe Divo Leopoldo Romanorum Imperatore avo nostro desideratissimo seu diplomatice seu aliis Sacrum hoc Diploma secutis Resolutionibus et Sanctionibus eidem nostro Principatui concessa fuere, prout per gloriose defunctum Serenissimum quondam Principem Dominum Josephum aeque Romanorum Imperatorem Praedecessorem et Patriuelem nostrum, necnon antedictum Genitorem nostrum Charissimum

factum-est, nos quoque pro eo; quo in vos charumque illum Principatum ferimur affectu, non-modo confirmatas, verum etiam illibate conservaturas.

Melyet annakutána az 1742-ik évben 20-ik Juli költ hasonló értelmű kegyelmes biztosításaival együtt az 1744-ik esztendőben közönséges articulusban írattni parancsolt rendeletével eképpen erősít meg [fordítását l. a függelékben, F.14.]: Universos; et Singulos fideles nostros Transylvanie Status, et Ordines sine Discrimine Religionum reddimus hisce certos, et securos, non secus ac alios cujusvis Status, et Conditionis ejusdem Principatus Incolas, quod eosdem in suis Juribus, Legibus, Privilegiis, Immunitatibus, et Indultis, que videlicet ab alte dictis Prædecessoribus, Avo nimirum, Patruo et Genitore nostro desideratisimis, sive diplomate sive aliis Resolutionibus et Sanctionibus, tam circa Sacra, quam circa Profana charae Transylvanie concessa et indulta fuere, Clementissime nonmodo confirmamus; verum etiam illibate sumus conservaturae.

Kinek szomorú halála által okozott szívbéli fájdalmait árván maradt hazánknak ugyan a felsőbb királyi assecuratiónak értelme szerint tulajdon kezei által íratott királyi biztató levelében csak a múlt esztendőben elszalasztott Második József királyunk és fejedelmünk megváltozhatatlan rendjeivel méltóztatott vala kegyelmesen enyhíteni. De oh, fájdalom! Vagy az időnek mostohálkodó kegyetlen forgásai, vagy nemzetünknek szerencsétlen esztendő száza, vagy pedig romlásunkra törekedő ellenségeink gonosz fondorkodásai lehetnek okai, hogy ily sokrendbeli kegyelmes és mindent ígérő ajánlásaik felséges uralkodóinknak tökéletes beteljesedést nem nyerhettek, és noha az örökké reménylő nemzet hol protestatiókkal, hol esedezésekkel, hol pedig az országnak is affidiatiójával minden alkalmosságokban magát az uralkodó felségek előtt jelentette, és jussát fenntartotta; mindazonáltal azokkal magán nemhogy segített volna, sőt szerencsétlensége mindaddig nevedett, míg végtére az 1750-dik szomorú esztendőben addig önként való ajánlásnak nevezettni szokott segedelme mintegy tartozásképpen való adózásra változván, akkor is közben tétett. Protestatiója ellen a domestica conscriptio alkalmosságával lajstromba tétett, és azután sok rendbeli panasza után is az alul ki nem vétett, és e szerint nyomorgattatik ma is törvényének és szabadságának nyilvánvaló keserves elnyomatásával. Ennyi sok törvények szentsége, diplomák és privilegiumok hatalma, közönséges országos végzések sérthetetlen hitele, császári és királyi kegyelmes affidiatiók változhatatlansága és a királyi fő igazgató tanácsnak azokat követő parancsolatai, melyek vagy különösen a nemes székely nemzetről, vagy közönségesen a három nemzetekkel összefoglalattva költenek, és a melyekből egész könyvek telnének;

bátorítanak bennünket a tekintetes statusok és rendek előtt esedezni és régi törvényes szabadságunkat az unionak (melynek szentségére hittel köteleztettek) tartása szerint hajdani épségére visszaállíttatni kívánni.

Bizonyos a rész szerinti előszámlált, de nagyrészt nem is említett sokrendbeli privilegiumokból nemzetünknek Attilától maradt eredet szerint való nemessége, nemesi szabadságának az idők folyási szerint különb-különb uralkodók által vagy diplomate, vagy in forma privilegionum tett megerősítése: azzal mintegy 1400 esztendőig megsérthetetlenül tartott élése; végre a csupa atyafiúi szeretetből származott pénzbeli segedelem színe alatt alá való jutása és mind e mai napig az alatt való maradása. Mely alól megszabadulni törekedő lépésében:

Megsértetnék a királyi Felség, ha kegyelme iránt vagy nemzetünk, vagy hazánk kételkednék, midőn maga királyi levélben minden rendeknek és nemzeteknek régi törvényes jussát és szabadságát nemesak kegyelmesen megígérni, hanem annak csalhatatlan teljesedését hittel is megpecsételni méltóztatott.

Megsértenők magunkat, midőn alig szenvedhető sebeinket a magát ajánló királyi kegyelem gyógyító flastromával orvosolni elmulasztanók, de megsértenők és gyalázatos példái lennének a következőeknek is, midőn maradékunkat ily kívánatos alkalmossággal régi eleinktől szerzetett aranyzabadságukba visszaállítani nem kívánnók, s nem igyekeznénk.

Hogy tehát mind királyunk kegyelmes ajánlásának hasznával, mind pedig a tekintetes statusok és rendek irántunk bizonyított szíves szereteteknek buzgóságával élhessen, mély tisztelettel és alázatos maga ajánlásával jelent meg nemzetünk a két nemzetből álló tekintetes statusok és rendek óhajtott gyűlésök előtt, bizodalmason kérvén azt, hogy midőn a királyi korónának dicsősége a haza boldogságának nagyobb karban lehető állítása, a törvény és minden királyi és fejedelmi diplomák, privilegiumok és adománylevelek mintegy összekapcsolt erővel kívánják nemzetünk régi szabadságát, eredeti nemességét, törvényét, jussát, boldogságát és dicsőségét hajdani épségében és állapotjában visszaállítani; méltóztassanak a tekintetes statusok alázatos könyörgő levelét nemzetünknek megtekinteni, abban előszámlált erősségeket megvizsgálni, azoknak erejük mellett a székely nemzetnek törvény ellen adózás alá vonatott részét azon mostani adózás és egyéb nemtelenekek illető terhek alól kiemelni, és törzsökös nemesi állapotjába visszahelyeztetni, s mindezeket a megerősítés végett a mi dicsőségesen uralkodó felséges királyunk és fejedelmünk kegyelmes trónusa elébe oly hathatós ajánlás és hazafiúi segedelem mellett terjeszteni, hogy lehessen szerencsés nemzetünk, az Első Leopold dicső uralkodása alatt az 1691-ik esztendőben

költ felséges diplomában megerősített régi nemesi szabadságunknak és boldogságunknak ezen 1791-ik esztendőben II. Leopold uralkodásának szerencsés folyásával kívánatos állapotjában való helybeállítására által már valahára boldogoknak nevezetni. Törvénytelenül felállított katonaság alól, azaz alatt való atyáinkfiat felszabadítani, adózás és azt követő terheket rólunk levenni, és a Leopoldinum Diploma szerint való törvényes állapotunkba visszatenni. Kölcsönös szeretetében a tekintetes statusoknak és rendeknek nem is kételkedünk, minthogy azt gyakori alkalmosságokkal tapasztalta nemzetünk, és reményljük sérelmünknek ugyanazon szeretettől megörvósoltását, amely azt okozta minékünk, és amelynek elolthatatlan tüzével marad míg fennáll a tekintetes statusoknak és rendeknek örökké hív és állandó társai és atyjokfiái az adózás és azt követett terhek alá törvénytelenül húzatott szabad székelység.

Ezen székely nemzet kérvényeiből csak a székelyek eredetét és egyforma, oly gyökeres nemességét láthattam, melyet sem király, sem más senki nem adhat, mert ez csak a vér által plántálódik egyik székelyből a másikba; ebből látható, hogy a székely nem egyéb, mint nemes, és a nemes nem egyéb, mint székely, amelyet a székelyek századokon keresztül épen és sérthetetlenül megtartottak, mind a királyok, mind az ország rendjei elismertek, megerősítettek, de a katonáskodó székelyeknek borzasztó költségei és sérelmei nem lévén ebbe a kérelembe előadva, hihető azért, hogy ezt csak az udvarhelyi és nem a katonáskodó székelyek adták be az országgyűlésnek; nem lehet tehát csodálkozni, ha a sérelmeket az országgyűlés nem úgy vette, ahogy azok voltak, mert igen természetes, hogy ha egy beteg fájdalmait nem adja úgy fel, ahogy érzi, orvosától jó receptet nem is várhat.

Tovább folytattam az átvett irományok olvasását, és ott olvasva az 1794-ben, az országgyűlés által készített, a székely katonákat rendező plánomot, melynek fájdalom, a második szakasza első cikkéből meggyőződtem, mily tévedésbe volt az ország gyűlése; mert azt állította, hogy az erdélyi nemesség csak az általános felüléskor tartozik insurgálni, azért hogy a részletes fentes kötelességet megváltották azon adófizetéssel, melyeket az ők zsellérei az országos pénztárba fizetnek, ezen állítását az országgyűlésnek a Gubernium is pártolta minden véleményében, amelyeket a székely rendszeres bizottmány körül melegen pártolt, itt pedig nem volt szükség a nemességgel szöbözni, hisz a székely katona kérdésről van itt csak szó, s tudja mindenki, hogy a székely katonák sérelmit nem az ország gyűlése, hanem a kormány egyoldalú rendelete okozta, így tehát mint törvénytelen ügybe se a nemességet, se pedig senki mást belézavarni nem lehet,

nem szabad, mert se a nemesség, se más nem tartozik elvállalni vagy elfogadni valami törvénytelen kötelességet; nem kellett volna az országgyűlésnek 1794-ben azt határozni, hogy állíttassék csak a székely primipilus és pixidáriusokból Erdélybe annyi állandó katonaság, amennyi szükség, ezek viseljék a honvédelmi kötelességet és az ezzel kapcsolatban lévő költségeket. Ennél nagyobb hibát az országgyűlés 1794-ben nem követhetett el, mert itt lesz vala alkalom meghatározni és kimondani, hogy miután a székely nemzetnek egy részét nem az ország gyűlése, hanem a kormány egyoldalú rendelkezése által vitettet végbe, a székelyek felfegyverkezése törvénytelen, mely sérelmen csak úgy lehet segíteni, ha a katonakötelesség kiterjesztetik Erdélynek minden lakóira nemzet- és osztálykülönbség nélkül, és a katonaköltséggel nem szoríttatnak, mint eddig volt, csak a nemzetnek egyik része, hanem hordozza azt az ország pénztára, de ezt az ország gyűlése nem tette.

Tovább olvastam az irományokat, s meggyőződtem, hogy felséges fejedelmünk a bécsi udvari bizottmánynak 1810-ben adott véleményét fontolóra vette, amelyből látta azt, hogy a székely katonáskodási terhek hordozása csak egyik részére lévén a nemzetnek kiterjesztve, az 1794-ben készült plánomat, mint igazságtalan nem acceptálta, erre nézve az egész székely nemzet lustrálását elrendelte, de az ellen is azt a véleményt adta a Gubernium, hogy csak a primipilus és pixidáriusok lustráltassanak. Efelett a katonai és polgári bizottmányi tagok között 1820-ba viták támadtak, a katonai bizottmányi tagok azt kívánták, hogy az ötfelisége határozata szerint az egész székely nemzet osztálykülönbség nélkül lustra alá vétessek, amely kívánatot a polgári tagok nem pártolták, és így 1846-ban az országos bizottmány által megkészített új plánom szerint is csak a primipilus és pixidariusok szoríttattak továbbra is a katonáskodás terhe és költségei viselésére. Az előttem állott plánomok, bizottmányi jegyzőkönyvek, a Gubernium véleményei és az országgyűlési végzésekből tökéletesen meggyőződtem arról, hogy az ország gyűlése bizonyosan azon okból nem tudta a célhoz vezető utat eltalálni, hogy hihető, a székely katonáskodó nemzet részéről se az országgyűlésen, se pedig az országos bizottmányba nem voltak olyan egyének repraesentálva, akik a sérelmeket kellőleg felfejtették volna, vagy ha voltak is, ezeknek a katonáskodó székely nemzet nem adott kellő utasítást, amelyből az ország gyűlése a borzasztó katona költségeket átláthatta volna. Én tehát nem tudom eléggé ajánlani jövőre, ha sérelmek van a választásoknál, arra ügyelni, hogy ügyeket oly kezekre bízzák, akiknek sérelmük és jóllétük szentsége szívökbe mélyen be legyen vésve. Áttérek most feladatomban megoldására, s

miután minden kezemre adott okmányokat átolvastam s megfontoltam, szerencsés valék az országos bizottmányi gyűlésbe 1847. október 23-án belépni, ahol a tárgyalások több napokig tartottak. Itt alkalmam lévén a katonáskodó székelyek terheit és költségeit, szembe azon adó alatt lévő székelyekkel és más adózó polgárokkal megmutatni, itt alkalmam volt az országos bizottmányt felkérni, hogy az eddigelé mind az organizatióról készített plánumokba, mind a sok véleményekbe bebizonyított tévutakkal jövőre felhagyni, és a 3 nemzet unio-törvénye értelmében egyik részére a nemzetnek oly kötelességet ne törvényesíteni, amely reá terhet, a másik részére pedig mentességet árrasszon, mert ez nem igazság; itten volt továbbá alkalmam nyíltan kimondani, hogy a katonáskodó székely nemzet sérelmeit nem lehet tovább csak hidegvérrel túrni, mert ez égrekiáltó vétek; itt volt alkalmam megmondani, hogy szükséges minden eddig előkészített plánumok és véleményektől eltérni és minden nemzet- és osztály különbség nélkül egy olyan katonarendszert kidolgozni és elfogadni, amely által a katonáskodó székely nemzet sérelmei tökéletesen megszűnnek és elenyésznek, mert meg kell gondolni hogy a katonáskodó székelyek már 1763-tól kezdve 1801-ig az országos adónak 2/3-ad részét és azon kívül a katonáskodással kapcsolatban lévő borzasztó költségeket is fizették, mert erőszakkal törvénytelenül rászorítottak, és így 84 évek lefolyta alatt a haza oltalmáért a terhes háborúkba életüket veszítették, véröket ontották, egészségüket kockáztatták, s emellett, mind háborús időkben, mind pedig béke idején vagyonuk áldozatával a belszolgálatokat folyamatosan megtették, és már oda jutottak, hogy a legjobb akarat mellett is tehetetlenek lettek ezen terheket tovább hordozni.

Itt kurtán meg akarom mutatni, mit költöttek a katonáskodó székelyek a fenn megjegyzett 84 évек alatt, amely kimutatás így következik, úgymint:

A székely huszárok létszáma a törzsnél:
 ezred trombitás 1.
 divisions trombitás 4.
 profos 1.
 zászlós 4.
 fourierschütz 4.
 privátszolga 6... 20
 egy századnál strázsamester 2.
 trombitás 1.
 káplár 12.
 fourierschütz 1.
 közember 128.
 privátszolga 5
 egy századnál összesen 149.
 8 századnál tehát 1192.

összesen az ezred létszáma 1212 fő
 egy gyalogezrednek létszáma a törzsnél ezred dobos 1.
 zászlós 6.
 profos 1. fourierschütz 4.
 privátszolga 6.
 összesen a törzs 18 fő
 egy gyalog század
 strázsamester 1.
 káplár 6.
 fourierschütz 1.
 dobos 2.
 frajter 8.
 ács 1.
 jager 16.
 közember 140.
 privátszolga. 3.
 összesen egy század 178.
 s így 12 század 2136 fő
 összesen egy gyalogezred 2154 fő
 És így 2 gyalogezred 4308 fő

A székely huszárezrednek létszáma 1212 főből áll. A kimutatás szerint a szíjjüzserszámot és nyeregszert nem számítva, a főtisztteket szinte nem számítva, egy főre esik 80 frt, egy évi költség 96 960 frt-ra rúg, s így 1763-tól 1848-ig 84 évre 8 106 240 fr,

ellenben a két gyalogezrednek létszáma 4308 főből áll, a kimutatás szerint egy főre 40 frt, évi költség 172 310 frt és így 1763-tól 1848-ig 84 évre 14 474 880 fr.

Összesen tehát a három ezrednek kárpótlása 22 581 120 frt, írva huszonkétmillió ötszáznyolcvan-ezer egyszázhusz forint pengő pénzbe. Itt meg kell jegyezni, hogy miután köztudat, hogy a székely katonáknak kétféle egyénruhája volt, azaz Feldmontur és Hausmontur, én csak a feldmonturt számítottam, a Hausmonturt nem számítottam, az 1763-tól kezdve 1801-ig fizetett 2/3 rész országos adót nem számítottam, 1763-tól 1827-ig fizetett szíjjüzserszámot és nyeregszert, amely a huszároknál évenként 20 frt és a gyalogoknál 10 frt-ra rúgott fejenként és évenként, nem számítottam az ingyen tett szolgálatokat, nem lehet hát csodálkozni, hogy a katonáskodó székelyek elszegényedtek.

Ezen előterjesztésemnek az országos bizottmányba mi lett az eredménye, tanúsítja az alább beírt jegyzőkönyv kivonata, úgymint:

A közigazgatási bizottmánynak a székely katonaság rendezése körüli tanácskozásáról vitt jegyzőkönyvből 1847-ben, október havában

Elnök őexcellenciája értesíti a bizottmányt, miképp az utóbbi ülés határozata folytán százados Nagy Elek urat maga újtán e bizottmányhoz meghíván, ide megjelent, s következőleg azokra nézve, mikről a rendezés körül a bizottmány felvilágosítást kívánna, ezen ülésen az előleges tanácskozások folyamán felmerültek szerint a szükséges kérdések tétetnének meg.

A székely nemzet egy részének 1764-ben fegyver alá lett vételével okozott sérelem orvoslását a nemzet a jelen ideig a *diplomatikai statusba leendő visszahelyezésébe kereste*, a mostani rendszerbe sérelmét nemcsak abban találja, hogy az alkotmányos jogok fogalma ellenére nem az ország gyűlése, hanem a kormány egyoldalú rendelkezése által hozott be, de abban is, hogy a polgári élet minden eleme és szabadságai kiszorítottak, a feudális földre bevitt határőri rendszer állítatott fel, ott, ahol a birtokon fekvő kötelességről, s mindenesetre a birtok terjedelméhez mért tartozásokról lehet csak szó. Végre, hogy a katoná elem annyira elborította a nemzet belélete minden működéseit, miképp egyfelől a nemzet törvényes szabadsága, a magános jog fennállása végenyészetnek küszöbén, a fegyverviselők pedig az elszegényülés és így kellő céloknak lehető megfelelés elégtelenségére juttatnak, ez állásnak mind a közállomány, mind pedig az alkotmány érdekében, mind szinte alkotmány és nemzeti jogok fenntartása tekintetében változást kell hogy szenvedjen – *e bizottmány hajlandó az eddigi országos nézetektől eltérni és, a szükséges orvoslást nem a diplomatikus statusba leendő visszahelyezésébe keresni, hanem egy oly rendszert elfogadni, amely a nemzet földét övedző határ őrzésének, mint szinte a mostani hadviselési és védelmi rendszernek megfelelő, a birodalom véderejének fő kellekeivel ellátott legyen*, nem vesztvén egyszersem szem elől azon tekintetet is, melyek az ország polgári állása, egysége és a nemzeti jogok épségbeni tarthatása körül lehetnek.

Ezen tekintetek összes felfogása, egyeztetése, eredménye lehetne az újabb, minden esetre s minden kívánatok érdekében igen is szükséges rendezés alapja, mire nézve a következők világos tudomásába kell lenni a bizottmánynak:

1.-ször Mekkora a jelen fegyvert viselő katonaság családi száma és a középszámítás szerinti népessége.

2.-ször Mennyi azon külső birtok terjedelme, mit a családok összege bír, megkülönböztetve a lovasokat a gyalogoktól.

3.-ször Hajdanba a collustratio által a fegyverviselést melyik neméhez való tartozás, és tulajdonképpen az osztályozás aszerint tétetvén, mint a számvétellel idejeki vagyonosság találtatott, jelenben van-e gyakorlatba a lovasból gyalognak vagy a gyalogból lovasnak való átvétele?

4.-ször Mekkora nyúlik azon határvonal, melyet jelenleg a székelységnek kell örökkel ellátni, s ezen vonal csak a székelység földét övezi-e? vagy túlmege a székelyföld határán, s ha túlmege, mekkora kiterjedésben?

5.-ször Ezen határőrségi vonal őrzésére hány legény kívántatik, ezt mint rendes fegyver alatt lévő teszi vagy nem; ha nem, kik és mi renddel? van-e efelett szolgálat, melyet fizetés nélkül tesz, s ha van, mi az, és hány napra terjed?

6.-ször Minő állandó szabály vagy a szolgálatba be- és kilépés idejére nézve minő szabály áll fenn a lovas és minő a gyalogos családok egyénci katonaszkodására nézve, személyes szolgálat tekintetében?

7.-ször A szolgálatra megkívántató fegyver, ruha s minden rendezett katonának szükséges kellekek mi módon állítatnak és szerzetnek meg? s ha az nem kincstári úton, hanem egyses által tétetik, egy ilyen katonai összes kellék mennyire rúg, mennyin megszereshető? Tulajdonképpen a személyes szolgálat fedezésére éven át, egyes személy mekkora kiadást tesz?

8.-ször Jelenben mennyibe kerül a székely katonaság fenntartása kincstári kiadások tekintetében, és az honnan fedeztetik?

Ezen kérdések kimerítő felfejtése mutathatja ki a jelen állást, ezek összeegyveztetése szolgálhat némi- leg irányul egy újabb rendezés kifejlődésének, és csak ezek összes felvétele mutathatja ki, minő legyen az őfelsége által is kegyelmesen kidolgozni rendelt rendszer.

Ennek egyik vezérelve az őfelsége 1842. évi november 17-ikén költ királyi leirata szerint a *ratio securitatis publicae*, mely az említett leirat szerint a *sublevationem militia limitanae hand' admittit nyilvánítás önként következteti, miképp a diplomaticus statusba való visszahelyezés reményével fel kell hagyni, és így a mostani idő körülményéhez alkalmazandó katonaszkodási rendszert kell kidolgozni, és tulajdonképpen egy állandó katonaságot rendezni, ez pedig tetemes engedmények és áldozatok nélkül nem eszközölhető.**

Másik vezérelve pedig a terünek általános elvállalása, mely *scilicet militare pro Regni defensione tenetier* törvény rendeletlen nyugszik, e törvényes kötelesség eredetileg semmi classis különbséget nem ismer, fel nem állít, következőleg az igazság és a törvényesség minden fogalma kívánata szerint nem csak két-három törvényhatóság, hanem az egész nemzet által hordozandó, s midőn a status ratio a publica securitas, a kato-

*Jegyzés: Azon nyilatkozata az országos bizottmánynak, hogy egy jó rendszer tetemes áldozatok és engedmények nélkül nem eszközölhető, engemet arra az aggodalomra vezetett, hogy miután a nemesség nem fog áldozatot hozni, megragadtam 1850-ben az alkalmat, lásd februárius 10-dik gubernátor Wohlgemuthnak írt leveletemet.

naság fennállását és véghatárok őrzését elvitázhatatlanul igényli, lehetetlen a nemzet egyik részére oly köteleltséget törvényesíteni, amely reá terhet, a másik részére pedig mentességet árásson, ezen nevezetes feladat megoldása azonban más status ratiót is felébreszt, s ez a fejedelemség egyik alkotó részének, a székely nemzetnek polgári jogaiban való épen tartása, nemzeti egységének védelme, s így igen is természetes követelmény, miképp ezeknek kellő életbentartása körül az egyeztetésnek olyannak kell lenni, mi által a védelmi rendszer, mely az egésznek fenntartására múlhatatlanul szükséges, ne gyengíttessék, a katonai elem élénksége és szakadatlan erőteljességében tartassék, az alkotmányos szabadság pedig, mi annak is életető elemül szolgál, háttérbe ne szorítottassék.

A rendszeres bizottmány a fennebbiekből kiindulva országosan kimondandónak véli hogy:

a) Jóllehet a törvény azon szavai, melyek a katonáskodási köteleltséget a székelyre szabták a szélybéli várak, ösvények őrzésén és jókarban tartásán kívül, csak bizonyos felkelés neméveli tartozásra mutatnak, mégis, tekintetbe véve egyfelől, hogy a haza oltalmára tartozó katonáskodási akkori köteleltség a mostani hadakozási kifejtettebb rendszerhez mérve a célnak teljességgel meg nem felel, másfelől pedig, hogy a mostani rendszer nyomasztó terhe alatt a nemzet egy részét továbbra is annak végenyészte veszedelme nélkül hagyni nem lehet, annálfogva a törvényes álláshoz képest kevesebb terüvel ugyan, de kisebb célarányossággal, a haza oltalma tekintetében pedig kevesebb befolyással gyakorlott felülési törvényen alapuló köteleltséget egy terhesebb ugyan, de a mostani rendszertől menekülésre törekvés által nélkülözhetelenné tett terhesebb állandó székely katonaság törvényes felállítására kellene áttenni.

b) A bizottmány kimondandónak véli továbbá, hogy midőn a törvényen alapuló köteleltség nem csak a székely nemzet némely törvényhatóságaira, hanem kivétel nélkül az egész székely nemzetre volt szabva, az új rendszerrel felállítandó, mostan terhesebbé vált köteleltség is, mely az eredeti helyébe a diplomatikus statustól eltérés concessiója nyomán törvényesítettik, minden székely törvényhatóságokra kivétel nélkül létrehozandó.

c) Valamint a törvényen alapuló felülési katonáskodás köteleltségéből a székely nemzet egyik classisa sem mentesített, úgy az ezen rendszer helyébe állítandó új rendszer által felmerülő terehviselő classis különbség nélkül történjék, mit minden okok mellőzésével a nemzeti érdekegysége is igényel, mondassék ki végre.

d) hogy az újabb rendszernek az 1810 és 1819-béli vegyes bizottmánynak, úgy az ország ren-

deinek 1847-ik évi országgyűlése 34. ülésébe 113 számja alatti kimondásai szerint, ezen újabb rendszer a capitulatio szerinti szolgálat elvein alapulhatna.

Mivére megkívántató előadások tudására a következők lennének felvilágosítandók.

1.-ször A Székelyföldet körülövedző határvonal őrzésére éven át hány főre van szükség?

2.-ször Hány ezrednek kell a jövőre lenni, és ezek szabályos állása hány főből álljon?

3.-ször A határszélőrzés természete szükségessé teszi a lovasság lételet, s ha szükségessé, nem lenne-e célarányos a mostanában szórva lévő ezrednek egy inkább összekötő helyzetbe létesítése? s ha igen, mi módon ejtethetnék meg?

4.-ször Egy capitulatio mellett felállítandó új rendszer minő költségeket kíván, s ez az ország által a határőrségi katonaság mostani fennállására adni szokott mennyiséget mennyivel haladja félyül?

5.-ször Az eszerint feltett nézetek szerinti kérdésekre százados Nagy Elek úr, főleg azon okon, mivel mindezek az egész székely katonaság jelen állását, mint pedig jövőjét illetik, s jelesen a gyalogezredek mostani állására vonatkozólag nincs minden tekintettel elegendő esmeretbe, részint pedig azért, mivel minden feltett pontokra kimerítő tudósítása elkészíthetésére huzamosabb időre van szüksége, s ez év szakában minden ezredi számadásai szerkesztésével és beadásával el van foglalva, ez alkalommal kielégítőleg felvilágosító feleletet nem adhat, arra mérsékelt időhadékat óhajtana, minden esetre nyilvánítja, hogy ez évi számadásait bevégezvén, minden törekedéssel azon leend, hogy a jövő tavasszal kimerítő felvilágosítását megtehesse, mivére kéri is a felállított kérdéseket vele hiteles alakban közöltetni, s oly intézkedést eszközölni, mely szerint nevezetesen a gyalogezredek től a kívánandó felvilágosítások nekie kiszolgáltassanak.

Ezen előterjesztésen az okok helyessége mellett megnyugodni főleg azon körülmény is javallja, hogy mostanában az ország gyűlése utónapjain lévén, úgyis a bizottmány több ülést nem tarthat, egyébiránt elnök őnagyméltósága megkéretett, hogy egyfelől eszközlene a százados úr által kívánt adatoknak kiadása feletti intézkedést, másfelől pedig azt, hogy az országgyűlésen kívüli időközben is a bizottmány e sürgős tárgyban dolgozhasson, s evégre, amint a százados Nagy Elek úr munkáját beadandja, a tagok hívassanak össze.

Végre pedig határozatik, hogy ha valamely törvényhatóság követe által a más ülés tárgyalásáról jegyzőkönyvi kivonat kívántatnék, az tollvivő által hiteles alakban adassék ki, mint szinte hogy ez százados Nagy Elek úrral is közöltessék.

A közigazgatási rendszeres bizottmány jegyzőkönyvéből Kolozsvárott november 9-ik, 1847.

Kiadta
Székely Szabó József m/p
bizottmányi tollvivő

Ezen jegyzőkönyvből látható, mely fordulatot vettek az Ország rendjei, úgy szinte a királyi főkor-mányszék régiebb nézetei, bezárólag 1846-ig, a székely katonaság ügyeit illetőleg.

Látható, hogy az eddigi, a székely katonákat terhelő nézetek, vélemények és határozatoktól az országos bizottmány egészbe eltért, és jövőre oly plánumat elfogadni hajlandó, amely által a katonáskodási terh a nemzet között minden osztálykülönbség nélkül megoszlik.

Én lelkemből örültem, hogy az ország gyűléséről ily megnyugtató érzelmekkel visszatérhettem, s megérkezésem után siettem az ezred évi számadásait megkésztíteni, de alig végeztem be azokat, már hadügy-miniszter Mészárosról azt a rendeletet vettem, hogy miután a székely nemzet új rendezése a katonakötelességet illetőleg az országos bizottmány által rám ruházott, jelentsem be a katonáskodó székelyeknek eddigi terheléseket. Ezen rendeletnek megfelelően 1848-ban, június 20-án a következő jelentést tettem:

Tisztelt hadügyminiszter úr!

Mint hogy a székely katonák sérelme előleges orvoslása a hadügyminiszter úr bölcs rendelkezésére van bízva, felhívásom nyomán addig is, míg szerencsés lehetek csekély véleményemet terjedelmesebben megtenni, ezennel kötelességem jelenteni, hogy minekutána a 3-ik törvénycikk értelmében az eddigi katonai rendszer merőben el van törölve, ellenben a határszélyőrzésről a törvénycikkben említés nincs, s így a védelmi elem meg van silányítva, mert ha a törvény szentesítve lesz, a populatio rögtön a polgári törvényhatóság alá esik, és nem tartja magát kötelezve a határszéleket őrizni, márpedig az effectivus status ezen terhes szolgálatot eddig is csak a populatio segedelmezésével tette, mert magára hagyva igen gyenge tenni.

Isten mentsen, hogy én ezen megjegyzésem által azt kívánám kimondani, hogy a mostani rendszer megmaradjon, sőt azt állítom, hogy nemzetembe senki nem létezhet, aki őszintebben óhajta a régi rendszer megszüntetését, mint magam, mert én voltam, aki hosszas szolgálatom alatt mindent elkövettem, hogy addig is, amíg a sérelmek alkotmányos úton megszüntetnek, ideiglenes segedelmezéseket eszközöljek, de őszintén megvallom, hogy minden palliativ gyógyszer

hasztalan, eztet bizonyítom az életből mérített adatokkal, úgy mint:

A katonáskodó székely nemzet nyomasztó sérelmeit megismervén honfi kötelességemnek tartottam azokon annyiba, amennyibe hivatásom köre engedte, könnyebbíteni, ennél fogva megkezdtém 1827-ben a kardok, szíjjűszerszámok és nyeregszereket, amelyeket addig a székely huszárok tulajdon költségeken szereztek, a nemes ezredesem közbejövételével és tábornok gróf Hardek segedelmével az aerariumtól ingyen megnyerni, ennek sikere is van, mert ma ezeket a hadi requisitumokkal együtt az aerarium ingyen adja.

Látván mindazonáltal, hogy ezen segítség is a huszár katonák költségeit tekintve csak palliativ, ennél fogva arra törekedtünk, hogy a székely huszároknál egy lőszerző pénztárt alakítsunk, és ezáltal három utat nyítsunk a nemzet boldogítására, s mégpedig:

1-mo, hogy a nemzet hitelintézet hiányában az uzorások kezéből szabaduljon, ezen lőszerző pénztárból bizonyos összegek kamatra kiosztassanak, és hogy az ebbéli adósság leróvása is könnyebb legyen, eztet ne egyszerre, hanem csak részletesen fizessék az adósok a pénztárba vissza;

2-do, hogy azon családok, akiknek szolgáló lovuk elpusztul vagy defectus által kimustrálódik, ne szoríttassék mindaddig volt jószágai elidegenítése által arra, hogy rögtön más lovat vegyen, hanem alakítson tehetsége szerint több évek alatt évenkénti hátrahagyás, azaz befizetés által oly öszveget, amellyel idővel egy remondát vehessen.

3-tio. Ha ezen évenként a paripa megszerzésére befizetett összegek kamatja idővel annyira növekedik, ebből egy tartalék pénztárt alakítsunk, amelynek csakis kamatjából minden lovat vevő családnak előre 10 frt-ot, s ha a tartalék pénztár nevededik, 20 frt-ot, és így idővel minden lovat egészben ebből szerezzünk, anélkül, hogy a családok csak egy fillért is magokéból paripa megszerzésére fizetnének.

Ezen lőszerzési pénztár fáradozásainknak noha sok viszonyok között forgott, máris részint megfelelt a célnak, mert ma ezen pénztár annyira virágzik, hogy a katonáskodó székelyek, ha szükségük van, 6 százalék kamatra és részletes visszafizetés mellett máris 45 ezer forintot használnak.

De ez a könnyebbítés is, ha a katonaterheket és költségeket a családok jövedelmével összehasonlítom, főképpen a huszároknál majd észrevehetőlenné válik, mert a huszároknak évenkénti katonaköltségei 1801. évig, míg a katoná terhek mellett az országos rendes adónak 2/3-ad részét is fizették, 7-szer annyira és többre, és a székely gyalog családoknál 4-szer és többször annyira rügött, mint azon adó, melyet más, az országban lakó contribuensek fizettek.

1801-től, ahol az adó felsőleges fejedelmünk által a katonáskodó székelyekről levétett, a huszároknál 6-szor, és a gyalogoknál 3-szor annyira rúg, mint egy más contribuensnek adóösszege.

Hogy pedig az én állításom az életből van mérítve, ezet bátor vagyok röviden megmutatni.

Felveszem előre is a huszárok költségeit, és összehasonlítom az országba példának okáért a szászok adómennyiségével.

A székely huszárok összes conscriptiója szerint 1866 család és 32 431 jugerum szántó és kaszáló föld van összeírva. S minthogy a huszár katona terh egyforma, azaz egyik huszár annyiba kerül, mint a másik, felosztom példának okáért az 1866 család között a 32 431 jugerum földet, és így minden családra esik 35 köből férejű szántó és szénaföld.

Lássuk meg, hogy ha a katonáskodó székely huszár nem katona, hanem csak adó alatt álló polgár volna, mennyi adó esnék egy oly családra, akinek 35 köből szántója és kaszálója lenne.

Én úgy tudom, hogy Erdélyben a föld 4 classisra van osztva és az adó az

1-ő classisba.....20 kr 1 köből földről

2-ik classisba16 kr 1 köből földről

3-ik classisba.....12 kr 1 köből földről

4-ik classisba.....8 kr 1 köből földről

Mármost, ha egy család, amelynek 35 köből földje van, adót fizetne, ha a második classist vesszük is, a 16 kr térszen adója 9 frt 20 kr

4 ökörről a 24 kr 1 fr 36 kr

2 tehénről a 20 kr 40 kr

apró marhára az 5 kr és 3 kr approximativ 1 frt

24 kr

összesen egy évre 13 forint

Ellenben pedig a huszár katona költségek évenként ezek:

1-mo. Egyenruhára 6 frt 10 kr

2-do. Lóvételtre, minthogy egy paripa 110 forintba kerül, a tapasztalás is bizonyítja, hogy némely paripa eltart 16 évig, némely pedig alig egy vagy két évig, így tehát megállítom, hogy minden paripa 10 évig tartson, és így 110 forintból esik egy évre 11 frt

3. A nyolc téli hónapokban a paripát istálón tartja, havonként csak 3 forinttal 24 frt

4. patkolásra egy évre 2 frt 40 kr

5. a négy nyári hónapokba paripaőrzés 1 frt

6. az élelemet a hadi gyakorlat helyére, úgy a várdára és a véghatárőrzés helyére transportáltatni egy évre 2 frt 40 kr

7. az őrhelyeken servitiumra 30 kr

8. Egy numerus alatt lévő családot, amelyben több szolgáló ember van, talál a szolgálat egy évbe várdára 45 nap

levélhordozásra 45 nap

véghatárőrzésre 45 nap

katonagyakorlatra 40 nap

175 nap

Könnyen lehet egy napszámot étel és egyén ruha nélkül 12 kr-ra venni, és így 175 napra esik 35 forint, ebből ha lehúzzuk a cordonfizetést a 4 kr napjára, melyet az álladalom fizet, marad költség 32 frt

Összesen egy székely huszár családnak költségei egy évre 80 frt

Ha a 80 frtból leüssük a költségeket, melyek a gyalog katonát nem érik, úgymint:

egyénruhára 1 frt 30 kr

paripavétel 11 frt

-tartás 24 frt

patkolás 2 frt 40 kr

őrzés 1 frt

összesen 40 frt10 kr,

marad a gyalog katona-költség egy évre 39 frt 50 kr, így tehát bizonyos, hogy az adót a huszár család 6-szor és a gyalog család 3-szor fizeti, akkor ha minden családnak egyformán 35 köből földje lenne, de e nincs is így, mentől szegényebb a család, annál nagyobb mértékben esik rá terh.

De ezek korántsem foglalják még a katonáskodó székelyeknek minden terheit magában, mert a huszár a téli nyolc hónapokban mindennap a paripájával bajlódik, aztot takarítja, dajkálja, és minden másodnap jártatni viszi, hol vannak még azon napok, melyeket raportokon, szemléken, arestans kísérettel, őrzéssel, a katona álladalom házai reparatiójával, pénz és más katona anyagok transportálása alkalmával és több effélékkel ingyen eltölt, és hol az adjustirozás költségei és a paripa megszerzése alkalmával eltöltött időmulasztás.

De ez is még mind nem elég, mert vagyon a mostani katonarendszernek egy más, meglábalhatatlan nyomasztó oldala is, melyet a törvényes successió hoz, itten előrebocsátom, hogy Isten mentsen, hogy én ezen állításom által a székely nemzet fundamentális constitutióját megtámadni kívánnám, sőt, azt mondom, hogy székely katonát csak egyedül a successió köti édes hazájához, és ez által ő hű katona királyához, hazájához, és így ebbe fekszik a hazának legnagyobb és biztosabb védereje.

De van a successiónak, ha a katonarendszert (mely a katonaköltségeket a családokhoz köti) összehasonlítsuk, mondám, egy nyomasztó oldala, példának okáért igen üdvös volna, ha minden családnak 35 köből birtoka lenne, de ez nincs, mert a successió a székely nemzet között a birtokot kimondhatatlanul változtatja, és sok családot máris odavitt, hogy alig maradtott egy vagy két köből földje, és mégis rajta van az 1764-ben rástújtott, csak elébb kimutatott katona költség.

Ez, hadügyminiszter úr, figyelmet és rögtön segítséget igényel. Itten tehát az a kérdés, hogy lehet rögtön segíteni, felelet, úgy, ha jövőre a katonaszolgáltatból eredő költségek nem lesznek, mint eddig, csak bizonyos családokhoz kötve, hanem az ország pénztárához, és ha a katonáskodási terh a hon minden alkalmas lakosát aránylag találja.

Mondnám, hadügyminiszter úr, hogy 1866 huszár családnak 32 431 jugerum földje van összeírva, igenis, de ez csak neve a földbirtoknak, és nem valódi birtok, mert az eddigi katona terh odavitte a birtokot, hogy ma nagyobb része el van zálogosítva, pupilaris és más adósságokkal úgy meg van terhelve, hogy némely családnak az összeírás szerint vagyon ugyan 10 és 20 jugerum is papíron kitéve, de ebből alig bír 2–3 jugerumot szabadon, ellenben a katona rendszer nem kérdi, van-e adósság vagy birtok, a katonaterheket pontosan fedezni kell, vannak oly családok is, hogy midőn a paripának a portió teljes mértékben kiadódik, a sok gyermek szigorú öltönybe fázik és éheznek, vannak főképpen a gyalogságnál oly családok, akiknek egy talp nagyságú birtokuk sincs, és ha a katonaszolgálat találja, a tarisnyába kölcsonöz, s ha visszatér szolgálatjából, ledolgozza ebbeli adósságát.

Nem tehetem tovább azt is megjegyezni, hogy ámbár az álladalom újabb időkben segedelmezéseket tett, mégis a családokon most a katonaterh nagyobb mértékben van, mint 1764-ben, az erectiókor volt, mert a székely huszárezred fenntartására 1764-ben 2938 család 36 128 jugerum birtok iratott össze, ma pedig csak 1866 család és 32 432 jugerum birtok van, így tehát 1072 család és 3697 jugerum birtokkal kevesedett.

Ezen apadás azáltal történt, hogy több családok a mentesített nemeseik közé átmentek, és polgári törvényhatóság alá estek, vagy kihaltak, vagy elszegényedtek és a gyalogsághoz áttették, s noha mind a családok, mind a birtok az erectiótól kezdve szembetűnőleg apadt, mégis az egész huszárezrednek fenntartása, terhe ezen megkevesedett családok és birtokra háramlott, tiszta és kézzelfogható az is, hogy nyomasztó sérelem.

Ha a fennebb említett terheket és azt is méltó tekintetbe vesszük, hogy a katonáskodó székelység 1764-től kezdve a sok háborús időkre a hon boldogságáért életét vesztette, vérét ontotta, egészségét áldozta, és a béke idején is a terhes határszély őrzését s a belszolgálatot vagyona áldozatával megtette, és már adajutott, hogy azon terheket a legjobb készség mellett is hordozni tehetetlen, igazság, hogy ezen terh alól mentől előbb szabaduljon, de ez csak úgy történhetik, ha az új rendszer oly lesz, hogy:

a) a népet a terh megosztása és költség apasztása által boldogítsa,

b) hogy a védelemért, melyet a status ratio és publica securitas elvitázhatatlanul igényel, neveli, és

c) a székely katonáknak 84 évek alatt az adó irányában rendkívül tett költségeit pótolja, melyet 84 évi hív szolgálatjáért annál több joga van követelni, mint-hogy vagyonát a hazáért és a mentesítettekért áldozta.

Nem mondom én, hogy eztet éppen most, mikor a hon pénzsűkében van, praetendálja.

Egyébaránt, itt megjegyezni (pro futuro) azt is szükségesnek látom, hogy ezen költségekből egy nagy részt Brassó városa is tartozik külön pótolni azért, mert a törösvári dominiumat oly kötelezés mellett bírja, hogy a maga köréhez tartozó székhelyeket és ösvényeket a maga költségén őrizze, hogy az igaz, olvassa meg mindenki a Bethlen Gábor fejedelemmel tett szerződést és az approbatába beiktatott csereszerződést, de ezen köteletségének eleget nem tett, és így a székely katona kényszerítetik ennek megtételére, ahol minden nap több, mint 300 székely katona áll szolgálatban;

d) hogy a népesedés, iparűzés, földművelés és a tudományos kifejlődés háttérbe ne szoríttassék,

é) a védelmi erő oly egyénekből alakíttassék, akik hazafi érzéssel bírnak, és birtokra nézve is kvalificálva vannak;

f) a katonáskodásból származó terhek nem köttetnek, mint eddig volt, bizonyos családokhoz, hanem azokat kizárólag az ország pénztára hordozza, mert nem igazság a nemzet egyik részére oly terhet törvényesíteni, amely reá terhet, a más részre pedig mentességet árásson, s hogy ez megtörténhessen és a terhfelosztás igazságos legyen, úgy vélem, hogy előbb is az országba az összeírás minden lakosra, birtokra és vagyonra nézve elrendeltesék, mert csak ezáltal lehet védelmi erőt és az országos adókulcsot kilátni, legyen meggyőződve a hadügyminiszter úr, hogy ezen rendeletbe fekszik a népet boldogító lélek, mert igen természetes, hogy csak egy célszerű összeírás szüntet meg minden classis különbséget, s ez a katonáskodó székely nemzetnek legfőbb óhajta, de az összeírást addig meg nem lehet kezdeni, amíg erről, a fennebb említett pontok értelmében, alaprendszabály nem hozatik, amelyből véleményem szerint önként következik, hogy az ország védelmi ereje két osztályra fog esni, úgymint hadsereg, melyet minden pillanatban diszponálni lehessen, és tartalékos sereg, mely a nemzetnek egyszersmind hadi iskolája is leend.

Szükséges tehát, hogy a tartalék sereg a legnagyobb célszerűséggel rendeződjék, és ezáltal a mostan itt sok helységekben felállított rendetlen és céltalan őrseregek valódi védseregekké átalakuljanak, mert tudjuk, hogy minden osztályba a védelmi kincstár a tartalék seregben létez, ha ennek rendszabálya silány, akkor az ország minden veszélynek ki van téve.

De ha én itten az organisatióba mélyebben ereszkedem, igen hosszas lennék, a hadügyminiszter úr pedig nekem csak a székely katonák sérelmeit feladni rendelte, nekem tehát még csak azon javaslatom van, miszerint szükségesnek vélném

1-mo. A székely nemzethez oly rendelést bocsátani, melybe a nemzet biztosítva legyen arról, hogy a közlebről Magyarhonban tartandó országgyűlés alkalmával az új rendszer, melyen én már az országos bizottmány rendeletéből dolgozom, életbe lépik, mely által minden eddig létezett osztálykülönbségek megszűnnek, és a nemzet összeolvad, s mindenki az ország terhébe birtokaránylag részt veszen, mert csak ez nyugtassa meg a népet.

2-do. Ha pedig a 3-ik törvénycikk értelmében addig, amíg az új rendszer életbe lépik, azon egyéneknek, akik szolgálatban állanak, a napi zsold meg fog határozódni, terjedjen ki ez a huszároknál a lovak porciójára is úgyszintén,

3-or, ha a huszároknak lova szolgálat által elpusztul, bonificálja ezt az ország pénztára egészben.

4-cr, minthogy a 3-ik törvénycikkben az oláh katonákról szó vagy említés nincs, a huszárezrednek pedig Fogaras vidékén, Hunyad, Alsó-Fejér megyében oly egyénei is léteznek, akik nem székelyek, mondassék ki a rendeletben, hogy ezek is, ha szolgálatba lépnek, a zsoldot úgy húzandják, mint a székelyek, én egyébaránt fel sem teszem, hogy az oláh katonák is új rendezés alá ne esnének.

5-or. Mondassék ki a rendeletben az is, hogy a szíjjúszerszám, nyeregszer, fegyver, munitio, hadi requisitumok, orvosi szerek és anyagokat az új rendszer életbe léptéig, mint eddig, a hon pénztára fedezi.

6-or. Szükséges a rendeletben azt is kimondani, hogy a rend és csend fenntartására addig, amíg az új rendszer életbe lépik, a határszélőrzés, várdá, levélhordozás és minden egyéb katonaszolgálatok 4 kr zsold, 2 kr kenyérrépés, a huszároknál 6 kr paripa intertentiójára fizetessék.

7. Ha az új rendszer által a székely huszárezred hadsereggé nem válik, arondiroztassék.

Ezen csekély véleményeim, ha a hadügyminiszter úr megelégedését megnyerik, boldognak érzem magamat, öröklök a hadügyminiszter úrnak alázatos szolgálja

Nagy Elek
százados és ezred-számvivő
Sepsiszentgyörgyön, 1848. június 20-án

Ezen felfejtésem és előterjesztésemnek folytán a magyar hadügyminisztérium 1848. július 28-án 3869 és 3870 szám alatt tetemes engedményezéseket

adott a székely katonaságnak, nekem pedig a hadügyminiszter, megelégedését nyilvánítva, újból megrendelte, hogy siessék az organisatiót illetőleg is felvilágosításaimat folytatni.

Ennek a magas rendeletnek is megfelelttem, és 1848. augusztus 28-án a következő jelentést tettem:

Nagyméltóságú hadügyminiszter úr!

A katonáskodó székely nemzet sérelmei orvoslása napirenden lévén, felhívatásom rendén a sérelmeket tudomásom és tehetségemhez képest excellenciádnak 1848. június 20-án bejelentettem, s egyszersmind alaposan bebizonyítani törekedtem azt, hogy ha az egyenlőség elve testté válik a határőri szolgálattól és költséget csak a nemzet egyik részére szorítani nem igazság, mert a katonai költség évenként a huszároknál 6-szor és többször, a gyalogoknál 3-szor és többször annyira rúg, mint az adónak mennyisége akármelyik adózónál, márpedig most az egyenlőség korában minden honpolgár csakis birtok és vagyon arányhoz képest köteles a közterhet vinni.

Noha én a fennemlített jelentésemben csak a sérelmeket érintettem és az orvoslásnak, vagyis új rendszernek szabályait részletesen nem fejtegettem, mostan az új rendszer első részéről csekély nézeteimet elősorolni bátor vagyok:

Az összeírást illetőleg

Tekintsük meg a módokat, hogy kellene a hazába a védelmi erőt legcélszerűbben felállítani a közteher viselés irányába.

Én úgy vélem, hogy ha a közteherviselés szent, úgy a honvédelemi kötelességnek is szentnek kell lenni, mert ez egyik fő része a közterhnek, és így mindenki fel van híva a honvédelemére, s az így is igaz, hogy a honvéd sereg felállítása egyik legfőbb feladata a közállománynak, mondom, egyik legfőbb feladata, mert vannak a közállománynak a védelmi erőn kívül is még más életkérdései is, melyeket az önnfenntartása megkíván, hogy háttérbe ne szorítson, innen következik, hogy az új rendszert úgy kell szabni, hogy a népet a védelmi kötelesség megosztása és a védelmi költség apasztása boldogítsa, a védelmi erőt pedig, amelyet a status ratio és a publica securitas igényel, nevelje a népesedést, iparűzést, földművelést és a tudományos kifejlődést háttérbe ne szorítsa, a védelmi erő oly egyénekből állíttassék, akik hazafi érzéssel bírnak és a győzelem kezessége szívökvben van vésvé, a katonáskodásból származó költségek ne szoríttassanak úgy, mint eddig volt, bizonyos családokhoz, hanem azokat kizárólag a közálladalom pénztára fedezze.

Itten hát most az a kérdés merül fel, hogy az új rendszer által a székelyek megmaradjanak-e, mint ed-

dig, határőröknek? vagy megváltoztatásával az eddigi rendszernek, összeolvadva átalakuljanak a hon minden lakosaival egy tartalék sereggé, amelyből a mostan fennálló hadsereg pótló, és a még szükséges alakítandó létszám, éspedig úgy alakítandó, hogy a hadsereg minden kül- és belszolgálatot megtegyen.

Én úgy vélem, hogy ha a fennemlített új rendszer alapelveit szem előtt tartjuk, nem lehet a védelmi köteletséget más módon igazságosan felosztani, hanem csak úgy, ha a hon minden lakosa összeolvad egy tartalék sereggé.

Ezen elvből kiindulva szükséges legelsőbben is, hogy a képviselőház:

1-mo, a székely katonák sérelmeiről szóló törvényjavaslattal megszűnjék, mert ha a székelyek a többi honpolgárokkal és eddig mentesítettekkel az összeírás által összeolvadnak, és mind a pénz, mind a katonáskodásbeli terhe csak annyi részt vesznek, mint minden magyar honpolgára, így semmi sérelmek orvoslására vagy külön törvényjavaslatra a székelyeket illetőleg szükség nincs – itt megjegyzem, hogy ha a székelység mégis megmaradna határőrseregnek, ezeknek új rendezéséről későbbem említést teszek, most pedig itten előre csak a tartaléksereg systemáját kívánom tárgyalni, mert én ezt legcélzerűbbnek, legigazságosabbnak vélem, azért, hogy ahogy fenn is említém, csak ezáltal szűntének meg az igazságtalan mentesítések.

2-do, a nép képviselőháza nevezzen rögtön egy bizottságot ki, amelynek kötelessége leendő az ország törvényes összeírására nézve egy alaprendszabályt kidolgozni, és ezt a háznak bemutatni, ott megvizsgálva, mint törvény mondassék ki, szentesíttessék és a törvényhatóságoknak küldessék ki, hogy az összeírást szemlélyre, vagyonra és birtokra nézve kezdjék meg.

Az összeírás nem csak azokra terjedjen ki, akik a tartalékseregbe beírandók, hanem kivétel nélkül minden családra egyénenként classificalódjék mindenki, mert ha ily összeírás nem lesz, bizonyosan sok kihágások történnek, és egyébiránt is csak így lehet kitudni, mely familiák azok, amelyekbe szolgáló egyén nincs, és melyekbe hányan vannak és miért mentesítve, ennél fogva igen természetes, hogy az összeírásra használandó tabelláknak olyanoknak kell lenni, hogy azok minden egyének classificatióját, úgy a birtoknak is mennyiségét és tulajdonságát nem csak kimutassák, hanem a nemzetőri szolgálatra alkalmas egyéneknek 19 éves koroktól kezdve 30 éves korukig, mindenével külön-külön rovatba véve és kimutatva magokba foglalják, ez azért szükséges, hogy ha a jurisdiccióktól a tabellák és summariummal a minisztériumhoz beküldetnek, ott egy fő summariumot készítve ki lehessen látni, hány 19 éves, hány 20 éves, s így rovatonként 30 évesekig, hány szolgálható egyén van az országban.

Továbbá egy külön rovatba ki kell mutatni, hány szolgálatra való egyén van 31 évtől 35 évig, és egy mellette lévő más rovatban: hány van 36 évtől 40 évig.

Ezen két utolsó rovat, 31 évtől 40 évig, csak azért szükséges, hogy ha netalán a hon oly veszélybe jőne, hogy az illető 12 rovat 19 évtől 30 évig nem lenne a hon megoltalmazására elegendő, szükség esetében ezeket is össze lehessen parancsolni.

Ha ezen összeírás megtörténik és bevégeződik, csak akkor lehet a védelmi erőt tisztán látni, és minden jurisdicciókra igazságosan kiróni.

Ami pedig a védelmi erőt illeti, én úgy vélem, hogy ez, amint már érintettem, két osztályra esik, úgy-mint *hadseregre*, amellyel minden pillanatban dispo-nálni lehet, és *tartalék seregre*, amely a nemzetnek hadi oskolája is leendő.

A *hadseregnek*, mely a tartalék seregből alakul, kötelessége lesz béke idején minden katonaszolgálatot a városokban és várakban, s ha szükség, a határ-vég-vonalakon is megtenni.

A hadseregeket hadházakban kell elhelyeztetni, úgyhogy az ország minden alkalmas helyiségében tanyázzanak.

A tartalék seregbe mindenki tartozik 19 évtől kezdve 30 éves koráig szolgálni, kivéve azokat, akik iparűzés, földművelés, tudományos kifejlődés vagy testbeli hibájok tekintetéből törvényesen mentesítve lesznek.

A tartaléksereg vidékenként századokra, zászlóaljakra és ezredkekre fog osztatni, és a gyakorlatra, úgyszintén egyéb teendőkre nézve is külön alaprendszabályt adatik ki, amelybe a hadi gyakorlatidő is meg lesz határozva, a gyakorlat oly időszakban fog lenni, amikor a földművelés és iparűzés engedi, de semmi-esetre sem ősszel, mert akkor a szántás-vetés, tavasz-termes és borkarmányokkal van elfoglalva a nép.

A tartalékseregeket a nyugdíjazott tiszték kötelesek oktatni, mely által azt nyeri az állomány, hogy oly kezekre lesz bízva, akik a hadi taktikába jártasok, a tartalék sereg a gyakorlati idő alatt a tartalék rendszabályai alatt, időközbe pedig korlátlan a polgári törvény alatt áll.

Aki 2 évig tanult a tartalékseregben, innen megy 4 vagy 6 évig a hadseregbe, és ha ottan kitöltötte idejét, visszaesik a tartalékseregbe, ahol, ha szükség, mint altiszt, főképpen az újoncok beoktatására használandók mindaddig, amíg 30 éves korúak lesznek, és ha ez megtörténik, mint kiszolgált katona, ment lesz a tartalék sereg szolgálójától is, s csak akkor szőlítatik fel, ha az ország oly veszedelemben lenne vagy jőne, hogy a hadsereg és a tartaléksereg nem bírja az országot megvédeni.

Említém, hogy a tartalékseregbe mindenki tartozik szolgálni, ha az iparűzés, földművelés, tudomá-

nyos kifejlődés vagy testbéli hibája tekintetéből törvényesen mentesítve nincs.

De lesznek még ezen kívül is, ahol szolgáló egyén nincs, úgy példának okáért az özvegyek, aggastyánok, öncsonkítottak stb., itten az a kérdés merül fel, vajon az igazsággal megegyez-e az, ha a fennebb említett esetekben egy része a nemzetnek a védelmi köteleltségétől fel lesz mentve, és csak az egyik részét viszi a közterheknek, azaz csak adót fizet, a más része pedig, amely adót is fizet, katonát is állít, nem lesz-e nagyobb mértékben megterhelve. Én úgy vélem, hogy itt a közterh nem lenne egyaránt felosztva, mert ha a törvény egyik résznek több jogot és mentességet ad, mint a másiknak, nemhogy nem igazság, de sőt, sokan lennének, akik a hon érdekességét nem nézve, mind arra dolgoznának, hogy maguknak mentesítést szerezzenek, ha másoknak kárára is.

Vajon itt nem volna-e az igazság eltalálva, ha meghatározódnék, hogy azon egyének, akik másoknak ellenébe mentesítve lesznek, és ezáltal maguknak külön hasznot hajtanak, a védelmi pénztárba az adón kívül évenként, annyi évre, ameddig a tartalék és hadseregben szolgálni tartoznának, egy bizonyos összeget fizetnének, itt főleg az öncsonkítottokra figyelemmel kell lenni, s ezen pénz fordíttassék a katonaköltségek fedezésére, úgyis a katonát az ország pénztára tartja, és ha a mentesítettek a fizetések által a pénztárt nevelik, a nem mentesítettek arányában kevesebb adó esik, s így a terh egyenlően lesz megosztva, s ha ez megtörténik, és mindenki átlátja, hogy csak amúgy könnyedén, mások kárára mentesítést nem szerezhet, megszűnik a tereh alól kibújni igyekezni, mely által azon igazság is kijőne, hogy mindenki vagy személye, vagy pénze által részt vesz a védelmi köteleltségben, egyébaránt azon pénz, mely a mentesítettek által a védelmi pénztárba befolya, idővel oly összeget ígérne, hogy egy háború kiütése alkalmával nem lenne szükség a hadiköltségek fedezésére a nemzetre külön adót róni.

A tartalék sereg systémája szerint senkinek maga helyett mást állítani nem szabad, hanem kiki maga köteleltségét a maga személyében tegye meg, ezáltal sok rossz következtetés hátrahagyatnak el, mert eddig a vagyonosabb, neveltebb test- és elmebeli tehetséggel nagyobb mértékben felruházott ifjak maguk helyett a seregredeknél nagy summa pénzzel mást, de minden tekintetben maguknál gyengébbeket állítottak, és így csak a szegény neveletlennek kellett a katonai szolgálatot átvenni és a fogadottakkal szolgálni. A fogadottak ritkán szolgáltak örömmel, sőt, többnyire olyanok voltak, akik ha nagy summa pénzeket, köntösöket és fegyvereket átvették, az ezredtől elszöktek, és így a magyar mondás szerint se pénz, se posztó, s ki volt megcsalva? a közálladalom, s kérdem, nem lenne-e célszerűbb, ha

azon szép összegek, melyek így elvesztegetődnek, az országvédelmi pénztárba folynának be, de tovább megyek, s mondom, ha a fogadottak mind el nem szöktek is, többekkel is megtörtént, hogy minekutána már a megfogadás időkor is gyengék voltak, csakhamar szolgálathetetlenekké váltak, és így a közálladalom kénytelen volt őket agghadházba tenni, és élelmökről halálíg gondoskodni és új újonczat állítani, ez pedig nagyjára annak az eredménye, hogy kereken meg legyen mondva: a katonai törvényhatóságok a besorozás alkalmával nem éppen a kellő pontossággal és lelkiismerettel viseltettek, aztot állítsa szép ember a hadi gyakorlatba jártas jó moszkus, hív szolgálta stb., s így sokan soroztattak be, akik vagy már korosok, vagy egészségbeli szenvedélyeknek kisebb vagy nagyobb mértékbe ki vannak téve, s ezt tudva a kormánynak számíthatatlan rendeletei léteznek, amelyek által a pajkoság legalább valamennyibe megzaboláztassék, de mind sikertelen maradt.

Így tehát szükség megtiltani, hogy senkinek maga helyett mást állítani nem szabad, mert ezáltal a katonaság csak a szegény, neveletlen, idomtalant, magát szerencsétlennek képzel, hivatásának, úgyszintén a nemzet érdekének meg nem felelő egyéneket kap körébe, s innen következik, hogy a nép a katonasággal ahelyett, hogy szoros barátságban lenne, folyvást surlódásban van, amely kivált a veszélyes időkben mind a korona, mind a nemzet becsülete fenntartására semmi kedvezőt nem nyújt.

De ha a védelmi köteleltséget egy magasabb szempontból megtekintjük, nem látjuk-e át, hogy ha igazságosak akarunk lenni, a védelmi köteleltséget is igazságosan felosztani tartozunk, de hol marad az igazságos felosztás, ha éppen a legnehezebb és szentebb köteleltségből mindenki, de főképpen a műveltebb személyesen részt nem vesz, és így a haza becsületét és oltalmát csak a szegényebb, akinek úgyis kevés véde-nivalója van, és a fogadottakra, akik inkább nagyjára ellenségeknek, mint hív szolgának tekintődhetnek, bízza.

Eddig neveltebb és tehetősebb része a nemzetnek vagy mint kiváltságolt, mentve volt, vagy mint tehető, megváltotta magát, és eladta azon szent köteleltséget, mellyel a koronának és a hazának tartozott, és így ezen neveltebb rész minden védelmi gyakorlat nélkül gyávának és a haza oltalmára tehetetlennek maradt, nem gondolván azzal, hogy amint a históriák bizonyítják, maholnap a proletáriusok által a porba tapodtatnak.

Azt kérdem, vajon ez egy alkotmányos országban erkölcsiség és igazságra mutat-e? Szabad-e érdemes nemzet közt becsületét, életét és haza oltalmát cudar pénzért eladni, vagy akkor, midőn az egyenlőség korába léptünk, csak azáltal úzzuk-e még a rabszolga-kereskedést, vagy kérdem továbbá, a vak sorshúzás határozzon-e, melyet még az adókirovásra is el nem

szenvedhetnének, ezt a vak kockajátékot tekintsük-e a legokosabb, legcélszerűbb és igazságosabb határozatnak ott, ahol életünk, becsületünk és a haza oltalma forog fenn.

Minden magyar köteles becsületét és hazáját a lehetőség esetében személyesen védeni, vagy nem érdemes annak birtokában lenni, ne félj, magyar a katonáskodástól, mert az egyenlőség testté vált, s majd ha a polgárból, földművesből lett köztívész látja, hogy előjárója illedelemmel bánik vele, s ha látja, hogy mellette a sorban fejedelmek, miniszterek, kiváltságosak és tehetősebbek fiait is egyforma törvénnyel és joggal bírnak, felmagasztalva éri magát, s így nemesebb indulat ébred fel benne, szent kötelességének tartja a hon becsülete és szabadságáért élni, halni, s így a katonaszolgálat, egy valódi hadsereg nevelő háza leend a nemzetnek, senki nem fogja magát a katonáskodástól, mint a legnagyobb szerencsétlenségéből, ha másképpen nem, alacson úton is megmenteni kívánni.

Ezen elvekből kell tehát kiindulni az összeírás és a tartalék sereg organisatiójára, mert az összeírási rendszer, tudom, más országokban is, bármi kemény rendeletek léteznek, mégis némüleg utat hagynak az önkényből következő alacson kihágásokra, főképpen ott, ahol még nincs eltörülve a helyettes katona fogadás és a sorshúzás, de ha ezek eltöröltetnek, és az összeírás alaprendszabályai célszerűek, boldog a nép, boldog a haza, mert látja, hogy minden oldalról csak az igazság tündöklök.

De egyébaránt is nekünk csak egy célszerű összeírás adja tudunkra, hogy mennyiből áll magyarhonnak védelmi ereje, és csak ezáltal lehet tisztán számítani a védelmi erőre, s így lehet meghatározni, mennyi gyalogság, lovaság, vadászág, tüzéség, utász és hadászág alakulhat, és mennyiből áll a tartalék sereg.

Én úgy vélem, hogy a tartaléksereg systemáját legcélszerűbb, mert eszerint minden 19 éves beíratik a tartalék seregbe, itten 2 évbe tavasszal, ha a földművelés elvégződik, a kaszálás és kapálás még be nem állott, egy bizonyos idő alatt, példának okáért nálunk 12. májustól 10. júniusig a fegyverbe gyakorolja magát, és innen így lépik a hadseregbe, de nem sorshúzás által, hanem az átlépési kötelességet rendre a születés napja határozza, s minthogy a hadseregbe a szolgálat nem lesz sok évek-re téve, és ezáltal az ottan kiszolgált egyének viszszaesnek a tartalékseregbe, kurta idő alatt odajutunk, hogy a tartaléksereg is tömve lesz kész katonával, úgyannyira, hogy az újoncokat könnyen vezetik, és én azt állítom,

hogy ahol a tartalékseregben sok kitanult katona és kiképzett altisztek léteznek, ott a századokat 400 főre is lehet emelni, és szükség esetében csak egy jó főtiszt által is vezethető, csak az altisztek jól kiképzettek legyenek, ezet Napoleon megmutatta 100 napok alatt.

Ha egy háború történik, és a hadseregek kimozdíttatnának a tartalékseregből, tőstént lehet helyökre új hadsereget összeharancsolni, anélkül, hogy sok főtiszteket nevezünk ki, akiket ha a béke meglesz, alig bír a közálladalom díjazni, s ha a szükség kívánná, hogy a tartalék seregnek mind a 12 classisát, mint hadseregek kiemelődnek és az országból kimozdíttatnék, akkor is maradna még az országban 10 classis 30 évtől 40 évig védelmi erő, ezek bizonyosan képesek lesznek mind a bel-, mind pedig az őrvonal szolgálatot megtenni, de én nehezen hiszem, hogy erre kerüljön a sor, kivált, ha minden lakos köteles lesz a védelmi kötelességekben részt venni, mert tudni kell, hogy egy országban, ahol csak 10 000 000 lélek van, ottan csak két classisa a tartalékseregnek már 1% és így 100 000 katonát ad, és így öt classisa a tartalék seregnek 2½%, 250 000 katonát ad, de megjegyezni méltó, hogy a tartaléksereg gyakorlata azért is szükséges, hogy Napoleon egy alkalommal azt mondá, hogy 50 ezer ember nem ötvenczer katona.

Most egyelőre csak ennyit az összeírás első részéről, s majd ha időm lesz, a többi részreit is az új rendszernek, úgyszintén a hadsereg felállítását, felszerelését gazdasági tekintetből, tehetségem szerint tárgyalni igyekszem.

Mármost, mint előbb említém, átmegegyek különösen a székelyek ügyére, abban az esetben, ha továbbra is meghagyatnának határőröknek, én mindazonáltal csak a tartaléksereg systemáját pártolom, mert ezáltal legigazságosabban oszlik a védelmi kötelesség, de ha mégis határőröknek maradnának, itten előre is hivatkozom azon már kidolgozott munkáim és terveimre, melyeket 18-ik szeptember 1846. év, 31. március 1847., nagyméltóságú hadi főparancsnok báró Puchner Antal őexcellenciájának alázatosan benyújtottam, amelyek által is az eddigi rendszer egészebe újraszületik, ha nagyméltóságod ezen terveket áttekinteni hajlandó lenne, kérem elkérni, mindazonáltal ezen tervek fogalmazása előtt volt, hogy én az országgyűlésen voltam, ahol a székely nemzet katonai rendszeréről szóló irományokból meggyőződtem, hogy a nézetek mind csak a primipillus és pixidáriusok rovására mentek, amelyeknek következtében felfejtven az addig létezett igazságtalanságokat, sikerült nekem, amint ezet a már előbb beírt országos bizottmányi jegyzőkönykvivonat bizonyítja, az addig létezett, a katonáskodó székelyeket merőben elpusztító nézetektől az országos bizottmányt merejébe eltéríteni, és igazságosabb útra vezetni.

Ezen alkalommal azt is megnyertem, hogy az új rendezésnek kidolgozása rám lévén bízva.

Isten segedelmével nemsokára meg fogjuk látni, hogy a katonáskodó székelyek meg fognak szabadulni nyomasztó sérelmeik alul.

Nagyméltóságodnak
Sepsiszentgyörgyön, 1848. augusztus 28.
alázatos szolgálója

Nagy Elek . mp.
százados és számvivő

Alig végeztem be ezen munkáimat, berendelt Szebenbe főhadí parancsnok báró Puchner Antal őexcellenciája, aki 1848. szeptember 4-én a magyar hadügyminisztériumnak engemet a legjobban ajánlott arra, hogy hadibiztosnak kinveztessem, visszajövetellel megtörtént Háromszéken, Szentkatolnán a márkális székeltartás, ahová én is az ezred kormánya által kirendelve voltam, ahol az ingerültség nőttön nőtt. Agyagfalván gyűlés tartatván, amelynek eredménye az lett, hogy Háromszéken egy állandó bizottmány állítatott fel, és egy vonal húzatott, mely a Székelyföldet a Szászföldtől elkülönítette, s ezáltal a hadikormány és a székely ezredek között megszűnt minden közlekedés.

A háromszéki állandó bizottmány meghatározta 1848 november 12-én, hogy egy küldöttség által báró Puchner Antal hadi parancsnok őexcellenciája szólíttassék meg, mi szándéka van, miután az a hír futamodott, hogy ő Háromszékre be akar törni.

Ezen küldöttségbe választva volt Árapatakról Béli Gergely, Rétyről Székely István, Sepsiszentgyörgyről Gyárfás Dávid, Szemerjáról Serester Mózes és a székely huszároktól százados számvivő Nagy Elek, akiknek a következő báró Puchner erdélyi főhadiparancsnokhoz címzett felirat adatott kezökbe:

Katonai főparancsnok altábornagy
báró Puchner Antal úr őnagyméltóságának

Székünk kebelében nőttön nő az ingerültség azon minket körülszárnyaló hírre, mintha Erdővidékre és Háromszékre sorkatonaság, ennek kíséretében álló rendetlen csorda néppel betörni akarna, és megtámadná polgáraink élet és vagyonbátorságát.

És azt beszélik, hogy Excellenciád rendeletéből.

Előttünk megfoghatatlan, ezt fel nem tehetjük, hogy ilyen rendelkezés Excellenciádtól jöhetett volna, egyáltalában nem, mert ok nélkül oly hazafi, mint Excellenciád ily intézkedést nem tehet.

Igen, mi hívei vagyunk a koronás királynak utolsó csepp vérig, hívei egy általa megerősített törvénynek, és a törvényesség teréről sehogy lelépni nem

akarunk, nem fogunk. És ha felütjük törvényeinket, megvizsgáljuk cselekményeinket, így áll, és nem másképp. Legyen bíránk Isten és világ és Excellenciád mint pártatlan hazafi. Székünk kebelében tökéletes rend, a személy és vagyonbátorság védve, ernyedetlen engedelmesség polgári és katonai tisztségünk irányában és elegendő erő megőrizni mindezeket, s midőn Excellenciád maga is azt mondá, hogy az alkotmányos szabadság és rend érdekében fog működni, idvezeljük mint ilyet, s világosan felhívtuk katonaságunk ezredeit is, hogy a rend, az alkotmányos szabadság, az ország összes bátorsága érdekében fennálló törvényeink értelmében velünk s polgári tisztviselőinkkel egyetértve, mi ezt óhajtuk, hogy legyen rend, a haza és a király nevében segedelmezzék Excellenciádat.

Ok tehát egyáltalában nincs miért mi hozzánk, e békés szék polgárai kebelébe sorkatonaságot, annyival kevésbé oláh népességet küldeni. És mert nincs ok, és ok nélkül logice semmi sem történhetik, hisszük lehetetlennek ama szállongó hírt. Mivel azonban az érintett hír kedélylázítólag járta székünket be, s ingerültséget okozott, ezen ingerültség lecsillapítására más utat nem látunk, mint tisztelettel felkérni Excellenciádat, méltóznék értesíteni minket, igaz-e, hogy sorkatonasággal és oláh népességgel intéztetett székünk megtámadtatni, és ha igen, miért?

Bármilyen történjen, miután székünk híve a koronás királynak, tisztelője az általa szentesített törvényeknek, őre a rendnek, imádója polgári és katonai kormányának, ha mégis megtámadtatnék, Isten és világ előtt felelőssé lesz a megtámadó a polgári háború iszonyaiért.

Háromszék állandó Bizottságának
Sepsiszentgyörgyön, november 12-én 1848.
tartott üléséből
Horváth Albert
főkirálybíró

Ezen felirattal elmentünk 1848. november 13-án Brassóba, ahol letartóztatattunk, a feliratot pedig beküldötte a brassói csász. kir. városi parancsnokság Szebenbe, az illő helyre, ahonnan 1848. november 16-án a következő válasz Q. betű 1658. szám alatt érkezett vissza, amely szóról szóra így hangzik:

Másolata azon cs. kir. főhadiparancsnoksági rendeletnek, mely 1848-ki novemberi 16-áról 1658. Q. elnöki szám alatt a brassói cs. kir. katonai, városi, határszéli és várbéli parancsnoksághoz bocsátott.

A brassói cs. kir. katonai parancsnokság folyó évi november 13-áról felterjesztett jelentése s annak ide visszafoglalt záradékai tartalmaként Háromszéknek öt

küldöttjeiből álló azon követség, mely az ottani székrendek nevében az ide szintén visszazárt írásbeli nyilatkozatot nékem személyesen átadandó Brassóba jött vala, ottan előlegesen visszatartatott, míg ez iránti utasításom oda érkezendett.

Az ezen szék rendei által nekem aláterjesztett irat szorosabb áttekintése után megbízandónak találtam a határszéli parancsnokságot, miszerint a nevezett követséget e végre külön maga elébe idézve, annak a fenn érintett záradékok visszaadása mellett nevemben a következő szövszerinti választ adjon:

Háromszék, melynek nemessége régóta forradalmi celszövetek gyűlöhelye s igaztási ármányok gyűkeble volt, közelebről, kivált mióta az uzoni események a székely fegyver becsületét elannyira megbélyegezték, oly iránynak adta magát át, mely sem a Király szándékával, sem a józonan fölfogott honjólétével össze nem férhető.

Éppen ezen szék kebeléből nevezet szerint az ottani nemesség, némely református papok és hamis-lelkű jogászok útján indult s terjedt a többi székelységnek elvetemülése.

Nem szükséges amaz igen is közismert lázítókat név szerint kijelölni, kik hol nyilván, hol alattomosan a lassanként előkészített gonosz céltzatok létrehozásában munkások valának. Különösen azon álfogások s alacsony eszközök előttem fedve éppen nincsenek, melyeket az ottani nemesség s a többi pártok a császári királyi határszéli intézet megmontására felhasználtak a határszéli fegyveres nép mesterségesen kiszámított elámítások s hamis előtükröződések általi megvesztegetésére, izgató érdekek mellé s csendzavaró irányukhozti eltorzítására.

A budapesti törvénytelen rémkormány zsoldosai épen ezen szék kebelén találtak legmelegebb sympáthiákra s pártoló elfogadásra.

Midőn ama bujtogató Berzenczi, mint bizonyosan tudom, egyenesen a volt magyar minisztérium megbízásai ellenére önkényéből s hatalmából, sőt, mi búnsúlyát igen nehezíti, a király szentséges nevében a székely nemzet fegyveres közgyűlését Agyagfalvára egybebecsődíteni merészelt:

Háromszék volt az, mely ezen törvénytelen, a királyi jog gyakorlását lényegesen érdeklő és szentségtörő kézzel megferdítő gyülekezet létrejöhetségét nemcsak főleg pártolta, hanem különös és valóban jogszerűbb tárgyat igényelhető lelkesedéssel elő is mozdította, sőt e veszedelmes és rossz dolog kivételére, mely Erdély jelen szomorú állapotát nagyobbrészt eredményezte, mindenféle erőszakos fenyegető, rémítő eszközöket felhasználni nem kételkedett.

Ezen Háromszék gyűlése főhelyén, az ottani hatóságok szeméi alatt történt az, hogy a székely határszéli katonasághoz közérdeklőleg intézett s jól szándó-

kolt fölszólításom a postáról vakmerően elkoboztatott, csakhogy a forradalmi párt célul kitűzött tovább haladása atyai intésem által meg ne gátoltassék, a székely józanabb értelmű határnép felvilágosításában, s oktatásában.

Úgy mindenekfelett Háromszék tartozik azon párthoz, mely a Király s e hon fejedelme által kinevezett s rendelt főhadparancsnokságot fel nem fogható vakmerőséggel s valódi eszmefogyatkozottsággal Agyagfalván eltöröltnek nyilvánítani merészelt, a székely határszéli fegyveres népet ezen cs. kir. főhadparancsnoksággal minden viszonyból erőszakosan kiragadni, attól végképpen elszakasztani törekedvén – mind oly tények, melyek nyilvános forradalmat, felfogatást s tiszta felégsértést foglalnak magukban.

Ily tagadhatatlan tetteges előzmények után meg nem foghatni, miként űzheti Háromszék nemessége előttem fekvő iratában szemtelenségét egész azon pontig, hogy még mindazon régólta lehasznált Kossuth-féle modorban, mellyel ezen pártütőnek Magyarországhban ámtításokat terjeszteni csakugyan elégszer sikerült, oly hangú biztosítékait nekem előtükröztesse, mintha Háromszék a királynak híven hódolni, az általa szentesült törvényeknek engedelmeskedni s azok teréről eltávozni sehogy sem kívánna – miután minden a székely határszélen fennállott intézmények éppen a király tudtán és helybenhagyásán kívül összetéptek s leromboltattak.

Ugyan lehet-e valakit annyira megütötnnek képzelni, ki a fenn idézett cselekedeteket olybá magyarázza, mint hív alattvalóknak törvényes tetteit?!

Avagy talán több mint száz román faluk cél nélküli elpusztítása s megsemmisítése, és kiváltképpen Szászrégen, az iparműves mezőváros gyalázatos leégetése, abban az agyagfalvi, főleg Háromszékből fegyveresen kiállott székely csoportok által száznál több mindkét nemzetbeli fegyverzetlen lakosok gyáva leölése, mikor e helység magát önkéntesen megadva, megkímélést annál méltóbban igényelhet vala, mivel éppen akkor a fejedelem iránti igazi hívséget s hódolatát tanúsította, és ily vad bosszút szomszédjai semmiképpen sértése által maga ellen föl nem ingerelt vala, vajon a székelység között fennálló törvényes rend jelleit vagy a Király iránt ottan divatozó engedelmesség és hódoltság jellemét viselőknak tekintessenek?

Igaz, hogy f. é. október 18-áról fölszólításomban úgy nyilatkoztam, hogy az alkotmányos szabadság és rend érdekében kívánok föllépni s működni, de ez alatt korán sem érthető azon rémrendszer, melynek szellemében a budapesti kényuralmas pártkormány a közjót kezeli, s melynek mintáját Háromszék kerülete fegyveres kézzel magáévá vallani mit sem általlott.

Eltelt már az ideje a sok szép hízelgő szavaknak, a kétszínű s kétértelműségnek – tiszta és világos

cselekedetekre, valós, igazságos tényekre vagyon most szükség annak bebizonyítására, ha valjon híve-e valaki a fejedelmnek és az ő kormányának vagy sem?

Ugyanazért Háromszék rendcinek felettébb általános bizonytalan, sőt illetlen kitételekbe is foglalt f. é. november 12-éről azon előterjesztése, mely csakis fennebbi célzatom némi üdvözlésére s azon biztosításra szorítkozik, hogy az ottani katonaság ezredesei föl-kértek legyen, miszerint a közrend és az egész hon bátorsága érdekében a polgári tisztséggel egyetértve nekem segedelmezésül legyenek, engem teljességgel ki nem elégíthet, hanem világos és hímzetlen nyilatkozatot várok beküldendő aziránt, hogy Háromszék közön-sége, nemessége s egyéb járuléka f. é. október 18-áról fölszólításomat feltétlenül elfogadja-e, s annak magát alája veti-e vagy sem?

Ily határozottan s őszintén veendő nyilatkozat hiányában azon pártnak, mely eddigelé az ország csendje s rendje, úgy öfelsége parancsainak ellenére működött, és személyemben a császári s királyi felség által beiktatott tartományi főhadparancsnokot elismerni nem akarta, sem semminémű küldöttséget el nem fogadhatom, sem pedig azon rendszabályoknak, melyek a császári királyi hadsereg és Szászregen mezővárosa a székelyek által elsőbben s forradalmilag merényelt megtámadásával következett felhívására a cs. kir. katonaságnak általam a fegyvert ragadott lázadás elnyomására és az ország békítésére szükségesnek találtattak, más irányt nem adhatok.

A bűn súlya csak azokat érdekelheti s fogja érdekelni, kik az ily forradalmat fölidézve annyi pusztításokat máris okoztak, és a törvényes rend és engedelmesség ösvényén járni ma is vonakodnak.

Mi az ottani katonaságot s annak parancsnokait illeti, azokkal mindaddig, míg rendeleteimnek magukat feltétlenül alá nem vetendették, s kötelességeikhez vissza nem térendettek, semmi tekintetben közlekedésbe nem léphetek, nem a szék tisztsége, hanem a cs. királyi főhadiparancsnokság lévén azon hatóság, melytől rendeleteiket vehetik.

Csak ezen feltételek az utolsó pontig való teljesítése után leszen a további közlekedés eszközölhető.

Végtére el nem titkolhatom azon sajnós érzést, mely keblemet a határszéli székely nép iránt eltölti, midőn látom, hogy nemcsak az ország pusztulására, hanem tulajdon romlására is elcsábított, egy ármányos forradalmi párt által az igazság s törvényesség ösvényéről eltérített, fejedelmének valóságos parancsai ellen fellázítottatott – mert a közveszedelem, mely alatt ezen nagyfejedelemség jelenleg nyög, minden pusztításai s irtózataival együtt csakis azon erőszakosan s rémítő eszközök által egybecsődített agyagfalvi fegyveres székely gyűlésnek tulajdonítható, mely egyenesen a király – általam igen is jól ismert szándéka s

akarata ellenére, csakis ezen kárhozatos felforgatási ármány érdekében tartatott, s melynek elmaradásával az oly igen kívánatos közbéke és az előtti csend és rend e honban minden bizonnyal fenntartható lesz vala.

Ezen választ Brassóba nekünk mint a székely nemzet küldöttségének felolvasta a brassói cs. kir. parancsnokság, akkor cs. kir. őrnagy Arbutina és által adván visszautasított felügyelet alatt Árapataka felé, ahol az Oltvizen használatba volt hajón által és Sepsiszentgyörgyre jöttünk, a feleletet a bizottmánynak általadtuk, amelyre az ingerültség nőttön nőtt; ami személyemet illette, én az ezred évi számadásaival pro 1848 el voltam foglalva, azonban az ütközetek hol Erdővidéken, hol a dobolyi Oltvize hídjánál folytatód-tak, emellett azonban 1848-ban, decemberben már megkezdődtek a pacificatio előzményei Gedeon tábornokkal Brassóban, amelyre e hó végével meg is lett. Engemet Gedeon rendeletéből ezredesem, Sombori Sándorral nyugalmazott százados Sydlovsky kísérlete alatt 1849-ben, januárius 7-én bevitték Brassóba, ahol Gedeon tábornok az ezred pénztáráról és számadásaimról, úgy szinte arról, hogy kiknek adtam fizetéseket, kikérdezett; ez alatt Sombori ezredes megtérbolyodott, Brassóba maradt, nekem pedig Gedeon tábornok azt rendelte: jöjjenek vissza és az ezred átadását Nagy Imre alezredesnek szorgalmazzam, ez meg is történt, de ez alatt csakhamar Háromszéken a forradalom még nagyobb mértékben ütött ki, mint azelőtt volt, a közlekedés Gedeonnal megszűnt, a csaták mérgesebben újból megkezdődtek, muszka segítség jött Gedeon részére, vagy négyezer ember, de hasztalan, ezek általlunk mind legyőzettek és az országból kihajtottak, erre az egész székelyek felkeltek, Bem tábornok is bejött Erdélybe, a székelyek Szeben felé indultak, útközben, több csaták után Szebent diadalommal bevették, egyszóval Gedeon és Puchner táborait behajtották a Szeben körül lévő muszakkal együtt Oláhországba, úgyhogy 1849-ben, március 12-én Erdélyben már a székelyek és magyarok uralkodtak.

Ez alatt a székely huszárezred Daczó Zsigmond százados kormánya alá jött, aki megrendelte, hogy a törzs (Staab) Brassó városába menjen tanyázni.

Ez alatt ezredkormányzó Daczó a következendő rendeletet adta nekem:

126. szám.

Az Ezredtől a Számvevő hivatalnak
Sepsiszentgyörgyön, márc.10-én, 1849

A székely had főparancsnokságnak folyó évi március 7-én kelt rendeletét azzal a meghagyással

rekeszti az ezred ide, miszerint minden számvevő hivatal kezelése alatt lévő számadásokat rögtön elkészítse, hogy ha a bizottmány a háromszéki hadparancsnokságtól megérkezend, haladék nélkül kezelése alá vehesse.

Daczó m/p
kapitány ezredkormányzó

56. szám.
Székely had főparancsnokság
Daczó őrnagy úrnak!
Csíkszereda, március 7-én, 1849

Minekutána az országos honvédelmi bizottmány rendeleténél fogva Székelyföldünkön a határvidéki kormányzatok megszűntek lenni, rendelem őrnagy úrnak az eddig létezett székely huszárezred minden századjainál a számadásokat, valamint a törzsnél tökéletesen bevégezni, tisztába hozatni, és azonnal, amint némi tiszt uraktól a kívánt számadás beadatott, azt az illető térparancsnokokhoz további kezelés végett átadni.

Őrnagy úr is az ezredi törzs számadásait elkészítetvén, a háromszéki hadi főparancsnokságnak mentől előbb adja át.

Továbbá az ezredi és századi raktárban található fűlszerelési cikkeket pontosan összeszedetve szállíttassa őrnagy úr a Háromszéken lévő századoktól Sepsiszentgyörgyre. Csík és Gyergyóból Csíkszeredába, az ezen helyeken állomásozó térparancsnok urak kezelése átvételére.

A jelenleg Háromszéken állomásoló két lovas századhoz szükséges kineveztetést igénylő tiszt urak névsorát terjessze mihamarább be hozzám fel, hogy azoknak megerősítéseket illető helyen kieszközölhessem.

Gál Sándor m/p
ezredes

Ezen rendeletek folytán köteleztetem, hogy minden számadásokat lezárjak, és az illető térparancsnokságoknak átadjak, minthogy pedig a kezelésém alatt a fourage pénztár és a havasok pénztára is állott, amelyek nem az állományé, hanem a huszár családok tulajdona volt, ezek aránt felszólítottam az erdővidéki, háromszéki, csíki és gyergyói huszár családokat, hogy mi törtéjnen ezen pénztárokkal, mely felszólításnak következtében megjelentek Sepsiszentgyörgyön, 1849. április 11-én nálam az *ezredes első századától* Kölcze János, Bora Péter, Csákány László, Lőrincz Antal, Jakó Pál és Barabás Mihály, az *ezredes 2-ik századától* Fosztó János, Nagy Mihály, Gáspár Sámuel, az *alezredes 1-ső századától* Fekete Lajos, Fülöp Sándor, Finna

János, László Dávid, kászoni Barta Alois, az *alezredes 2-ik századától* Voloncs István, Beke László, Sandi Antal, Bartos László, Teleki Mózes, Czako Péter, az *1-ső őrnagy 1-ső századától* Szántó Imre, Balló András, Csiszér József, Biró Mátyás, Deák Elek, Csiszár József, az *1-ső őrnagy 2-ik századától* Puskás János, Szabó Imre, Köllő Imre, Kari István, Bicsok Elek, Deák Lajos, Karda István és Kajtár András, s miután illő felhatalmazásukkal magukat igazolták, jegyzőkönyv vétetődött fel, s a határozat szerint a pénztárak megvizsgáltattak, az illető számadásokkal tölem átvétettek, s mégpedig a havasok pénztár készpénzben 5174 fr 20kr

kötelezvényben 8130 fr
összesen 13 304 fr 20 kr
pengő pénzben és
a fourage pénztár készpénzben 6518 frt 44 kr
kötelezvényekben 46 899 frt 3 kr
összesen 53 417 frt 47 kr
pengő pénzben, mely pénzek a kötelezvényekkel együtt a határozat nyomán rögtön átadattak a cassaládákkal együtt százados Vitályos Antal, sepsiszentgyörgyi ifj. Gyórbíró Beniámnak és id. Gyárfás Józsefnek, akik ezen pénzeket és kötelezvényeket a forradalom lefolyta alatt híven kezelték, és a cs. kir. tábornoknak Brassóba 1849. augusztus 25-én 31 szám alatt kelt rendelete folytán általadták 1849. szeptember 5-én Brassóban Homenau és Settele százados uraknak, és úgy tudom, hogy a mai napig is a szebeni hadipénztárban deponálva vannak, kivéve a kötelezvényeket, amelyek a székely huszárak kérelme folytán herczeg Schwarzenberg rendeletére átadattak a finansprocuratornak azért, hogy az adósságokat hajtsa fel, s ha felhajtotta, tegyen jelentést, hogy az elosztás végett tétetőd-hessék meg a további lépés.

Visszatérek április havára, 1849, mert engemet a magyar hadügyminisztérium az ide beírt rendelet szerint hadbiztosnak kinevezett.

F/g 11305
Tisztrendelvény
Nagy Elek úrnak

Önt, mint a 11-dik huszárezredbeli számvevő századost hadbiztosná 1200 fr rendes és 150 frt szállás-pénz évi illetménnyel f. hó 16-tól kezdve kineveztem.

Szolgáljon ez irat önnek tudomásul s igazoló okiratul.

Debreczenben április 17-én, 1849.

ideiglenes hadügyminiszter
Mészáros Lázár m/p

Alighogy vettem ezen kinevezésemet kormánybiztos báró Vay útján, már érkezett stafetaliter a következő rendelet:

11 438. szám
Hadügyminisztérium
Nagy Elek székely huszárezredbeli
volt számvevőnek, jelenleg hadibiztosnak.
Debrecen. Április 24-én, 849.

Mint már nyilván értesült, hadibiztosnak neveztetvén ki, egyúttal Bem altábornagy úr táborába rendeltetik, ottan a pénzügyet kezelendő rendes fizetésének 2/3-dának pótdíj fejében élvezete mellett – amint e rendeletet kezébe veszi, siessen rendeltetése helyére Lugosra, és igazolja a benne helyezett bizalmat szorgalom és pontosság által

ideiglenes hadügyminister
Mészáros m/p

Ezen rendelet folytán útnak indultam Brassóból Lugosra, onnan a táborral mentünk Szenttamásra, ahol Bem altábornagy rendeletet adott nékem Pestre menni és a hadtestnek pénzt hozni, ez megtörtént, beutaztam Törökbecsét, Becskereket, Páncsovát, Versecet, Fejértplomát, Orsovát, Méhádiát, Káránsebest, Lugost, a hadtesteket pénzzel elláttam, számadásaikat bevettem, a minisztériumhoz, amely ezalatt Szegedre jött, beadtam, ahol a következő kinevezésemet vettem:

Nagy Elek hadbiztos úrnak!

Őn a folyó év augusztus 1-ső napjától a déli táborba főintendánsul lovas alezredesi rang és fizetéssel ezennel kineveztetik, s kötelességévé tétetik

1-ször. Az egész tábor minden szükséges élelmezési cikke és pénzkellékkel a valódi létszám nyomán folyamatosan ellátni, és előre gondoskodni, hogy a seregnél mindég annyi készlet maradjon, mennyi legalább négy hétre szükséges.

2-szor. Az alintendánsokat, kik közvetlen rendelkezése alatt állanak, teendőikről rendszeren utasítani, és azok közt a hadseregi élelmezési cikkeket oly arányban felosztani, hogy azok az egyes hadosztályoknak mindég a legrövidebb úton kiadattathassanak, és hogy azok mind a készleteket időről időre pontosan kimutassák, mind a pótlási szükségeket jó előre bejelentsék, egyáltalában, hogy hivatalukban a megkívántató renddel eljárjanak.

3-szor. A sereg mozgó pénztáránál eszközölni, hogy az egyes testeknek a havi kiadásokra szükséges pénz csak rendes kellékimutatás és utalványozás mel-

lett kiszolgáltassanak, s hogy az említett pénztár mindég a megkívántató kéllékekkel ellátva legyen.

4-szer. Minden osztályoktól és külön testületektől havanként a számadást pontosan átvenni és különös szemügy alatt tartani, hogy a számadók a pénztárból kivett összeveket rendes bevételbe vegyék, s számadásaikat a megkívántató okiratokkal ellássák.

5-ször. Hogy ezen számadások az illető számvevői egyének által előlegesen vizsga alá vétessenek, s hogy az észrevételek a tápjegyzék mellé rekesztesse, felügyelni úgyszintén a számadások beküldése közvetlen a főhadí számvevőségi hivatalnak felirata alatt kötelessége leend.

6-szor. Arra különösen ügyelni, hogy a kimért illetményeknél semmi cím alatt nagyobb felszámítások ne történjenek.

7-szer. A környékbe működő kormánybiztos urakat ott, hol szükséges, felszólítani, hogy az élelcikkek gyorsabb bevásárlásánál vagy megszerzésénél segédkezést nyújtsanak.

8-szor. A hadügyminisztérium a gazdasági és élelmezési osztályoknak folytonosan az általános intézkedésekre szükséges kimutatásokat beküldeni, és az alatta álló személyzet hivatalos eljárásairól vagy talán szükséges változtatásáról jelentéseit felküldeni.

9-szer. A segédszemélyzetre nézve általánosan zsinórmértékül szolgáljon, hogy azok soha feleslegesen fel ne vetessenek, s e tekintetben a szükségesséket a fővezérrel egyetértve kinevezze, és a helybehagyást a hadügyminisztériumnál minden esetben magának kikérje.

10-szer. Átaljában meghagyatik önnek minden kitelhető erényességgel s a legnagyobb lelkiismerettel hivatalába eljárni s az álladalom javát a hadsereg szükségleteivel szembeartva a körülmények szerint mindent elkövetni, ami hivatásának nemes kötelességének komolyabb megfontolása után célszerűnek találtatni fog.
Szegeden, 1849. július 24-én

hadügyminiszter
Aulich m/p

Vévén ezen rendeletet, indultam Szegedről Beodrára, fővezér Vetter altábornagyhoz, ahol július 26-án, 1849. a körutamra a nyílt rendeletet átvettem, indultam a Kmetty György tábornok Óbecsén lévő táborán keresztül Perlász felé, de erre az út nem lévén biztos, Kmetty tábornok visszaatalványozott Törökbecse, Nagybecskerek per Kovácsics, Zsepoj, Pancsovára, onnan Versecre, Orsovára, Lugosra, Temesvárra, innen vissza Lugosra, onnan Facseten keresztül Lippára, ahol azon rendeletet vettük általánosan Görgey fővezértől, hogy miután Arad is be van véve, induljunk Világosra.

Világosra megérkezve, itt a fegyvert a muszka tábor kezébe letettük, a muszkák elkísértek egy pár stációig, és az ausztriai tábornak mint foglyokat átadtak, akik Aradra kísérték, ahol minket a cs. kir. tiszteket felvitték a várba, ott kazamatákba raktak, bezártak, minden ágynemű nélkül a kopac földön tartottak, éheztek, rongáltak, alacson szavakkal illettek, amíg tábornok Schlick megérkezett, aki sorsunkat annyiba enyhítette, hogy fizetést rendelt, és megengedte, hogy a várban a vendéglőkbe ebédre kimehessünk.

Aradról nemsokára elkísértek Pestre, ott tartottak több napokig, onnan engemet visszautasítottak Erdélybe, és így megérkeztem Sepsiszentgyörgyön 1849 szeptember 23-án, ahol magamat cs. kir. százados és kerületi biztos Kovács István úrnál jelentvén, további rendeléig itt maradásom határozott szabaddalbon ugyan, de félttem, noha Kovács István kerületi biztos úr irányomban igen szelíd volt, és a hivatalnál több tárgyakat adott referálni, és így kurta idő alatt jobb fordulatot vett állásom, mert gubernátor és tábornok Wohlgemuth őnagyméltósága körútjában Sepsiszentgyörgyre is megérkezett, maga elébe hivatott, azt kérdekte, nem volnék-e hajlandó az 1848 és 1849-be zavarba jött és restantiába maradtot árvaügynek tisztába hozatalát elvállalni, miután kerületi biztos Kovács István úrtól úgy van értesülve, hogy én ezen munka végbevitelére alkalmas volnék.

Tudva azt, hogy noha az árvaügyeket az auditorok kezelték, de tudva azt is, hogy ha el nem vállalom, mint kereset alatt álló főtisztet, bezárnak, szerencsémnek tartottam ezen magas megbízást elfogadni.

Ezen alkalommal miniszteriális tanácsos Glanz úr, aki velem 1847-ben királyi biztos tábornok báró Puchner úr mellett volt, azon rendeletet adta nekem, hogy miután Erdélyben országgyűlésre kilátás nincs, ennél fogva az én munkálatom is megszűnt a székelyek rendezését illetőleg, és így főkörmányzó tábornok Wohlgemuth őnagyméltóságának az a kívánata és rendelése, hogy tegyek jelentést arról, hogy mi volt az eredménye az én működésemnek 1847-ben az országgyűlésen, és hogy lehetne egyelőre a székely katonáskodó családok sérelmein és költségein segíteni.

Ezen rendeletnek megfeleltem, és 1850-ben februárius 10-én a következő jelentést tettem tábornok Wohlgemuth őexcellenciájához [fordítását l. a függelékben, **F.15-1.**]:

Euer Excellenz!

Dem hohen Auftrage zu Folge bin ich so frei, Euer Excellenz gehorsamst anzuzeigen, daß, nachdem nach Andeutung Euer Excellenz der zusammen tritt eines landtages in Siebenbürgen in sehr fernern Aussicht steht, diesemnach die Szekler Regimenter in

ihren frühern Verhältnissen ohne die Szekler Familien ganz zu Grunde zu richten nicht weiser belassen werden dürften, meine führe Ansicht hat sich noch immer nicht geändert, ich habe von jeher dafür gekämpft, daß für die Szekler Regimenter ein solches System eingeführt werde, wodurch die Militär Last ohne Unterschied der Bewohner Siebenbürgers vertheilt, und alle Militär Auslagen auf die Landes Cassa umsomehr übertragen werden sollen, als dieses Verfahren in den Landesgesetzen vollkommen begründet ist, zumal die 3 ständischen Nationen im September 1437 zu Kápolna die Union beschworen und festgestellt haben die öffentlichen Lasten in gleichem Maße zu tragen und zwar nach Vermögens Umständen, was auch die späteren Landesgesetze bekräftigen und überdies auch das Gesetzbuch Verböczi 3 Theil Art. 4 bezüglich der Szekler und das Leopoldinische Diplom bestätigt, daß die Szekler ohne Unterschied gleiche Rechte haben und ihnen die Militärpflicht ohne Unterschied auferlegt ist.

Euer Eccellenz haben die Gnade gehabt mich aufzufordern, meine Ansicht darüber unumwunden auszusprechen, auf welche Art die traurige Lage der Szekler Familien beseitigt werden könnte, ich bin daher so frei offen auszusprechen, daß die militärisirten Szekler Familien nur dadurch von unerschwinglicher Lasten befreit werden, wenn man die Szekler Regimenter wenigstens vor der Hand, bis über sie landesgesetzlich verfügt wird, zu Linien Regimenter verwandelt, und dieses umsomehr, als selbst die systematische reputation im Jahre 1847 auf meine gemächten Aufklärungen und Anträge so wie es der hier beigebo gene Protokolls Auszug beweiset bereit war, von allen bis dahin gehalten Ansichten der Landesstände und Guberniums sowohl als auch der vielen gemischten Landes und Hofkommissionen abzugehen und ein solches System anzunehmen und den Landtag zu befürworten, wodurch die militärisirten Szekler Familien ganz zufrieden gestellt werden. Ein solches System aber kann ohne den Adel nicht in das Mitleid zuziehen, und ohne den Adel eine tiefe Wunde in ihren bisher gehalten Rechten zu schlagen nicht zu Stande gebracht werden, und so weiß ich in Voraus, daß das neue System, welches mir zur Ausarbeitung im Jahre 1847 von Seite der systematischen Deputation übertragen wurde, wenn es auch die systematische Deputation annimmt bei dem Landtag, welchen ja der Adel repräsentirt, gar nicht oder sehr schwer und mit solchen Modificationen durchgreifen wird, daß est dem Militär Elemente nicht passen, daher allerhöchsten Orts nicht angenommen wird, und so dürfste die allerhöchsten Orts so sehnlich gewünschte Organisation von einem Landtag auf den andern eschoben werden, wodurch die

militárisirten Szekler fortan gezwungen würden, so wie bisher, für die Freihaltung des Adels ihr ganzes Hab und Gut zu opfern. Ich bitte womit Euer Excellenz aus diesem meinem offenen Bekenntniß sie Seele der Sache gnädigst zu beantragen, safort mit dem Gubernial Archiv im Jahre 1847 erhaltenen auf die Szekler Organisation bezüglichen Akten vom Jahre... (A 99 és 100. oldal között hiányzik! Az emlékirat folytatása egy másik irat része [fordítását l. a függelékben, **F.15-2.**].)

...daher in Folge hoher Verordnung vom 16. dieses Monats Nro 5163/mc.9.- 853 aufgefördert, die bezüglichen Akten von dem genannten Rittmeister sogleich zu über nehmen und hierer schleunigst einzusenden.

Udvarhely, am 30. april 1850.

Heuthe m/p

Oberstlieutenant

Ezen rendelet folytán beadtam az irományokat, amelyeket a kerületi biztosság 1850. május 5-én 4707. sz. alatt beküldött, én ezen irományokból még akkor, hogy 1847-ben hazajöttem az ország gyűléséről, másolatokat vétettem, amelyeket nektek, kedves gyermekeim, megtartottam örök emlékül, főképpen azért, hogy lássátok meg, mennyi igazságtalanság követtetet el a székely primipillus és pixidariusokkal, és mennyit vívtam én mellettök, anélkül, hogy én velök ezt tudattam volna.

Wohlgemuth tábornok nem felelt ugyan levelemre, hanem csak, amint látjátok a fennírt rendeletből, bekérte az irományokat, de hogy levelem mégis használhatott a katonáskodó székelyek sorsán, gyanítom abból, hogy felséges fejedelmünket arra bírta, hogy 1851. januarius 22-én 22. sz. alatt a következő rendeletet adta [fordítását l. a függelékben, **F.16.**].

Auf Antrag meines Ministerrathes ordne ich an, daß das Militär Grenz Institut in meinem Kronlande Siebenbürgen aufgehoben und daß statt der bisherigen fünf siebenbürgischen Grenz Regimenter eine gleiche Anzahl Linien Regimenter und zwar 4 Infanterie und ein Hußaren Regiment errichtet werde.

Franz Josef m/p Csorich m/p

Ezen legfelsőbb, legigazságosabb rendeletet olvasva, nem fejezhetem ki örömet, ez volt az első örömeperce életemnek, erre csak azt mondom, hála neked jó atya Istenem, megszabadultak valahára azok, akiket én még a túlvilágon is szeretek, én mindent elkövettem érettök, lelkeim tiszta, s ha nem az én sok

fáradozásaim következtében lett is megszabadulásuk, megmutattam legalább nektek, kedves gyermekeim, megmutattam az ország nagyjainak is, mit szenvedtek, és mennyit áldoztak az igazságtalan országos közterh felosztása által, és miután én őket szerettem és szerettem, kívánom, kedves gyermekeim, általatosk még őket a következőkre figyelmeztetni, és azokat, akik nem tudják felvilágosítani, miből áll az országos közterhviselés, és mennyibe illet ennek hordozása, itt megírom:

1-mo. Az országos közterhviselés nem egyéb, mint az, hogy minden lakosa az országnak minden különbség nélkül, legyen az gróf, báró, nemes, földműves, iparúzó vagy hivatalnok, tartozik az ország költségei fedezésére vagyonához mérve adózni, és emellett tartozik a honvédelmi terhe is részt venni, azaz katonáskodni, a törvények értelmében.

Eztet igazolja az, hogy a három nemzet már 1437-ben, szeptemberben Kápolnán tartott gyűlésében letette az Unió esküt, és meghatározta, hogy Erdélyországnak minden lakosa tartozik tehetségéhez képest az ország közterhi viselésében részt venni.

2. Eztet megerősítették több törvények, de főképpen megújította 1542-ben, április 25-én Tordán tartott országgyűlésében hozott törvény, amely szóról szóra így hangzik:

„Megállítatik, hogy mivel a haza mindnyájuké, senki tehát magát azokból amik a haza fentartására megkívántatnak, közönségesen különbség nélkül ki ne húzza, akár pénzbeli fizetést, akármit egyebet az idő körülménye kívánjon, az olyan terheket az ország mind a három nemzete a régi szokás és rendelkezések szerint egyaránylag hordozni tartozzék, mivel a jóllét vagy haszon, mely az ország fennmaradásából származik, minnyájokra háromlik”

3. Meghatározza Verbőczy törvényes könyve 1-ső része 9-dik címe 5-dik pontja, hogy a vármegye nemessége az ország védelmére katonáskodni tartozik

4. Tisztán kitetszik Verbőczy törvényes könyve 3-ik része 4-ik címéből, hogy a székely nemzet is általános egyforma nemességgel és joggal bír, amelyet sok királyok, úgyszint az ország rendjei is elismertek és megerősítettek.

5. Tisztán kimondja a Leopoldinum Diploma, hogy a székely nemzet minden személy különbség nélkül általános katonáskodni tartozik, de adót ne fizessen.

6. Ezek tehát a gyökeres törvények, amelyek az országos közterhviselést megszabták, ezekhez kell vala az ország rendjeinek 1794-ben ragaszkodni, nem pedig a nemzet egyik részére oly terhet törvényesíteni, amely rea terht és a másik részre mentességet árásson, és így bizonyosan soha panaszkodásokra ok nem adott volna, de fájdalom, ezt nem tette, mert:

7. amikor az adót kellett rendezni, 1753-ban a vármegye nemessége a székely primorokkal együtt azt állították, hogy ők adót fizetni nem tartoznak, mert rajtok azon nehezebb és költségesebb terüh fekszik, hogy ők a maguk költségükön katonáskodni kötelesek, és így az adó alul kimaradtak, mind a vármegye nemesség, mind a székely primorok, ezt állították ugyan a székelyek többi része is, és támaszkodtak a Leopoldinum Dipolma 14-ik pontjára, de rávették őket az ország nagyjai arra, hogy noha nem tartoznak adót fizetni, mégis könyörületességből vegyenek részt (quasi ajándék) adjanak bár egyszer segítséget az adófizetésben, ezt meg is tették 1702-ben, január 7-én, a 2-ik törvény-cikk szerint, de kikötötték, hogy ezt csak a diploma megsértése nélkül adják, de ennek dacára mégis rajtok maradt örökre az adó, mert miután felséges fejedelmasszonyunk Mária Theresia 1753-ba, október 3-án kelt rendelete folytán az adót rendezte, azt állította a vármegye nemessége és a székely primorság, hogy miután rajtok fekszik a terhes katonáskodási kötelesség, igen természetes, hogy ők adót fizetni nem tartoznak, mert az ők kötelességük nehezebb és költségesebb is, mint az adófizetés, és így odavitte az akkori kormány az adó dolgát, hogy az egyházi nemes, a székely primipillus és pixidiáriussal együtt a domestika conscriptioiba az erdélyi akkori kormány által beirattak és így mind adó alá vették.

De már 1761-ben Erdélyországnak hadvezére, Bukow, felséges fejedelmasszonyunk, Mária Theresiának azt a javallatot adta fel, hogy igen célszerűnek látja azt, hogy Erdélyben is állíttassanak fel a határszélybeli ezredek, és így a csiki, háromszéki és bardocszéki székelyekből felállították 1763-ban egy lovas és két gyalogezredet, de ezeket csak a primipillus és pixidiárius székelyekből, a primorok mentve maradtak, 1766-ban pedig felállítottak a vármegyékben is egy dragonyos és két gyalog oláh ezredet, de itt is a nemesség mentve maradt, pedig

8. most kell vala a vármegye nemességének és székely primorságnak eléállani, és azon kötelességet elvállalni, amelyet eddigelé, akkor főképpen, amikor az adót rendezték, megígértek, és ezen ígret és kötelezés által magukat az adó alul mentesítették, de ezt bezzeg nem tették, azt kértem, miért, felelet, azért, mert látták, hogy a katona rendszer oly nyomasztó, hogy azáltal a székelyek tönkrementek, s ha a nemesség is beadja derekát, ők is tönkre mennek, így hát lavíroztak, húzták-halasztották az ügyet, a főkormányshék azt állította, hogy miután a katonáskodási kötelesség kétféle, azaz *közönséges és részletes*, a vármegye nemessége és a székely primorság csak a közönséges felülébe tartozik részt venni, a részletes felülés pedig csak a székely primipillust és pixidiariust illeti, és így ezeket kell katona-

szolgálatra szorítani a katona költségek hordozásával együtt, és, kedves gyermekeim, így a székely primipillus és pixidiariusok rászorítottak *adót fizetni, katonáskodni* és e mellett a *katona költséget is hordozni*, azonban a vármegye nemessége és a székely primorság mind az adóból, mind a katonáskodásból mentve maradt azért, hogy tehetősebb és okosabb volt, és az ország gyűlését repraesentálta, a Guberniummal egyetértve azt tették, amit a maguk mentesítésére jónak láttak, holott ha megolvassuk a Verbőczy törvényes könyvének 1-ső részét, 9-ik címét, 5. pontját, és ha megolvassuk a Leopoldinum Diploma 14-ik pontjait, amelyek megrendelik a vármegye nemesség és székelyek katonáskodási kötelességeit, nem találjuk együtt is, hogy a katonáskodási kötelesség két részre, azaz közönséges és részletes felülésre volna határozva, ottan mindenütt általánosan van kimondva a kötelesség, s ha megolvassuk az approbata 9-ik részét 19-ik címét és 1-ső pontját, ahol említés van a közönséges és részletes katonáskodásról, itt is csak azt látjuk, hogy „a nemesi praerogatívával élő minden rendek tartozzanak felülni”, de ez, kedves gyermekeim, már mind eltelt, és miután felséges fejedelmünk, I-ső Ferenc József a székely és oláh ezredeket 1851-ben, januárius 22-én megszüntette és sorszerekké átalakította, ezáltal megszüntek a székely katonáknak is sérelmei, így ezáltal életbe lépett az 1437-ben Kápolnán és 1542-ben Tordán hozott törvény, mert ezáltal a katonakötelességbe minden erdélyi lakos, ha sorsházás által is, részt veszen, és a katonaköltségek általánosan az ország pénztárára átruháztattak, és nem mint ezelőtt volt, csak a szegényebb részére a nemzetnek, mi tehát őszintén mondhatjuk: éljen fejedelmünk, I-ső Ferenc József!!!

Kedves gyermekeim, vessünk számot a múltakkal és a jelenel, és meggyőződhetünk, hogy most minden ember fizet adót, minden ember katonáskodik, a katonáskodásból eredő költség pedig az ország pénztárára van átruházva, és így az országos közterhviselés egyaránt van felosztva, nincs mentesítve senki – ez némelyikünknek igaz, hogy nem tetszik, mert nincs hozzászokva, de ez igazság, és arra kell törekedni, hogy ha lehet az adó szállíttassék, de a terhfelosztás megmaradjon, és nézetem szerint az adó alábbszállítása mellett még csak a következendő két hiba megorvoslását kell eszközölni, úgymint:

a) a sorsházást el kell töröltetni, ezt a vak kockajátékot, amelyet még a jövedelmi adó kirovására sem tűrhetnénk el ott, hol élet, becsület és hazaoaltalom forog fenn, ezt a vak kockajátékot lássuk és ismerjük-e el a legcélszerűbbnek és legigazságosabbnak? felelet, nem! ezt tehát el kell törölni, és arra kell működni, hogy ne a sorsházás, hanem a születés napja határozzon a katonáskodásra való belépésre, továbbá:

b) arra kell ügyelni, hogy a katonáskodásból senki se legyen kivéve, de miután a földművelést, iparűzést és tudományos kifejlődést háttérbe szorítani nem szabad, mert ezek nélkül nem lehetünk, ezeket nélkülözni nem lehet, de miután a földművelő a mentesítés által magának hasznot hajt, mert természetményeit pénzért adja el, miután az iparűző is szinte magának hasznot hajt, mert pénzért adja el az üzlet cikkeit, és miután a tudományokban kifejlődött egyén is vagy hivatalt visel, amiért az álladalomtól vagy mástól fizetést hűz, vagy ügyvéd, vagy lelképásztor lesz, amelyekért jövedelmet kap, tehát igazság, hogy mindazok, akik a fennírt célokra a katonakötelességtől mentesítettek, az ország védelmi pénztárbá azon időre, amely alatt tartoznának a katonáskodásba részt venni, példának okáért 19 éves koruktól kezdve 30 éves korukig, egy bizonyos összeget fizessenek a rendes adón féjül. Ezen összegből lehetne idővel hitelintézetet állítani, és a nemzetet az uzorsáoktól megszabadítani.

Ha ezen a) és b) betű alatt megírt célt elértek, ettől soha, de soha el ne álljatok, mert csak így lesz az országos közterhviselés igazságosan elosztva. Ezért az igazságos teher elosztásáért vívtam én egész életemben, ezen két pontot kell tehát még eltörölni, arra kérek, ne fogadjatok el semmi ítéásokat és vakításokat, fontoljatok meg mindent jól, tudjátok meg, hogy az országos közterhek jelenleg jól és igazságosan vannak felosztva, s ha ebből legkisebket is változtatnak, akármivel árnásanak, vagy egyiknek, vagy másiknak, de bizonyosan a szegényebbnek kerül minden változtatás a zsebére, s hogy ez igaz, meggyőződhetek az eddigi tettekből és károsításokból.

Legyetek a választásoknál óvatok, bízzátok ügyeiteket oly kezekre, akik lelkiismeretesen védnek az országgyűléseken, s ha látjátok, hogy tévelygésekre mutatnak, hívjátok vissza, válasszatok más. Még egyszer mondom, törültsétek el a sorshúzás, és rójatok meg minden mentesíteni óhajtó egyéneket azért is, hogy senki ne törekedjék, ha másképpen nem, alacson úton is kikerülni azon szent kötelességet, ahol élet, becsület és hazaoltalom forog fenn. Egyébaránt arra kérek, kedves gyermekeim, hogy mindazokat, amiket én nektek azért, hogy jövőre okuljatok, tudatokra adtam, ebből semmi izgatást, bosszúállást ne építsetek, erre átok alatt kérek, mert hisz ezt nem a jelen élők, hanem elődei tették, és ha ti ezen felvilágosításból valami legkisebb ránkört vennétek szívetekbe, ez annyit tenne, hogy példának okáért Péter vagy János rablást követett el, de meghal, és így az ártatlan gyermekeket akarnátok megbüntetni, ez pedig egy nemes nemzethez nem illik, én tehát arra kérek, legyetek hív testvérek, szeressétek egymást, osszátok meg mind a jót, mind a rosszat, tartassátok össze, mert csak így lesztek erősek, igyekezzetek

sérelmeiteket törvényes fejedelmünk és törvényhozó test által orvosoltatni, és főképpen a sorshúzás és mentesítésre ügyelni, én pedig meg vagyok győződve, hogy ha a felséges fejedelmünket és a törvényhozó testet megértitek, azt hogy a sorshúzásba az az igazságtalanság van, hogy ha némely oly szerencsés, hogy valahányszor sorsot hűz, mindenkor oly nagy számot talál hűzni, hogy ezáltal a sorozástól megmentődik, és így a védelmi kötelességbe részt nem veszzen, mások pedig, kivált a tehetősebbek mindaddig maradnak a tudományos kifejlődése köpenye alatt, amíg a sorozás idejét túlélük, és így hasonlólag magukat mások megterhelésére ingyen mentesítik.

Mármost, kedves gyermekeim, visszatérek azon elvállalt kötelességem teljesítésére, ahol annyi árvaoknak forog fenn ügyök.

Ennek véghezvitelére sok segítséggel volt kerületi biztos Kovács István kapitány úr, aki a kellő rendeleteket, melyeket én fogalmaztam – kibocsátotta – felszólítottak azon fő- és altisztek, akik a forradalom előtt a századoknál az árvaügyekkel bajlódtak, és ezzel ismeretesek voltak, a kinevezések és megbízások megtörténtek, a munkálkodások megkezdettek, a referáda és felügyelet úgyszint, a számadások revisiója rámbízott, és így a munka annyira haladott, hogy a cs. kir. Gubernium 1851-ben, március 13-án 4652 szám alatt dicsérettel elismeri a tetteket, nemcsak, hanem 1851-ben, május 6-án 11 347 szám alatt nekem megrendelte, hogy dolgozzam ki és adjam be, minő törvényeken és rendeleteken alapult a székely ezredeknél az árvaügy kezelése, és ezen munkámat véleményezzem is. Ezen rendeletnek megfeleltam, és 1851-ben, május 16-án a munkámat be is adtam a Guberniumnak, mindamellett az árvaügy referációját és számadások revisióját a maga rendén tehetségemhez képest végeztem, mely munkám által úgy megnyertem nagyméltóságú gróf Nádasdy fő-törvényszék elnökének bizalmát, hogy azon instrukciókat, melyet a fő-törvényszék tagjai Szebenben a kerületi törvényszékeknek zsinórmértékül kidolgozott, nekem átnézés és véleményezés végett a következendő felszólításával átküldött [fordítását l. a függelékben, **F.17.**]:

B45/praes-852

Ihre schätzbare Bemerkungen über einen Theil der von der k.k. Obergerichts Commission den k. k. Bezirksgerichten zur Richtschnur vorgeschriebenen Pupillar Instruction, sind mir heute zugekommen.

Indem ich Ihnen subf. ein Exemplar dieser Pupillar Instruction mittheile, fordere ich Sie auf, diese Instruction mit Genauigkeit durch zu gehen und mir Ihre Ansichten auch über die in den letzten Bögen enthaltenen einzelnen Bestimmungen derselben baldmöglichst einzusenden.

Vom Präsidium der k.k. Obergerichts
Commission
Hermanstadt am 10 Februar 1852.
Nádasdy

An Sr des Bezirks Commisariats Referenten
Alexius Nagy

Ezen tényből meggyőződhetek, kedves gyermekeim, hogy az embert a szorgalom és folytonos olvasása a tudományos könyveknek sok évek után jobban és tökéletesebben kiképezheti, mint az iskolák, lássátok, kedves gyermekeim, hogy csak ez az elismerése is gróf Nádasdynak, aki későbbre justizminister lett, elegendőleg megjutalmazást ad igyekeztem és szorgalmamnak, s hogy mindazok, amit én ide leírok, igazak, arról meggyőződhetek a számotokra félretett eredeti irományokból, de minthogy látjátok, hogy az árvaügy vezetése rám volt bízva, nem tehetem, hogy néktek ide ne soroljam azon megelégedését és köszönétét a Guberniumnak és cs. kir. minisztériumnak, melyet a következőkbe adott tudomra [fordítását l. a függelékben, **F.18.**]:

Nro 4974. D. II. S.Szentgyörgyer k.k.
Bezirks Amt
An Sr Wohlgeborn dem Herrn Alexius Nagy
in Hermanstadt

Das hohe Finanz Ministerium hat mit dem Erlasse von 23. April al.J. Nro 33811/2416 die Renumerirung der bei dem Pupillargeschäfte im Jahre 1849 und 1850 in Verwendung gewesenen Individuen zu gestatten geruht.

Indem unter Einem an die Bezugsberechtigten die Verständigung erteilt hat, kann man nicht umhin nach dem Wortlaute des hohen k.k. Militair und Civil Gouvernements Praesidiiums Erlaßes vom 21. Mai al. J. Nro 12016/1322 im Interesse der Öffentlichkeit über die bei der Durchführung dieses Geschäftes bewiesene Umsicht und Thätigkeit des mit der diesfälligen Leitung betraut gewesenen ehemaligen Rittmeister Rechnungsführers Alexius Nagy die hohe Anerkennung und das Lob des hohen Gouvernements Euer Wohlgeborn bekannt zu geben und mit diesem schmeichelhaften Anerkennung Seitens des k.k. Bezirksantes denselben annoch den Dank der Waisen auszudrücken für welche dieselben sich besonders verbindlich gemacht haben.

Genehmigen Euer Wohlgebornen die Versicherung der Achtung mit der dieses Bezirsam(t) Ihnen zugethan ist.

Sepsiszentgyörgy, am 2. July 1853

Kovács m/p
Hauptmann

Mielőtt az árvaügy be vala végezve, már a következő rendeletét vettem a cs. kir. Haditörvényeszeknek [fordítását l. a függelékben, **F.19.**]:

K.k. Hermanstädter Kriegsgericht
Nro 7124
An den Herrn Rittmeister Rechnungsführer
Alexius Nagy
zu S.Szt.György

Das hohe k.k. Kriegsministerium hat mittelst Reskript vom 25. März 1851. Nro 1876 dem Herrn Rittmeister Rechnungsführer in Folge der dahin vorgelegten Purifications verhandlungs- Akten auf Grundlagen der von der Purifications Commission mittelst Erkenntniß gestellten Antrages von der Dienstleistung einfach zu entlassen befinden.

Wovon Sie in Gemäßheit der hohen hierländigen Landes Militair Commando Verordnung vom 23. Dezember 1851 K 12017/12606 mit dem Beisatze hiemit in Kenntniss gesetzt werden, daß der 31. Dezember v.J. als jener Tag bestimmt werden ist, mit welchem Sie bei dem k.k. Prinz von Würtemberg 11. Husarn Regimente gänzlich außer Gebühr und Stand zu setzen sind.

Bartels m/p Paspichel m/p
Oberst Major Auditor

Ettől, kedves gyermekeim, láthatjátok, hogy minden katonai szolgálatom megszüntetett 1851. december 31. napján, ebből azt állíthatnátok, hogy 38 évi hív szolgálatom füstbe ment, de korántsem, mert ez csak azon szent ügynek, melyért nemzetem vívott, áldozatja lett, s megnyugodva szenvedtem többi bajtársaimmal együtt, akik a fogságba sokkal súlyosabb állásba voltak, mint én, mert noha el veletek együtt élelem nélkül maradtam, semmi mesterségem nem lévén egyéb, csak a penna, erre támaszkodtam, és az atya Isten nem hagyott el, kibe bíztam, mert noha tisztí fizetésem megszünt, folyt még azon napidíj, mely az árvaügynél kiszabva volt, amelyre következett ezen alább írt rendelet, úgymint [fordítását l. a függelékben, **F.20.**]:

Nro 10731 DII/M.D.C.
An das k.k. Bezirksamt
zu S. Sztgyörgy

Das hohe Gouvernement hat sich mit hohem Erlasse vom 27. v. MTS. z. 13 332/1774 bestimmt gefunden, dem gegenwärtig bei dem s.szentgyörgyer Bezirksamte mit der Führung der Rechnungen und Pupillar Geschäfte betrauten ehemaligen Rittmstr' Rechnungsführer Alexius Nagy bei dem hierländigen

Oberlandes Commissariat zu den daselbst in Verhandlung stehenden Computs-Gegenständen mit einem Taggelde von drei Gulden cunz in einstweilige Verwendung zu nehmen.

Das k.k. Bezirksamt enthält demnach in Gemäßheit obengezogenen hohen Erlaßes den Auftrag, den genannten Alexius Nagy schleumigst anzuweisen, sich sobald wie möglich nach Hermanstadt zu begeben und zur Zuweisung des ihm diesfalls anzuvertrauten Geschäftes beim Herrn Oberlandes Commissär von Bedeus zu melden.

Als eigentlichen Tagschreiber können dem Alexius Nagy keine Reischkosten bewilligt werden, doch wird sein gegenwärtiges Taggeld von 1 fr 30 k auf 3 fr erhöht und ihm in Hermanstadt über Anweisung des Oberlandes Commissariats vom Tage seines Aufbruchs aus S.Sztygyörgy bis zum Tage seiner Rückreise in decursiven Raten flüßig gemacht werden, weßhalb derselbe sein gegenwärtiges Taggeld in SepsisSztygyörgy nur bis zum Tage seiner Abreise von da zu beziehen und das k.k. Bezirksamt bei Vidirung der diesfälligen Quittung darauf Rücksicht zu nehmen, und von ihm bei der Abreise ein Zeugniß über den Tag des Aufbruchs mit zu geben hat, der Abgangstag des genannten Nagy ist hier anzuzeigen.

Marosvásárhely am 6. August 1852.

Nupenau m/p
Oberst

Ezen rendelet következtében bementem Szebenbe, ottan szokásom szerint szorgalommal folytattam a rámbízott munkákat, hogy láttam, hogy több bajtársaimnak sikerült vagy újból szolgálatba lépni, vagy kegyelempénzt kapni, én is kérelmet adtam be őfelségének, amelyre 1853. február 23-án a következő legfelsőbb választ nyertem [fordítását l. a függelékben, **F.21.**]:

Präsial 854-853/m.c.g.

Bei dem hohen Grade ihrer Betheiligung an der Sache der Insurrection haben Se Majestät mit allerhöchster Entschliebung vom 15. Jänner 1853. zu befehlen geruht, daß Sie über ihr Hafgesuch aus Sepsis Szentgyörgy am 15-ten Juli 1852 mit dem Bedeuten abweislich zu bescheiden seinen, daß ihrer Bitte um Wiederverleihug des Offiziers Characteurs und einer Pension oder eines Gnadengehaltes eben so wenig als ihrem Ansuchen um eine Civil- Anstellung keine Folge gegeben werden könne, Hievon werden Sie zu Folge h.k.k. Kriegsministerial Erlaßes von 25. Jönner 1853. d. J. Nro 318 zur Wissenschaft in die Kenntniß gesetzt.

Hermanstadt am 23. Februar 1853.

Bordolo m/p FML
An den Herrn Alexius Nagy chem
Rittstr Rechführer

Itt megjegyzés nélkül, édes gyermekeim, nem hagyhatom, hogy mikor én őfelségének a kérelmet 1852. július 15-én Sepsiszentgyörgyön beadtam, őfelsége kegyelmeskedett a kérelmemet a nagy signaturával ellátni és megígérni, hogy lehetőleg segíteni, és így ezen kérelem le is jött Szebenbe a General Commandóhoz, ahol ellenségeim látták őfelségének jóindulatát, de ahelyett, hogy jó ajánlatot adtak volna, egy új nyomozódás tettek, és kivált a főhadbiztos Fronius párt ellenem mindent elkövetett, hogy célt ne érjek, sőt, az új nyomozódás alkalmával feladta, hogy célt ne érjek én, a császári kormánynak legnagyobb ellensége vagyok, mi kitetszik abból, hogy már 18478(ben) a székely katonák sérelmei orvoslására az országgyűlésbe felállítva volt országos bizottmányba be voltam rendelve, ami a székelyekre nézve nagy hatással volt, s hogy tekintélyem volt, mutatta az is, hogy 1848-ban, november 12-én Sepsiszentgyörgyön kormánybiztos Berde Mózes és huszár alezredes Nagy Imre jelenlétkbe tartott nemzeti gyűlés engemet megválasztott uzoni Béli Gergely, sepsiszermerjai Serester Mózes, sepsiszentgyörgyi Gyárfás Dávid és rétyi Székely István urakkal avégre biztosoknak, hogy a nemzet felszólítását vigyük Szebenbe katonai főparancsnok tábornok báró Puchner Antal ónagyméltóságához, jelentjük ki, hogy a nemzet őfelségéhez és a törvényekhez hív marad, kérjük az oláh rabló csapatokat hozzánk be ne hozni, maradjanak a törvényes úton – itten feladták ellenségeim, hogy mindezekből látható, hogy tekintélyem volt a székelyeknél, és ha hajlandó lettem volna az őfelsége kormányát pártolni, sokat tehettem volna, de ezt nem tettem, sőt a nagy ügyet pártolva, kinevezésem folytán mint hadibiztos tábornok Bem táborába kimentem, nemcsak, hanem mint alezredes az egész déli táborban a főintendánsi állást elvállaltam, és ottan Vetter tábornok nyílt rendelete folytán a fegyverletéig a déli táborban működtem, és így nemhogy kegyelmet érdemelnék, hanem szerencsémnek tarthatom, hogy a cs. kir. haditörvényszék nem szerzett magának tetteimről bővebb tudomást, hanem purificatio útján egyszerűen állomásomtól elmozdított, különben, ha a jelenlegi tárgyalás eredményeit tudta volna, bizonyosan 20 évi fogság alul nem mentesültem volna. Ezen nehéz felterjesztésre engemet a fekete könyvbe beiktattak, amelynek eredménye ezen szomorú legfelsőbb válasz lett, amelynek alapján látható vala, hogy nekem semmire kilátásom nem maradt, kéntelen voltam jobbra-balra irkálni, hogy ha valahol egy udvari szolgálatot nyerhetnék, és miután kilátásom lévén, megköszöntem

Szebenben a további diurnista szolgálatot, de hogy meggyőződjetek arról is, hogy én fizetésemet Szebenben se húztam ingyen, ide melléklek a cs. kir. országos bizottmánytól nyert bizonyítványt, amely szóról szóra így hangzik [fordítását l. a függelékben, **F.22.**]:

Der chem. Rittmstr. Rechnungsführer des bestanden k.k. Szekler Hußaren Regiments Herr Alexius Nagy wurde mit der hohen k.k. Gouvernements Verordnung vom 27. July 1852 z. 13332 zu der dem k.k. siebenbürgischen Ober Landes Commissariat untergeordneten k.k. gemischten Liquidirungs Commission mit dem Taggelde von 3 fr cunze zugewiesen traf am 11-ten April 1852. in Hermanstadt ein, und hat seit dem bis zum 15-ten Dezember 1854 ununterbrochen nicht nur die ihm von der liquidirungs Commission zugekommenen Abrechnungen special Liquidationen und Passirungs Ellaborate mit vielem Fleiß und Genauigkeit zur vollkommenen Zufriedenheit seiner Vorgesetzten verfaßt, sondern auch die ihm vom k.k. Oberlandes Commissariate aufgetragenen Liquidirungen beinahe aller Rechnungen von den in dem Jahren 1848/9 und 1849/50 in Siebenbürgen etablirt gewesenen Militär Spitaler mit vielem Genauigkeit ausgearbeitet, die dazu erforderlichen Concepte aufgesetzt, dann die vierteljährigen Ausweise über die zur Vergütung der Spitalsauslagen aus dem Landes Concurenz Fonds successive angewiesenen Geldbeträge verfaßt und hiebei eben so durch andauernden Fleiß stets bereit an Willen und scharfsinnigen Takt in Behandlung der ihm zugewiesenen Arbeiten, als auch durch ein honettes Charakter volles Batragen sich die diesseitige Zufriedenheit in vollem Maße zu erwerben gewußt, so daß man dessen fernere Verwendung in diesem Geschäfte gerne gesehen haben würde.

Auch hat derselbe während seiner hiebtigen Verwendung in politischer Beziehung nie andere Äußerungen hören lassen als solche von einem der allerhöchsten k.k. Regierung ergebenen Unterthan zu erwarten stehen.

Welches demselben bei seinem nunmehrigen Austritt von hier mit voller Anerkennung bestätigt wird. Hermanstadt am 16. Dez. 1854.

Miután felsőges királyom a már előbb beírt válaszából kitűnik, hogy hosszas katonaszolgálatom által izzadva szerzett cs. kir. ezred százados és számvevő hivatalom visszaadása meg van tagadva, úgyszinte kiérdemelt nyugdíjam is, emellett elutasít kegyelempénz megnyerésétől is, de ami a legsajnálatosabb, eltölt azon reménytől is, hogy polgári hivaltalt vállalhassak, holott tudta, hogy én 1814-től, április 1-ső napjától kezdve csak katonapályán, s ott is csak pennám által kerestem keserves kenyeremet, ezen válasz tehát oda van kiszámítva, hogy számos családommal földönfutó legyek

örökre, ezt kérdem, vajon van-e világon több és nehezebb királyi ítélet, mint a Nagy Eleké, amely csupán politikai vádért ítéletet ítéletre hoz, ítéletet ítéletre, mondom, mert engemet a cs. kir. katonai törvényszék egyszer eltölt, megfosztott rangomtól és fizetésemről, szabad lábon hagy és általad a polgári törvényhatóságának, mind szabad polgárt, erre folyamodtam felsőges fejedelméhez, aki nemhogy kegyelmet ad, hanem megfoszt a polgári jogtól is, mert polgári hivaltalt nem szabad vállalni, erre nézve mint hontalan és száműzött 1854-ben december utónapjaiban megérkeztem Szebenből Sepsiszentgyörgyre, de meg volt szakadva minden fizetés, minden jövedelem, de támaszkodva az atya Isten kegyelméhez, írtam mindenféle udvari szolgálattal megnyeréséért, nem késtem mindent megragadni, ami jövedelmet ígér, pereket vettem által, ezeket szorgalmasan vittem, ezalatt megbízott gróf Kálnoky Ádámné, gróf Bethlen Gábor és grófnéja, úgyszinte gróf Nemes Ábrahám urak jószágaik felügyelésével, s emellett megszerzettem a cs. kir. dohány nagy tráfikát, só- és bélyegárulást, összekötöttem ezeket egy vegyeskereskedéssel, s így éjtelnapot összetéve szerettem nóm segítségével oda vittem, hogy éhenhalásra nem volt szabad jutni, köszönetet szavazak Maurer József bajtársamnak, aki kérésre egy néhány száz forintot kamat nélkül kölcsönözött a kereskedésem megindítására, amelyeket köszönettel vissza is fizettem, eközben felszólított 1855 év kezdetén a báró Szentkereszty család azon per végrehajtására, mely a család és a fiskus között 1769-től kezdve az ügynevezett revindikált havasok visszakaphatása felett folyamatban van, s miután ezt elvállaltam oly formán, hogy a pert a magam költségemen lefolytatom, s ha nem nyerek, nem tartozik a család semmit fizetni, ellenben, ha nyerek, adjon a család a birtokba bevezetés alkalmával 500 forintot és az usus fructus egyharmadát, miután ezen per elvállalásának híre futott, Bereck városa, Ozdola, Almás, Csomortán, Lemhány, Nyújtód, Sársfalva, Szászfalva és Gelence községek, kiknek a havasok felett a fiscussal szemben szintén 1769-től fogva ily színű perek voltak, és noha a per folytatására borzasztó költségeket tettek, eredményhez nem jutottak, engemet felszólítottak perek átvétele és folytatására olyformán, mint a báró Szentkereszty családdal egyezés szerint a pert magam költségén vezetni, és a szükséges irományokat szinte a magam költségeimen megszerezni.

Nagy és nehéz volt a vállalkozás, de mégis elszántam magamat a pereket átvenni a következő szerződésileg megállított feltételek alatt, hogy én köteles vagyok a pert a magam költségemen végrehajtani, s ha vesztek, nem tartoznak nekem a falvák semmit fizetni, ellenben, ha nyerek, adjon a birtokba vezetéskor Bereck 4000 frt, Ozdola 300 frt, Gelence 300 frt és a többi hat

falu összesen 600 frt és az usus fructusnak Bereck hasonfelét, Ozsdola, Gelence és a többi hat falvák pedig az egész usus fructus tartoznak nekem adni olyformán, hogy adjanak előleget Bereck 200 frt, Ozsdola 200 frt, Gelence 200 frt és a hat falu összesen 200 frt, amely összegek az usus fructus megkapásával általam a falvák-nak visszafizetendő lészen. Miután a falvaktól majd semmi adatokat nem kaptam, futtam, fáradtam, az archívumokat felkutattam, jogosítva a felhatalmazások által a pert a törvény útján megindítottam a fiscus ellen cumulativ, de kétszer vesztettem azért, hogy miután az 1853-ban, május 23-án 99 és 20-ik május 100 szám alatt kiadott legfelsőbb Patens azt tartja, hogy az ily színű pereket 1854. augusztus végéig törvény útján kellett volna beperesíteni, én pedig a pereket a falvaktól csak 1855. február 20-án vállaltam el, és így a pert elévültnek tekintették, erre nem volt más mód, mint a pereket administrativ úton újból megkezdeni és kegyelem útján folytatni, borzasztó költségeket tettem, ötször Bécsset megjártam, mert a fiscussal szembe kellett működnöm, a kormány mindenfelől akadályt vetett ki lábaim eleibe, főképpen azon lovagoltak, hogy praetendent debet probairi, de hogy lehetett ez, hol voltak bővebb adatok, mert az 1848 előtti Thesaurariat megszűnt, átalakult cs. kir. pénzügyigazgatóságnak, a Gubernium átalakult (?)nak, Bécsbe a kamara átalakult Finanz Ministeriumnak, a korlátnokság Belügyminisztériumnak, a Hofkriegsrath átalakult Hadügyminisztériumnak, hol vannak az 1848 előtt létrejött, a havasokat illető irományok, ezen sok új főbb hivatalok csak a jó Isten tudta, de régi jó barátaim és ösmerőseim, pártfogóim segedelme mellett csak borzasztó költséggel mehettem annyira, hogy őfelsége az utolsó audientia alkalmával általam keservesen előadott, a kormány által majd 100 éven át elkövetett égrekiáltó vétkek megszüntetéséért esedeztem, erre a király komolyan rendelkezett, magára vállalta az ügyet legfelsőbb közbejárására bevégeztetni, és az igazságot kiszolgáltatni ígérte.

Ezt őfelsége foganatosította is, mert 1863-ban, szeptember 24-ikén kiadott legfelsőbb kéziratával elrendelte az ügyet a következő módon [fordítását l. a függelékben, **F.23.**]:

Auf Grundlage der allerhöchsten Entschlie-
bung vom 12. Oktober 1813 sind der Gemeinde
Bereczk die Alpen Soosmező und die Hälfte von Lipse
mit den Accessorien Dobri esztina sora und Kalabucs,
der Gemeinde Ozdola die Alpe Musat und die andere
Hälfte von Lipse, der freiherrlichen Familie Szent-
kereszty die Hochgebirge Hosszuhavas und Pojána
fracilor, der Gemeinde Csomortán, Almás, Lemhény,
Nyujtód, Szászfalu und Sárfalva die Alpen Zsiros und
Kishavas zurückzustellen.

Aus besonderen Gnade wollen ferner Se
Majestät a.g. gestatten, daß allen denjenigen welchen
im Gemäßheit dieser a.h. Entschliebung Bestandtheile
der revendicirten Gebirge zurüch zu stellen sind, für die
ganze Zeit während welcher sie von der Nutznießung
dieser Alpen ausgeschlossen waren, eine billige
Entschädigung aus dem Staatsschatze geleistet werde.

Bezüglich der Gemeinde Bereczk, Lemhény,
Nyujtód, Szászfalu, Sárfalva, Almás, Csomortán und
Ozdola wird dabei auch die von denselben im Jahre
1848 diesfals gemachte Widmung Rücksicht zu
nehmen sein.

Kommt über das Ausmaß der Entschädigung
ein Nibereinkommen nicht zu Stande, so hat die
Commission ein Erkenntniß zu fällen, gegen welches
den Partheinen binnen 6 Wochen der Rekurs an die
siebenbürgische Hofkanzlei frei steht, welch letzere
mit Zuziehung zweier vom Finanz Ministerium abge-
ordneten Ráthe hierüber endgültig zu entscheiden hat.

Für die Richtigkeit des Auszugs
Kön. Gubernial Expedit's Amt
Hermanstadt am 22-ten Februar 1864
LS Teslak m/p

Ezen legfelsőbb rendeletek következtében az
érdekelt havasok 1864-ben, szeptember havában egy
udvari bizottmány által a tulajdonosoknak általadattak,
akik fáradozásaimat elismervén számomra Bécsbe egy
ezüst emlékpoharat készítetttek, amelyen aranyba vés-
ve a következő szavak vannak:

Emléke Bereck, Almás, Csomortán, Lemhény,
Nyujtód, Szászfalu, Sárfalva, Gelence községének,
Ozsdolával egyetemben, melyet ősi havasai visszaszerzé-
séért Nagy Elek atyámfiaának szentelnek 1864-be.

Ezen emlékpoharat hála köszönetek mellett
ürittettek, és nekem ünnepélyesen általadták a falvák
Kézdivásárhelyen, ez volt kedves gyermekeim, azon
második perc, amelybe egész életemen keresztül fár-
adozásaimnak jutalmát, örömét láttam, tartásátok meg
ezen kedves emléket az én kedves nőm halála után
örökről örökre, maradjon a fiág öregebbjénél.

A túl leírt legfelsőbb kézirat szerint mindazon
tulajdonosoknak, akiknek a havasok visszaadattak, az
egész szűnt időre egy méltányos kárpótlás a status
pénztárából meg van rendelve, erre nézve kikészíttem
a szűnt időre a kárpótlásról szóló kimutatást, melyet a
cs. kir. reclamations bizottmány a királyi adó kiszá-
mítására készített, itt a tiszta jövedelmet vettem alapul,
mely szerint

Berecknek 283 484 frt 88 kr

Ozsdolának 133 607 frt 58 kr

a báró Szentkereszty családnak 114 148 frt 72 kr

a hat falunak úgymint Csomortány, Almás, Lemhény, Nyujtód, Szászfalu és Sársfalvának 26 693 frt 76 kr összesen kimutattam 557 937 frt 94 kr mint méltányos kárpótlást, amely őket igazságosan és jogosan illette.

De erre az udvari bizottmány azt felelte, hogy miután a legfelsőbb kézirat szerint Bereck, Ozsdola, Csomortán, Almás, Lemhény, Nyujtód, Szászfalu és Sársfalva 1848-ban az usus fructusról lemondott és a báró Szentkereszty famíliának havasai már 1769-ben megbecsültek, akkori pénzbe csak 1666 frtba vétettek, erre nézve többet nem liquidál, mint Bereczknek 8000 frt Osdolának 6000 frt a hat falunak 1500 frt a báró Szentkereszty családnak pedig 5400 frt

Erre én a falvakat felszólítottam, és megkérdeztem, hogy miután ők nekem a per általadásakor szerződésileg azt nyilvánítták, hogy az usus fructus 1769-től kezdve a fiscus kezében van, ők arról, hogy 1848-ban az usus fructusról lemondottak, és a kormánynak felajánlották volna, semmit nem tudnak.

Miután én annyiszor Bécsbe felutaztam, ügyvédek fogadtam, fizettem, és az ususfructus tömegét tekintve borzasztó költségeket tettem, komolyan felléptem a bizottmány határozata ellen, reclamáltam az erdélyi királyi korlátnoksághoz, minek következése az lett, hogy Szebenbe becitáltak, és ottan a következő eredeti okmányt kezembe tették.

Borzasztó jelenet s fájdalom, a falvak megcsaltak, mert az öfelsége kéziratába említett ajándéka a falvaknak, dacára a tagadásnak, mégis létezett, amint a következő 1848-ban:

Tisztelt pénzügyminiszter úr!

A második székely gyalogezred Bereck városától Sósmező Lipcse fele, Kalabucs Esztina sora, Hiddeghérc nevezetű havasokat és ezek befüggőit, Lemhény, Nyujtód, Szászfalu, Sársfalva, Almás, Csomortán nemes közönségektől Zsíros és Kishavas, Ozsdola közönségtől pedig Lipcse fele része és Musát havasát a székely nemzet letelepedése óta sérthetetlen csendes és békés birtokunkból az 1763 Madéfalva gyászvidéken székely könnyek és vérözön közt fegyverrel lett megkerítésünk, katonai szigorú köteletség teljesítése és fenyték alá lett bilincseltetésünk, azzal együtt nemzeti ősi szabadságunk elrablása után kénye szerint 1769-be erőhatalommal elfoglalta.

Ámbár az azt követett mostoha időbe elődeink a nemes katonai függés retentő kegyetlenségei alá lezegezve valának, mégsem mulasztottuk el ezen tör-

vényellenes erőszakolást siralmas panaszunkban dicső fejedelmünk eleibe legottan felterjeszteni és azt mindannyiszor és mindaddig újítani, míg az idő győző lelke segedelmével addigi roppant költségeink, fáradságaink annyiba sikeresítették, miszerint boldog emlékű I-ső Ferenc császár eltompult panaszkodásainkat meghallgatta, s 1813-ban október 29-én 2825 sz. alatt havasainkat minden addigi hasznaival együtt kegyelmesen ki- és kezünkbe visszaitélte, nemcsak, hanem 1827-ben addigi cessaus lucrum iránt ki is kérdeztetett, s fájdalom, az említett ezred a bécsi udvari főhaditanács útján, midőn birtokunkba lépésünkhöz jutottunk volna, mindannyiszor ügyünk sütségre elébe oly politikai kárhozatos következtű titkos és alattomos fortélyokat, színlelt ellenzékeket gördítettek, mely mind a legfelsőbb ítéletnek elégtételbe vehetéséhez a máj napig nem juthatánk – látván közönségeink, hogy halomra gyűlt könyörgéseink s fejedelmünk legjobb atyai akarata mellett sem leszünk képesek visszanyerni, belefáradván a bécsi sok könyörgésekbe, a már néhai Erdélyhon törvényhozó testületéhez folyamodánk, honnan 1837-be, 1841, 1843, 1846/7 mindannyiszor külön tett országos feliratok, határozatok, kormányzói ajánlatok küldettek fel, és mindannyiszori iratokra mai napig csak egy betű választ sem nyertünk, maradtunk azzal, miszerint mindössze havasainkról szóló leveleinket feljuttattuk amellet, hogy tulajdonosi jogunk soha bár magától az erőszakoló ezredtől kétségbe nem hozott, az ítélet ítéletnek maradt, se az elégteltelt leveleinkkel együtt meg nem nyerhettük, sem tagadó választ nem vehettünk.

Tisztelt Miniszter úr! ha volt e honban birtoktól megfosztottnak békés türelme, úgy bizonyára azok közt 8 közönségünk az első helyen állanak, mert fejedelmünkhöz tántoríthatatlan közönségünk soha homály nem érintette, azonban közönségeink vas türelme napról napra nehezült, mert az eredeti osztálykor részünkbe csakis a hegyláncokkal övedzett magas havasok jutván, azokból marhatenyésztés és faizás által tarthatott eddig fenn családainkat, miután pedig ettől is megfosztattunk, az inség és szegénység nőttön nőtt, a katonai terhelések alatt különben is elzsibbasztott lakosainkra, míg nem elhordozhatatlanná válván felriadva meghatározaték, hogy az erőszakkal elfoglalt havasoknak hasonló úton visszafoglalása próbáltassék el.

Tisztelt Miniszter úr, ezt nem tette közönségeink, mert az erdélyi országgyűlésen hozott I-ső törvénybe letéve lenni hitte azon alapkövet, miként elnyomult ügyünk is szőnyegre kerülend, s hitte, hogy még a tisztelt ezred is a magyar felelős kormány igazgatási rendszerébe be fog olvadni, hol havasainknak jelen birtoklása megszűnend, és íme, miután az erdélyi gyűlés által kinevezett bizottmány kezére kerekedett ügyünk, látjuk, hogy már 80 éveken keresztül szüntelen könyör-

günk az áldott magyar hon igazságszeretetéből, hála a gondviselésnek beteljesedik, mert a hongyülésen hozott 76 számú törvénycikk 4-ik §-ába ezen szavakat van szerencsénk olvasni. Azon havasok pedig, melyekről bebizonyítható, hogy az ezredek kormányai által a közönségektől erőhatalommal foglaltattak el, tulajdonosaiknak azonnal visszaadassanak.

Tisztelt Miniszter úr! Úgy hisszük, hogy hazánk derülő hajnala felett tornyosulnak a vészfellegek, tudjuk, hogy a különböző felkölt elemek lecsillapítására talpon kell állnunk, tetteles áldozatra van szükségünk, s midőn Méltóságod meg van győződve a haza védelme irányában erántunk, midőn megértük a napot, melyen törvény által vagyunk biztosítva havasaink visszaadása iránt, elsőben is hazánk törvényhozásához hálául nyilatkoztatjuk, hogy azon pénzösszeg aránt, mely a 2-ik székely gyalogezrednél havasaink jövedelméből halmozva van, ötet számoltatni méltóztasson, és azt a folyó évi november 1-ső napjáig általánosan és öszvesen hazánk jelen rendkívüli szükségei fedezetére ezennel felajánljuk, mit kegyesen elfogadni méltóztasson.

Tisztelt Miniszter úr! úgy hisszük, hogy havasainkhoz tulajdonosi jogunk senki által kétségbe nem hozatik, bárha a tisztelt ezred azon üres fogantyúhoz ragaszkodik, hogy felettünk s hírünk nélkül fejedelmi donatíó útján birtokolná, ami azonban köztünk, Székelyföldön soha nem létezett, mert mindezeket fejedelmi szentséges ítélet annyi ízbeli országos feliratok, kormányzék és udvari cancellaria ajánlatok megelőztek, s annál fogva könyörgünk, méltóztasson az 1813-beli fejedelmi ítélettel kapcsolatba hozott újodan törvénycikknek elégtételbe vételére a helyszínére biztost rendelni ki, aki a törvény értelmében 80 éveken keresztül könyörgő közönségeinket már valahára ősi havasainkba iktasson be, végre, ha méltóságodnak az előre bocsátottak iránt kétsége támadna, az erdélyi kormánynál a liber regius mindenekbe útmutatásul szolgálánd, ugyan az erre könyörgésünk mentől előbbi sikerésítését újban esdekelvén öröklünk

tisztelt Miniszter úrnak
alázatos könyörgői

Költ Lemhényben a 8 nemes közönség gyűléséből 1848 október 1-ső napján Bereck, Lemhény, Nyujtód, Szászfalu, Sáfalva, Almás, Csomotán és Ozsdola, mindössze 5000 könyörgők nevében

Gábor Imre, Bandi István, Pál József, Fülöp József, Mike Ferenc, bíró Bartos Ferenc, Veres Alajos, Boros Elek, Finta Mózes főbíró, Finta Lajos, Fábrián József, Lénárd Salamon, Conrád István, Balog József, id. Kádár János, ifj. Kádár János, Bardocz László, Boros József, Bálint Pál, Bot Pál.

Hogyan ezen másolat az eredetivel mindenekben egy, ezt bizonyítja a kir. főkormányzék kiadóhivatala, Nagyszecben, november 24-én, 1864

LS Teslak György
levélkiadó hivatalnok

Ezen eredeti, financminiszter Kossuth Lajosnak tett ajánlatát a falvaknak, amely 1848-ban, lemhenyi gyűlésbe jött létre, meglátván, és meggondolván, hogy tőlem nagy merészség volt a legfelsőbb kéziratot igazságtalanul compromitalni, mert ebből meggyőződttem, hogy engemet a falvak vízrevittek, az usus fructust nékem szerződésileg általadták, amire építettem, költöttem, az ügyvédeknek ígéretek tettem, s most kiderül, hogy az usus fructus már el volt ajándékozva, én ha ezt tudtam volna 1848-ban, a pert a magam költségén lefolytatni soha el nem vállaltam volna.

Eközbe Bécsből az ügyvédek arról értesítettek, hogy recursusomat legfeljebb 8 napok alatt egy udvari bizottmány tárgyalni fogja, s ahogy bizonyos úton értesültek, a határozat lesz, hogy miután a falvak a pert *rendes törvény útján 1854 augustus végéig* meg nem indították, eszerint a jog elévült, és miután jelenleg őfelsége a havasokat kegyelem útján visszaadatta, s ezenfelül egy bizonyos kárpótlással megkínálták a közönségeket, amit makacsul el nem fogadtak, örökre elutasítanak, semmit nem adnak, mert a királyi kegyelemmel visszaéltünk, figyelmeztetnek ügyvédek, hogy más mód nincs, mint azt tenni, hogy telegráf útján rögtön mondjak le a recursusomról, oly feltétellel, hogy a falvaknak a már megítélt 15 500 frt és báró Szentkereszty családnak 5400 frt rögtön fizetessék ki nekem, és utalványoztassék az én nyugtámra.

Ezt meg is tettem, mert a sok adósság, amelyet 10 esztendő lefolyása alatt a perköltségek fedezetére raktam, a nyakamon volt. Erre a pénz utalványoztatott, s noha a falvak engemet vízre vittek, és ezáltal vesztettem Bereczknél 275 484 frt, Ozsdolánál 127 609 frt, a hat falunál 25 193 frt, összesen vesztettem ajándékozás által 428 186 frt, mégis, hogy megkaptam a pénzt, részesítettem Berecket 4200 forinttal és a többi falvakkal véglegesen kiegyeztem, erről megvannak minden végső irományaim, kifizettem a bécsi és szebeni ügyvédekem, megadtam azon ajándékokat, melyeket ígértem, kifizettem dr. Mayer úrnál lévő adósságomat 2000 frt, kifizettem Haurik Josef urnak tartozásom 1025 frt, Mihály Eleknek fizettem 3700 frt, Laci fiannak a tőle előlegezett 1100 frt, egyszóval kifizettem minden névvel nevezendő adósságaimat, ellenben megvannak a szerzeményeimről a szerződések, ezzel bevégzem, ma, 1869-ben, januárius 8-án életrajzomat.

Nagy Elek
honvéd alezredes

Függelék

Latin nyelvű szövegek fordítása

F.1.

Befejezett tény (tudniillik Attila országában), hogy egy bizonyos napon Árpád fejedelem és nemesei közös tanácskozás alapján sereget küldtek Ménmarót bihari vezér ellen. Ennek a seregnek főnökeivé és vezéreivé tették Usubuut és Velecet, akik kijöttek a szigetről, átnyargalván a homokon (az alföld homokos területén), és áthajóztak a Tisza folyón Beuldu kapujához, és innen a Courug folyó mellett lovagolva táborot ütöttek stb. És a székelyek – kik Attila király népei közül az elsők voltak – a békeszerzőknek híret hallván Usubuu elé jöttek és Usubuu serege előtt az első sorban Ménmarót ellen harcolni kezdtek és maguk a magyarok az őket megelőző székelyekkel együtt kezdtek lovagolni Ménmarót ellen. Midőn meghallotta Ménmarót, hogy Usubuu és Velec Árpád vezér legkiválóbb katonái, az őket megelőző székelyekkel, hatalmas erővel ellene jönnek, a kelleténél jobban megijedt. A harmadik napon pedig, ahogy a magyarok megérkeztek a rendezett sereggel Bellarad táborához, különböző népekből egyesített sereg Usubuu és katonái ellen harcolni kezdtek. A székelyek és a magyarok nyílzáporral sok embert megsemmisítettek. Usubuu és Velec Balista révén 125 katonát megöltek és egymás között 12 napig harcoltak, s Usubuu katonái közül 20 magyar és 15 székely öletett meg. A tizenharmadik napon, midőn a magyarok megtöltötték a vár árkat, és létrákat akartak támasztani a falakhoz, Ménmarót vezér katonái, látván a magyarok bátorságát, kérni kezdték a sereg két vezérét, s miután megnyitották a várat, meztelen lábbal térdre borulva könyörögve jöttek Usubuu és Velec színe elé.

F.2.

Elmélkedjétek székely nemzetek hűségéről és szolgáló kötelezettségeinek érdemeiről, akik a hűségnek legnagyobb szenvedélyével következetesen, dicséretesen szolgáltak a mi első urunknak, királyunknak Istvánnak, legkedvesebb atyáknak és nekünk. Midőn meghallották, hogy a hűtlenségre hajló kunok meggondolatlan gyengítés céljából nem félve a felségsértés vádjától, személyünk ellen hadra keltek, ugyanazon székelyek gyülekeztek, s nem félve a szerencsének kétes kimeneteletől, értünk harcolva, ugyanazon kunoknak és csatasoraiknak férfiasan és dicséretesen ellenálltak, és ugyanazon ütközetben minket sokféleképpen, tetszőlegesen megvédtek. Továbbá, midőn a tatároknak hűtlen nemzetsége királyunkat ellenségesen és kegyetlenül megtámadta, és királyságunknak legnagyobb részét

durván feldúlta és kifosztotta azt, és királyságunk határtalan tömegét (lakosság) kegyetlen fogságba hurcolta, ugyanazon tatárok zsákmánytól és királyságunk javaitól megterhelten övékhöz visszafelé mentek volna, a fent említett székelyek hazájuk és nemzetségük szabadságáért ugyanazon tatárok kigúnyolására és dühére Torockón elébe álltak, és ugyanazon tatárok ellen dicséretesen harcoltak, ugyanazon küzdelem során több, mint 1000 személyt ugyanazon tatároknak szánalmas és szertelenül nagy fogságából kiszabadítottak.

F.3.

Mi Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya (részéről) üdvözlét és kegy a nemeslelkű mérai Magyar Balázsnak, hűséges erdélyi vajdának és székely ispánunknak, azok váltakozó viselőjének. Azáltal, hogy királyi gondviselésünknek külön feltétele legyen, hogy királyi állapotunkat előmozdító hívek összesen és egyenként méltó jutalomban részesüljenek, azért a legnagyobb őszinteséggel szemléljétek mindig a megnevezett, székely közösségünknek buzgó hadviselő tudományát, hogy ezeknek sorát a leghibzotosabban adjuk át hűségeteknek. Minthogy a hűségre kötelezett székelységünk örök időktől fogva arról ismeretes, hogy nekünk vagy embereink részére, fizetendő adó alól teljesen mentesek, akkor ha önkéntes és általuk elhatározott adománnyal szolgálnak nekünk és más fenséges magyar királyok házassága és gyermekáldása öröme alkalmából stb., azt kiváltság formájában részünkre megszerkesztett más írásunkból részletesebben megismerhetitek. Kelt a mi táborunkban Modra erődítménye mentén folytatott ostrom alkalmával, Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepe utáni legközelebbi ötödik ünnepnapon, az Úr születésének 1473. esztendejében.

F.4.

Vannak továbbá az erdélyi részekben ügyes, kiváltságos nemesek, a szkíta népből, akik Pannóniába történt első bevonulásuk óta szaporodnak (terjeszkednek), akiket mi bizonyos fonák megnevezéssel székelyeknek hívunk, akik törvény és szokás alapján egészen különbözőek, harciasság dolgában igen jártasak, kik régi szokás szerint nemzedékek és leszármazási áganként az örökséget és hivatalokat egymás között kiosztják, illetve megosztják.

F.5.

A székelyek közönségesen mind nemesek és minden alól mentesek, és mégis három rendbe osztottak. Közülük azokat, akik külön vannak, nemeseknek nevezetnek, kiket a maguk idejében bíróknak és patríciusoknak tartanak, mások a maguk nyelvén lófő székelyeknek

nevezetnek, magukat latinul primipillusoknak hívják, kik mintegy a lovasok rendjét alkotják. A többi itt plebejus, mégis mindenkit nemesnek mondanak.

F.6.

Hogy az egész székely előkelőség, akik tudniillik valóságos eredetüknél fogva lófő elődöktől és ősoktól származnak, akiknek ősei az isteni Mátyás király és más királyok idejében derekasan katonáskodtak, nem is beszélve az utókorban, sőt a régi szabadságban sértetlen háborognak, ha porták szerint csak bérlőként, szolgaként és nem nemesként, (vegyes) köznépként számílatnak össze.

F.7.

A székely primorok és lófők mindig legyenek mentesek a fizetendő tizedadótól, és javaikat és az embereket (alattvalóikat) azon joggal birtokolják, mint a vármegyék nemesi saját jobbágyaikat.

F.8.

Közülük azok, akik jobbgysorba süllyedtek, a primipillusok rendjébe föl ne vétessenek.

F.9.

A székelyek az emberiségnek igen harcias nemzetsége, akik minden adótól, minden téli szállás vagy nyári táborozás kellemetlenségétől, adótól (tizedtől) és a javaknak lajstrom szerinti teljesítésétől (beszolgáltatásától) – akik idáig mintegy viselik a fegyveres felkelés terhét – így legyenek teljesen mentesek. Ennek ellenében kötelesek katonáskodni saját költségükön a haza védelmében.

F.10.

Hogy a székely birtokos nemesség egyenlőnek tartassék a vármegyei birtokos nemességgel, a székely nemesek gyűlése a vármegyei nemesek gyűlésével. A többi kiváltságos székely egyenlőnek tekintessék a vármegyékben lakó aramis nemességgel.

F.11.

Hogy mily alázatos kérvényt nyújtott be hozzánk könyörögve a székely nemzet, hogy hűséges szolgálati kötelezettségünk megvizsgálása és az érvényben lévő királyi hitlevelcink révén a további szolgáltatásoktól és a beszállásolásoktól mentességet nyerjen, a legkegyelmesebben méltányoltatnék, ezt a legalázatosabb mellékletből részletesebben megértitek.

Valóban, amint a megnevezett nemzettől irántunk tanúsított hűség, dicső tettek és szolgálati kötelezettség – különösen a háborúnak ezen utolsó idejében – a legoptimálisabban jegyeztettek meg, így ugyanazon nemzetet atyailag jóindulattal ajándékoznánk meg, s azoknak hal-

latára, a könyörgésre és magára az előterjesztésre hajlandóak volnánk, ha a közismert mostani kényszerhelyzet és a viszonyok kedvező alakulása azt megengedné, melynek egyetlen akadályja van, hogy adós királyságaink és tartományaink szándékunk és kegyességünk ellenére nem képesek csak vigasztalást nyújtani. Ezeknek pedig az isteni jószágból származó rövid fölemelkedéséből (amint reméljük), a jogszerűen követelő székely nemzet az óhajtott könnyítést és a béke jótékony gyümölcseit tökéletesen tapasztalni fogja. Ti ennél fogva megváltoztok, ezt bevezetésül a mondott nemzetnek, a többségnek bemutatjuk, hogy azon felül ugyanaz a folytatásban rövid időn belül mind jobbmódon elrendeződjék, hogy a biztonság pedig egyszerre visszaadódjék, melyet mi az ők becsületes lelkületük, közismert hűségük, vakbuzgó-ságuk és fogadalomtételük révén mindenben remélünk, így kölcsönösen a mi császári kegyünket bőkezűen megtapasztalják, amelyet részetrekre is minden időben a legjobb indulattal megerősítünk.

F.12.

Királyi szavunkkal biztosítunk titeket, hogy mi nem szüntetjük meg sem a fejedelemnek, sem a jó királynak az adományát, sőt, a három nemzetnek és ugyanakkor a négy bevett felekezetnek – nekünk leghűségesebb – státuszait és rendjeit és a többieket, akik rangjuknál és helyzetüknél fogva alárendeltjeink, közönségesen és különösen, mind egyházi, mind világi tekintetben jogaikban, törvényeikben, kiváltságaikban, mentelmi jogaikban és kedvezményeikben, amelyek – tudniillik – a felséges és nekünk felelhetetlen atyai előd által diplomacice vagy mások által szent oklevél, nem különben legkegyesebb határozatok és végzések révén drága Erdély részére elismertettek, legkegyelmesebben – nem más módon – meg fogjuk erősíteni, valóban sértetlenül fogjuk megőrizni, egészében és egyenként fogjuk végrehajtani ígéret szerint.

F.13.

Királyi szavunkkal biztosítunk titeket és közönségetekben nekünk drága Erdély három nációjának egyetemességét és egyenként a nekünk hűséges státuszokat és rendeket, s nemkülönbön bárki másokat, rangjuknál és helyzetüknél fogva alárendeltjeinket stb. együtt és egyenként közönségesen és különösen, azoknak jogai-ban, törvényeikben és kiváltságaikban, mentelmi jogaikban és kedvezményeikben; akik nyilvánvalóan egykor, a legszentebb fejedelemtől, az isteni Lipóttól, a német-római császártól, ami felelhetetlen őszüktől diplomacice vagy mások által ezt szentesített oklevél elismert határozatait és végzéseit révén ugyanazon fejedelemség részére, amint egykor dicsőségesen uralkodó fejedelem, néhai őfelsége, József római császár elődünk, és nem-

különben előbb mondott igen kedves atyai őszünk által igazságosan véghezvitett (megalkotott). Mi is azért benneteket, azt a drága fejedelemséget – melynek hatása alatt vagyunk – nemcsak megerősíteni, hanem valóban épességben (sértetlen) megtartani akarjuk.

F.14.

Visszahelyezzük (állítjuk) Erdélynek nekünk hűséges státusait és rendjeit egyetemesen és egyenként vallásra való megkülönböztetés nélkül, és a többieket, nemkülönben másokat, akik a státusuknál és helyzetüknél fogva lakói ennek a fejedelemségnek, saját jogaikba, törvényeikbe, kiváltságaikba, mentelmi állapotukba és kedvezményeikbe, melyeket – tudniük – a már említett felséges elődeink magától értetődően őszünk, felejtetetlen atyánk diplomacie vagy más határozatokkal és végzéseikkel éppúgy egyházi, mint világi tekintetben kincses Erdély részére elismertek és engedélyeztek, nem másképpen, legkegyelmesebben megerősítjük, valóban csorbítatlanul (épen) megőrizzük, megtartjuk azokat.

Német szövegek fordítása

F.15-1.

Excellenciás Úram!

Engedelmeskedve a felsőbb megbízásnak, bátorkodom a legalázatosabban közölni kegyelmességeddel, hogy miután utalása szerint nagyon távoli a kilátás egy erdélyi országgyűlés összeülésére, a székely ezredeket nem lehet a korábbi viszonyok között fenntartani anélkül, hogy a székely családokat egészen tönkre ne tennék. Korábbi nézetem még mindig nem változott, mindig is azért küzdöttem, hogy a székely ezredek számára olyan rendszert vezessenek be, mely által a katonai teher Erdély lakosai között különbség nélkül oszoljon meg, és minden katonai kiadást az országos pénztárra kell átruházni, ez az eljárás teljesen meg is van indokolva az ország törvényeiben, kivált a három rendi nemzet 1473. szeptemberi kápolnai uniójában, ahol letették az esküt, és meghatározták, hogy a közterheket azonos mértékben viselik, és pedig a vagyoni körülmények szerint, amit a későbbi törvények is megerősítenek, és ezenkívül Verbőczy törvénykönyve 3. részének 4. cikkelye a székelyekre vonatkozóan és a Diploma Leopoldinum is bizonyítja, hogy a székelyeknek különbség nélkül azonos jogaik vannak, és a hadkötelezettség különbség nélkül van rájuk kiszabva.

Excellenciád volt olyan kegyes felkérni engem, hogy leplezetlenül kinyilvánítsam nézetemet arról, mi módon lehetne a székely családok szomorú helyzetét megszüntetni, ezért bátorkodom nyíltan kimondani, hogy a katonáskodó székely családokat csak azáltal lehet

megszabadítani mérhetetlen terheiktől, ha a székely ezredeket legalább ideiglenesen, míg törvényesen is el nem rendelik, sorozzadékká alakítják át, és ezt annál is inkább, mert 1847-ben maga a rendszeres bizottmány is készen állt rá, amint azt a mellékelt jegyzőkönyvi kivonat bizonyítja, hogy tájékoztatásom és indítványaim hatására az országos rendek és a Gubernium, valamint a sok vegyes tartományi és udvari bizottmány minden addigi nézetétől eltávolodjon, és olyan rendszert fogadjon el és pártfogoljon az országgyűlésben, mely a katonáskodó székely családokat teljesen kielégíti. Egy ilyen rendszer azonban nem tud részvétet keltetni a nemesség nélkül, és nem lehet véghezvinni anélkül, hogy a nemesség eddig bírt jogain mély sebet ne ütne. Így előre tudom, hogy az új rendszer, melynek kidolgozását 1847-ben a rendszeres bizottmány ruházta rám, még ha a rendszeres bizottmány el is fogadná, az országgyűlésben, melyet a nemesség képvisel, egyáltalán nem vagy csak nagyon nehezen, olyan módosításokkal menne át, hogy az a katona clemnek nem felelne meg, ezért legfelsőbb helyről nem fogadnák el, és így a legfelsőbb helyről oly hön ohajtott rendezést egyik országgyűlésről a másikra halasztanák, miáltal a katonáskodó székelyek továbbra is arra kényszerülnének, hogy mint eddig is, a nemesség mentesítése érdekében mindenüket feláldozzák. Kérem Excellenciádat, méltóztassék ezen őszinte valomásom alapján kegyesen áttekinteni az ügy lényegét, és legfelsőbb helyről legkegyelmesebben indítványozni a székely ezredek sorozzadékká való átalakítását, a nálam található főkörmányszéki levéltárból 1847-ben kapott, a székely rendezésre vonatkozó (...) iratok (...) (Hiányzik a vége, a következő, F.15-2. rész más irat, amelynek az eleje hiányzik!)

F.15-2.

(Hiányzik az eleje, a megelőző F.15-1. rész más irat, amelynek a vége hiányzik!)

...Ezért felszólítjuk, az e hó 16-i 5163-853 sz. legfelsőbb rendelet értelmében, hogy a vonatkozó iratokat nevezett századostól azonnal átvegye és minél gyorsabban beküldje ide.

Udvarhely, 1850. április 30.

Heuthe m/p
alezredes

F.16.

Minisztertanácsom indítványára elrendelem, hogy örökös tartományomban, Erdélyben, oszlassák fel a katonai határőr-intézményt és az eddigi öt erdélyi határőr-ezred helyett azonos számú sorozzadékat, és pedig 4 gyalog- és egy huszárezredet állítsanak fel.

Ferenc József m/p Csorich m/p

F.17.

B45/praes-852

Ma kaptam meg értékes megjegyzéseit a cs. kir. főtörvényszéki bizottmány által a cs. kir. kerületi törvényszékeknek zsinórmértékül előírt árvaügyi instrukció egy részéről.

Átküldöm önnek ezen árvaügyi instrukció egy példányát, felkérve önt, hogy aprólékosan átolvassa és mielőbb beküldje nekem nézeteit az utolsó íveken található egyes rendelkezésekről is.

A cs. kir. főtörvényszéki bizottmány elnökségétől

Szeben, 1852. február 10.

Nádasdy

A kerületi törvényszék referensének, Nagy Eleknek

F.18.

Nro 4974. D. II.

S. Szentgyörgyi cs. kir. kerületi hivatal

Tekintetes Nagy Elek úrnak, Szebenben

A tekintetes pénzügyminisztérium múlt év április 23-I 33811/2416 sz. leiratával kegyeskedett engedélyezni az árvaügynél 1849-ben és 1850-ben alkalmazásban volt személyek renumerációját.

Mivel az igényjogosultakat értesítették, nem kerülhetjük el, hogy a cs. kir. katonai és polgári kormányzat elnökségének ez év május 21-I 12016/1322 sz. leirata értelmében ne adjuk tudtul önnek, az illetékes vezetőség által megbízott, Nagy Elek volt számvevő századosnak, ezen ügy véghezvitelében a köz érdekében tanúsított körültekintését és tevékenységét ért magas elismerést és a kormányzat dicséretét, és hogy ezen kitüntető elismerés alkalmából a cs. kir. kerületi hivatal részéről is kifejezzük az árvák köszönetét, akiket különösen lekötelezett.

Engedje meg, hogy biztosítsuk a tiszteletről, amelyet ezen kerületi hivatal táplál a tekintetes úr iránt.

S. Szentgyörgy, 1853. július 2.

Kovács kapitány m/p

F.19.

Szebeni cs. kir. haditörvényszék

Nro 7124

Nagy Elek számvevő százados úrnak,

Sepsiszentgyörgyön

A magas cs. kir. haditörvényszék 1851. március 25-i 1876 sz. leirata útján, a hozzá betérjesztett purifikációs eljárási iratok következményeként, a purifikációs bizottmány által végzés útján tett javaslat alapján elbocsátja szolgálatából a számvevő százados urat.

Melyről önt ezennel a helyi országos katonai Commando 1851. december 23-i 12017/12606 sz. rendelete értelmében értesítjük, azzal a megjegyzéssel, hogy múlt év december 31-ét határozták meg, azon

napként, melytől ön elveszíti a 11. Würtemberg huszárezredtől húzott járandóságát, és állományon kívül helyezetik.

Bartels

Paspichel

ezredes m/p

hadbíró őrnagy m/p

F.20.

Nro 10731 DII/M.D.C.

A cs. kir. kerületi hivatalnak, Sepsiszentgyörgyön

A magas kormányzat múlt hó 27-i 13332/1774 sz. leiratával elrendelte a jelenleg a sepsiszentgyörgyi kerületi hivatalnál, a számvittel és az árvaüggyekkel megbízott volt számvevő százados Nagy Elek ideiglenes alkalmazását az országos főbizottságnál, az ott folyó, tárgyalás alatt álló ügyekben 3 forintapidíjjal. A cs. kir. kerületi hivatal a fentemlített felsőbb leirat értelmében azt a megbízást kapja, hogy a nevezett Nagy Eleket sürgősen értesítse, hogy amilyen gyorsan csak lehet, elinduljon Szebenbe, és a rábízandó ügy kijelölésére jelentkezzen von Bedeus országos főbiztos úrnál.

Mint tulajdonképpenapidíjás írónak, Nagy Eleknek nem adhatunk útiköltséget, de jelenlegi 1 forint 30 krajcárosapidíj 3 forintra emeljük, és Szebenben az országos főbizottság utalványára utólagos részletekben folyósítjuk Sepsiszentgyörgyről való elutazása napjától visszautazása napjáig, ezért jelenlegiapidíj 3 sepsiszentgyörgyön csak elutazása napjáig kaphatja, és a cs. kir. kerületi hivatal legyen erre tekintettel az esedékes nyugta láttamozásakor, és adjon vele elutazásakor egy igazolást az indulás napjáról, itt pedig be kell jelenteni a nevezett Nagy Elek távozásának napját.

Marosvásárhely, 1852. augusztus 6.

Nupenau

ezredes m/p

F.21.

Elnöki hivatal 854-853/m.c.g.

A felkelés ügyében való nagyfokú részvétele miatt Ófelsége 1853. január 15-i legfelsőbb határozatával méltóztatott elrendelni, hogy az Ön 1852. július 15-i sepsiszentgyörgyi, az udvarhoz intézett folyamodványa azon megjegyzéssel utasítandó el, hogy a tisztí állásának visszanyerésére és egy nyugdíj vagy kegydíj elnyerésére irányuló kérelmének éppoly kevéssé adhatunk helyt, amint a polgári alkalmazásra való kérelmének.

Erről értesítjük önt, tudomásul vétel végett a cs. kir. hadügyminisztérium 1853. január 25-i 318. sz. leirata értelmében.

Szeben, 1853. február 23.

Bordolo

altábornagy m/p

Nagy Elek, volt számvevő százados úrnak

F.22.

Az egykori cs. kir. székely huszárezred volt számvevő századosát, Nagy Eleket, a magas cs. kir. kormányzat 1852. július 27-i, 13332. sz. rendeletével az erdélyi cs. kir. országos főbiztosságnak alárendelt cs. kir. vegyes likvidációs bizottmányához osztották be, 3 forint napi-díjjal. 1852. április 11-én érkezett meg Szebenbe, és azóta megszakítás nélkül, 1854. december 15-ig nem csak a likvidációs bizottmány által hozzá eljuttatott elszámolásokat, speciális számfejtéseket és kiszabási munkálatokat intézte, nagy szorgalommal és pontossággal előljárói teljes megelégedésére, hanem a cs. kir. országos főbiztosság által rábízott számfejtéseket is. Kidolgozta az 1848/49 és 1849/50-ben Erdélyben fellállított katonai kórházak majdnem minden elszámolását, megszerkesztette az ehhez szükséges fogalmazványokat, azután összeállította a negyedévi kimutatásokat az országos pályázati alaphól a kórházi kiadások megtérítésére folyamatosan kiutalt pénzüsszegekről. Mindezzel teljes mértékben meg tudta szerezni magának az evilági elégedettséget, úgy tartós szorgalma, állandó szolgálatkészsége és a számára kijelölt munkák kezelésében tanúsított éleseszű tapintata, mint finom modorú, jellemes magatartása által, úgyhogy szívesen látnánk további alkalmazását ebben az ügyben.

Itteni alkalmazása alatt soha nem is lehetett tőle politikai vonatkozásban más megnyilvánulást hallani, mint amilyen egy, a legfelsőbb cs. kir. kormánynak hű alattvalójától elvárható.

Mindezeket teljes elismeréssel igazoljuk nevezettnek innen való kilépése alkalmából.

Szeben, 1854. december 16.

F.23.

Az 1813. október 12-i legfelsőbb határozat alapján visszaadandók Bereck községnek Sósmező havasai és Lipse fele (tartozékaival), Dobri esztinasora és Kalabucs havasai, Ozdola községnek Musát havasa és Lipse másik fele, a báró Szentkereszty családnak Hosszúhavas és Pojána fracilor, Csomortán, Almás, Lemhény, Nyújtód, Szászfalu és Sárfalva községnek a Zsíros és Kishavas havasai.

Őfelsége különös kegyéből engedélyezi továbbá, hogy mindazoknak, akiknek ezen határozat értelmében visszakapják a revindikált havasok egyes részeit, méltányos kártérítést nyújtsanak az állami kincstárból az egész időre, amíg ki voltak zárva ezen havasi legelők haszonélvezetéből.

Bereck, Lemhény, Nyújtód, Szászfalu, Sárfalva, Almás, Csomortán és Ozdola községeket illetően figyelembe veendő az általuk 1848-ban erre vonatkozóan tett felajánlás is.

Ha a kártérítés mértékéről nem jön létre megegyezés, a bizottmány hozzon egy végzést, mely ellen a feleknek

jogukban áll hat héten belül fellebbezni az erdélyi udvari kancelláriánál, mely utóbbinak két, a pénzügyminiszteriumnak alárendelt tanácsos bevonásával végleges döntést kell hoznia ez ügyben.

A kivonat helyességét (igazolja) a kir. főkormánysszék kiadóhivatala

Szeben, 1864. február 22.

Teslak m/p

A 11. (székely) huszárezred parancsnokságának cíntáblája
(eredetileg a sepsiszentgyörgyi Lábasházon, ma a Székely Nemzeti Múzeum cintornéjében)

**DEMETER LAJOS – ADALÉKOK A SZÉKELY HATÁRŐRSÉGI
BIRTOKOK ÉS ALAPOK TÖRTÉNETÉHEZ**

HATÁRVIDÉK 1762–1918

A revindikált havasok visszaszerzése. A székely huszár lóbeszerzési alap és a székely határőrségi birtokok kérdése Háromszéken

1. A revindikált havasok

A Kárpátok keleti és déli, Erdélyt határoló vonalán a 17. század végén és a 18. század elején mind a moldvaiak, mind a havasalföldiek, kihasználva az akkori háborús állapotokat, a belső zavart, apránként területeket foglaltak el és vettek birtokba. „A mi keleti szomszédainkban, a szomszédos Duna-fejedelemség népeiben nemcsak most, hanem úgy látszik, régen is megvolt a communistikus hajlam, a más földjének elfoglalási ösztöne – írta Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában* –, ennek alapján a (...) honunk felett elvonult fergetegeket és belviszályok folyama alatt, főleg az évtizeden át húzódtott Rákóczi-forradalom alatt, midőn a nemzet szabadságharcának dicső küzdelmeivel volt elfoglalva (...) a mi szomszédaink ezt alkalmas időszaknak ítélték arra, hogy (...) lassankint kellő óvatossággal, a hazánkat keletről és délről körítő, akkortájt lakatlan és felvigyázatlan havasokból olyan darabot (*sajátítsanak el*), ami megközelíté a 200 négyszög mfdet.”¹

A békekötést követően, a belzavarok elültével a birtokháborítások ellen egyre több érintett település szólalt fel. A székelyföldeseken gyakoriak lettek a sérelmezettek panaszai, feliratokban követelték a jogtalan elidegenítéseket, az idegen birtokháborítók ellen a hatalom közbelépését. Az ügyben az országgyűlések is mind erélyesebben léptek fel az udvarnál, és fölterjesztéseikben a diplomácia útján követelték a határkiigazításokat. Az utóbbi nyomására a török kormány is elismerte a területfoglalások jogtalanságát és becegyezett a revindikációba. Egy török–magyar vegyes határ-

jelölő bizottság alakult, és 1769. augusztusában, kiszállva a Kárpátok érintett vonalain, az elidegenített havasokat visszaadták, az országhatárokat kiigazították. A visszaszerzett területekből Székelyföldnek, vagyis Csík- és Háromszéknek mintegy 90 négyszetmérőföld került vissza tulajdonába. Ennél jóval nagyobb havasrészek jutottak a régi birtoklási jog alapján Barcaságnak, Fogaras vidékének és Hunyad megyének.²

A határkiigazításokat követően ezeket a visszakebelezett havasokat neveztek el revindikált havasoknak, és ugyanakkor kezdődött el a viszályokkal teli külön kezelése és története.

A régi tulajdonos községek nem kaphatták birtokukba a jogosan őket illető területeket, mert azokat az elején a bizottság a kijáratási költségek fejében, jövedelmeikért lefoglalta. Később a tulajdonjogilag tisztázatlan havasrészek a visszaélések következtében a nagyobb hatalommal rendelkező községek, befolyásosabb személyek és családok kezébe kerültek. Az önkényes foglalások elégedetlenséget váltottak ki, a jogos tulajdonosok panaszt emeltek a császárnál. II. József 1783. május 27-én kiadott 3680. számú rendeletével úgy oldotta meg a bonyolult és viszálykodásokat okozó kényes kérdést, hogy az összes revindikált havasokat jövedelmeivel együtt a székely határőr ezredek felszerelési költségeinek fedezési alapjává tette. A határőr ezredparancsnokságok 1784. tavaszán vették birtokukba a területeket,³ azonban adva azokat, a jövedelmet a székely katona családok között osztották fel.⁴

A katonai hatóságok, mivel „az általuk helyesnek vélt módon a visszaszerzeteknek gondolt havasokat elfoglalták”, a módszer, ahogyan birtokukba vették – példa erre Háromszéken a báró Szentkereszty családot illető Hosszúhavas és Poiana Fratilor revindikált havasrészeknek az eltulajdonítása –, de egyáltalán az, hogy az összes visszaszerzett terület a határőr katonaság vezetőségének a kezelésébe került, újabb bonyodalmakat szült, a volt birtokosok és az ezredparancsnokságok között.

Ezért a főkormányshéék már 1785. december 5-én 14860. szám alatt határozatot hozott, majd 1786. június 9-i 149., aztán július 3-án a 6890. számú rendeleteivel parancsba adta, a

polgári hatóságok által közhírré tette, hogy akik az 1769 előtti jogos birtoklást kellőképpen bizonyítani tudják, azoknak az őket megillető ősi havasokat törvényesen visszaadják. Az érintetteknek az igények benyújtására egy év határidőt tűztek ki.⁵ Ezt követően nyújtotta be követelését Csíkszékéről a gróf Lázár család, Gazrez és Kápra havasért, Csíkszentmárton és Csekefalva Tölgyesmező, Tölgyessark, Magyaros, Sóvető, Kis-saj havasokért. A felsőföldi hat falu Tyukosért, a Negyedföldmegeye, vagyis Csíkmenaság, Csíkmindszent, Csíkszentlélek, Várdotfalva, Csíkcsonortán, Pálfalva és Csíkdelne Borda havasért. Háromszéken a báró Szentkereszty család a Hosszúhavasért és Poiana Fratilor-ért, Bereck városa Sósmező havasaiért, a Lipse egyik feléért, a hozzátartozó Esztinasora Dobri-val és Kalabucsért, Ozsdola a Lipse másik feléért és Musát havasáért, Lemhény közösen Csonortánnal, Kézdiálmással, Nyújtóddal, Kézdiszászfaluval és Sáralfalvával a Zsíros- és Kis-havasokért.⁶

A főkormányzók tipikusan hosszadalmas, több mint huszonöt évig tartó eljárása után, az ügyben 1813-ban hozott ítéletet. Ezidő alatt, amíg a procedúra tartott, a revindikált havasok mindvégig a határőrség tulajdonában és kezelésében maradtak.

A csíkszékiek nem nyugodtak bele az állapotokba, 1794-ben panaszt emeltek a katonaság ellen, hogy az a visszakebelezett havasait jogtalanul, kizárólagos tulajdonának tekinti. Panaszukat két év múltán újból megismételték, természetesen eredménytelenül.⁷ 1798-ban Csíkszék közössége a havasokhoz való igényét felújította, bejelentve követeléseit és elhatározását, hogy azok teljes jövedelmét a csíksomlyói iskola részére szándékszik felajánlani.⁸ 1807-ben Csíkszentmárton kívánta érvényesíteni a revindikált havasaihoz való jogát, melyet Csíksomlyó és később a többi község is követett.⁹ Csík-, Gyergyó-, és Kászonszék 1809. január 16-án tartott gyűlésén a kászoniak arról panaszkodtak, hogy a moldovaiak átjövve a havasokon újból foglalásokat tettek.¹⁰ Egy másik gyűlésen, a nemesi felkelést felhasználva a csíkszékiek megint kérték, hogy a határőrség által lefoglalt havasait a régi tulajdonosoknak adják vissza.¹¹ 1811-

ben a csíksomlyói szeminárium, Csíkmadaras, Csíkszentmárton és Csekefalva tartott igényt a revindikált havasaira.¹²

A visszakebelezett területek háromszéki jogos tulajdonosai sem nyugodtak bele abba, hogy Luchseinstein ezredes vezényletével az ezredkormány „kénye szerint erőhatalommal elfoglalta” havasait. „Az azt követett mostoha időkhöz – írták jóval később Kossuth Lajosnak –, elődeink (...) nem mulasztották el ezen törvénytelen erőszakolást siralmas panaszainkban dicső fejedelmünk eleibe legottan felterjeszteni és azt mindannyiszor megismételni” és kérelmüket felújítani.¹³ A tulajdonjog visszaszerzése végett „adminisztratív úton pert kellett folytatniuk”, és a hosszú idők során „ezen okból sokezer forintba menő perköltségek voltak, úgy az itteni ügyvédek, mint a sok bécsi udvari ügyvivők felé”.¹⁴ A főkormányzók számára is megoldhatatlannak látszó bonyolult ügyben a hosszadalmas eljárás ideje alatt a revindikált havasokat a határőrség ezredkormányai haszonbérlet útján értékesítették, és pénzalapot hozva létre, azok jövedelméből a székely lovas és gyalogezerdek ruházati és részben a lófelszerelési pénzalap javára fordították.¹⁵ A mundéralap, ahogy még nevezték „már az 1812-i hadjáratok alkalmával mutatta jótékony hatását, s ez okból a ruházati pénzalap fenntartása egyértelmű lett fenntartásával.”¹⁶

Habár az 1786-os döntés értelmében azon községeknek, amelyek bizonyítani tudták jogos igényeiket, az 1813. október 12-i császári határozat ugyanezév október 29-i 2825-ös rendeletével a havasokat visszaitélte¹⁷, azok továbbra is a határőrség kezén maradtak.¹⁸ A határőrség kormányának nem állott érdekében, hogy a havasok jövedelméről lemondjon. A mondhatni semmilyen anyagi megerőltetést, sem az államkincstárt, sem a hadikasszát nem terhelő, mi több, azokat a kiadásoktól mentesítő jövedelmi forrásnak a megtartása volt a fő cél. Ennek érdekében minden befolyását latba vetve, elérte azt, hogy az I. Ferenc császár láttamozta visszaszolgáltatási határozat továbbra is csak ígéret maradjon. Az ezredkormányok – panaszolták a felsőháromszéki falvak – „a bécsi udvari főhaditanács útján, midőn birtokunkba lépésünkhöz jutottunk volna, mindan-

nyiszor ügyünk szentsége elejibe oly politikai, káros következtű, titkos és alattomos fortélyokat, színlelt ellenzékeket gördítettek, mely [következtében] a legfelsőbb ítéletnek elégtételbe vetethetéséhez a máj napig nem juthatánk”.¹⁹ Így ezeknek az erdős területeknek bármilyen haszonélvezeti jogától is továbbra is elestek.

A revindikált havasokra jogosult faluközösségekben, mindmégannyi székely településen a határőr famíliák mellett a civil igazgatás alá tartozó jobbágy, zsellér és birtokos családok is éltek. Magától értetődő, nem nyugodtak bele abba, hogy a havasok az ezredparancsnokságok tulajdonában maradtak. Igazságtalannak ítélték, hogy azok hasznát a határőrség révén csak a katona családok élvezték – már amennyiben ha annak lehetett nevezni azt, hogy a használati bérekből létesített alapokból a határőrök költséges ruházatakat részben fedezni tudták. Elégedetlenek voltak, hogy faluközösségeik elestek az évi haszonbérjöveldelmektől és a kérdéses területek bármilyen haszonélvezeti, vadászati, halászati, legeltetési jogától. A határőrségi hatóságok eltiltották őket ezeken a havas részeken az épület és tűzifa erdőlésétől, a szénakészítéstől és a mellékes jövedelmet hozó hamuzsírőzéstől, mészegetéstől, cserfőzéstől. Ugyanezen jogok tilosak voltak a katonarendű családoknak is. A közös ősi jogtól való megfosztás miatt közös volt az elégedetlenség. Így a teljes community nevében, az ősi birtoklási jogokra hivatkozva próbáltak érvényt szerezni jussukhoz, és következetesen ostromolták a fennsőbbsegeket. Bereck és a szomszédos falvak 1827-ben már-már annyira jutottak, hogy ügyüket folyamatba indíthatták, de a katonai hatóságok közbeléptek és megakadályozták továbbvitelét. Ezt követően a felsőháromszéki falvak „beléfáradván a bécsi sok könyörgésekre, a már néhai, Erdélyben törvényhozó testülethez”, az erdélyi országgyűléshez folyamodtak orvoslásért. „1837-be, 1841, 1843, 1846/7-ben mindannyiszor, külön tett országos feliratok, határozatok, kormányzati ajánlatok küldettek fel, és mindannyiszori iratokra mai napig – vagyis levelük megírásáig, 1848. végéig – csak egy betű választ sem” kaptak.²⁰ Hiábavaló volt minden fáradozásuk, az eredeti határozat

végrehajthatatlanul maradt. Hasonlóan nem jutottak előbbre a csíkszékiek sem. 1834. november 4-én a gyűlésen Csíkszentmárton és Csekefalva is arról panaszkodott, hogy hiába van a császárirendelet „a revindikált havasaikhoz való jogukat a katonaság respektálni nem akarja”²¹

„Ha voltak e honban birtoktól megfosztottnak békés türelme, úgy bizonyára azok közt 8 községeink az első helyen állanak – írták a felsőháromszéki falvak Bereck város képviselőivel –, mert fejedelmünkhöz tántoríthatatlan hűségünk soha homály nem érintette, azonban közönségeink vastürelme napról napra nehezült, mert az eredeti osztálykor részünkbe csakis a hegylánccokkal övedzett magas havasok jutván, azokból marhatenyésztés és faizás által tarthatók eddig fenn családainkat, miután pedig ettől is megfosztattunk az ínség és szegénység nőttön-nőtt a katonai terhelések alatt különben is elzsibbasztott lakosainkra, mígnem elhordozhatatlanná válván, felriadva meghatározották, hogy az erőszakkal elfoglalt havasoknak hasonló úton visszafoglalása próbáltassék el.”²²

A felsőháromszéki faluközösségeket egy ilyen elhatározásra a kilátástalanság és az elkecseregés vitte rá. Belátták, jogi úton, bármennyit is áldoztak, havasaikat a katonai hatóságoktól nem szerezheték vissza, ha csak erőszakot nem alkalmaznak és vissza nem foglalják őket. A lázadásnak is felfogható elhatározást tett nem követte, a „felriadásra” nem került sor. Eljött 1848, a forradalom és szabadságharc korszaka. 1848-ig közel 80 év telt el. Az említett havasok egy részének a völgyeiben mind Csík-, mind Háromszéken a katonai hatóságok hallgatóságos bekegyezésével praediumok, telephelyek, kisebb falvak jöttek létre. Ilyenek voltak Gyergyóban Márpatak, Tikos, Békás, Zsedánpataka, részben Bélbor, Gyergyóholló és Gyergyódamuk, Háromszéken pedig Sósmező. Utóbbi Bereck havas birtokainak a székely határőrezred kormánya által elfoglalt részén még a 18. század második felében kialakult. A revindikált havas azon területén, ahol a bőséges sós források törtek fel, főképpen Moldva területéről átvándorolt, mintegy száz román család települt meg. Népeisége pásztorokodással, csempészettel és a határon át szekerezéssel fog-

lalkozott. Még a 19. század végén is a sósmezeiek falujukig szállították a gabonát, főleg a törökbúzáat, innen pedig a székely szekeresek vittek tovább, főként a kézdivásárhelyi szeszfőzdekhöz. A faárut a sósmezei raktárakba a felsőháromszéki fuvarosok hozták fel, ahonnan a helybéli szekeresek juttatták el a román országok piacaira.²³ A keskeny Ojtoz-völgye a földművelésre egyáltalán nem volt alkalmas, a sósmezeiek a szekeresség és a faizás mellett az állattenyésztéssel tartották fenn magukat.

Amíg a határórség intézménye fennállott, Sósmező lakossága, mint egy földesúrnak, a második székely gyalogezred kormányának évi taxát fizetett. Hasonló haszonbérrel tartoztak a határőr ezredeknek a Gyergyó vidéki revindikált havasokon kialakult települések is. A 18. század folyamán létrejött falvak évi taxája és a havasok különböző használatai, a bérbeadásból befolyt pénzüsszegek jelentékeny jövedelmi forrásai lettek a katonai hatóságoknak.

A kialakult telephelyeken a 19. század közepére olyan falvak jöttek létre, melyek legtöbbjében a lakosság száma jóval meghaladta a félezret is. Bélboron például 1850-ben a 130 nyilvántartott lakóépületben 628 személy élt, közülük 575-en románok, 35-en magyarok, 12-en cigányok és 3-an németek voltak. Gyergyóhollón a 148 lakóházban 702 személyt számláltak össze (533 román, 116 magyar, 13 német, 37 cigány, 2 örmény és 1 nemzetiségileg meg nem határozott).²⁴ Háromszéken Sósmezőn a 155 ház 887 léleknek adott otthont.²⁵

A volt birtokos komunitásokban az elégedetlenségek egy másik kiváltó oka a folyamatosan beszivárgó áttelepültek növekvő száma és a telephelyeken a már letelepedett népesség emelkedő természetes szaporulata volt. Bennük az egykori havastulajdonosok nem egyebet, mint területeik jogtalan bitorlóit látták. Utánuk jövedelmük nem volt, inkább kárai származtak, akik „öserdeiket” fogyasztották, sok helyen mondhatni letarolták, juhnyájaikkal pedig kaszálóikat, szarvasmarha legeltető helyeiket pusztították. Amíg őket, a jogos tulajdonosokat a határórség eltiltotta ezektől a területektől, addig a bevándorlóknak az ezredkormányok által nekik haszon-

bérért átengedett, nem kis terjedelmű határrészeken szabadon engedték az erdőlést és az egyéb mellékes jövedelmet jelentő erdőhasználatot.

Jóval másabb volt a viszony – legalábbis Bereck város tanácsa hozzáállásából ez tűnik ki – az ide letelepült bevándorló családok és a „törzsökös” lakosság között. A városban azt követően telepedhettek meg, miután az 1541-es rendtartásuk ezt megtiltó pontjához mérten, a magisztrátus 1767. május 12-én engedményeket tett. Ekkor döntöttek úgy, hogy „az Őfelsége Regia contributiojának szaporodására nézve lakhelyek engedtesenek” a városba betelepülőknak.²⁶

A megtelepülő provincialisták, vagyis a széki igazgatás alá tartozó jobbágyság nagyrészeinek nem volt földtulajdona, legtöbbjük pásztorkodással foglalkozott, juhnyájtulajdonos volt, illetve a tehetősebb juhosgazdáknál szolgált. Helyzetükről így írtak a bereciek: „Az mű városunkban megtelepedett contribuenseknek semminémű felkelhetetlen birodalmok nincsen, sem erdőn, sem mezőn, sem benn a városban, úgy hogy béres házakban lakván, házbért fizetnek (...) némelyeknek soha semmi marhájuk egyszer se jó az ausztriai birodalomba, másoké, ha kijön is, egész esztendőtt által csak három hónapot, legtöbbet ülnek ezen (...) haza határában, s ekkor is az nemes székely regementek által (...) az többet ígérés által és más birtokos posszeszor uraktól nagy summa pénzekben árendált havasokon legeltetik nyájaikat.”²⁷

A berecki juhtartó gazdákat a város tanácsa előnyökben részesítette, letelepedésüktől számított öt évig adómentességet élveztek. Mikor a főkormánysház a nagyobb marháik után adót szeretett volna kiróni ezekre a családokra, míg a családfők Moldvában legeltették nyájaikat, a városi tanács tagok kérték, hogy felmentést nyerjenek. Mentségükre felhozták azt is, hogy Bereckben asszonyaik bérházakban laknak, és a „tehetségtelenségek s legnagyobb szigorúságok özőnében élnek”.²⁸ Ha a moldvaiak mind elhagynák a várost, elveszne „az évi harmadfélezer forintból álló berecki adó”, ez pedig a kincstárnak okozna kárt, de a berecieknek is, mert a legelőbér elmaradása rést ütne az „alodiális cassáján”, hiányozna az az összeg, amit a juhlege-

lőkként használt területeiknek nyári legeltetési djából folya be.²⁹

Világos, hogy azokat az engedélyekkel betelepülőket, akik után hasznot élvezett Bereck városa, nem csak megtúrta, de védelmezte, sőt, mentségükre érvényt is szerzett a főhatóságoknál. A sósmezeikben azonban, mivel azok nem a jóváhagyásukból, hanem az ezredkormány beleegezésével települtek le azokra a területekre, amelyeket az ősi birtokaikból a katonai fővezérség erőszakkal sajátított el, jogtípró, jötmmenteket láttak.

A tulajdonos Bereck város közössége nem kis területektől esett el. Revindikált havasaiból az ezredkormány jóvoltából Sósmezőnek viszonylag nagy kiterjedésű határ rész jutott. Az 1896-os kimutatás szerint 9493 katasztrális holddal rendelkezett, melyből 8989 hold erdőbirtok, 50 szántó, 68 kert, 260 legelő, 22 kaszáló és 102 hold terméketlen terület.³⁰ Sósmező egy rohamosan növekvő falu volt. Legnépesebbé azt követően vált, hogy a 19. század második felében Ojtozból ide helyezték át az országhatár intézményeit. Míg 1850-ben 887-en lakták, a lakosság száma 1880-ban 1449 lélekre, 1893-ban pedig 1500-ra emelkedett. Virágzása azonban rövid ideig tartott. 1918 után teljesen elvesztette jelentőségét.³¹

A sósmezeiek kapcsolata Bereckkel állandó jellegű volt, ami az élet minden területére kiterjedt, ennek ellenére nem volt felhőtlen. Rányomta bélyegét a tulajdonosi jog visszaszerzéséért folyó hosszadalmas per. A bereckiekben a bevándorolt sósmezeiekről mint területfoglalókról megfogalmazódott egy általános, becsmérlő vélemény, s ugyanennek a következményeként az utóbbiakban is kialakult a bereckiekkel szembeni ellenszenv. Ez 1848-ban is megfogalmazódott. A bereckiek hiába kértek segítséget 1848 júliusában, a sósmezeiek az osztrák katonákkal s „a papokkal tartottak konferenciát” és a bereckiekre még csak „rájok se tekintettek, nem is feleltek”.³²

Az 1848-as események újabb reményeket keltettek a volt tulajdonos faluközösségekben. A július 5-én kezdődő első népképviselési, pesti országgyűléstől várták ügyük végleges megoldását. Csíkszék gyűlés, amely

1848. június 15-én népgyűléssé alakult át, többek között azt kívánta, hogy a „revindikált havasokhoz csatolt magánbirtokok adattassanak vissza”. Arról is határozott, mert „ki lévén mondva a székely katonaság nemzetőrséggé alakítása”, az még a júliusban kezdődő országgyűlésig maradjon meg a jelen állapotában, de a gyalog- és huszárezred parancsnokságok számoljanak el a havasok eddigi jövedelmeiből begyűlt pénzekről. A pénzalap „felhasználásáról adjanak kimutatást és biztosítékot, hogy másra nem fordítják”. Az elszámoltatás céljából biztosokat neveztek ki Tankó Albert, Mihály Gergely és Madár Lajos személyében. Döntést hoztak arról is, hogy az úgynevezett „futrás pénzről” a székely huszárezred parancsnoksága külön számoljon el, és az összeget adja vissza a jogos tulajdonosoknak.³³

A háromszéki revindikált havasok egykori tulajdonos falvai, „a 8 nemes közönség” 1848. október 1-jén Lemhényben tartott közgyűlést. A „mindössze 5000 könyörgők nevében” a hús aláíró személy Kossuth Lajos pénzügyminiszterhez intézett levelében a 76. törvénycikk 4. paragrafusára hivatkozva kérte „az 1813-beli fejedelmi ítélettel kapcsolatba hozott újonnan törvénycikknek elégtételbe vételére a hely színeire biztost rendelni ki, a ki a törvény értelmébe 80 éveken keresztül könyörgő községeinket – esedeznek a mimiszterhez – , már valahára ősi havasainkba iktasson be”. Ugyanekkor egy nemes ajánlatot is tettek, a szóban forgó havasok eddigi összes jövedelmét felajánlották a magyar kormánynak: „...hazánk derülő hajnala felett tornyosulnak a vészfellegek, hogy a különböző felkölt ellenek lecsillapítására talpon kell állanunk, tetleges áldozatra van szükségünk (...) midőn megértük a napot, melyen törvény által magunk biztosítva havasaink visszaadása iránt, elsőbbsen is hazánk törvényhozásához hálálul nyilatkoztatjuk, hogy azon pénzösszeg iránt, mely a 2ik székely gyalogezrednél havasaink jövedelméből halmozva van (...), azt folyó évi november 1ső napjáig általánosan és öszvesen hazánk jelen rendkívüli szükségéi fedezetére ezennel felajánljuk, mit kegyesen elfogadni méltóztasson.”³⁴

1848/49-el lezárult egy korszak, megszűnt a székely határőrség. A revindikált hava-

sok, a jövedelméből létesült pénzalapok, a volt katonai intézmény javai, az ezredszékházak, századosi lakok stb., az úgynevezett fourage kassza, vagyis a székely huszárok segélyezésére létrehozott lóbeszerzési alap, mint a határőrezredek közös ingó és ingatlanjai, a szabadságharcot követően „seqvesztrum” alá kerültek. A székelység részvételét a szabadságharcokban az osztrák kormány katonai esküszegésnek tekintette, és ezért a volt határőrség teljes vagyonát az államkincstár javára elkobozta, a határőrintézményt pedig 1851. január 22-én keltezett felsőbb elhatározása folytán hivatalosan is feloszlatta.

2. A székely huszár lóbeszerzési alap, a határőrség ingó és ingatlan javainak sorsa 1848/49-ben és az azt követő időkben

Nagy Elek ezredese közbenjárásával 1827-ben érte el gróf Hardegg tábornoknál, hogy a székely huszárok a „hadirequisitumokat”, azaz a kardot, nyereg- és szíjszerszámot ingyen kapják a kincstártól. Erről 1848. június 2-án Mészáros Lázár hadügyminiszterhez intézett jelentésében olvasható: „Látván mindazonáltal, hogy ezen segítség is a huszárkatonák költségét tekintve palliatív” – vagyis amolyan felületi kezelése, nem pedig a bajok gyökeres megoldására irányuló intézkedés – és ezt az ezredkormány tisztjei is belátták, merült fel körükben egy, a székely lovaskatonák segélyezésére alapítandó segélypénztár létesítésének az ötlete. „Arra törekedtünk – írta Nagy Elek –, hogy a székely huszároknál egy lószerező pénztárt alakítsunk és ezáltal három utat nyítsunk a nemzet boldogítására”. Megfogalmazásában olyan hármas céllal hozták létre, hogy először is a székely „nemzet hitelintézet hiányában az uzsorások kezéből szabaduljon”, és a székely huszár családok részletekben való visszafizetésre szükség esetén alacsony kamatú pénzt kölcsönözhesse nek fel.³⁵ Másodsorban, és ez volt a főcél, az alap létrehozásával azt szerették volna elérni, hogy „a pénzé minősített lótap kezelése által egy olyan tőkét hozzon létre, melynek kamatjából származó összeg (...) képes legyen az ezredet lóval ellátni”

és így a huszárság is képes legyen „önmagát megmenteni az elszegényedéstől s a szolgáltat-tehetetlenné jutástól”.³⁶ Abból az elképzelésből indultak ki „hogy azon családok, kiknek szolgáló lovuk elpusztul vagy defektus által kimustrálódik, ne szorítottassék mindaddig volt jószágai elidegenítése által arra, hogy rögtön lovat vegyen, hanem alakítson tehetsége szerint több évek alatt évenkénti hátrahagyás, azaz befizetés által oly összeget, amellyel idővel egy remondát – vagyis fiatal katonalovat – vehessen”.

Úgy tervezték, és ez volt a harmadik célkitűzés, miután az „évenként a paripa megszerzésére befizetett összegek kamatja idővel annyira növekedik, ebből egy tartalékpénztárt” hozzanak létre. Kamataiból idővel minden egyes lovat vásárolni kényszerülő huszár családnak előbb 10, később 20 forint segítséget adjanak, végül pedig e pénztár kamataiból, anélkül hogy „a családok csak egy fillért is magukéból paripa megszerzésére fizetnének”, maga az ezred szerezne be a szükséges lovakat a rászorulóknak.³⁷

Ahhoz, hogy valóra váljon az elképzelés és a segélypénztár, amelyet Nagy Elek „lószerező pénztárnak” nevezett – a székely huszárok körében fourage kassza, majd Erdély-szerte székely lóbeszerzési alap néven vált ismertté –, hosszas meggyőző tárgyalásokra volt szükség. Ezekre így emlékezett vissza 1876-ban „Egy volt székely huszár” a *Nemerében*: „Több értekezletre hívták össze századonként a tiszteket, főképp a székely fő- és altiszteket és családtyáikat. Ezek vitatták meg a fent érintett indokok alapján az ügyet, melyet jól megmérlegelve hozták a határozatot, melynek részletei kimutatták a kezelés módját, mi fenntartotta és nevelte a célzott tőkét.”³⁸

Az elején a székely huszároknál törzscsaládonként kellett az alkalmatlannak ítélt és kimustrált ló helyett újat vásárolni. Egy bizonyos ideig a lótartás árát ugyanezen családoknak kellett készpénzben befizetni. A tartásdíj egyenlő mennyiségű volt, melynek befizetése – emlékezett vissza Mihály Pál és Gotsman László a lóbeszerzési alap kiosztása körül 1876-ban Háromszéken kialakult sajtóvita során – „A családok között szerre került s ha figyelmen kívül nem hagyjuk, hogy azok helyett, kik az alapba a ló-

tartást pénzül fizették azoknak, kiknek lovuk volt, a katonai szolgálatot teljesíteniük kellett: kétségen felül áll, hogy a családok között egymást kölcsönösen kiegyenlítő (...) közösség állott fenn.”³⁹ Ezen megállapítás csak részben volt igaz, hiszen a kezdeti kezelési módon rövid időn belül a „lóbeszerzési alap intézménye” változtatott, főként azért, mert a kisebb vagyónú családok a lótartás díját képtelenek voltak befizetni. „Ennél fogva – írta 1876. június 3-án a már említett „Egy volt székely huszár” – szükségképpen odaválogzott a fizetés, hogy a családok több osztályba jöttek vagyoni állapotuk szerint (...), míg a vagyonosabb család lova alkalmatlanná vált a miatt 5–6 vagy 7 év eltelté után lovat tudott venni – a vagyontalan családdal, ha annak szintén kitelt is 10–15 s több év múlva egy ló ára, nem lehetett vele lovat vétetni, mert nem lett volna képes a lovat táplálni. Ezen körülmény hozta aztán létre azon intézményt, hogy egy század, ha szintén 200 s több számú családjá is volt, csak 100 legénység- s 14 altiszti lovat tartott”, ennek következtében pedig a lóbeszerzési alap tőkéje viszonylag rövid időn belül jelentős pénzüsszegre emelkedett.⁴⁰ 1839-re már olyan tőke gyűlt egybe, hogy az ezredkormány vezető tisztjeinek körében felmerült az a javaslat is, hogy azt egy bécsi bankban helyezték el. Ezzel egy dandárnokot bízták meg, aki századonként próbált eljárni és a törzscsaládokat meggyőzni, azonban a szándék meghiúsult. Mind az altisztek, mind a „családatyák” elleneztek az ötletet, és nem egyeztek bele abba, hogy az alap tőkéjét éppen egy bécsi bankba helyezték el.⁴¹ A lóbeszerzési alap kezelése továbbra is a székely huszárezred számvevőségére tartozott, melynek számvevő századosa Nagy Elek volt. Ő jelentette ki 1848 nyarán, hogy „ma ezen pénztár annyira virágzik, hogy a katonáskodó székelyek, ha szükségük van, 6% kamatra és részletes visszafizetés mellett máris 45 ezer forintot „használhatnak.”⁴²

Háromszéknek 1848 őszén sikerült végérvényesen elszakadnia a General Commandótól, 1849 pedig gyakorlatilag a gyűlölt határőrség intézményének a megszűnését jelentette. A több mint 80 év alatt felgyűlt, létesített és épített ingó és ingatlan javait ettől kezdve együttesen, mint a volt határőrezredek vagyonát tartották nyilván.

A berecki revindikált havasokkal kapcsolatban említettük, hogy a felsőháromszéki nyolc falu 1848. október 1-jén felajánlotta havasainak jövedelmét Kossuth pénzügyminiszternek, de akkor a miniszter nem vette igénybe, ám 1849-ben Gál Sándor honvédezzredre már foglalkoztatta a határőrség tulajdonában lévő pénzalapok kérdése. 1849. március 2-án Csíkszeredában Balásy József főkirálybíróhoz intézett levelében elrendelte, hogy a katonai kormány által kezelt pénzeket, a revindikált havasok-, az árva pénzét, a lótáp pénzt és az összes álladalmi javakat, miután megtörténik az elszámoltatás, átvegyék: „Mint-hogy a Graenz Systema eltörlése által a határőrvidéki ezredek kormánya is megszűntenek lenni – célszerűnek látom az említett ügyek tisztába hozatalára vidékenként bizottmányokat kineveztetni – melyek a számadásokat megvizsgálják, az álladalmi javakat és a székely fő hadi parancsnokságnak további határozat végett béküldendik.

Míg ezen bizottmányok működéseiket megkezdendik, kötelessége leendő az illető honi katonai kormányoknak a nevezett ügyeket rendbe hozni.”⁴³

Gál ezredes néhány nap múltán, március 7-én külön parancsban is elrendelte a számadások elkészítését. Daczó Zsigmond őrnagyot arra utasította „minekutána az országos honvédelmi bizottmány rendeleténél fogva Székelyföldünkön a határőrvidéki kormányzatok megszűntek lenni – olvasható az ezredes 56. számú, Csíkszeredában kiállított rendeletében –, (...) az eddig létezett székely huszárezred minden századjainál a számadásokat, valamint a törzsnél tőkéletesen bevégezni, tisztába hozatni és azonnal, amint némi tiszt uraktól a kívánt számadás beadott, azt az illető Térparancsnoksághoz további kezelés végett átadni” igyekeztek.⁴⁴

Daczó Zsigmond ezredkormányzó a parancsot március 10-én a 126. számú rendeletével továbbította Nagy Elekhez,⁴⁵ aki a kezelése alatt álló fourage pénztár, ugyanakkor a revindikált havasok pénzalapját is a parancs értelmében naprakészen rendbetette. Mivel a két alap nem az állományé, hanem a székely huszár családok tulajdona volt, Nagy Elek 1849. április 11-én, Sepsiszentgyörgyre hivatta az erdővidéki, háromszéki,

csíki és gyergyói huszárcsaládok képviselőit. Az elszámoláskor 34 családfő képviselte a székely huszárokat. Végelszámolása szerint a havasok pénztárában 13 304 forint volt elkönyelve, ennyi illette a huszárságot, ebből az összegből kötvényekben állott 8130 forint, a készpénz pedig 5174 forint 20 krajcár volt. Az 53417 forint 47 krajcár lóbeszerzési alapból, a 6518 forint 44 krajcár készpénz mellett, a kötvények értéke 46899 forint 3 krajcárt tett ki. Az ekkor hozott közös határozat értelmében az összeget és kötvényeket megőrzés végett Vitályos Antal századosnak, a sepsiszentgyörgyi id. Gyárfás Józsefnek és ifj. Györbíró Bénéiamnak adták át. Nagy Elek önéletrésztében említést tett arról is, hogy a megbízottak „ezen pénzeket és kötelevényeket a forradalom lefolyta alatt híven kezelték”, azonban a szabadságharcot követően, az 1849. augusztus 25-én kiadott rendelet szerint át kellett adniuk a „kasszaládákat” a császáriakat. A három említett személy a készpénzt Homenau és Settele császári századosoknak adta át, melyet a szebeni hadipénztárban helyeztek el. A két alap 55 029 forint értékű kötvényei a székely huszárok kérelme folytán Schwarzenberg báró rendeletéből finanszprocurator kezére kerültek, egy olyan kéressel, hogy azokat felhajtva az adósokon, egybegyűjtve egy jelentés készüljön, és „az elosztás végett tétetődhessék meg a további lépés”.⁴⁶

Erre azonban nem került sor, 1851-től a határőrség teljes vagyonát az államkincstár kezelésébe adták. Az állam az átvett vagyont külön kezelte, s az utána befolyt pénzt az államadósság törlesztési alapjába kölcsönözte 3 százalékos kamattal.⁴⁷

Az elkobzott javokról a jogos tulajdonosok nem mondtak le, és az 50-es évektől egyre gyakrabban emelték fel szavukat az őket ért sérelem ellen. Már 1854 végén a Fogaras vidéki határőrök 2. százada képviselője éppen Nagy Elekot kérte fel, hogy a kincstártól a lóbeszerzési- és mundér alapok őket illető részét visszaszerezze. 1857-ben Haynald Lajos, Erdély római katolikus püspöke a csíksomlyói gimnázium kiegészítését, egy tanítóképző és egy normális iskola felállítását akarta megvalósítani a csíki revindikált havasok jövedelméből.⁴⁸ 1855-ben

ugyancsak Nagy Elek vállalta el a háromszéki revindikált havasok perét, és nem eredménytelenül, mert ennek következtében az 1861. augusztus 24-én kinevezett „közvetlen bizottmány” által a havasokat az illető községeknek a kincstár az 1813. október 12-i császári határozat szerint 1863-ban visszaadta.

A revindikált havasok nagyrészének visszanyerése azonban csak részleges eredmény volt. A havasok bérbeadásából létesült ruházati alapok, a huszárcsaládok befizetéséből létrejött lóbeszerzési alap, azokkal a katonai épületekkel, amelyeket a volt székely határőrök költségén építettek, továbbra is a kincstár kezén maradtak. Ezek rendezésére és a végső megoldásra csak a kiegyezést követően került sor.

Az 1860-as évek elejétől főleg a pénzalapokat, de az ingatlanokat is, Csík- és Háromszék hatóságai, kiváltképpen a lóbeszerzési alapot, a volt lovaskatona családok egyre gyakrabban kezdték visszaigényelni.

A rövid alkotmányosság idején, 1861-ben Háromszéken „igazságosabb és jogosabb követelése soha nem volt senkinek, mint a székely huszár családoknak, midőn számonkérték, visszakövetelték ezen pénzalapot, és a Rikától a Nemere tetőig, a Mitácstól a Piliske tetőig, aki szóltott, azt hangoztatta: ezen összeget közművelődési célokra fordítjuk, a nagy többség azt mondotta: sepsiszentgyörgyi ref. tanodának adjuk...”. Az április 25–27. között tartott marchális gyűlésén azzal a „nemes intencióval” fogalmazták meg a pénzalap visszakövetelését, hogy azt a háromszéki tanügy fejlesztésére fordítsák, hogy „az unokák a szellem fegyverével folytassák az ősök csatáit”. A „nemzeti műveltség apostolai”, az illyefalvi lelkész Erődsi Mihály által megfogalmazott felhívással járták a falvakat, és Kézdi-, Orbai- és Sepsiszékről mintegy 50–60 aláírási íven 594, Erdővidékről pedig 29 íven 250 családfő egyezett bele a pénzalap tanügyi célokra való fordításával.⁴⁹

A sorozatos követelések eredménye végül az lett, hogy az abszolút kormány, ha a volt határőr ezredek vagyonának a visszaadását teljességében nem is, de a volt huszár családoknak a lóbeszerzési alap tulajdonjogát elismerte, sőt, a jogosult családok között, ha azok kellőképpen

betétjeiket igazolni tudják, annak kiosztását sem ellenezte. A jogosultaknak a kormány 1865-ben az igényeik bejelentésére és azok igazolására egy év határidőt tűzött ki.⁵⁰

Ezidő alatt tűnt ki, hogy az igazságos elosztás csaknem lehetetlen, hosszadalmas munkálatokat igényel, egyrészt mert az elkobzott pénzek Kossuth-bankókban voltak, amit megsemmisítettek, másrészt az eltelt 18 év alatt az alapot létrehozó családok nagyrésztének a betéti könyvei, letétjegyei elvesztek, s bejelentett igényüket képtelenek igazolni, továbbá a pénzalap számadási könyvei az 1848/49-es zavaros idők áldozatául estek. Ezekre való tekintettel egy olyan terv is felmerült, hogy a szétosztás az igazolt igények arányában történjék.⁵¹ Ebben az időben állította össze Nagy Elek a rendelkezésére álló adatok alapján a jogosultak névsorát, melyet elsőként 1866-ban a *Kolozsvári Közlöny* hozott nyilvánosságra.⁵²

Az 1867-es kiegyezést követően 1868-ban az erdélyi román határőrvidék jogállapotának tisztázására egy bizottságot küldtek ki⁵³, és ez a miniszteri bizottság működését a székely határőrségi vagyionokra is kiterjesztette. Az m. kir. minisztérium bel-, pénz-, és igazságügyminisztere 1869. január 23-i felterjesztésében tárták fel a határőr birtokok történelmi, jogi és gazdasági hátterét, pontokba foglalva fogalmazták meg a visszaadásra vonatkozó javaslataikat és feltételeiket is.⁵⁴

A székely határőrség vagyonának összességét olyan feltételek mellett kell visszaszolgáltatni, hogy: a felosztott első (csíki) székely gyalogezred által ruházati alapjuk létrehozására birtokolt és jelenleg a gyergyószentmiklósi és kászonújfalusi állami erdészet kezelésében lévő szántók, kaszálók, legelők és erdők⁵⁵, az azokon található épületek és felszerelések, a telepek vallás- és nemzetkülönbség nélkül közös tulajdonként, örökre és feloszthatatlanul, teljes tulajdonjoggal Csíkszék „közönségének” kezelésébe kerüljenek. Évi jövedelmeit pedig az elkövetkezendőkben a bányászat, a földművelés és a kereskedelem, illetve a népoktatás fejlesztésére fordítsák.⁵⁶

A visszaadásra javasolt pénzalapok – melyek az elkobzás idején egy 1854-ben elvég-

zett leltár szerint a következő összegekből álltak: az első székely gyalogezred kezelésében lévő ruházati alap 52 569 forint és 4 krajcárt, a második székely gyalogezred alapja 9687 forint 31 krajcárt tett ki, a székely huszárezred pedig 14 029 forint 40 krajcár összegű ruházati alapot kezelt – és kamatjárulékaik, hasonlóan valláskülönbség nélkül, örökjoggal és feloszthatatlanul jussanak vissza Csík- és Háromszék közösségének, azzal a kizárólagos feltétellel, hogy azokból a lehető legalacsonyabb kamattal takarékpénztárokat létesítsenek és működtessenek.⁵⁷

Az elkobzáskor 49 958 forint 44 krajcárt kitevő lóbeszerzési alappal kapcsolatban megállapították, hogy azok a székely huszár családok, akik a ló hiánya miatt tényleges szolgáltatást nem teljesíthettek, valójában annyi pénzt fizettek be évenként az alapba, amennyit a lóval rendelkező tényleges szolgáltatást tevő családok a lovaik eltartására fordítottak. A lényeges különbség annyi: míg az egyik befizetett pénzét tőkésítették, a másiké a ló eltartására használandó fel. Mivel az ezredi célokra évenként arányosan költek, helytelenítették azt az álláspontot, hogy a lóbeszerzési alapra csak azok lehetnek jogosultak, akik betétjeiket igazolni tudják. Véleményük az volt, hogy az alap közös tulajdon, jogosult abból a volt huszárezred minden egyes törzscsaládjának a leszármazottja.⁵⁸ Ezért az alapot és kamatjárulékait a felosztott huszárezredet alkotott székely huszárcsaládoknak közös és egyenlő jogosultsággal legfennebb hadosztályonként oszthassák fel, ha lehetséges Csíkszékben ezt is takarékpénztári alapként érvényesítsék, Háromszéken pedig az alapítandó kézdívasárhelyi és sepsiszentgyörgyi ipari iskolák tőkéjéhez csatolják. Erről a jogtulajdonosok mindkét székben a szakaszonként választandó képviselői gyűlésen, a kiküldött miniszteri biztos elnöklése alatt hozzák meg határozatukat.⁵⁹

Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön, Kézdívasárhelyen, Csíkszentmártonban a volt katonai célokra használt iskolák közül a három városban az alapítványi tőkékkel és kamatokkal, a visszaadásukat követően ipari iskolák alakuljanak. A volt határőr ezredek tulajdonát képező épületek, telkek, ha ezekre elsősorban az állam

vagy a székelység nem tart igényt, a belügyminiszter felügyelete alatt kerüljenek eladásra, és az értékesítésből származó összegeket a fennebb említett ipari iskolák tőkéjéhez csatolva, azok fejlesztésére használják fel.

Borszéken, a gyógyfürdőn a két telek és ház a fenntartási költségek kivételével hasonlóan a székely közösségeket illeti, ezeket oly feltételekkel kapják vissza, hogy a vagyontalan és székely betegek ingyen használhassák.⁶⁰

Végül, de nem utolsósorban visszaadandók a volt határezredek törzskarai részére a határőrök saját költségén épített épületek Csíkszeredában, Kézdivásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön, valamint a zászlóalj-, osztály-század és a szakaszok részére szükséges és 1866 előtt el nem idegenített telkek és épületek: Uzon, Bölön, Nagyajta, Zágon, Nagyborosnyó, Polyán, Tövis, Dobra, Bágyon, Gyergyóditró, Csíkkozmas, Bánkfalva, Csíksomlyó, Csíkmenaság, Csíkszentdomokos, Gyergyószentmiklós és Kászónújfalú községekben.⁶¹

A három miniszter javaslatai alapján I. Ferenc József 1869. február 16-án kelt legfelsőbb határozata „azon közhasznú célokra és feltételek mellett, amelyek a felterjesztésben megjelölve vannak, s amelyek a székely nemzet jólétét képezik előmozdítani, részint Csíkszék, részint Háromszék közönségének és amennyiben a lóbeszerzési alap által e székek területén lakó székelly huszár családok is érdekelve vannak, ezeknek is, e felterjesztés értelmében, kegyelemből, idegen jók épségben tartása mellett”, elrendelte a visszaszolgáltatását, és a végrehajtással a m. kir. pénz- és belügyminisztereket bízta meg.⁶²

Az akkori belügyminiszter, báró Wenkheim Béla a királyi döntés végrehajtását 1869. február 26-án keltezett elhatározásával Berde Mózes belügyminiszteri osztálytanácsost bízta meg. Berde, aki 1848-ban Háromszék kormánybiztosa volt, és népszerűségnek örvendett Székelyföldön, szívesen vállalta, és a „rendeletnek annál nagyobb örömmel engedelmeskedett, mert ez alkalmat nyújtott neki, hogy a sokat szenvedett székely nemzetének sajtó sebei gyógyításához csekély erejével ő is hozzájáruljon.”⁶³

Berde Mózes már március folyamán hozzalátott az ügy kutatásához és tanulmányozásá-

hoz. A munkát a ruházati és lóbeszerzési alapok átvizsgálásával és felmérésével kezdte, melyeket az elkobzást követően Nagyszebenben és Kolozsváron a bánya- és pénzügyigazgatóság, az adóhivatal és a kincstári ügyérség kezelte. Mivel az okmányok begyűjtése és rendezése hatalmas munkát igényelt, ezért azt egy időre megszakította, s hogy a volt revindikált havasok átadását még a tél beállta előtt végbevihesse, szeptember 18-án Gyergyóba utazott. A helyszínre kiszállva, a pénzügyminiszter által már előzőleg a kolozsvári bányai igazgatóságtól, a havasok jövedelmeinek és számadásainak elvégzésére kijelölt közzeggel és a csíkszékiek kinevezett bizottságával felleltározták a tisztí telkeket, épületeket, a vízfűrészeket, és az összes fa- és deszkaállományt, amit a fűrésztelepeken találtak. Ugyanekkor, hogy áttekinthető és elszámolható legyen az állami, uradalmi és erdészeti számadások összessége, valamint hogy 1869. január 1-jéig a jövedelemből mennyi illeti az államot, és az említett dátumtól kezdődően mekkora a haszna Csíkszéknek, számba vették, és összeírták azokat a haszonbéréket, amelyekkel a vízfűrészek és -malmok, a havasokban elszórtan lakó bérlők után az érdekelt két felet, az államot és Csíkszékét illette.

Miután számba vették a gyergyószentmiklósi épületben talált iratokat és ingóságokat, a fennebb említett összes javakkal és pénzösszegekkel, Berde Mózes átadta az egészet Csíkszék birtokközösségének. Borszéken, mivel a két telek és ház már Gyergyóditró és Gyergyószárhely közösségének tulajdonában volt, és ezek a megjelölt célra már nem voltak átadhatóak, Berde kiegyezett a két községgel. Ígéretüket vette, hogy a betegek és a fürdőn gyógyulni vágyó székelyek számára megfelelő helyen saját költségükön egy nyolc szobás lakást építsenek.

A belügyminiszteri osztálytanácsos ajánlatára Csíkszék beleegyezésével Ditróban, Gyergyószentmiklóson, Csíkszentdomokoson, Csíkszépvízen a volt őrnagyi, századosi, hadnagyi telkek közül némelyek az iskolák, az állam tulajdonában maradtak.

Csíkszeredában az átadásokat a katonai parancsnokság megtagadta, ezért a városban épített katonai, tisztí lakások és a puskatorony felleltá-

rozása függőben maradt. Ezeknek az ingatlanoknak a rendezésére több sürgöny és felterjesztés után csak később, hadügyminiszteri rendeletre került sor.

A Csíkszékben végzettekéről a miniszterhez intézett jelentésében Berde Mózes a havasok azon területeire nézve, ahol a bérlők laktak, azt javasolta, hogy az illetékes minisztérium térképeztesse és méresse fel, és az elkövetkezendőkben a havasokat szakaszokra (turnusokra) osztva az erdészeti rendszabályok szerint kezeltesse.⁶⁴

Bevégezve csíkszéki küldetését, Berde nyomban Háromszékre utazott. Itt, mivel Nagy Eleknek köszönhetően a revindikált havasok ügye még 1864-ben lezárult, csak a volt határórség épületeit, a lóbeszerzési és ruházati alapot kellett átadnia, illetve rendeznie. A jóval könnyebbnek ígérkező ügyrendezés a vártnál nagyobb akadályokba és bonyodalmakba ütközött. Kézdivásárhelyen a cs. kir. katonaság akadékoskodott, igényt tartva számos épületre, azokat magának megtartva, nem akarta megengedni még a felleltározásukat sem. Hosszabb huzavona után, Berdének sikerült a leltárba vételt elérnie, de a városban csupán az őrnagyi lakást és egy üres raktárhelyiséget adhatott át, a többi épület, köztük a volt katonai nevelőintézet a katonaság kezén maradt. Sepsiszentgyörgyön a méntelep tisztjei tartottak vissza több épületet, emiatt csak az egykori székelly huszár fegyháztelek, a rajtálévőkkel, és az iskola került átadásra.

Háromszékről több község, Sepsiszentgyörgy városa, de a református egyház is, a volt határórség tulajdonát képező telkek közül ingyen szeretett volna magának megtartani/megszerezni. Azonban Berde Mózes az összes épületekre vonatkozóan azt ajánlotta a miniszternek, hogy azok kizárólag a létesítendő ipari iskolák kezelésébe adassanak át, vagy ha nem, akkor az igénylők bért fizessenek a leendő tanintézeteknek. Véleménye az volt, hogy ellenkező esetben csakis a székelység vallaná kárát, mert az iskolák vagyonának legnagyobb részét éppen ezen épületek értéke teszi ki. A katonaság kezén maradt, volt katonai nevelői intézettel kapcsolatosan begyűjtötte az alakulására, szervezétére, működésére és az alapítványaira vonatkozó összes fellelhető okmányokat, tisztázni próbálta az utóbbiak zilált állapotát, ezeket felterjesztésében

azzal az ajánlattal adta át, hogy az épületben a minisztérium egy katonai iskolát indítson be.⁶⁵

Berde Mózes a székelly huszárók lóbeszerzési alapjával kapcsolatosan a gyergyói, fel- és alcsíki, a háromszéki volt huszárók képviselétével október 15–16–17-én tárgyalt, Háromszéken a Kézdi-, Sepsi-, Miklósvár- és Bardocszék huszár családjaival pedig október 22–25. és november 2-án tartott gyűlést. Csíksban a gyergyóiak többsége a részük kiadatását kérte, a csíkiak azonban az alap őket illető részét egy takarékpénztár alapításába kívánták befektetni. Háromszéken csak néhány család volt hajlandó az alapot a felállítandó kézdívásárhelyi és sepsiszentgyörgyi ipari iskolákra fordítani, a túlnyomó többség a kiosztás mellett döntött.⁶⁶

Jóval később, 1877-ben a *Nemere* cikkírója keserűen jegyezte meg: „...Őfelsége azon feltétel alatt kegyeskedett visszaadni, hogy abból reálirányú iskolák legyenek felállítva a megye különböző pontjain. Hogy ezen irányban a nevezett pénzalap mihamarabb felhasználtassék, s e vidék egyik égető szüksége pótolva legyen, el lett küldve hozzánk akkori m. biztos Berde Mózes úr, ki több helyen népgyűlést tartva, népszerűségét latba vetve a kitűzött irányban megindítá a mozgalmat. Azonban voltak egyének, kik a nép anyagi nyomorán akartak segíteni, s köznapi gondolkozásmóddal azon véleményt terjesztették el a jogosultak közt, hogy osztassék ki ezen pénz. Azt hitték, hogy egy éhező család örök időkre leendő kielégítésére elégséges egy fél falat kenyér: egy csepp a tengerben.

Az eredmény tudva van. Tudjuk, hogy iskola nem lett, tudjuk, hogy a kiosztás később a megyei politikai demonstrációk, követválasztások egyik leghathatósabb eszközévé vált. Eközben a nép anyagi nyomora egyre nőtt, s a nép mind hangosabban követelte a pénzalap kiosztását.

Voltak ugyan, kik a mindennapi események és egyéni érdekek felébe emelkedve, ezen pénzalapnak célszerűbb felhasználását ajánlották, de ezt a félrevezetett nép gyanakodva fogadta, s attól idegenkedett, szóval: makacsul ragaszkodott elébbi nézetéhez.”⁶⁷

Berde Mózes, miután bevégezte küldetését, 1869. november 8-án utazott vissza Ko-

lozsvárra. Mivel itt még a pénzügyigazgatóság számvétele nem fejezte be sem a ruházati, sem pedig a lóbeszerzési alapok számadásait, személyes közreműködésével 1870. februárjáig elkészítették, és február 25-re Kolozsvárra rendelte a csíki és háromszéki átvevési bizottságokat, az elkészült számadások és kimutatások ellenőrzése végett.

Ezek alapján jutott Csíkszéknek 75 500 forint erdélyi úrbéri földterhermentesítési kötvényekben és 40 312 forint 53 krajcár készpénzben, Háromszéknek 70 400 forint értékű erdélyi úrbéri földterhermentesítési kötvény. A végleges elszámolás szerint Csíkszék követelését 144 385 forint 89 1/2 krajcárban, Háromszékét pedig 100 739 forint 95 krajcárban ismerték el.⁶⁸ A két székely szék biztosai nyugták mellett átvehették a részüket, de a tövisi, őrnagyai és dezsáni szárnyhuszár családok 15 682 forint 99 1/2 krajcár részesedése „a további intézkedésekig” a kolozsvári m. kir. harmincad hivatalának a kezelésében maradt. A ruházati és lóbeszerzési alapok számadási könyveit (6 db.) a m. kir. belügyminiszterhez küldték el, a peres leveleket és a hivatalos levelezéseket pedig a szék biztosainak adták át.⁶⁹ A függőben maradt és elintézésre váró ügyeket is összegezték: a katonaság által visszatartott telkek és épületek visszaszerzését Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen, az utóbbi helyen a volt katonai nevelde átvételét és az intézet alapítványainak rendbetételét, a sepsiszentgyörgyi és kézdivásárhelyi ipari iskolák mihamarabbi beindítását rövid időn belül végre kell hajtani.

Berde Mózes 1870. március 13-án adta le jelentését a minisztériumnak, melyet Rayner Pál belügyminiszter tudomásul vett, és intézkedéseit jóváhagyva kinevezte annak a bizottságnak az elnökévé, amelynek feladata az állam részére megtartandó ingatlanok kijelölése volt. Miután a minisztériumok megjelölték a számukra szükséges telkeket, kincstári bérfizetés mellett, Berde az erre vonatkozó jelentését 1871. április 23-án terjesztette fel. Ebben is felhívta a felsőbbbségek figyelmét és sürgette: „hogy minden akadályok és torzalkodások eldöntessenek, s a csíkszeredai, kézdivásárhelyi és sepsiszentgyörgyi ipari

iskolák még azon év folytán életbe lépjenek, megnyittassanak, továbbá gát vettessék annak, hogy ez iskolák alapvagyonát képező tőkék és realitások céljából elvonassanak, akár az állam, akár bárki más által, s ez által meghiúsuljon a királyi elhatározás, és az oly sokat szenvedett székely nép reménye és fejlődése megakadályoztassék.”⁷⁰

A csíkszékiek az átadásokkor a kormánnyal létrejött szerződés alapján már 1870-ben Csíkszeredában az „Ober-Schule” helyett megnyitották gazdasági szakosztállyal (állattenyésztés, földművelés, kertészet, erdőgazdálkodás és fafaragás) kiegészített felső népiskolájukat. Az első tanévben, mint általában a kezdetekkor szokott lenni, a népiskola húsz ösztöndíjas helyére csak hárman jelentkeztek, a fennmaradt helyeket csak a második kiírásra sikerült betölteni,⁷¹ de az iskola hamarosan látogatott és célját elért intézetté vált.

A csíki vagyonszövetség első kétéves működését Imets Fülöp Jákó csíksomlyói gimnáziumi igazgató és bizottmányi tag ismertette a Marosvásárhelyen megjelenő *Hargitában*. Értékelte a nevelési célok eddigi megvalósítását, és részletesen beszámolt a közbirtok kezeléséről, a bevételek felhasználásáról is. Mint pedagógus, a nevelési alappal kapcsolatban kifogásolta, hogy csak a reálszakok részesülnek támogatásban, holott a „humanisztikai-irányokra” is ráférne a segélyezés. Ugyanekkor szót emelt különösen a csíksomlyói gimnázium érdekében, ugyanis a bizottmány, ígéretei ellenére, még nem részesítette anyagi segélyben a patinás iskolát.⁷²

A csíkiak nevelési alapja 1871-ben 17 407 forint volt, az alapba a pénz a havasi haszonbérékből folyt be. 1876-ban a Csík-, Gyergyó- és Kászony megye Kisegítő Takarékpénztára kimutatásai szerint a nevelési alap 17 047 forint 63 krajcárt tett ki, melyet nagyobb részt a gyergyószentmiklósi polgári, a gyergyóalfalusi és csíkszeredai felső népiskolai tanítók fizetésére és az ösztöndíjakra fordították, ezenkívül az alpból egy-egy csíkmegyei orvos, erdész, bányász és közigazdaságot tanuló diákok részesítettek 200–200 forint éves segélyben.

A ruházati alap 121 998 forint 61 krajcár, a lóbeszerzési alap pedig 24 517 forint 81 krajcár

volt, mindkettő tőkésítése meghatározatlan ideig folyamatban volt, azzal a céllal, hogy ezeket is az elkövetkezendőkben nevelési célra fogják felhasználni. Csíkszéknek az említetteknek kívül 1876-ban még két közalapja létezett. Az Ipar-alap és a Székely-kivándorlási alap. Előbbi 4678 forint 75 krajcár pénzüsszegét még meg nem határozott ipar-nevelési célra tőkésítették, míg az utóbbi 4491 forint 11 krajcáros tőkéjének felhasználási módjáról az említett időben még nem döntöttek.

A felsorolt közalapok összesen 172 733 forint 91 krajcárt tettek ki, melyet Csíkmegye csaknem kizárólagosan nevelési célokra használt fel.⁷³

A Csíki Magánjavak, mely az 1870-es évek közepétől a szék, majd vármegye oktatásügyének a legfőbb támaszává vált, egyrészt az említett alapokból, másrészt a revindikált havasok erdő- és legelő ingatlanából, épület ingatlanokból tevődött össze és jött létre.

Mivel a Csíki Magánjavak vagyonszerzésének a történetét dr. Endes Miklós *Csik-, Gyergyó-, Kászón-szék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig* című könyvében, Venczel József *A volt határőrezredek vagyonának sorsa* című munkájában megírta, Antal Imre *A Hét-ben 1981-ben megjelentetett dolgozatában (Mi történt a csíki határőri birtokokkal?)* az 1870-es évektől 1923-ig a vagyonszerzés tanulóira szánt ösztöndíjazási rendszerét és a népoktatás minden ágára kiterjedő szerepét bemutatta, legutóbb pedig, és nem utolsósorban Garda Dezső *A székely közbirtokosság* című könyvében a csíki magánjavak létrehozásától, jelentőségét és történetét egészen az 1948-as államosításig összefoglalta⁷⁴, ezért a továbbiakban csak a háromszékiek revindikált havasainak peréről, Nagy Elek e téren kifejtett munkásságáról, a háromszékiek löbészeti alap teljes szétforgácsolásáról és a körülötte kialakult sajtóvitáról szólunk.

3. A háromszékiek revindikált havasok pere

Többször szóba került, hogy Nagy Elek 1855 elején vállalta el a báró Szentkereszty család és a nyolc felsőháromszékiek község régtől megfeneklett perét. A már évtizedek óta folya-

matban lévő ügyet olyan egyezséggel vállalta el, hogy a pert a saját költségén folytassa le. Szerződésileg leszögezték, hogy abban az esetben, ha nem nyer, a család nem tartozik neki semmivel, de ha sikerre viszi a kincstár elleni pert, akkor az újbóli birtokbavétel alkalmával 500 forint jutalomdíjat és visszamenőleg, 1770-ig az „usus fructus”, a havas után járó tiszta jövedelem, vagyis a volt határőrezred parancsnokság, majd a kincstár kasszájába befolyt bérleti díjakból a per megnyeréséig felgyülemlett összegnek, mint jogos kárpótlásnak a visszaszerzése után, annak egyharmad részét kapja meg.⁷⁵

Értesülve az egyezségről, Nagy Elek felkereste hasonló pere elvállalása végett Bereck városa, majd Ozsdola és a hét felsőháromszékiek község is.

A család leszármazottjának, Nagy Mártának a tulajdonában megmaradt a várossal kötött német nyelvű, 1855. február 10-én jegyzőkönyvezett és augusztus 23-án magyar nyelven írott bérszerződése, illetve jegyzőkönyve. A február 10-én kötött bérszerződés szerint Nagy Elek elvállalta, „hogy mindent megtesz Bereck közönségének, a cs. kir. fiskus elleni peres ügyének intézése és befejezése ügyében, a Kézdivásárhelyi kerületben (Bezirk) fekvő Sósmező, Lipse, Kalabucs és Esztinasora havasok visszaadása érdekében; ezután a kárpótlás ügyében a közönség által 1787 óta elszenvedett használatkiesés miatt az ehhez szükséges írásbeli eljárásokat is felvállalja; beszerzi az okiratokat; elutazik Nagyszébenbe, Kolozsvárra sőt Bécsbe is; fedezi az összes ebből származó kiadásokat; egyszóval lefolytatja a vita tárgyával kapcsolatos összes intézkedéseket”. Mindezekért Bereck városa egy kötelezvényben tett ígéretet arra, hogy fizetségképpen Sósmezőn egy „kopac telket” és Juharas havasát „az ezzel járó régi jogokkal együtt” örök időkre és visszavonhatatlanul Nagy Eleknek adományozza. Ezek mellett a havasok 1787-től járandó tiszta jövedelmének a felét, kamataival együtt készpénzben, jutalomdíjként kifizeti.

A perköltségek és az útiköltségek fedezésére Bereck városa 200 forint készpénzt nyújtott át, azzal a feltétellel, hogy azt a per megnyerése után a jutalomdíjból visszatartják.

Az augusztus 23-án kötött jegyzőkönyvi kivonat megírására és az előbbi módosítására azért volt szükség a két fél között, mert Nagy Elek arra a megállapításra jutott, hogy a fizettségként „megajánlott fekvőbirtok, különösen Juharas havasa a több havasoktól külön s célirányosan nem használható, sőt mindég viszontagságot nyújtana az elkülönítés által – célirányos lenne azért az egyezményen annyi változtatást tenni – miszerént a Sósmezőn megajánlott lakhely és Juharas havasa általános becsárba készpénzzel cseréltessek fel”. Az új egyezségkötés eredményeképpen Bereck 4000 rénes forintot ajánlott fel, melyet „a birtoknak törtéendő végleges s tökéletes általadása után említett Nagy Elek úrnak készpénzbe fog kifizettetni”.

Ebből a jegyzőkönyvből még azt lehetett megtudni, hogy a bereckiek két „agense” Marosi és Baktsi ügynök urak, akiket a város még 1848-ban megbízott, hogy revindikált havasaikat visszaszerezzék, de azok semmit elő nem mozdítottak, csak „tétlenül 7 évig hallgattak”. Ezért „a Székely Ezred által még 1769-be elfoglalt ősi havas tulajdonaik visszaszerzése körül ezerekre rugó költségek mellett folytatván perét a közönség és a forradalmi vihar és a békövetkezett ujj alkotmány előidézte körülmények miatt, azon legfelsőbbi ítéletnél fogva szent és igazságos ügy jelenleg hever minden mozgatáson és minden teljesedésben vehető várakozáson kívül az udvari cancellárián” – úgy döntöttek, kiküldött ügynökeiknek felmondanak és Nagy Eleket teljhatalmúlag a revindikált havasaiknak a visszaszerzésével bízzák meg.⁷⁶

A Bereckkel és a Szentkereszty családdal kötött szerződések alapján vállalta el a nyolc felsőháromszéki falu perét is, és megegyezett, hogy abban az esetben, ha megnyerik a pert, akkor Ozsdola és Gelence 300-300, a hat falu közösen 600 forintot tartozik fizetni. Az „usus fructust”, melyet az államkincstár kell fizessen, egészében Nagy Eleknek kötelesek átadni. A per elindítására és az útiköltségei fedezésére Ozsdola és Gelence 200-200, a másik hat falu pedig közösen 600 forint készpénz előleget adott.⁷⁷

Az elvállalt és összevont per – mivel az 1853. májusában kiadott 99. és 100. számú pá-

tensek szerint a felpereseknek még 1854. augusztusáig be kellett volna nyújtaniuk a keresetüket – már az elején nehézségekbe ütközött. A félév kiesés miatt Nagy Elek „adminisztratív” úton, „kegyelem útján” indíthatta újból és folytathatta az eljárásokat, ami számára pluszkiadásokat jelentett. Ezenkívül az érdekelt községektől kevés használható okmányt kapott kézhez, így a szükséges iratokat és dokumentumokat a levéltárakból kellett beszereznie. Mindezek mellett ötször kellett felutaznia Bécsbe, amit azzal indokolt: „mert a fiskussal szemben kellett működnöm, a kormány mindenfelőlről akadályt vetett lábaim eleibe, főképpen azon lovagoltak, hogy „praetendent debet probari””, vagyis a felperes bizonyítani tartozik a felsorakoztatott követeléseinek a jogosságát. Ez az elvárásoknak megfelelően szinte lehetetlen volt, hiszen időközben az 1848 előtti állami intézmények mind átalakultak, a revindikált havasokra vonatkozó iratokat pedig nehéz volt még ismerősei, barátai és pártfogói segítségével is az irattárak süllyesztőiből előkeresíteni. Emiatt Nagy Elek kétszer vesztett pert a kincstárral szemben.⁷⁸

A család peres iratai között megmaradt egy rekurzus, amely szerint „Bereck, Ozsdola, valamint sorstársaik nevében 1856. június 26-i határozat ellen, ugyanezév július 8-án a főtáblabírószékhez” nyújtották be fellebbezésüket.⁷⁹ Egy másik megőrzött okmány arról tanúskodik, hogy Nagy Elek felhatalmazói nevében az 1859. szeptember 9-i „legfelsőbb udvari rendeletre” hivatkozva sürgette az erdélyi cs. k. országos pénzügyi hivatal igazgatóságát, hogy onnan a revindikált havasok minden „ügyét” szakvéleményezésre a cs. k. pénzügyminisztériumba küldjék át.⁸⁰

Nagy Elek már 1861-ben levélben fordult a császárhoz. Bátor megfogalmazásban hívta fel I. Ferenc József figyelmét, és kérte személyes közbelépését a jogorvoslatra.

Elmondta, hogy utóbb, 1861. március 16-án és augusztus 4-én kérték felhatalmazói „azon havasok visszaadását, melyeket 1769-ben tévesen vettek el”, melyekkel kapcsolatban már I. Ferenc császár 1813. október 29-i rendelete elismerte tulajdonjogukat, és elrendelte visszaadásukat, valamint a nyereségkiesések megtéríté-

sét. Mivel kéréseikre még nem kaptak választ, és az erdélyi országos pénzügyigazgatóság kényszeríti őket, hogy tulajdonukért a kincstárnak haszonbér-adót fizessenek, kéri a császárt, kegyeskedjék ezen ügy elintézéséről, „mely jelenleg az államkincstárnál vesztegel, rendelkezni, hiszen számukra az 1813-ban kiadott császári szó és az illem is azt mondja, hogy a magántulajdon Isten és világ előtt szent kellene legyen.

Kétségbeesett helyzetünkben – írta Nagy Elek – bátorkodunk megjegyezni, hogy birtokaink további visszatartása az egész országban rossz vért szül, a nép szeretetét és bizalmát a magas kormányzervek, sőt az uralkodónk iránt is megrendíti, kivált mivel birtokaink igazságtalan visszatartása több mint 90 éve tart. Cs. k. Felsőged kegyeskedjék megítélni, hogy ez a kár messze fölülmúlja azt az előnyt, amit a kincstár a haszonbér adóból húz.”⁸¹

Mivel továbbra sem oldódott meg a revindikált havasok ügye, 1863-ban pártfogói segítségével „borzasztó költséggel” elérte, hogy egy „utolsó audencián” személyesen és „keservesen” előadhassa „a kormány által majd száz éven át elkövetett égbekiáltó vétkeket”, és azok megszüntetéséért esedezhetett. I. Ferenc József kihallgatásakor megígérte, hogy közbenjárásával igazságot fog szolgáltatni, amit teljesített is az 1863. szeptember 24-én kiadott „legfelsőbb kéziratával”.⁸²

A császári döntésről, hogy az 1813. október 12-i határozat szerint visszaadták a háromszéki revindikált havasokat, Nagyszebenből 1864. február 22-én kapta meg a hivatalos értesítést. Tudomására hozták azt is, hogy a jogosultak az államkincstártól egy „méltányos kártérítést” is kapnak azokra az időkre számítva, amíg ki voltak zárva ezen havasok haszonélvezetéből, ellenben figyelembe veszik a kártérítések kiszámításakor azt is, hogy a felsőháromszéki falvak, élen Bereckkel 1848-ban havasaik jövedelmét felajánlották a kormánynak. Záradékként megjegyezték, ha a kártérítés összegével nincsenek megelégedve, hat hónap leforgása alatt jogukban áll fellebezni az erdélyi kancelláriánál, és ez két, a pénzügyminisztériumnak alárendelt tanácsos bevonásával végleges döntéshozatalra jogosult.⁸³

Mintegy két hét múltán, 1864. március 9-én vehette kezébe az erdélyi kir. főkörmányszék 1864. február 16-án keltezett átiratát és a hozzá mellékelte „Őcsászári és apostoli kir. felségének, az úgynevezett visszafoglalt havasok visszaadása tárgyában közelebb múlt 1863-ik évi december 31-ről 4617 szám alatt kiadott legfelsőbb kegyelmes határozatát”, melyben tudomására hozták, hogy az 1861. augusztus 26-án a revindikált havasok ügyének végleges elintézésére felállított bizottság az 1813. október 12-i császári határozat szerint – kivéve a gróf Lázár család Gazrez és Kápra havasokra, Csíkszentmárton és Csekefalva, Tölgyessark, Tölgyesmező, Magyaros, Sóvető és Kisaj havasokra, a Papolci Kis család Kisbarackalj havására, a gróf Bethlen család Borgó havására, Csíkmadaras, Csíkdánfalva, Csíkkarcfalva, Csíkjénőfalva, Csíkszenttamás és Csíkszentdomokos Tyukos havására tartott jogigényét – a többi községnek és családoknak visszaszolgáltatják az 1769-től jogtalanul birtokolt revindikált havasokat.

Ugyanakkor újra felemlítik a kárpótlási jogosultságot és azt is, hogy a nyolc felsőháromszéki falu esetében figyelembe veszik az 1848-as felajánlást.⁸⁴

A fentemlített határozatok érvényre vitele érdekében Nagy Elek 1864. március 19-én levélben fordult az államkincstár hatóságaihoz, és kérte egy átadási bizottság kinevezését, hogy az „kegyeskedjék a háromszéki hivatalosságokkal egyetértésben elrendelni, ami szükséges az átadásra vonatkozóan” és őt erről időben értesíteni.⁸⁵

Az értesítést, mely szerint a kinevezett bizottság 1864. szeptember 9-én érkezik Kézdivásárhelyre az átadások lebonyolítására, Csíkszeredából szeptember 5-én küldték el. Nagy Elek gyorspostán Kádár Ferenc útnán szólította fel ügyfeleit a megjelenésre,⁸⁶ és a kijelölt napon az „udvari bizottmány” 95 év múltán visszaadta a jogtalanul elsajátított havasokat a tulajdonosoknak. Ennek emlékére készítette a nyolc falu az ezüst poharat és nyújtotta át ünnepélyes keretek között Kézdivásárhelyen Nagy Eleknek.⁸⁷

A 4617/1863-as császári határozat a havasok visszaadásától számított hat hónapban állapítva meg a határidőt, hogy a jogtulajdonosok

benyújthassák kárpótlási igényeiket és arra az esetre, ha nem születik megállapodás annak mértékére vonatkozóan, hat hét fellebbezési időt adott. Az idő rövidsége miatt Nagy Elek nyomban megkezdte a megfelelő iratok beszerzését és a királyi adó mértékében az évi átlagjövedelem kiesés kiszámítását.

A családi iratok között egy érdekes, a felsőháromszéki falvak és a Szentkereszty család havasainak az évi haszonbéreiből való vázlatos kimutatás is előkerült. Eszerint a bérlők a Berecket illető havasokért összesen 399 forint haszonbért, Sósmezőért pedig 500 forintot fizettek. Az Ozsdolát illető havasokért ugyanebben az évben 380 forint 20 krajcár, a Szentkereszty családot illető Hosszúhavasért és Poiana Fratilor-ért 81, a hat falu Zsáros- és Kishavasáért pedig összesen 167 forint 30 krajcár haszonbért fizettek.⁸⁸

1855-ben az évi bérlési árak a következőképpen alakultak: Bereck a revindikált havasokért és Sósmezőért 952, Ozsdola havasaiért 559, a Szentkereszty család havasáért 85, a hat falu közös revindikált havasáért 242 forint 40 krajcár fizettek a haszonbérlők.⁸⁹

1863-ból a bérlők nevei is fennmaradtak. A Hosszúhavas és a Poiana Fratilor-t Teika Ráduly bérelte évi 107 forint 5 krajcárért, Musát havasát Csóra Pavel 155 forint 49 krajcárért, Lipse déli oldalát Koszti Koltófnán 305 forintért, Musát havasa Bunya nevű részét Zernyesti Demeter 222 forint 89 krajcárért, Zsáros havast Demián Györgyné 115 forint 95 krajcárért, Kis havast Juon Nyeru családja 145 forint 10 krajcárért, Esztinasora Dobrit, Kalabucst és Lipsét Fejér János bérelte, melyért összesen 652 forint 30 krajcár árendát, Sósmezőért pedig 24 román 525 forintot fizetett. A kimutatás szerint 1863-ra az államkincstár a bérlőktől összesen 2228 forint 78 krajcár bérlési díjat kapott.⁹⁰ Egy másik hivatalos, 1864. március 24-én kiállított telekjegyzőkönyvi-kivonat szerint Sósmező 9489 kat. hold 338 négyszögöl területe után az államkasszának évi tiszta jövedelme 1357 forint 48 krajcár volt.⁹¹

Nagy Elek, mikor összeállította a kárpótlási kötelezettségeket és kiszámította az elvárt összegeket, felsorolta a községek haszonkieséséből, a pereskedésekből származó káraikat, illetve

költségeiket, és megokolta a teljeskörű kárpótlás jogosságát is: a kincstár 1864. augusztusáig használta a havasokat, az övé volt az italmérési, az erdőlési, a legelő-, a halászati, vadászati jog ezeken a területeken, ugyanakkor őt illette a fűrész- és őrlőmalmok árendája, neki jövedelmezett a hamuzsírőzők, cserzőanyag készítő, szénegézők után járó haszonbér. Tényállás az, hogy „a havasok mind őserdők voltak az elvétel idején, és jelenleg annyira le vannak pusztulva”, hogy a kár jóval nagyobb, mint az a jövedelem, amit kárpótlásként igényel. Előhozta azt is, mint megtéríthetetlen kárt, hogy a községeknek „a 96 év alatt adminisztratív úton pert kellett folytatniuk a magas kincstár ellen, és ezen okból sokezer forintra menő perköltségeik voltak, úgy az itteni ügyvédek, mind a sok bécsi udvari ügyvivő felé, és azonkívül sokat kellett utazniuk Bécsbe, Kolozsvárra, Nagyszebenbe (...), ha ezeket a perköltségeket időnként (...) befektették volna, a 96 év alatt lassacskán több mint 100 000 forintra szaporodtak volna”.

Nem elég az, hogy a havasok területén a nem megfelelő használatlalt a kincstár „lepesztította” az erdők és legelők java részét, azzal, hogy önkényesen visszatartotta a revindikált területet, „kiszámolhatóan károkat” okozott a községeknek, mert hosszú időn át egy biztos jövedelmi forrástól fosztotta meg őket.

Kihangsúlyozta azt, hogy ha a törvénykönyv 365. paragrafusa szerint állami célokra történt volna a havasok átvétele, a kisajátítási törvény értelmében a kincstár köteles lett volna a törvénykönyv 995. paragrafusa alapján a megvonás pillanatától kezdve megtéríteni a havasok tiszta jövedelmére vonatkozó 4 százalékos késedelmi adót is.

A felsoroltakat figyelembe véve, habár távolról sem fedik a reális jövedelemkieséseket, az állam adózási kulcsa alapján 1770-től 1864-ig az évenkénti átlagjövedelemre egy négyszázalékos kamatot is számított.⁹²

Az átlagjövedelmek kiszámításakor az 1863-as tiszta jövedelmi kimutatásokat véve alapul, rászámítva 1770-től a négy százalékos kamatot, Berecknek 289 484 forint 44 krajcár, Ozsdolának 133 607 forint 58 krajcár, a Szent-

kereszty családnak 114 148 forint 72 krajcárt, a hat falunak közösen 26 693 forint 76 krajcár, összesen pedig 557 937 forint 94 krajcár visszafizetendő kártérítést állapított meg.⁹³

Nagy Elek a határozatnak arra a pontjára vonatkozóan, hogy a kártétel megszabásánál tekintetbe veszik a nyolc falu 1848-ban tett felajánlását, azzal ellenkezett és magyarázta ki, hogy azt „semmiképpen nem lehet a községek hátrányára értelmezni, minthogy ezek a községek senkit sem hatalmaztak fel egy felajánlás kiállításával, az (...) a községek tudta és akarata nélkül, illetéktelen és arra nem jogosult, gyakran összeverődött bornírt személyek (bornirte Köpfe) által történt és volt kiállítva”.

A magyar kormány pénzügyminiszterének, Kossuth Lajosnak 1848. október 1-jén benyújtott kérvényből elsősorban az tűnik ki, hogy ők a havasaik visszaadását kérvényezték, a készpénzkészlet azonban még 1848. november 1-jén is, a szokásos elszámolásokkor a 2. székely gyalogezred revindikált havasainak „pénzes kasszájában volt”. Habár megtették felajánlásukat „az országos kiadások fedezésére, ez a kérvény nem talált visszhangra a magyar pénzügyminiszternél, következésképpen mint el nem fogadott, sikertelen maradt, ez is azt bizonyítja, hogy a havasokat a kincstár ettől kezdve 1864. augusztusáig megtartotta és használta”.

Az ellenvetésre nyomban egy készséges ajánlatot is tett a községek nevében : „Hogy azonban lehetőség szerint eleget tegyünk fenéséges uralkodónk legfelsőbb megjegyzésének, készek vagyunk azon készpénzkészletet, mely 1848. november 1-jén a 2. székely gyalogezred revindikált havasainak pénzeskasszájában rendelkezésre állt, a magas kincstárnak oly módon elengedni, hogy azt a kimutatott követeléseink részarányában (a proportione) leírják”. A felajánlott összeg pontos meghatározásával kapcsolatban felhívta az illetőségek figyelmét arra, hogy a sepsiszentgyörgyi kerületi főbiztosság, a Gubernium 1850. március 10-i 865. számú megbízásából, mikor a határoralapot felleltározták, a 2. székely gyalogezred revindikált havasainak a „helyzetkimutatását” is elvégezték, a haszonbérrekből származó készpénzekkel is elszámoltak.

Így az 1850. december 22-i 13 843. számú beszámoló alapul szolgálhat az engedmény pontos kiszámításánál.

„Hogy azonban mindentől eltekintve, még inkább tanújelét adjuk legigazságosabb uralkodónk és a magas kormány iránti lojalitásunknak és alázatunknak – folytatta ajánlatát a felhatalmazói nevében Nagy Elek – készek vagyunk elengedni az összes perköltséget és (...) a kárpótlással kapcsolatban Bereczk község esetében 80 000 forintra, Osdola esetében 30 000 forintra, Csomortán, Almás, Lemhény, Nyujtód, Szászfalu és Sárfalva esetében 10 000 forintra, a báró Szentkereszty család esetében 100 000 forintra leszállítani, azzal a kifejezett fenntartással, hogy e nagy áldozattal leszámtott összegből semmilyen ürüggyel se lehessen további levonásokat eszközölni, és hogy ezeket az összegeket csökkentés és változtatás nélkül kifizessék hat hónapon belül.”⁹⁴

Az 1864. december 3-án benyújtott ajánlólevelének nem adott helyt az erdélyi kancellária, mint ahogy nem adott helyet az 1866. június 28-i, a Szentkereszty család nevében benyújtott fellebbezésére sem.⁹⁵

A nyolc felsőháromszéki falunak, mert azok 1848-ban a kormány javára lemondtak az „usus fructusról”, kárpótlásként összesen 15 500 forintot ítélték meg, ebből Berecket 8000, Oszdolát 6000, a hat falut 1500 forint illette meg.

Mivel a falvak képviselői azt mondták, hogy a felajánlásról nem tudnak, s mint a feliratában is fogalmazott, azt a faluközösségek tudta nélkül csak néhány „bárgyú” fogalmazhatta meg, de azért is, mert Nagy Elek „borzasztó költségeket tett” és az eredeti elképzeléshez képest sokat vesztett volna, a határozat ellen „komolyan fellépett” és reklamációt nyújtott be. Ezt követően citálták Nagyszebenbe és adták kezébe az 1848. október 1-jén, a nyolc falu közgyűlésén megfogalmazott felajánló levelet, melyet a községek nevében húsz személy írt alá, közülük olyanok is, akik a per lefolytatásával bízták meg, és tagadták, hogy tudomásuk lenne a közös határozatról.

Erre vonatkozóan jegyezte meg családódotan az önéletírásában: „Ezen eredeti, Finantz

Miniszter Kossuth Lajosnak tett ajánlatát a falvaknak, mely 1848-ban lemhenyi gyűlésbe jött létre, látván és meggondolván, hogy tőlem nagy merészség volt a legfelsőbb kéziratot igazságtalanul compromittálni, mert ebből meggyőződtem, a falvak vízre vittek (...), amire építettem, költöttem, az ügyvédeknek ígéreteket tettem, most kiderül hogy (...) már el volt ajándékozva, én ha ezt tudtam volna 1848-ba, a pert magam költségén lefolytatni soha el nem vállaltam volna.”⁹⁶

Mikor a reklamációját benyújtotta a községek nevében Bécsben, a perorvoslatot (rekurzust) is beindította, azonban értesítést kapott, és barátai azt tanácsolták, hogy azt vonja vissza, mert mindent elveszíthet. Hivatalos helyekről kiszivárgott, hogy mivel a felajánlott kárpótlásokat visszautasítottak fogják tekinteni, az udvari bizottmány arra hivatkozva, hogy perét nem a megfelelő időben, 1854. augusztusáig, hanem, megkésve kezdte meg az államkincstár ellen, azt elévültnek és jogtalanoknak fogják tekinteni. Ennek következtében, mert a királyi kegyelemmel visszaélt, még a jutányos kárpótlást is megvonják.⁹⁷

A Szentkereszty család havasaira vonatkozóan az udvari bizottság megállapította – erről Nagy Elekét az 1865. november 9-én és az 1866. augusztus 8-án kelt átiratokban tudósították⁹⁸ – hogy mindkét szóban forgó havas 1787-ig a család tulajdonában volt. Alaptalan a kártérítés 1769-től való követelése, mert a 8400/787. számú guberniumi átvételi irat bizonyítja, hogy az illető havasokat 1773-ban a kiskorú Szentkereszty László és Zsigmond között felosztották, és 1787-ig bérbe adták. Az az állítás sem helyes, hogy az 1787-es becsléskor csak a Hosszúhavast vették fel, mert egy 1786. április 15-én keltezett okmány igazolja, hogy a Poiana Fratilor Hosszúhavasnak csak az egyik része.

Mikor az átvételre sor került, 1787. július 5-én, II. József határozatára, a két nap múltán megírt jegyzőkönyv bizonyítja, hogy az átvevő 2. székely gyalogezred katonai képviselése mellett a Szentkereszty családot Elekes Ferenc jószágigazgató képviselte, és a szokásos módon „több akkori határőrkatonát, több helyi esküdtet a helybéli zágoni bíróval, és több falusfelet bevontak” a procedúrába. Megállapítást nyert az is, hogy a Nagy

Elek által felbecsült katasztrális tiszta jövedelme a havasoknak nem 675 forint, ugyanis az átadási jegyzőkönyvben a havasok „csékély hasznosíthatóságát (...) körülményesen kimutatták és kifejezetten megemlítették bennük, hogy az átadás idején Hosszúhavasa, Dialu Batrin (Dealul Batrin) havasával együtt csupán 120 magyar forintért volt bérbe adva”. Legutóbb is, 1863-ban a két szóban forgó havas bére csupán 107 forint 5 krajcár volt. Az állam számára 1850-től 1864. május végéig Hosszúhavas és Poiana Fratilor összesen 1244 forint 84 krajcár haszonbért hozott. Mivel 1787-ben 1666 forint 40 krajcárba becsülték a Szentkeresztyek revindikált havasait, mely összeget akkor kézbe is kaptak, négy százalékos kamarai kötvényekben, így a családnak jutányos kárpótlásként 5400 forintot állapítottak meg.

Nagy Elek belátta, a kárpótlási igények visszaszerzése terén veszített, s félő, a már megítélt összegeket is visszavonhatják, táviratilag lemondott tehát a rekuszusról, elfogadta a meghatározott összegeket.

A felsőháromszéki falvak kiutalt 15 500 forint kárpótlásának folyósítását, és a brassói tatarékpénztárba a saját nevére való letételt 1866. február 26-án, a Szentkereszty család 5400 forint 88 1/2 krajcár kártérítési pénzét és annak letételét pedig augusztus 22-én kérte „a magas királyi erdélyi udvari kancelláriától”.⁹⁹

Számításai szerint, az elvárásaihoz képest – jegyezte meg az önéletírása végén – 428 186 forintot veszett. Abból a pénzből, amelyet a községek és a Szentkereszty család kárpótlásként kapott, Berecket 4200 forintban részesítette, „a többi falvakkal” véglegesen kiegyezett, és a megmaradt összegekből kifizette adósságait, amelyeket a tíz esztendő per folyama alatt a fiától és ismerőseitől kölcsönzött.¹⁰⁰

Ezzel véglegesen lezárult a háromszéki revindikált havasok ügye és annak visszaszerzésében Nagy Elek szerepe. Még annyit jegyzünk meg, hogy az arányosításokkor a Szentkereszty család Hosszúhavását, mint silány, ledegradálódott erdős-legelő területet emlegették. A bereckiek visszaszerzett havasait pedig 1883-ban, a Kászon- és Lipse-patakra hajló 7600 katasztrális holdnyi erdős területet mint a „lehető legszebb

minőségű és méretű fenyő-, épület-, mű-, szer-
szám- és fűrészelt árunak való fát” szolgáltató
havasként tartották nyilván.¹⁰¹

4. A háromszéki volt székely huszárok lőbeszerzési alapjának a szétforgácsolódása

Berde Mózesnek a volt székely határ-
őrség vagyonának és a a havasok rendezésének
terén végzett megbízatásáért és eljárásaiért, az
egész ügyben való odaadó működéséért Csíkszék
közgyűlése már 1869. december 4-én kifejezte
elismerő köszönetét. A háromszékiek csak 1870.
szeptember 6-án köszönték meg a kifejtett te-
vékenységét¹⁰², de el lehet mondani, hogy ez nem
mindenki részéről volt őszinte.

Mielőtt még Berde Háromszékre érkezett
volna, 1869. őszén „egynehány lelkiismeretlen
egyén bujtogatásának köszönhetően”, akik a lő-
beszerzési alap szétosztását akarták, elsősorban
Csulak Zsigmond árapataki református pap,
zágoni Lázár József, lisznyói Jáni Ferenc, árkosi
Barabás Elek, polyáni Rettegi János „agitá-
ciójára”, a volt székely huszárok a pénzalapjuk
kiosztása mellett döntöttek.¹⁰³ Akaratukat, a
kézdi- és sepsiszeéki 1869. október 22. és 25-én,
valamint a november 2-án Erdővidéken tartott
gyűléseken a székely huszár családok és képvi-
selők – néhány kivételtől eltekintve – ki is jelen-
tették: részüket nem hajlandóak a két felállítandó
ipari iskola javára fordítani. Érvényt kívánván
szerezni elhatározásuknak, egy kérvényt is be-
nyújtottak, de ezt Berde Mózes azzal a vélemé-
nyezéssel terjesztette fel, hogy a háromszékiek
határozata ellenkezik a minisztérium javaslatá-
val, a királyi határozattal¹⁰⁴, és máskülönben ő
azon a véleményen van, hogy a székelységet a
legjobban az segíthetné, ha a volt határőrezredek
vagyonra, köztük a lőbeszerzési alap is egyben
maradna. Véleménye és tanácsa felháborodást,
mi több, ellenszenvet váltott ki a háromszéki volt
huszár családok java részében és Berdét, mint a
„székely nép előtt teljesen hitelt veszített”-et, jo-
gos ügyükbe való beleszólással és „tisztán egyé-
ni tulajdonaik közcélú alapra irányuló” eltulaj-
doníttatásával vádolták meg.¹⁰⁵

A furázsi-pénz szétosztásának legismer-
tebb szószólója az angyalosi birtokos Baktsi
Ferenc volt. Ő vállalta fel, hogy az alap kiosz-
tását érvényre juttatja, és a *Honban* 1871. május
12-én leközölte, majd a *Székely Hírlapban* újból
megjelentetett írásával nagy hatással volt a
közvéleményre. A tematikailag gondosan felépít-
ett cikk történeti és jogi érvrendszere mindenki
számára azt bizonyította, hogy követelése joga-
sak. Kihangsúlyozta, hogy ellentétben a közva-
gyonnak tekintett revindikált havasok jövedel-
meiből létrehozott ruházati pénztárakkal, a
lőbeszerzési alap a székely huszár családok saját
pénzéből alakult, így ezt nem szabad közintéze-
tekre fordítani, hanem a jogosult családoknak
kell visszaadni. Felháborodással írt arról, hogy
Háromszék közgyűlése súlyos jogsértést követve
el, „rólunk és nélkülünk” azt a döntést hozta,
hogy az alapot a sepsiszentgyörgyi és kézdivá-
sárhelyi ipari iskoláknak ajánlja fel. Valójában a
közgyűlés a felsőbb határozat szerint hozta dön-
tését, de Baktsi ezt nem vette tudomásul, csak
vádolt, hogy Háromszék vezetősége magánvagy-
ont sértő tevékenységet folytatott, a döntés
megsemmisítését és a visszaadás feltételeinek
módosítását követelte. Mivel sem a miniszteri-
um, sem az országyűlés nem döntött, mert nem
talált egy megfelelő megoldást a királyi hatá-
rozattal ellentétes kiosztási követelésre, Baktsi, a
volt háromszéki székely huszárok nevében 1871.
szeptember 7-én kérvényben fordult a belügymi-
niszteriumhoz, és ügyük számukra kedvező meg-
oldást követelt.¹⁰⁶

Az ebben az időben indított és Brassóban
megjelenő *Nemere* Baktsival teljesen ellentétben
azon a véleményen volt, hogy a háromszéki szé-
kelyek javára, a jövőben nézve a legcélszerűbb
megoldás az alap egyben tartása lenne. Arról
próbálta meggyőzni a „néhány család önző gon-
dolkodásából” született, a szétosztást pártolók tá-
borát, hogy a lőbeszerzési alap a köznevelésben,
az oktatásban szolgálná leggyümölcsözőbben
a székelységet. A cikk írójának véleménye és
meggyőződése az volt, hogy a kiosztás esetén a
háromszékiek nevetségessé válnának a volt ro-
mán határőrök előtt is. Míg azok időben rá tudtak
ébredni, és fel tudták mérni, hogy a leghaszno-

sabb számukra, a fejlődésük és haladásuk érdekében, ha a visszakapott vagyontakat oktatásügyük fejlesztésére fordítják, addig Háromszéken az egyéni érdekeket előtérbe helyezve, a koncon marakodva elfecsérik az alapot, és elszalasztják a kézzelfogható lehetőségeket.¹⁰⁷

Rövid idő múltán Baktsi Ferencet országgyűlési képviselővé választották. Politikai ténykedésének köszönhetően érvényre jutott az a közakarát, hogy a huszár családok pénzalapja a kizárólagos tulajdonuk, 1873-ban pedig elismerést nyert, hogy a törzscsaládok és utódaik akaratára szerint ki kell osztani a jogtulajdonosok és leszármazottaik között. Habár a kormány elismerte a huszár családok pénzalap feletti jogát I. Ferenc József csak hat év múltán járult hozzá az összeg szétszétválásához.

Ez idő alatt több pro és kontra állásfoglalás látott napvilágot. Ha egy jobb ötlet, tanács elhangzott a józanabb gondolkodásúak szűk táborára részéről, és logikus érvekkel az alap egyben tartása és hasznosítása mellett szálltak síkra, az ellentábor vezetői – kik maguk mögött tudták a tömeghátteret, sokszor még logikus érveket sem próbálva előhozni, csak a „rólnuk, nélkülünk, felettünk, s akaratumk ellenére ne határozzanak” szólamát zengve – elvetettek minden jótanácsot.

1874. március 11-én a *Nemere* minden kommentár nélkül leközölte Háromszék feliratát, melyben többek között a t. ház figyelmébe ajánlották „a székely volt lovas határőröknek lótáp-összeg” ügyét és sürgették, hogy az országgyűlés „a jelzett összegnek kiadását a magas minisztérium útján mielőbb kieszközölni méltóztassék, mert az az illetőknek elvitázhatatlan magántulajdonuk.”

Háromszék tanügyének segítségére vonatkozóan szenttelenül kijelentették, hogy „annyi megtakarítást láttunk eszközölni, miszerint eltörölni véljük a tanfelügyelőket és iskolatanácsokat”. Ezt a „nagylelkű spórlást” azért tanácsolták, mert meggyőződésük szerint az érintettek a közigazgatásra vannak utalva, s mint végrehajtási joggal nem bíró közegek, teljesen feleslegesek. Kiolvasható a sorok közül, hogy az elbocsátottak után fennmaradó fizetésekből takarékoskodva, segítse a tanügyet a helyi közigazgatás, hagyják az alapjukat békén, különben is az

említett fórumnak „törvényes feladata a népnévelés ügyét felügyelni, ellenőrizni és sikeresíteni.”¹⁰⁸

A minisztériumnak 1873-as, a lóbeszerzési alap kiosztásába való beleegyezése után mintegy két évvel, mely idő alatt kevés hír szivárgott ki, hogy miképpen és mikor fogják azt végrehajtani, az egyre türelmetlenebbé váló jogosultaknak a *Nemere* 1875. szeptemberében egy „privát levélből” értesülve adta hírül, hogy Baktsi Ferenc képviselőnek Tisza Kálmán belügyér azt mondta, a minisztertanács nem tekinti az ügyet befejezettnek, és a miniszter ki akarja eszközölni a királytól a székelyek teljes tulajdonjogának elismerését, s célja a jogosultak összehívása.¹⁰⁹

Ugyanebben az évben, október 8-án Finály Henrik elnök és Gámán Zsigmond titkár aláírásával a kolozsvári Kereskedelmi és Ipar-kamara, a földművelési, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez a székely kivándorlás ügyében felterjesztett véleményezésében kiemelte, hogy az 1869. januári miniszteri visszaszolgáltatási javaslat és az ugyanez év február 16-án kiadott királyi határozat értelmében a volt székely határőr ezredek pénzalapjait, köztük a lóbeszerzési alapot is, az ingatlanokat egyben kell tartani, és a székely oktatás fejlesztésére kell fordítani.

„Kétszeres kötelessége pedig Felsőged magyar kormányának az ezen jelen esetben, mert éppen a volt székely határőrvidék az, hol a nép elszegényülése 1850. óta folyamatosan növekedik, s ezen elszegényülés – az ország munkaereje értékesítésének hátrányára – a moldva-oláhországi napszámosságban keres magának orvoslást a kivándorlás által”, a folyamatot meggátolni, és a javaslatok figyelembe vételével az állattenyésztést, a fakereskedést (Csíkszék területének 9 tizede, Háromszék 7 tized része erdős terület), másodsorban pedig a kézmű- és gyáripart, a bányászatot fejleszteni.

„...Hogy ezen vidék népessége visszatérjen a természet által kijelölt irányra, s hogy legértékesebb tőke vagyonának: az erdőnek kiirtását felhagyja, hogy keletre kedvezőbb kereskedelmi fekvését megértse és felhasználja (...) – képességét itthon hasznosíthassa, mindenekelőtt szük-

séges a szakértelem minden irányba.” Ahhoz, hogy megfelelő és képzett szakembereket nevelhessenek, egy „olcsó kölcsöntőke szükséges”, és ez nem más, mint a tálcán kínálgató, a volt határőrség ingó és ingatlan vagyona, a három székely ezred ruházati és a székely huszárok lóbeszerzési alapja.¹¹⁰

Alig jelentette meg a *Nemere* 1875. december 1-jén teljes terjedelmében a felterjesztést, december 15-én Sigmond József tollából a kiosztást követelők ellenvetései is olvashatóak.¹¹¹ Felháborodással jelentette ki, az iparkamara egy olyan pénzalap felett szeretne rendelkezni, amelynek sorsát már eldöntötték, máskülönben, ha Berde Mózes, mint kiküldött biztos még akkor, mikor jelentését megírta, „az érdekelteknek tisztán egyéni tulajdonaik közcélú alapra irányuló ajánlat elleni határozott tiltakozását” megfelelően közvetíti a minisztériumnak, és nem a határőri vagyon egybentartása mellett érvel, akkor még az iparkamara megalakulása előtt kiosztódott volna a lóbeszerzési alap, s mára elévült lenne az iparkamarai kezdeményezés. Arra figyelmeztette a minisztériumot, hogy „a székely nép előtt teljesen hitelt veszített Berde Mózes (...) ecclatás példát adott a kormányoknak arra, hogy a jövőben nagyon is vigyázó legyen”, mert ha az olyan személyekre hallgat, mint az iparkamara elnökségi tagjai és nem a háromszéki volt huszár családok akaratát teljesíti, elveszitheti azok bizalmát. Végül is, jelentette ki Sigmond József, „c pénzalapra a teljes souverain tulajdonjog rá van már bélyegezve”, ezért „utasítjuk másutt keresni párját e zsíros kölcsöntőkének”.

Péterfi József miniszteri biztos, mint a kormány megbízottja, 1876. januárjának elején azzal a küldetéssel utazott le Háromszékre, hogy ebben a megyében is a „háziipart meghonosítsa”. Ennek érdekében január 7-én Sepsiszentgyörgyön, 8-án pedig Kézdivásárhelyen tartottak értekezletet. Ahhoz, hogy a Háromszékmezei Székely Háziiparegyesület megalakulhasson és hathatósan működhessen, egy megfelelő tőkére lett volna szükség. Ekkor jelent meg *A háziipar Háromszéken* címmel „r. l.” javaslat a *Nemerében*, aki a józan észhez próbált szólni. Véleménye az volt, ezen a „pénzbajon” legkönnyebben Há-

romszéken lehetne segíteni: „ehhez csak akarat kell és egy kis elfogulatlan gondolkodás. Itt van például a székely katonaság pénzalapja (...) Bölcs vezetői a népek odavitték a dolgot, hogy ezen pénztőke osztassék ki a népek. A nép fil-léréiből gyűlt, joga van hozzá. És a nép azon reményben, hogy az osztalék által magán segíthet, örömmel fogadta az ajánlatot, sőt már követeli is. Hiú ábránd. A nép szegénysége nagyobb, sem-hogy egynehány forint, melyet egyszer (s) mindenkorra kap, minden bajt képes lenne elenyészteni, csak egy csepp víz a régen szomjúhozó földnek...” Ezt kellene józan ésszel, elfogultság nélkül megfontolni, mert itt van az alkalom, hogy az összeget kiosztás nélkül egy olyan jövedelem forrásává tegyék, melynek jogosultság szerinti évi osztalékai biztos és tiszta jövedelmet jelenthetne a jövőre nézve – ajánlja a cikkíró.¹¹²

Ez a józan gondolkodásúakhoz intézett javaslat, majd kevés időre rá az a társa, hogy nem csak a lóbeszerzési alapot, hanem a volt székely határőrség háromszéki összes meglévő vagyonát a Háziipar-egyesület megalapítására kellene fordítani, szócsatába torkollott, amely végül eredménytelenül feneklett meg.

A Székely huszáralap tárgyában című írásában az egyik vitába szálló 1876. január 29-én a háziipar támogatását ellenző két, „lelkiismeretes sáfárgodó” Mihály Pált és Gotsman Lászlót azért kérte számon, hogy ők milyen jogcímen képviselik a székely huszárokat, s ha egyáltalán választott képviselők, akkor miért nem tartottak egyetlen családgyűlést sem, hírlapilag miért nem számoltak el.¹¹³

A február 5-én Maksárról címzett válaszukban a kérdőre vontak tájékoztatták, hogy „ezen nagyszerű hivatást” és megbízást „a volt székely huszár családoknak a lóbeszerzési és ruházati pénzalaphoz egyedüli törvényes igényeik védésére” fogadták el, ami pedig az eddigi hallgatásukat illeti, azért nem közöltek le semmit, mert eljárásaikat nem akarták a hírlapokban „szellőztetni”. A *Nemerében* közreadott levelük-ből az is megtudható, hogy 1875-ben Szentiványi Gyula főkirálybírónál kérelmezték a családi nagygyűlés megtartását, azonban az engedély megadása helyett a kézdívasárhelyi aljárású szolgabíróság 2081/1875-ös intézkedésével 1875.

november 24-re a főkirálybíró előtti megjelenésre utasították. Kézdivásárhelyen Szentiványi főkirálybíró arra kérte fel a két megbízottat, hogy a kérdéses pénzalapokat egy takarékpénztár-alapra engedjék át. Az ajánlatot azzal a kifogással utasították vissza, hogy ez jogkörüket meghaladja, és újból egy családgyűlés összehívására kértek engedélyt, amire ígéretet kaptak, akárcsak az 1876. januárjában felterjesztett újabb kérelmükre is.¹¹⁴

A magát „Egy volt székely huszárnak” nevező¹¹⁵, és a két fentnevezett maksai megbízott között¹¹⁶ meddő vita alakult ki. Nem jutottak tovább a lóbeszerzési alap megalapítása, a huszár családok oda befizetett összegei és az örökösöket megillető jogosultság témájának megvitatásánál. A kialakult vita során az egyik névtelenül fel szólaló lemondóan jegyezte meg „a fourage casse kérdése, éppen az első lépés jóakarata által lőn eltévesztve, melyen más jóakarata akként akart segíteni, hogy a jogi kérdésből politikai kérdést csinált”. Úgy hiszi, hogy „mindenki a jóakarata nézetének szempontjából óhajtott az alap iránti intézkedéseit”, így azok is, akik a háziipar létesítésére ajánlják az alap hasznosítását, de már későn, hiszen az alap felett a székely huszárok örökösai rendelkeznek, azok pedig már rég a kiosztás mellett döntöttek.¹¹⁷

Miközben a felek eredménytelenül vitáztak, és nem tudták megértetni azt, hogy legelőnyösebb az oktatásban, vagy a Háziipar-egyesületben kamatoztatni az alapot, Sepsiszentgyörgy városa a közoktatás érdekében a „haza bölcsé” halálának emlékére Deák Ferenc-alapítvány néven két 200 forintos ösztöndíj-alapot létesített. A cél az volt, hogy az egyik ösztöndíjjal a tudományegyetemen külföldi hittani és jogi, a másikkal pedig a képzőművészeti tanulmányokat végző, bel- vagy külföldi akadémiát hallgató sepsiszentgyörgyi születésű diákokat segítsenek.¹¹⁸

1876. május 22-én a főispán elnökletével a Háromszékmezei Székely Háziiparegyesület is megalakult. Az ekkor tartott közgyűlésen a 198 alapító tag 17 950 forinttal, 273 évdíjas 390 forint 50 krajcár évi összeggel és 322 pártoló tag 450 forint 35 krajcárral írta alá a kibocsátott íveket.¹¹⁹

Ami a huszáralapot illeti, április 26-án arról tudósították az érdekelteket, hogy az alap kiosztása tárgyában a kormány intézkedett,¹²⁰ május 24-én pedig a *Nemere* közreadta a Tisza Kálmán által jegyzett 13 411-es sz. átiratot. Ebben tudomására hozták „Háromszék közönségének”, hogy „a székely lóbeszerzési alap az 1874. évi január hó 8-án kelt legfelsőbb határozásában megjelölt rendeltetésétől eltérőleg, részükre szabad rendelkezési joggal kiadassék (...) és apostoli kir. felsége múlt évi november hó 3-án kiadott elhatározásával legkegyelmesebben megengedni méltóztatik”. Közzétették azt a 13 pontba foglalt utasítást is, ami szerint a székely lóbeszerzési alaphoz jogosult Háromszék, Udvarhelyszék, Aranyosszék, továbbá Alsó-Fehér, Torda és Hunyad megyék területén lakó huszár családokat a meghatározott feltételek, a jogosultság szerint a szolgabírók kötelesek lesznek összeírni.¹²¹

Az 1876-os fejleményeket illetően a helyi lapból még arról értesülünk, hogy az augusztusban tartandó gyűlésre a székely huszár családok harmadik szakasza szemeirai Bora Pétert, illyefalvi Benkő Mihályt és árkosi ifj. Nagy Sámulet választotta meg küldötteknek. Az augusztus 19-i nagygyűlésen, melyen a főispán elnökölt, sor került az összeíró bizottság kijelölésére is, melybe hét rendes és hét póttag, ugyanakkor négy „felszólalási” bizottsági rendes és négy póttag választatott.¹²²

Háromszék megye közgyűlésén a szeptember 26-i alispáni jelentés szerint a lóbeszerzési alap készpénzben 50 1/2 krajcárból, úrbéri kötvényekben 91 450 forintból és 38 forint 49 krajcár kinnlévőségéből állott. A székely ruházati alap készpénzben 223 forint 25 1/2 krajcár, úrbéri kötvényben 12 100, illetve 2050 forintot tett ki. Az iskolai tanalap pedig mindössze 111 forint 36 1/2 krajcár volt.¹²³ A számvevői hivataltól nyert 1876-os évi kimutatás szerint a volt határórség intézményének birtoka Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen 6-6, összesen 12 hold 458 négyszögöl területen fekvő, rajtuk 254 lakosztállal emeletes és földszintes épületekből állt. Az ezekben elhelyezett intézmények nagy része bérdíjat nem fizetett, így a több száz-

ezer forint értékű épületek mindössze 1765 forint jövedelmet hoztak. Az 1872-ben eladott határőri telkek árából 50 396 forint 50 krajcárt kezeltek a pénztárban, melynek tiszta évi jövedelme 3023 forint 70 krajcárt jövedelmezett. A határőri ruházati alap 14 857 forint 50 krajcár tőkjével 742 forint 87 1/2 krajcárt kamatozott.

Háromszék közvagyona az említett alappal és a kézdii büntetési alappal és a Tisza Lajos-alapítvánnyal összesen 72 868 forint 91 krajcár, amelynek kamatát a kézdívásárhelyi, sepsiszentgyörgyi, baróti felső népiskolák kiadásainak fedezésére, valamint az épületfenntartásra fordítottak.¹²⁴

1877-ben egy Székely-fonoda létrehozásának az ötlete merült fel Háromszéken. Néhányan újból a huszár családokhoz fordultak, és azt próbálták megértetni, hogy a legcélszerűbb annak támogatása volna. Hiába magyarázták, hogy a befektetéssel nem veszíthetnek „mert a fonoda létét önmaguk és az állam, a székelység jóakarói bátorítják”,¹²⁵ hiába hozták fel a példát: „Ha Csík tudott a revindikált havasok jövedelméből gyönyörű, a megye közművelődési viszonyait nagy mérvben átalakító alapítványokat tenni, ha elég hazafias volt az egyéni érdek fölémelni a közérdek javát; miért ne fordíthatná a Csíkmegye lakosainál sokkal nagyobb anyagi jólléetnek örvendő Háromszék megye a (...) a lóbeszerzési alapot e megye közjavára, anyagi jólléte felvirágzására”. Hiába próbálták megértetni, hogy az alap pénzösszege egyben tekintélyes, de abban az esetben, ha azt több mint 600 család között osztják, kiváltképpen mert vannak olyan családok is, melyek tagjai között 250 részre kell felosztani a családot illető részt, ami esetleg 50 krajcárt jelent egy családtagnak, kevés meghallgatásra talált.¹²⁶

Ebben az évben az augusztus 11-én megjelenő *Nemerében* egy újabb indítvánnyal próbálták megmenteni az elaprózódástól a háromszékiek lóbeszerzési alapját.¹²⁷ A törvényes jogutódoknak azt javasolta a cikk írója, hogy ha már másképpen nem egyeznek bele az összeg egybentartásába, akkor azt fordítsák együttesen csakis a tulajdonos családok anyagi és szellemi felvirágoztatására. A tőkéből kizárólag csak az

illetékes székely huszár családokból származott tagok kapjanak 100-tól 1000 forintig terjedő összegre 8 százalékos előlegesen fizetett kamatra kölcsönt. Ugyanakkor véleménye szerint, mivel „megnehezült a taníttatás a magasabb intézetekben, az olyan szülőkre nézve, minők a lóbeszerzési alaphoz jogosult családok legnagyobb részben”, a jövőre nézve „még ezerszer dúsabb nyereségy lenne azon szellemi haszon”, ha a tőke utáni tiszta jövedelmet a volt székely huszárok jól tanuló gyermekeik oktatására fordítanák.

Ennek elérése céljából azt javasolta, hogy az alapot Sepsiszentgyörgy központtal kezeljék. Minden hivatali közeg, akit a közgyűlés választana meg, a volt székely huszár családok arra képesített tagjai közül kerüljön ki. Az ügyek intézését végezze egy öttagú központi bizottság felügyelete alatt egy pénztárnok és egy ellenőr. Az utóbbit alkalmazzák fizetéssel, az ellenőrt és a központi bizottsági tagok pedig tiszteletdíjat kapjanak a munkájukért. Ugyanakkor javasolta azt is, hogy az említett bizottság évnegyedenként nyilvánosan, hírlapi úton számoljon el a pénztár forgalmáról, a kiadandó javadalmakról. Minden évben egyszer tartsanak közgyűlést, melyben a volt székely huszár szakaszok szerint három évi mandátummal három tagot válasszanak. Az évi közgyűlések elnöke Háromszék mindenkori főispánja legyen, és ez a közgyűlés intézze egy kidolgozott és a minisztérium által is jóváhagyott alapszabályzat szerint az adományok elbírálását és az ügykezelések körüli szükséges teendőket.

Ami a székely huszár gyermekek oktatásban való segélyezését illeti, megemlítette, hogy az adott időszakban az egyetemeken az évi kiadás 400–600 forint körül mozog, ami „akkora pénzmennyiség, melyet nemhogy a tiszta jövedelemből megtakarítani tudna a legszámítóbbról és legtakaróssabb székely gazda is, de ha az egyetemi tanfolyam három-négy évét vesszük, a legnagyobb részének összes birtokértéke is alig fedezi azt.” Ezért azt tanácsolta, hogy a lóbeszerzési alap tiszta jövedelmét, mely az akkori viszonyok között 6400 forint volt a kezelési költségeken felül, 9/10-ed részben a székely huszárcsaládok ifjainak egyetemi taníttatására, a maradékot pedig fordítsák – míg a tőke a 100 000 forintot eléri – annak növelésére.

Számításai szerint az évi jövedelemből 10-11 egyetemi hallgatót segíthetnének jelentős pénztámogatással, akik „a magasabb művelődés fokára eljutva (...) családjának, nemzetének és édes hazánknak hasznára, s nem lehetetlen, hogy néhány éppen dicsőségére” válna.¹²⁸

A cikkíró záradékul megjegyezte, nincs ellenére annak, hogy az alapot a fonoda fölállításába fektessék, ha „az osztó igazság és tulajdonjog sérelmet nem szenved. (...) De miután én – írja lemondólag –, ki a nép között élek, naponta hallom a közvéleményt, alig hiszem, hogy azon eszmének általános kelendőséget lehetne szerezni. Nem biztatom magamot azzal sem, hogy az általam tett indítvány is általános elfogadásban részesüljön. Hisz jól tudom én, hogy a gondolkozni nem akaró, számítani nem tudó tömeg nagy része kétségen kívül némi más célok elérése végett szülemlett biztatásoktól is sarkallva már régen hangoztatja elég drasztikus kifejezések között, hogy az enyém! azt én nem adom senkinek!...”¹²⁹

Érdekes módon még a *Nemere* szerkesztősége sem volt egy véleményen az ösztöndíjazási indítvánnyal. Már a cikk megjelenésekor megjegyzést tett, hogy ezt az ajánlatot, habár a kormány is pártolta, az alap örökösei eleve elvetették. „Különben is – fűzte hozzá a szerkesztő –, megyénk közművelődési érdekei teljesen biztosítva lévén, az anyagi előhaladás alapjait kell elsősorban letennünk, hogy népünk jóllétének örvendhessen, a többi magától fog jönni.”¹³⁰

Hasonló vélekedés jelent meg a *Nemere* következő számában is. A cikk szerint az alap tanügyben való hasznosítása már „túlhaladott álláspont”, ugyanis „Háromszék nevelési érdekei teljes mérvben biztosítva vanna, s büszkén mondhatjuk el – jelentette a cikk írója –, talán hazánk egyetlen törvényhatóságában sincs annyi nevelésügyi intézet, mint nálunk, hol a székely szülők gyermekét a magasabb tudományoknak, vagy az életnek neveltethetik. Van gimnáziumunk, mely maholnap főgimnáziummá lesz alakítva, abban olcsón és sikeresen neveltethetjük gyermekeinket, s ha a szegény gyermek ez iskolát végezte, a hátralévő pár évet képes lesz önmunkássága által is keresztülhúzni.

Ezzel szemben legkisebb mérvben sincsenek ipari érdekeink biztosítva. Ezeket kell, mint megyénk szellemi és anyagi felvirágzásának leghathatósabb eszközeit fejleszteni, biztosítani.” Háromszéken az ipar alapjait kell fejleszteni, s ezért javasolta a cikkíró, hogy mindenki az alapból őt megillető részt a fonoda javára fordítsa.¹³¹

Egy másik névtelen cikkíró, az előbbiekre reagálva letargikusan állapította meg, hogy „a köznapi gondolkodásmóddal” a népet felbujtatók már elérték a céljukat. A háromszékiek a szétosztás körül kialakított „megyei politikai demonstrációk” miatt – főleg azért, mert az alap ügye a választások eszközévé, az ígéretések tárgyává vált – mindentől elidegenedtek, macacsul ragaszkodnak jussukhoz, és nem gondolkodnak. „Így már, igen természetesen, az ügy elmérgeződött. Most már süket füleknek beszélhetni, mert a fonoda-szövőgyár részvényvásárlására” keveset lehet meggyőzni az alap jogtulajdonosai közül.¹³²

A lemondó vélemények ellenére azért akadtak olyanok, akik a felhívásra, ha kevés számban is, a lóbeszerzési javakból az őket illető részesedésüket még az év folyamán a fonoda javára ajánlották fel. Ebbéli szándékát például nyíltan, hírlapilag tette közzé Vecsey Róbertné, Incze Laura és Gál József.¹³³

Egyes jogosultak, valószínűleg attól félve, hogy ha egyre többen tesznek felajánlást a fonoda javára, még őket is kötelezhetik, és esznek a várva várt pénztől, az ajánlattevőket sértegetni kezdték. A *Nemere* 1877. október 31-én az utóbbiak védelmére kelt, kijelentette, hogy „az illetők saját vagyonuk felett rendelkeztek – ez jogukban áll”, és figyelmeztette az inzultálókat, hogy ha nem hagynak fel az indokolatlan támadásaikkal, a törvényhatóságok útján védelmezik meg a sértetteket. Máskülönben – szögezte le az újság – „a részüket a közérdek oltárára felajánlott egyének hazafi kötelességüket teljesítették, kik inkább dicsőretre, mint megtámadások, korholásokra érdemesek”.¹³⁴

1878-ban a *Nemere* elsősorban a lóbeszerzési alap felszámoló bizottságának az üléséről adott hírt. A tudósításból megtudható, hogy január 6-án Gidófalván, a volt székely huszárok első századának családjai tartották meg gyűlé-

süket. Január 18-án pedig Szentiványi Gyula elnöklétével a felszámoló bizottság ülésére került sor, melyen egy öttagú küldöttség Baktsi Ferenc országyűlési képviselő vezetésével a kormánybiztosztól az ügy mihamarabbi lezárását kérte. Szentiványi a késedelmet azzal magyarázta, hogy „annyi száz családnak ezerekre menő tagjait jogosultságuk szerint számba venni nem kevés feladat”. A felszólamlási esetek miatt egy részük elbírálása csak 1877. decemberében fejeződött be, de még a jelenben is vannak függőben lévő ügyek, melyek megoldására csak a közeljövőben kerülhet sor. Végül a gyűlésen kinevezték az átvesési bizottságot, melyben Szentiványi Gyula kormánybiztos, Kelemen Lajos tisztiügyészt, Csabai László számvevőt, Ferencz Györgyöt és Szolga Gábort választották be. Feladatuk a kiigazított névsorok számbavétele, a rendezési arányok átvizsgálása és végleges megállapítása, továbbá a lóbeszerzési alap adóssággleveleinek a rendbetétele és elintézése volt.¹³⁵

Habár a lóbeszerzési alap „a szélnekbotcsátás” folyamatában volt, még akadtak olyanok, akik reménykedtek abban, hogy meggyőzhetik az elvakultakat. Egy magát „e.-f.”-nek szignáló kijelentette: habár ő nem székely huszár, de nem is nemes, és nem is jobbagy, hanem egyszerűen az ügynek jóakarója, csupán „Székelyföld társadalmi fejlődésének egyik katonája”, logikusan próbálta megmagyarázni, hogy mekkora nagy tévedés elpredálni a pénztöktét. Már köztudottá vált, hogy 633 törzscsalád több ezerre menő tagjai közt kell elosztani az összeget, ez a jogosultak legtöbbszörének sem az adósságai, sem a gazdasága gyarapítására nem lesz elegendő. Lesznek olyanok, akik esetleg egy pohár bort ha vásárolhatnak a rájuk eső részből, s ha nem változtatnak megrögzött álláspontjukon „marad a szegény szegénynek s a gazdag gazdagabbá nem lesz.” Elmagyarázta, ha feltehetően 100 000 forint kerül kiosztásra a 633 törzscsalád között, egyre kevesebb mint 158 forint jut. Ahol csak egy jogörökös van, a ráeső részből egy darabocská földet vásárolhat, azonban ez nem jellemző, mert sok az olyan család, ahol hat-tíz tag között oszlik a pénz, és a legszomorúbb az, hogy olyan törzscsaládok is vannak, ahol a tagok száma 100-tól 280-ig is terjed. Ezeknek esetleg 8 krajcár

ha jut. Ezért ő is azt javasolja, mindenki a részét fordítsa a fonoda javára, ahonnan részvénypapírt kapna, amit a család kamatozás végett a takarékpénztárba helyezhet, vagy szükség esetén eladhatja.” Azon felszámolhatatlan nagy előnye van ennek – magyarázta a cikkíró –, hogy önök megteremtik, és tulajdonosai lesznek a fonógyárnak, s mégis pénzőkhöz juthatnak azok, kik múlhatatlanul rá vannak szorulva. Kiköthetik azt önök szerződésileg, hogy köteles legyen a gyár elsősorban azoknak munkát adni, kik hiteles bizonyítvánnyal kimutatják, hogy ők a huszár családok valamelyikéhez tartoznak. Ily formán elérik önök, hogy munkára szorult rokonaik a gyártól fonalat, szövőszéket nyernek, s ezáltal oly tisztességes keresethez jutnak, mely csakugyan hivatalnoki fizetéssel ér fel.”¹³⁶

Hasonlóan a lóbeszerzési alap egyben tartása mellett érvelt a Brassóból író Kovács Gábor is. Arra kérte fel a papokat, a tanítókat, a jegyzőket és általában minden értelmes embert, hogy „tegyék magukévá e fontos ügyet, s mentsek meg az alapot a felosztástól, ha lehet”. Véleménye a fonodáról az volt, hogy egy veszélyes kezdeményezés, főleg a brassói kereskedők és gyárosok miatt, akik „számítással dolgoznak”. Ő inkább egy népbank létrehozását ajánlotta, de ha nem, „hát legyen fonoda, azonban – írta – erősen vigyázzunk rá, s vegyük körül a biztos fennállhatóságának minden eszközével, különben ingatag talajra építünk, s e gyár is egyike lesz azon vállalatoknak, melyeket a magyar vérmes remény-nyel, kellő számítás nélkül szép álmaiban alkot magának, hogy később egy csalódással több legyen.”¹³⁷

1878. február 14-én újból szót emel „Egy székely huszár” is, aki, habár nem kételkedik a gyár létrehozásának jogosultságában, s azt sem hiszi, hogy az üzleti tőke hiányában bukásra lenne ítélve, hiszen az állam is anyagilag támogatja, a város pedig helyiséget, építőanyagot biztosít, azonban az a véleménye, hogy „egy egészen új intézményt megismerni, arra még pénzt ajánlani fel, vajmi nehéz dolog, s nem csekély fáradságot ad”, ő inkább egy kiegészítő pénztár létrehozását pártolná. Legyen ez a „Székely huszárok kiegészítő pénztára”, egy olyan intézmény, amely alacsony

kamattal dolgozna, kezelőszemélyzete a volt székely huszárok közül kerülne ki megfelelő fizetés mellett, a kamatok egy részéből pedig a huszár családok tanulni vágyó gyermekeit segítenék. Felszólította a székely huszárokat, hogy tartsák egyben az alapot, és a fonoda vagy a népbank közül „teremtsék meg az egyiket, mert csak így lesznek méltók az aranyösszéki székelekhez, akik a 40 000 forintból álló közös vagyonukat a tanügy oltárára tették le, hogy legalább szellemileg gyümölcsözőn”.¹³⁸

A Kolozsváron élő, de Kilyéből származó Czakó József volt székely huszár is a népbank létrehozása mellett érvelt. Ő, aki több mint 15 évet dolgozott különböző pénzügyintézetekben, előadta a megalapításhoz és működtetéséhez az alapelveket is. Ellentétben a fenti véleménnyel, nem zárna ki a népbankból a nem huszár családokat sem, és inkább székely kisbirtokosok földhitelintézetét hozná létre, már azért is, mert „a földhitelre alapított kölcsön megfelel a székely nép természetének, mert az inkább a mezőgazdaságban foglalkozik, gazdálkodása s csekély üzlete nem oly természetű, hogy gyors üzletforgatás által rövid fizetési terminusokat megtartani képes lehetne.”

Ellentétben a pénzügyintézetek szokásos kölcsön- és kamattörlesztésével, az általa tervezett földhitelintézet vagy népbank az ingatlanokra, 24 és fél év lejáratra, maximálisan a kezelési költségekkel együtt évi 8-9 százalékos kamattal dolgozott volna.¹³⁹

Az ügyel kapcsolatban 1878-ban a *Nemere* hasábjain még véleményének adott hangot sepsimagyarósi Kórész Ferenc mundrai gazdasízt, a már említett Czakó József, egy magát Véczerváriának nevező baróti volt székely huszár és Jakabos Ágoston, aki a június 14-i közgyűlés kapcsán fejtette ki az észrevételeit.

Kórész Ferenc azt ajánlotta, hogy a Papok vagy a főispán jóváhagyásával egy bizottságnak kellene faluról-falura menve a népnek megmagyaráznia, hogy az alapot miként értékesíthetnék a legjövődelműbben. Meg kellene értenek az ilyen dolgokban járatlan, ki nem igazodó egyszerű székelyekkel, hogy a leendő fonodába való befektetés a legcélszerűbb. Mint „székely huszár

ivadék” nyilvánosan közzétette, hogy azok példájára, akik ezt már meg is tették, az alpból neki jutó összeget, ha csekély is, a fonoda javára ajánlja föl.¹⁴⁰

Czakó József, ellentétben Kórész Ferencel, újból azt hangsúlyozta ki, hogy a részesedéseket nem tanácsos egy ismeretlen vállalatba befektetni, ő személyesen „irtózik” a részvényeken alapuló gyártól.¹⁴¹

Véczervári az erdővidékiek képviselőiben szólalt fel, és tolmácsolta, hogy a vidék jogosultjai sem a fonoda, sem az olcsó kamattal működő népbank felállításában nem hisznek. Részesedésük kiosztását követelte, „s majd – írta a két fiúszék székely huszárainak a nevében – a mi teendőnk leendő célra fordítani, melyet a nép az elszegényedett Erdővidékre nézve legüdvösebbnek és hasznosnak látandunk”. Azt az általános véleményt is közvetítette, hogy ha Sepsiszentgyörgy központtal állítanak fel a népbankot, az erdővidékiekre nézve nem lenne előnyös, mert a kölcsönök felvételekor két kezest is magukkal kellene vinniük, így a pluszkiadások miatt nekik nem 8, hanem 20–24 százalékos kamattal kölcsönpénzüket lenne. Ezért azt ajánlotta, hogy a lóbeszerzési alapot osszák két részre: felét fordítsák a fonodára, felét pedig egy Baróton létesítendő hitelintézetre.¹⁴²

Az évi közgyűlésre Szentiványi Gyula elnökletével, 1878. június 14-én került sor. A főkirálybíró az alap történelmi és gazdasági jelentőségére hivatkozva felkérte a részvevőket, hogy adják beleegyezésüket az alap egybentartására és annak valamilyen „meghatározó közös célra” való fordításába.

Hiába való volt a sajtó útján ajánlott többféle közös célt szolgáló alapba vagy intézménybe való befektetési tanács, a közgyűlés részéről több felszólalás meghallgatása után, mondhatni egyöntetűen úgy határoztak, hogy az alap úrbéri kötvényekben lévő 91 450 forint részét együtt a 15 964 forint 52 krajcár készpénzzel a huszár családok tagjai között egyenlő jogosultsági arányban osszák ki. A maradék 31 505 forint 57 krajcár kamattartozást úgy döntöttek, hogy Székely Huszár Családok Alapítványa címen, tőkésítve az említett családok leszármazottainak

közművelődésére fordítják. Hogy miképpen fogják kezelni és felhasználni ezt az alapot, egy öttagú bizottságot neveztek ki, akiknek 60 nap határidőt adtak hogy a szabálytervezeteket kidolgozzák. Végül a gyűlés arról is határozott, hogy az úrbéri papírok beváltása után a részesedési arányok összeírása alapján a pénzt a szolgabíróknak küldjék ki, és két bizalmi férfi jelenlétében kézbesítsék a jogosultaknak.¹⁴³

Ennek a gyűlésnek kapcsán adta közre véleményét a már említett Jakabos Ágoston. Nehezményezte, hogy 1869-től, a sok huzavona miatt eltelt évek alatt, miközben belügyminiszteri rendelet is született, hogy a pénzalap kezeléséről és hasznosításának módozatairól végleges számadás és jelentés szülessen, arról hivatalosan egyetlen közlemény sem látott napvilágot. Nehezményezte azt is, hogy egy olyan alap létrehozására tartották vissza a behajtandó kamattartozások összegét, amely szerinte nem volt egyéb, csak „egy ügyes mestervágás”, hiszen a kinnlévőségek nagyrésznél behajtása szinte lehetlenné vált a telekkönyvek bevezetése után. Megjegyezte, nem egyedülálló az általa példaként felhozott csernátóni jómódú gazda esete, aki, hogy a lóbeszerzési alapba a 800 forintnyi tartozását ne kelljen visszafizesse, és az rajta felhajthatatlan legyen, teljes vagyonát a felesége nevére telekkönyveztette. A létesülő Székely Huszár Családok Alapítványáról az volt a véleménye, hogy mivel az csak az illető családok gyermekeit fogja ösztöndíjjakkal segíteni, de egyáltalán az, hogy ebből a pénzből hozták létre, az a „kasztrendszernek káros fennmaradását eredményezi továbbra is”, vagyis a gyűlölt egykori határőrség intézményére fog emlékeztetni.¹⁴⁴

Mivel az elkövetkezendőkben sem került sor a pénzalap kiosztására, a meddő vita, az aggályoskodás vagy az arrogáns szóváltások 1879-ben és 1880-ban is folytatódtak. Kilyéni Czákó József az általa javasolt takarékpénztár megalapítása mellett érvelt.¹⁴⁵ Künnle József országgyűlési képviselő Czákó cikkére reagálva lemondólag jelentette ki: személyes tapasztalataiból is rájött, hogy az „alaphoz jogosultak nagy többsége mindenkit, aki az alapnak megbontását ellenzi, azokat határozottan ellenségnek né-

zi”, és visszavonul az alappal kapcsolatos bármilyen tevékenységtől.¹⁴⁶ Csulak Zsigmond református pap az előbbi felszólalókhöz intézve szavait, fölülesen elvetette a takarékpénztár ötletét, mert az véleménye szerint előbb-utóbb „izraelita pénztárrá” alakulna. A „szövőde-reményeket” táplálók is, mint kárörvendve írta, „a tulajdonjog szentségén megtörték (...), a tervezéssel felhagytak, s keserves szemmel nézik a felosztás végperceit.”¹⁴⁷

Csulak cikke – akit a volt határőrség parancsnoksága ellen a személyes gyűlölet is fűtött, mert nem lehetett pap annak engedélye nélkül – parázs vitát szült közte és két másik fél, Czákó József és Kóréh Ferenc között.¹⁴⁸ A lóbeszerzési alap hírlapi szóváltásaiba 1880. januárjától egy székelyudvarhelyi, magát Budvár-aljinak, és egy magát Gyalognak aláíró vitázó is bekapcsolódott.¹⁴⁹ Amikor a magát Gyalognak szignáló cikkíró megemlítette, hogy az 1860-as évek elején Csulak Zsigmond is azon volt, hogy az alap egyben, a létrehozott Mikó-tanodát, a későbbi kollégiumot segítse¹⁵⁰, a már többször említett pap kétségbe vonta az idézett okmány hitelességét.¹⁵¹ Ekkor iskolája, annak pénztárnoka, főgondnoka és volt igazgatója nevében Görög István igazgató-tanár menségükre lekötölte a vita tárgyát képező okmány teljes címét.¹⁵²

A Musaque aláírással, március 21-én megjelent cikkben a cikk írója nem csak azért ítélte el a szóban forgó tiszteletest, mert Anatal Zsigmond tanodapénztárnokot okmányhamisítással vádolta meg, hanem azért is, mert ő volt az egyik fő tényezője annak, hogy a fourage-pénztár a nép „inkább a korcsmárosnak, mint a jótékony célnak” adja. Szomorúan állapította meg azt is, hogy a csíkszékiekkel ellentétben Háromszéken, akiknek hivatásuk lett volna „már a hivataluknál fogva is a népet az idők jelenére figyelmeztetni”, éppen azok „a pár rongyos forintért korteskednek mindenfelé, megrontják a nép szívét, önzővé, kétkedővé, rossz hazafiakká teszik” őket, csak hogy a sóvárgott összegeket megkaphassák.¹⁵³

Az évek során és aközben, amíg egyesek a sajtóban vitáztak a pénzalap egybentartása vagy kiosztása fölött – melyekből a székelyek sokat nem értettek meg –, egyre jobban elmérge-

sedett a helyzet, a nép türelmetlenkedni, zugolódni és fenyegetőzni kezdett. A lóbeszerzési alap körül kialakult hangulatot legjobban a *Székely Közlöny* 1880. februárjában megjelentett erdővidéki tudósítása tükrözi: „...No, és mi az, ami Erdővidéket izgalomban tartja? – tette fel a kérdést a tudósító, és válaszolt: – A volt széke-ly-ezred lóbeszerzési alapjának sorsa. (...) Emiatt háborog egyfelől nemcsak Erdővidék, de egész Háromszék minden volt huszár-család tagja. Az még semmi, hogy háborog miatta, de midőn évtizedekre nyúlik e háborgás: félni lehet a kitöréstől. (...) Brassóban, ott a kormánybiztos úr közelében, holmi szédelgő önhaszonlesők megsejtették talán a kiosztás napját, határozott idejét – miről az érdekeltek semmit sem tudnak – s kivetették az önhaszonlesés hálóját. Faluról falura járnak, készpénzzel kínálván az egyeseket, néhány % levonása mellett alkuván az őket illető részösszegre. Brassóból üzengetnek az oda bárányt és gabonát szállító atyafiaktól: mindenkinek fizetik a részét készpénzzel, ha néhány %-ot leenged. (...) Emiatt a nép dühös, bosszankodik, káromkodik, kétkedik és gyanúsít (...), gyanúsítja a kiosztással megbízottakat, mint akik csak azért húzzák, halasszák a kiosztást, hogy néhány hozzájuk közelálló ember pár ezer forintot kicsikarjon az illetők kezéből.”¹⁵⁴

Még folytak a viták a sajtóban, mikor február 5-én, majd 8-án Háromszék két lapja, a *Nemere* és a *Székely Közlöny* közzétette a kormány elismerését a megyék tisztviselőinek és „a székely huszár lóbeszerzési alap iránti kérdés megoldása körül tett jeles szolgálataikért” a névre szóló köszönetet.¹⁵⁵

A február 19-én megjelent *Nemere* arról számolt be, hogy 17-én Szentiványi Gyula az alap ügyében tartott közgyűlésen bejelentette, hogy hivatalosan is elrendelték a kiosztást. Beszámolt arról, hogy az arányok kidolgozására a bizottságot már munkába állították. A részese-
déseket a kijelölt albizottságok fogják községenként személyesen a jogosultaknak kiosztani, hogy ezzel is a híresztelt úzerkedési felvásárlásokat megakadályozzák.¹⁵⁶

Erre a véglegesen eldöntött kiosztási hírre jegyezte meg „-r-l” Brassóból: „Még egy ily

győzelem, s Háromszék gyászt ölthet (...), ma már tudva van, hogy a legtöbb részes 83, írva nyolcvanhárom krajcárt kap. Aki el nem pirul, az sohasem gondolt a holnapra...”¹⁵⁷

A kedélyek lecsillapultak, mindenki bele-nyugodott a megmáshíthatatlanba, a sajtó közreadta értesülését, hogy a lóbeszerzési alap tőkájének összegét a kormány leküldte a megye főispánjához, azzal az utasítással, hogy 14 nap alatt osszák ki a jogos részesek között.¹⁵⁸ A hivatalos közleményt, melyet június 3-án Forró Ferenc alispán írt alá, a helyi lap június 6-i száma tette közzé.

„A nagyméltóságú magyar királyi belügyminisztériumnak folyó évi május 24-én 15763. szám alatt Háromszék megye közönségéhez intézett magas leirata értelmében a volt székely huszár családok tulajdonát képező lóbeszerzési alapnak szétosztása a huszár családtagok által választott bizalmi férfiaknak közreműködésével készített szétosztási tervezet szerint folyó évi június hó 14-én szolgabírói járásonként a járási szolgabíró és az e célra választott bizalmi férfiak, a rendezett tanácsú városokban a polgármester és egy bizalmi férfi által megkezdetik, s a szétosztási munkának végzéséig naponként folytatattatik. A szétosztás a tervezetben megnevezett jogosultaknak az ugyanottan kiszámított összegben saját kezébe fog eszközöltetni, a jogosult, de kiskorú részére a megyei, illetve árvaszéki elnök és pénztárnoknak fog kiszolgáltatni. Végre ugyan a m. miniszteri rendeletben foglalt és felelősséggel járó utasításhoz képest a huszár családtagoknak, kik az alaphoz tőke és kamathátralékkal vannak, ennek erejéig illetményeik le fognak vonatni.”¹⁵⁹

A közleménnyel egyidőben az újság nyilvánossá tette azt is, hogy Háromszéken járásonként milyen arányonként oszlott meg a pénzösszeg: Kézdi alsó járásban a 13 községben lakó 121 családnak jutott 20 262 forint 66 krajcár; Kézdi felső járásban, a 15 községben lakó 111 családnak 18 588 forint 6 krajcár; Orbai járás 12 községében lakó 66 családnak 11 052 forint 36 krajcár; Sepsí alsó járásban 17 községben 114 családnak 19 090 forint 44 krajcár; Sepsí felső járásban 13 községben lakó 91 családnak 15 238 forint 36 krajcár; a Miklósvári járásban a 9

községben 64 családnak 10 717 forint 44 krajcár; Sepsiszentgyörgyön 8 család kapott 1339 forint 68 krajcárt; Bereck városában 11 család kapott 1842 forint 6 krajcárt.¹⁶⁰

Ebből a kimutatásból hiányoztak az Udvarhely megyéhez tartozó volt Bardóc fiúszék falvairól és családjairól készült kimutatás, ahol 46 volt huszár család között osztották szét, ha számításaink nem csalnak, a 8513 forint 19 krajcárt.

A volt székely huszárok lóbeszerzési alapjának 30 nap alatti kiosztásáról a belügyminisztérium 1880. július 7-i 26 196-os számú leirata döntött, amely egyben az ügy teljes mértékbeni lezárását is jelentette.

A kiosztásokat követően, valószínűleg követendő példaként, Lörcincz János volt 1848/49-es honvédhadnagy és Antal Zsigmond árvaszéki elnök a *Nemere* útján tették közzé, hogy részesedésüket a fourage kasszából, a 70, illetve a 25 forintot a Mikó-tanodának ajándékozzák.¹⁶¹

1880. június 27-én Székely Gergely főgondnok, Révai Lajos és Bodor Domokos előljárósági jegyző felszólítással fordult a volt székely huszár családokhoz. Arra hívták fel a figyelmet, hogy az 1860-as években Háromszékről 594, Erdővidékről pedig 250 családfő írta alá azt az Erődi Mihály által megfogalmazott felhívást, amelyben kézzjegyükkel szentesítették, hogy a lóbeszerzési alap rájuk eső részét a Mikó-tanoda javára fogják fordítani. Felkértek minden huszár családot, hogy az akkori ígéretnek tegyenek eleget még azelőtt, amíg „szigorú rendszabályokhoz folyamodnék” a tanoda vezetősége.¹⁶²

Ennek érdekében, hogy később a kollégium igazgatósága és vezetősége lépéseket tett volna, nem lehet tudni, csak annyi ismert az egykori lóbeszerzési alappal kapcsolatban, hogy a belügyminisztériumi 15 763. számú leirat értelmében a kiosztás után fennmaradt összeg kezelésére és egy szabályzat elkészítésére Császár Bálint indítványára egy bizottság alakult, kinek tagjai között volt az említett kezdeményező, Révai Pál és Csia Albert.¹⁶³

Habár kétkedve fogadták, hogy a lóbeszerzési alap kamathátralékaiból létrejöhet a Székely huszár tanulmányi alap, végül is megvalósult, mint-hogy az előbb említett bentmaradt összegekből is

létrejött külön szabályzattal az újabb Lóbeszerzési alap is. Annak ellenére, hogy a volt székely huszárok háromszéki lóbeszerzési alapjának a nagy része szétforgácsolódott, az említett két új alapítvány kamatjai együtt a Háromszéki-tanalappal, az Ipar-tanalappal és más kisebb-nagyobb közalapítvánnyal, mind a közoktatás fejlesztését és a háromszéki diákok segélyezését szolgálták.

Szentiványi Miklós alispán 1903-as jelentése szerint például a Háromszéki tanalappal 5155 korona 73 fillér készpénze, pénzintézeti betétjeinek értéke 51 898 korona 33 fillér és adóslevelekben 5364 korona 12 fillére volt. Az Ipar-tanalap 1932 korona 49 fillér készpénzből és 51 035 korona 56 fillér pénzügyi betétből állott. A lóbeszerzési alappal 539 korona 46 fillér készpénze és 10 076 korona 95 fillér értékű pénzügyi betétje volt. A Székely huszár-tanulmányi alap 1115 korona 58 fillér készpénze, a 42 229 korona 93 fillér pénzügyi betétjével, illetve a 240 korona értékű adósleveleivel, az előbbiekkkel együtt a Háromszéki Takarékpénztár Rt. kezelsében volt.¹⁶⁴

Visszatérve az 1880-as évek háromszéki közművelődési állapotára, melynek éppen a viszszaosztályozott volt határőr birtokok képeztek volna a törzsvagyonát, még nagyrészt megoldatlan volt. Ténnyé vált, hogy abban az egységes egészben és szellemben, mint ahogyan a Csík megyecik létrehozták a csíki magánjavakat, már nem lehetett létrehozni a közoktatás javára egy hasonló vagyonkomplexumot. Elsősorban azért nem, mert a több mint 100 000 forintos lóbeszerzési alap javarészét kiosztották. Kis hányada a jogosultaknak a részesedését az alakuló Első Székely Szövetség részvényeibe fektette be, avagy a Mikó-tanodának ajándékozta. A kinnlévőségekből fennmaradt kevéssel több mint 30 000 forintos behajtandó hátralékokból a volt székely huszár gyermekek oktatására a jogutódok külön alapítványt hoztak létre, és hasonlóan őket szolgálta a ki nem osztott fennmaradt összeg, az új lóbeszerzési alap is. Így a háromszéki közoktatást, a tanügyet a volt határőrség bérbeadott vagy eladott ingatlanjaiból származó összegek tőkésített pénzei kellett volna, hogy segítsék, azonban a Háromszék megye törvény-

hatóságának közgyűlésén megfogalmazott és a belügyminiszterhez felterjesztett átirata arról tanúskodik, hogy az ingatlanok helyzete még mindig megoldatlan maradt. A megye közművelődési alapjának törzsvagyonát Kézdivásárhelyen a volt II. székely határőri törzstisztek lakása, a törzsparancsnoksági irodáku­ l szolgál­ t épületek és a volt katonai nevelőintézet épülete és telke, Sepsiszentgyörgyön a volt székely huszárezred törzstiszti épületei és telkei, a gyalogezred századosi lakása, továbbá Bereck, Polyán, Zágon, Uzon és Nagyborosnyó községekben, részben a gyalog, részben a huszárezred tiszt­ i szállásai, de nem utolsósorban a székely határőri ruházati alapok kellett­ ek volna, hogy képezzék, azonban ezek nagyrészt az 1871. október 31-i felső határozat következtében állami célokra tartották vissza.

„Visszatartott pedig – olvasható a fel­ terjesztésben – Kézdivásárhelyt a katonai nevelőintézet 24 lakszobával a m. kir. honvédsereg laktanyájának, az alezre­ desi emeletes épület 12 szobával s egy melléképülettel, továbbá a hadbíró­ sági és főőr­ helyi épület 22 szobával az igazságügyi tárca javára, a törzsorvosi és számvevői szállás 14 szobával, egy raktár melléképülettel a pénzügyi és kir. adóhivatal elhelyezésére, ugyan az alább nevezett épület mellett régi időben az említett törzstisztek szállásához csatolt, gyümölcsöskertnek használt és az abszolút rendszer idejében katonai gyakorlótérre átalakított mintegy öt hold kiterjedésű, igen szép értéket képviselő pus­ ta telek, honvédségi gyakorlótérül; továbbá visszatartott Sepsiszentgyörgyön a volt székely huszár ezre­ desi, alezre­ desi, törzsorvosi, számvevői és gyalogezre­ di századosi szállások, összesen 58 szobával és mintegy 80 ló elhelyezésére szolgáló istállóépület a kir. mén­ telep használatára; végre ugyan Sepsiszentgyörgyön a volt székely huszárezred hadbírói és főőrtanyai emeletes épülete 22 szobával, s egy terjedelmes melléképület törvénykezési célra, az igazságügy tárca javára.”

A visszatartások következtében a megye csak névleges tulajdonosa volt a felsorolt ingatlanoknak, s mondhatni semmi hasznot nem húzott utánuk. Kivételt a földművelés- és kereskedelemügyi miniszterium képezett, amely elismerte a

jogosságot, és a mén­ telep részére lefoglalt épületek és tel­ kek után 1875-től kezdődően 1500, majd 1880. január 1-jétől évi 2000 forintot fizetett, a többi miniszterium továbbra is ingyen használta az épületeket. Hiába fordult a háromszéki vezetőség 1878-ban is az érdekelt és érintett miniszteriumokhoz, azok azt követően sem voltak hajlandók haszonbért fizetni. A felsorolt okok következtében az annyira szükséges, és a háromszéki közművelődést szolgáló tanalapot az induláskor csak a gyalog és huszárezred ruházati alapjaiból tudták létrehozni, amely a kezdeti 40 000 forint körüli tőkéből állott, de 1880-ra „a takarékos kezelés folytán 65 000 frt.-ra gyarapított”, azonban ez kevésnek bizonyult az oktatás fel­ pártolására. Ennek okán feliratukban arra kérték a belügyminiszteriumot, hogy lépjen közbe, és kérje meg úgy a pénzügy-, mint a hadügyminiszteriumot, hogy az általuk használt tel­ kek és épületek után az évi haszonbért kifizesse a közművelődési alap javára. Ugyanakkor kérték a belügyminisztert, hogy lépjen tárgyalásokra a hadügyminiszteriummal, hogy a gyakorlóteret Kézdivásárhelyen engedje át a jogos tulajdon­ kába. Mivel Sepsiszentgyörgyön „egy gyakorlati műipari szakosztállyal megoldandó polgári iskolának beállítására már megindítottak, s a közeljövőben a műipari gyakorlati szakosztálynak tényleges létesítése is bekövetkezik”, kérték, hogy az igazságügyi tárca azon tel­ kek és épületek után, amelyeket használt, teljes kártalanítást fizessen a polgári iskola javára.¹⁶⁵

A háromszékiek felirata kellő meghallgatásra az 1880-as években sem talált. Még 1884-ben is csak a mén­ telep fizette rendszeresen a meghatározott évi használati bért. Megállapítást nyert részükről, hogy az említettek kezelésében „a majdnem 100 000 forintot érő és tőkét képviselő lakások haszonélvezeti jövedelme ezen idő alatt legalábbis ötvenezer forintra ment volna”, ami jelentős hasznára lehetett volna Háromszék Tanügyi alapjának.¹⁶⁶

Ezen kérdések jóval később oldódtak meg, és csak a 20. század elejétől szolgálták teljes mértékben, egészen az impériumváltásig, Háromszék művelődés- és mindenekelőtt közoktatásügyét, a tanulni vágyó székely diákok segíté­ zését.

Jegyzet

1. Orbán Balázs: **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természeti-trajzi s népmesze szempontból**, Pest, 1869. II. kötet. 129.
2. Orbán Balázs i.m. 129; Kozma Ferenc: **A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota**, Budapest, 1879. 252.
3. Dr. Endes Miklós: **Csik-, Gyergyó-, Kászon-székerek (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig**. Reprint kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 228; Orbán Balázs i.m. 129; Kozma Ferenc: **A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota**, Budapest, 1879. 252.
4. Orbán Balázs i.m. 129; Benczédi Gergely: **Berde Mózsá életrajza**, Budapest, 1901. 33.
5. Endes Miklós i.m. 228; Orbán Balázs i.m. 129.
6. Orbán Balázs i.m. 129.
7. Endes Miklós i.m. 237.
8. Orbán Balázs i.m. 129.
9. Endes Miklós i.m. 238–239.
10. Endes Miklós i.m. 239.
11. Endes Miklós i.m. 240.
12. Endes Miklós i.m. 241.
13. Sepsiszentgyörgyi Nagy Elek 1848/49-iki magyar szabadságharcbeli honvéd alezredesnek Önéletrajza (sz. 1799 mh. 1872.) (a továbbiakban Önéletrajz). 44.
14. Kárpótlási kimutatás. Revindikált havasok pere. Az iratsomó Nagy Márta tulajdonában Sepsiszentgyörgyön.
15. Orbán Balázs i.m. 129.
16. Endes Miklós i.m. 250.
17. Megfelelő és kellő bizonyítékok hiányában – ugyanennek az 1813-ban kiadott döntéshozatalnak az értelmében jártak el 1863-ban is – „A császári határozat (...) visszautasítja a gróf Lázár család jogigényét Gazrez és Kapra havasokra; Csikszentmárton és Csekefalva jogigényét Tölgyessark, Tölgyesmező, Magyarós, Sövető és Kissaj havasokra, a papolci Kis család jogigényét Kisbarackaj havasára, a gróf Bethlen család jogigényét Borgó havasra; végül Csikmadaras, Dánfalva, Karcfalva, Jenőfalva, Szenttamás és Szentdomokos igényét Tyúkós havasára. Ellenben ugyanazon 1813. okt. 12-i császári határozat alapján visszaadja Bereck községnek Soósmező havasát, Liptse felét tartozékaival együtt (Dobri Esztinasora és Kalabuts); Ozsdola községnek Musat havasát és Liptse másik felét; a báró Szentkereszty családnak Hosszúhavas és Pojána Fratzilor havasokat; Csomortán, Almás, Lemhány, Nyújtód, Szászfalu és Sárfalva községeknek Zsíros és Kishavas havasokat; végül megerősíti Negyedfélmegye egyesült községeit az 1794. február 19-i, a császári határozat következtében visszaszolgáltató Borda tulajdonában, illetve ismét birtokaiba avatja őket. A továbbiakban visszaszolgáltatta a gróf Kendeffi családnak, nemesi birtokosoknak és Livadia, Borbátvíz, Urik, Hobitza, Puj, Matesd, Bajesd szabad községeknek Szelena, Pojáná Mujeri, Buha, Pojáná Ursului, Kopra, Tometyeskul, Groapa Koasztului, Rusz, Gyireskul, Rosszille, Cibanu, Szeleve, Szovejele, Zelima, Gura Plajului, Bogya, Skurtu, Gyalu Izvorelui, Sztjojenitza, Dzeme Mare, Piszku Szurupetyi, Prislop, Palatyeste; Dusul, Mardsi, Dregoi, Vulcan, Futyecs, Straza, Pissora, Strezi, Mutul, Koasta Urszului, Nyegretele, Kornyele és Síglo havasait; a szász nemzet hét bírójának Szelystier Filial: Balul, Szeretsin din Szusz, Szeretsin din Misloc, Szeretsin din Zsosz, Stráza popi seu Mike, Straza din szusz, Grosza din zsosz, Grosza din szusz, Groapa din szusz, Groapa din zsosz, Hanes din zsosz, Hanes din szusz és Kotruana; Talamatser Filial: Balint din groapa, Balin din Misloc, Furnikahel Mike, Strikatul Otava, Dobrun, Sidul, Butset, és Voynok havasokat; végül a báró és gróf Kemény családnak a vécsi birtokhoz tartozó Dumitrele, Hajtu, Temen, Pultyin a Petrilla rosi-val, Tomnatika, Marisel, Dornisora, Tihuletzul vagy Szternisora vagy Mezgazu és Nyireszeu vagy Pitsora katului havasokat, melyek identitását a Kemény családnak igazolnia kell...” – részlet a 4617. számú 863. H. 2. és 2100. 864. Gub. határozatából. A német nyelvű okmány Nagy Márta tulajdonában Sepsiszentgyörgyön.
18. Orbán Balázs i.m. 129.
19. Önéletrajz 44.
20. Önéletrajz 44.
21. Endes Miklós i.m. 250.
22. Önéletrajz 45.
23. Dr. Binder Pál, Cserey Zoltán: **Sósmező, Háromszék**, 1994. április 9., 1107. sz.; Orbán Balázs i.m. III. Kötet, 128.
24. **Recensámintul din 1850, Transilvania**, Editura Staff, 1996, 152–153, 154–155.
25. Dr. Binder Pál, Cserey Zoltán i.m.
26. Imreh István: **A bereckiek moldovai kapcsolatairól a XIX. század első felében**. In: Imreh István: **Erdélyi hétköznapiak 1750–1850**, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979, 244.
27. Imreh István i.m. 244.
28. Imreh István i.m. 245.
29. Imreh István i.m. 245.
30. Dr. Binder Pál, Cserey Zoltán i.m.
31. Dr. Binder Pál, Cserey Zoltán i.m.
32. Dr. Binder Pál, Cserey Zoltán i.m.
33. Endes Miklós i.m. 272.
34. Önéletrajz, 44–45.
35. Önéletrajz 18.
36. **Egy volt székely huszár: A székely huszár lóbeszerzési alapról**. *Nemere*, VI. évf., 36. szám., 1876. május 3.
37. Önéletrajz 18.
38. *Nemere*, VI. évf., 36. szám., 1876. május 3.
39. *Nemere*, VI. évf., 40. szám., 1876. május 17.
40. **Egy volt székely huszár: A székely-huszár lóbeszerzési alapról**. *Nemere*, VI. évf., 45. szám., 1876. július 3.
41. *Nemere*, VI. évf., 36. szám., 1876. május 3.
42. Önéletrajz 19.
43. Antal Imre: **Élő történelem**. Pallas-Akadémia, Csikszereza, 2000. 74 és 85–86.
44. Önéletrajz 31.
45. Önéletrajz 30.
46. Önéletrajz 31–32.
47. Endes Miklós i.m. 372.
48. Endes Miklós i.m. 372.
49. Gyalog: **Felelet Budvárjaljnak**, *Nemere*, X. évf., 17. szám., 1880. február 26.
50. Benczédi Gergely i.m. 34; Endes Miklós i.m. 486.
51. Benczédi Gergely i.m. 34; Endes Miklós i.m. 486.
52. Vö. a 45-tel.
53. Endes Miklós i.m. 486.
54. Ő császári s apostoli királyi felségéhez hódolatteljes felterjesztése Br. Wenkheim Béla m. kir. belügyminiszter, Lónyai Menyhért m. kir. pénzügyminiszter és Horváth Boldizsár m. kir. igazságügyminiszter, a volt székely határőr-ezredek ingó- és ingatlan javainak visszaadása és rendezése tárgyában. Pest, 1869. A naszói román határőrcsaládok 338130, a karánsebesi román határőrcsaládok 251000, a bánásági határőrcsaládok pedig 248000 kat. hold birtokhoz jutottak. A naszói I. román határőrezred vagyonának egy részét külön iskolai alapként kezelték. A karánsebesi határőrezred vagyonközösségének alapszabályzata szintén kiemelte, hogy a vagyon célja többek között „ösztöndíjakat juttatni a határőr családok szegény sorsú gyermekeinek, a határőrgyermekek számára internátusokat fenntartani és szubvencionálni”. Ezekből az anyagi forrásokból épültek

fel a híres naszói, fogarasi és hátszegi román iskolák. Antal Imre: **Mi történt a csiki határfőri birtokokkal?** *A Hét*, XII. évf., 8. szám, 1981. február 20. Az I. román határfőrezred ruházati alapja egy 1863-as kimutatás szerint készpénzben 12 728 forint 2 krajcár, kötvényekben pedig 187 350 forintból állott. A II. román határfőrezred hasonló alapja készpénzben 11 333 forint 90 1/2-ed krajcár volt, kötvényeinek értéke pedig 60 550 forintot tett ki. *Erdélyi Posta*, I. évf., 25. szám, 1863. november 12.

55. Csíkszék határvonalán fekvő havasok, melyet az I. gyalogezred a ruházati pénzalap létrehozására birtokolt 1160 hold 504 négyszögöl szántóból, 5515 hold 64 négyszögöl kaszálóból, 11 417 hold 333 négyszögöl legelőből és 52 094 hold 393 négyszögöl erdőből állott.

56. Endes Miklós i.m. 489; Benczédi Gergely i.m. 36.

57. Endes Miklós i.m. 487; Benczédi Gergely i.m. 36.

58. Endes Miklós i.m. 488.

59. Benczédi Gergely i.m. 36.

60. Benczédi Gergely i.m. 36., Endes Miklós i.m. 490.

61. Benczédi Gergely i.m. 35., Endes Miklós i.m. 487.

62. Endes Miklós i.m. 490.

63. Benczédi Gergely i.m. 37.

64. Benczédi Gergely i.m. 37–38. 1869. szeptember 27-én átadásra került a tölgyesi pagony 24 600 hold, a bélbóri 19 000 hold erdővel, 185 hold szántó, 8114 hold rét, 8027 hold legelő, 348 hold terméketlen terület, Súlyomtár, Keresztes és a másikai pagony 8400 hold erdő és 200 hold legelővel, összesen 63 873 hold területtel, a márpataki tiszti szállás a rajta fekvő épületekkel, Polyánában a Beszterce-végi két fűrészmalom eszközeivel és felszerelésével, 8527 forint 53 krajcár haszonbér követeléssel, és a csíkszéki katonai tiszti telkek. Endes Miklós i.m. 491; Venczel József: **A volt határfőrezredek vagyonának sorsa**, *Erdélyi Tudományos Füzetek* (184), Kolozsvár, 1944. 8.

65. Benczédi Gergely i.m. 38–40.

66. Benczédi Gergely i.m. 39.

67. A Háromszéken felállítandó fonoda és a lóbeszerzési alap. *Nemere*, VII. évf. 66. szám, 1877. augusztus 18;

68. Endes Miklós i.m. 491; Venczel József i.m. 8.

69. Benczédi Gergely i.m. 40.

70. Benczédi Gergely i.m. 41–42.

71. Kocsis Lajos: **A volt székely határfőrezredek vagyonának visszaadása a korabeli erdélyi sajtó tükrében** (kézirat)

72. Uo.

73. Kozma Ferenc i.m. 355–356.

74. Endes Miklós i.m. 226, 228, 237, 240–241, 250, 272, 371–372, 451, 466, 486–493; Venczel József i.m. 3–19, Antal Imre i.m.; Garda Dezső: **A székely közbirtokosság I–II**. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002.

75. Önéletrajz 42.

76. Mindkét okmány a Nagy Márta tulajdonában.

77. Önéletrajz 42.

78. Önéletrajz 42.

79. Az okmány a Nagy Márta tulajdonában.

80. Az okmány Nagy Márta tulajdonában.

81. Az okmány Nagy Márta tulajdonában.

82. Önéletrajz 43.

83. Önéletrajz, 43. A német nyelvű szöveg fordítását lásd a függelékben.

84. Az okmány a Nagy Márta tulajdonában van.

85. Az okmány a Nagy Márta tulajdonában.

86. Az okmány a Nagy Márta tulajdonában.

87. Önéletrajz 43.

88. Bereck Lipsce havasáért a bér 115, Esztinasoráért a tartozékaival együtt 122, a Kalabucserát a tartozékaival együtt 162 forint árendát fizet-

tek. Ozsdola Musát havasáért 107, a Musát tartozékaiért, Bunyáért 190, Lipsceért pedig 183 forint 20 krajcárt fizettek; a Kishavas évi árendája 180 forint 30 krajcár, Zsírósé pedig 87 forint volt.

89. Sósmező árendája 500, Lipsce havasáé 165, Esztinasoráé 130, Kalabucseé 157, Musaté 142, Musáthoz tartozó Bunyáé 216, Lipsceé 201, Kishavasé 133,40 krajcár, Zsírósé 149 forint volt.

90. A kimutatást vö. 134 és 135; az okmány Nagy Márta tulajdonában.

91. Az okmány a Nagy Márta tulajdonában.

92. A kimutatás eredetije a Nagy Márta tulajdonában van.

93. Önéletrajz 43–44.

94. Az okmány a Nagy Márta tulajdonában.

95. A válaszlevél a Nagy Márta tulajdonában van.

96. Önéletrajz 43–46.

97. Önéletrajz 46.

98. Mindkét irat Nagy Márta tulajdonában.

99. Mindkét folyamodvány Nagy Márta tulajdonában.

100. Önéletrajz 46.

101. *Székely Nemzet*, I. évf., 4. szám, 1883. január 7.

102. Benczédi Gergely i.m. 42.

103. Háromszék megye. Emlékkönyv 187–188.

104. Benczédi Gergely i.m. 39.

105. *Nemere*, V. évf., 100. szám, 1875. december 10.

106. Kocsis Lajos i.m. kézirata

107. *Nemere*, I. évf., 1871. augusztus 8.

108. *Nemere*, IV. évf., 20. szám, 1874. március 11.

109. *Nemere*, V. évf., 71. szám, 1875. szeptember 4.

110. *Nemere*, V. évf., 96. szám, 1875. december 1.

111. *Nemere*, V. évf., 100. szám, 1875. december 15., Sigmond József: **Észrevételek a kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara véleményezésére**.

112. *Nemere*, VI. évf., 6. szám, 1876. január 19.

113. *Nemere*, VI. évf., 9. szám, 1876. január 29.

114. *Nemere*, VI. évf., 13. szám, 1876. február 12.

115. *Nemere*, VI. évf., 36. szám, 1876. május 3., „Egy volt székely huszár”: **A székely-huszár lóbeszerzési alapról**; *Nemere*, VI. évf., 45. szám, 1876. június 3.; „Egy volt székely huszár”: **A székely-huszár lóbeszerzési alapról**.

116. *Nemere*, VI. évf., 40. szám, 1876. május 17.

117. *Nemere*, VI. évf., 24. szám, 1876. március 22.

118. *Nemere*, VI. évfolyam, 17. szám, 1876. február 26.

119. Háromszék vármegye. Emlékkönyv 172.

120. *Nemere*, VI. évf., 34. szám, 1876. április 26.

121. *Nemere*, VI. évf., 42. szám, 1876. május 24.

122. *Nemere*, VI. évf., 61. szám, 1876. július 29.; *Nemere*, VI. évf., 67. szám, 1876. augusztus 19.

123. *Nemere*, VI. évf., 82. szám, 1876. szeptember 30.

124. Kozma Ferenc i.m. 356–357.

125. *Nemere*, VII. évf., 63. szám, 1877. augusztus 8., „Egy székely huszár”: **Audates fortuna juvat!**

126. *Nemere*, VII. évf., 61. szám, 1877. augusztus 1.

127. *Nemere*, VII. évf., 64. szám, 1877. augusztus 11., „...r...r”: **Még egy indítvány a székely huszár családok lóbeszerzési alapjára vonatkozólag**.

128. A cikk írójának javaslata, hogy a jogi egyetemen évi 600 forinttal két diák, a műegyetemet hallgatók közül 600 forinttal kettő, a teológiát

- végzők közül 400 forinttal kettő, a közgazdaságot hallgatók közül 400 forinttal ugyancsak kettő, a tanári pályán 600 forinttal egy, a bányászati és erdészeti akadémián 400 forinttal egy-egy diákot lehetne segíteni az alap kamataiból. A tiszta jövedelemből fennmaradó 1000 forintból a kezelési költségekre 100, a pénztárnok fizetésére 600, az ellenőr díjazásába 100, és a bizottság tiszteletdíjára pedig 200 forint jutna.
129. *Nemere*, VII. évf., 64. szám, 1877. augusztus 11.
130. *Nemere*, VII. évf., 64. szám, 1877. augusztus 11.
131. *Nemere*, VII. évf., 65. szám, 1877. augusztus 15., **Egy csapással két legyet.**
132. *Nemere*, VII. évf., 66. szám, 1877. augusztus 18. **A Háromszéken felállítandó fonoda és lóbeszerzési alap.**
133. *Nemere*, VII. évf., 64. szám, 1877. augusztus 11.
134. *Nemere*, VII. évf., 87. szám, 1877. október 31.
135. *Nemere*, VIII. évf., 6. szám, 1878. január 20., XX: **A székely huszár lóbeszerzési alap felszólamlási bizottsága ülése.**
136. *Nemere*, VIII. évf., 7. szám, 1878. január 24., „-e-í”: **Még egyszer a lóbeszerzési alapról.**
137. *Nemere*, VIII. évf., 9. szám, 1878. január 31. Kovács Gábor: **Még egy őszinte szó a volt székely huszár családokhoz.**
138. *Nemere*, VIII. évf., 13. szám, 1878. február 14. „Egy székely huszár”: **Még egyszer a székely huszár családokhoz.**
139. *Nemere*, VIII. évf., 17. szám, 1878. február 28.
140. *Nemere*, VIII. évf., 18. szám, 1878. március 3.
141. *Nemere*, VIII. évf., 21. szám, 1878. március 14.
142. *Nemere*, VIII. évf., 23. szám, 1878. március 21.
143. *Nemere*, VIII. évf., 48. szám, 1878. június 16.
144. *Nemere*, VIII. évf., 53. szám, 1878. július 4., Jakabos Ágoston: **A lóbeszerzési alap ügyében.** Kézdivásárhely, 1878. június 26.
145. *Nemere*, IX. évf., 96. szám, 1879. november 30.
146. *Nemere*, IX. évf., 96. szám, 1879. november 30.
147. *Nemere*, IX. évf., 98. szám, 1879. december 7.
148. *Nemere*, IX. évf., 100., 103. szám, 1879. december 14 és 25.
149. *Nemere*, X. évf., 7,8,9, 13, 17 és 18. szám, 1879. január 22.,25., 29., február 12., 26 és 29.
150. *Nemere*, X. évf., 17. szám, 1880. február 26.
151. *Nemere*, X. évf., 21. szám, 1880. március 11.
152. *Nemere*, X. évf., 23. szám, 1880. március 18.
153. *Nemere*, X. évf., 24. szám, 1880. március 21., Musaq: **Huszár-Gyalog attaque.**
154. *Székely Közlöny*. 1880. február 8., II. évf., 6. szám.
155.a kormány ezennel elismerését nyilvánítja a hivatalos lapban az itt következő, rendkívüli buzgalmat és tevékenységet kifejtett megyei tisztviselőknek: Horváth László háromszék megyei főjegyző, Csabay László háromszék megyei számvető, Kelemen Lajos háromszék megyei tisztviselő, Kökösi Endre volt megyei tisztviselő, Tompa Miklós, Csia Albert, Pethő István, Potsa Gyula, Henter Béla, Háromszék megyei szolgabírák, Bong Zsigmond volt sepsijárási szolgabíró, Kovács Albert és Csongvai Lőrinc aranyos-tordamegyei járási szolgabírák, Rédiger Béla, aranyos-tordamegyei főjegyzője, Torók Bertalan alsó-fehérmegyei főjegyző, Zeyk Antal, Köblös Miklós és Vass Miklós alsó-fehérmegyei járási szolgabírák, Várad Bertalan hunyadmegyei szolgabíró és Nándra György volt járási szolgabíró, jelenleg segéd szolgabírónak”. *Nemere*, X. évf., 11. szám, 1880. február 5.; *Székely Közlöny*, II. évf. 6. szám, 1880. február 8.
156. *Nemere*, X. évf., 15. szám, 1880. február 19.
157. *Nemere*, X. évf., 25. szám, 1880. március 25.
158. *Nemere*, X. évf., 45. szám, 1880. június 3.
159. *Nemere*, X. évf., 46. szám, 1880. június 6.
160. *Nemere*, X. évf., 46. szám, 1880. június 6.
161. *Nemere*, X. évf., 50, 51. szám, 1880. június 20, 24.
162. *Nemere*, X. évf., 52. szám, 1880. június 27.
163. *Nemere*, X. évf., 51. szám, 1880. június 24.
164. *Székely Nemzet*, XX. évf., 153. szám, 1903. október 14.
165. *Nemere*, X. évf., 56. szám, 1880. július 11.
166. *Székely Nemzet*, II. évf., 30. szám, 1884. február 23.

T3 Kiadó ♦ 520081-Sepsiszentgyörgy, Sport u. 8/A;
tel/fax: 0267-351684, e-mail: kiado@t3kiado.ro ♦
A kiadásért felel Tulit Ilona ♦ Felelős szerkesztő
Tulit Attila ♦ Borítóterv Péter Alpár ♦ A tördelés a
T3 Kiadó munkája ♦ Tördelő Botos Kamélia ♦
Nyomta és kötötte a T3 Nyomda ♦ Felelős vezető
Bács Attila ♦ A könyv formátuma: 17 x 24 cm ♦
Ívterjedelme: 13 (A/5) ♦ ISBN 973-8103-35-5